

ОЛЕГ МИХАЙЛОВ

СУВОРОВ

ИЗДАТЕЛЬСТВО
НА ОТЕЧЕСТВЕННИЯ
ФРОНТ



ОЛЕГ МИХАЙЛОВ СУВОРОВ

Превод: Есто Везенков, Георги Борисов

chitanka.info

С името на забележителния руски пълководец Александър Василиевич Суворов са свързани много от победите на руското оръжие през втората половина на XVIII в.: Очаков и Фокшани, Римник и Измаил, знаменитият Алпийски поход.

Използвайки богат документален материал, авторът Олег Михайлов увлекателно разказва за жизнения път и пълководческото умение на Суворов, за живота на неговите съвременници, за битата на войниците в руската армия.

*На моите съкурсници и офицери-възпитатели от
Курското суворовско военно училище*

*Вашата четка ще изобрази чертите на
лицето ми — те се виждат, но моята човешка
същност е скрита. И така, ще ви кажа, че съм
проливал потоци кръв. Изтръпвам. Но обичам
ближния си; през целия си живот не съм
направил никого нещастен; нито една смъртна
присъда не съм подписал; нито едно насекомо не
е загинало от моите ръце. Бях малък, бях голям;
при прилива и отлива на щастието се уповавах
на бога и бях непоколебим...*

А. В. Суворов

ПЪРВА ГЛАВА

ЮНОШЕСТВО

Тези птиченца от гнездото на Пьотр...

А. С. Пушкин

1

През 1742 година, двадесет и девети април, на петия ден от празнуването на коронацията ѝ в Москва, дъщерята на Пьотр Първи, Елисавета, се готвеше да замине тържествено от Кремъл за зимния дворец Анинхоф на Яуза. От седем часа сутринта определените за церемонията знатни особи се бяха вече събрали на Ивановския площад в карети, теглени от няколко впряга коне. Другите хора бяха заминали предварително за зимния дом на нейно величество и очакваха процесията там. Сред тях беше и Василий Иванович Суворов, който служеше по гражданските дела в Берг-колегията с чин полковник. Като използваше това, че строгият прокурор през всичките тези дни бе зает с безбройните церемонии, неговият дванадесетгодишен син Александър още рано сутринта бягаше от къщи, без да слуша наставленията на майка си Евдокия Федосеевна.

На разсъмване той изтича в стаята на прислугата, където под дълъг овчи кожух сладко спеше неговият връстник Ефимка, син на огняря Иван.

— Ефим, чуваш ли, Ефим — нетърпеливо го разтърси Александър, — какво правиш, забрави ли уговорката да гледаме царицата?...

Ефимка скочи сънен, като глупаво блещеше очи под рижите си мигли и отмахваше от луничавото си лице невидима паяжина. Изсърбаха вчерашната чорба от една дървена паница — и хайде!

Те вече бяха ходили до камбанарията на църквата „Николай Чудотворец“ в Покровско и бяха помагали на познатия клисар, когато в осем часа сутринта по сигнала на „Иван Велики“ цяла Москва се отзова със звъненето на своите безброй камбани; разгледаха четирите триумфални порти, специално издигнати за коронацията — на Тверска при Земляной вал, в Китай-город край църквата на Казанската Богородица, на Мясницка и, разбира се, най-близката до техния дом, на Яуза.

По широкия път от Кремъл до Яузкия дворец стояха парадно подредени, с черни триъгълни шапки, лейбгвардейският

Преображенски, Семьоновският, Измайловският, Конният, също и армейските полкове със своите музиканти. Местата за гледане и прозорците на къщите бяха навсякъде украсени с килими, копринени и вълнени материи. Зад зелените и сините мундири на войниците пролетно пъстрееха пременените тълпи на московчани, които очакваха царския кортеж.

Ловкият и бърз Александър дърпаше след себе си тромавия Ефимка. През невъобразимата блъсканица те се промъкнаха до самата решетка на Льофортовия дворец. Оттук, от брега на Яуза, се виждаше добре цялата пищна грамада на Москва с безброй златни куполи, увенчани с кръстове, с дворците и градините ѝ, потънали в розовите и бели цветове на вишните и ябълките.

В единадесет часа камбанният звън и стрелбата на сто и едно оръдия от укрепленията възвестиха излизането на процесията. Нейният път минаваше през Маросейка, Покровка и Немецка улица. С приближаването на царската каляска все по-ясни ставаха приветствените викове, честата пушечна стрелба в полковете, звуковете на тръбите и литаврите и биенето на барабаните.

Нетърпението на все повече и повече напирещата към Яузкия дворец тълпа беше така голямо, че тя разкъса кордоните и снажните гренадири с украсени с пера шапки я изблъскаха на определените за наблюдаване места. Хилавият Александър загуби Ефимка и се оказа притиснат между яки гърбове и плещи.

— Пъхни се под ръката ми, синко — добродушно избоботи с басов глас чернобрад дяк^[1] с мастилница в пояса и го пусна да мине.

Като се промъкна напред, Александър видя в края на пътя, който минаваше през новия мост на Яуза, с пиедестали, вази и статуи, тежката лейбгвардейска конница със знамето. След нея, на коне, двама полковници.

— Това са церемониалмайсторите — онзи е Байер, а дебелият, който е по-близо до нас, е княз Прозоровски — обясни чевръстият дяк.

Бъдещият тъст на Суворов, Иван Прозоровски, яздеше важно богато украсен кон и държеше в ръка позлатен жезъл с двуглав орел.

След церемониалмайсторите бавно се проточи върволицата карети на знатните особи с блясъка на позлатените спици на огромните колела, с негри, джуджета и пажове на задните поставки, пред

екипажите — лакеи и бързоходци с островърхи шапки и пищни ливреи, отстрани — крепостни слуги.

— Оберягермайстор, действителен камерхер, кавалер на два руски ордена и поручик от дворцовата свита Разумовски... Генерал-аншеф Ушаков... Генерал-аншеф Салтиков... — мърмореше, като изговаряше с наслаждение чиновете и имената, дякът. — Канцлерът княз Черкасски... Генерал-фелдмаршал Трубецкой... Президентът на Военната колегия княз Долгоруки...

Служители водеха след каретите двадесет и четири коня от конюшните на императрицата, украсени с пищни попони. По-нататък, след нови церемониалмайстори, тръбачи, херолди се показва и княз Сергей Голицин, обкръжен от майори и сержанти с кожени торби, който хвърляше в тълпата златни и сребърни възпоменателни значки...

— Дръж, чичко! — извика Александър на дяка, но се изхитри и сам улови блестящото жълто кръгче. На едната му страна беше изобразена корона, светеща иззад облак, а на другата надпис: „Елисавет Императрица и Самодържец Всеросийски, коронована в Москва през 1742 година.“

Край тях вече минаваха в редица по двама лакеи, камерюнкери и камерхери на коне, щалмайстори, а след тях, като блестеше в злато, под огромна корона, карета, теглена от осем бели коня...

— Царицата! Нашата матушка Елисавет! Дъщерята на Пьотр! — викаха наоколо.

Александър се повдигна на пръсти и видя през огромния прозорец, който проплува съвсем близо до него, потънала в пурпурно кадифе с втъкани златни цветя едрата фигура на императрицата, облечена в епанча или лека мантия, и под блестяща от брилянти корона — кръглото ѝ лице с големи очи. Той вече знаеше за своята способност мигновено да схваща и запомня било съдържанието на страница от книга, било срещнат човек, така че в неговата памет веднага се запечата тази руска красавица с леко сплеснат голям нос. Поради това именно Елисавета не позволяваше да я рисуват в профил. Изобщо на живописците се даваше указание да „правят носа на господарката по-дълъг...“

Процесията завършваше с каретите на придворните дами, на жените на велможите, на камер-фрйолините и хоф-фрйолините.

Пред входа на двореца, пред триумфалната порта, Елисавета бе посрещната от очакващите я знатни личности, генералитета и дворянството. Царицата се отдалечи с гостите в зимния дворец, боядисан в жълта охра с бели рамки на вратите, прозорците и фронтоната. Когато тя седна на масата, на площада пред двореца избликнаха нагоре фонтани от бяло и червено вино, свалени бяха капациите на сандъците, в които имаше печени волове, прасета, пушени бутове, кокошки и патици.

Александър, който намери най-сетне своя Ефимка в блъсканицата, тъкмо хукна към угощението, но на вратите на двореца им прегради пътя гренадир.

— Пусни ни, войнико! — ядосан извика младият Александър. — Аз съм син на прокурора Суворов, а този е мой слуга.

— Я го виж ти, господарчето остроносо — учуди се гренадирът, като даде път на малчугана, — тебе ще пусна, а в такава проста дреха не е позволено да се влиза — и той изблъска Ефимка назад в тълпата.

... Когато почна да се мръква, небето над двореца се озари от фойерверки, ракети, огнени снопове, пламна като вензел името *Елисавет* между два орела под корона.

Русия ликуваше, тъй като управлението на Ана Йоановна й изглеждаше вече като лош сън. Покойната императрица се бе обкръжила с немски дворяни от Курландия, а нейният фаворит, митавски коняр, грубият и тъп херцог Бирон, открито преследваше всичко руско. След 1730 година започнаха арести, изтезания и екзекуции на руски дворяни, подозирани в заговор против антинационалното правителство. Особено недоверие будеха у Бирон и у близките до трона чужденци създадените от Пьотр I Преображенски и Семьоновски гвардейски полкове. В желанието си да намалят тяхната роля, Бирон и честолюбивият датчанин на руска служба Миних бяха създали през 1730 година новия лейбгвардейски Измайловски полк, всички офицери на който бяха остзейски немци.

Възкачването на Елисавета Петровна на престола означаваше край на немското надмощие и поради това се радваха така и поздравяваха царицата дворяните, търговците, чиновниците и духовните лица. Впрочем превратът от 25 ноември 1741 година не предлагаше почти никакви промени към по-добро за многомилionenното крепостно селячество, за „простия народ“.

Седмица по-късно в къщата на Суворови в Покровско още от сутринта цареше необикновено оживление. В трапезарията носеха медовина и бира, туршии, плодови сладка и печено. Пестеливият стопанин този път не жалеше нищо. Облечена в широк сарафан, който прикриваше тежкия ѝ корем, Евдокия Федосеевна слизаше лично в зимника и приземния етаж, за да дава указания на слугите. Отраканият, нахалничък малчуган, който носеше квас за масата, на въпроса на старата бавачка отговори късо:

— И, бабке, черен като врана!

Старицата сви сухите си устни.

— Така си е, Сидор, оня...

— Кой? — престорено се зачуди Сидор.

— Е оня, де!

— Кой оня?

— Като че не знаеш... — тя бързо се прекръсти и едва-едва обясни: — Че дяволът!

Прочутият царски негър Абрам Петров Анибал беше отдавнашен, още от детски години познат на Василий Иванович. Като кръщелник на Пьотр Велики през страшното време на бироновщината той бе живял в литландското имение на своята жена Христина-Регина и чак след падането на любимеца на Ана Йоановна бе приет на служба в Ревелския гарнизон като подполковник. Елисавета не бе забравила „птиченцата от гнездото на Пьотр“ и на 12 януари 1742 година бе произвела Абрам Анибал направо генерал-майор.

През време на обета гостът разказваше за празничните дни в Ревел, където бе вече служил като оберкомендант:

— По случай празника на коронацията на нейно императорско величество поканих на обед господата от генералитета и от флотата, също така щабни и старши офицери от артилерията, от инженерния корпус и от градския гарнизон, а освен тях и първенци от Естландското херцогство и разни други личности. След свършването на обета започна бал, който продължи до полунощ... Пред моето жилище бе представена следната илюминация: нейно императорско величество се моли коленичила, а над нея сияние от небето с надпис: „Жив е бог и жива е душата ми.“ Пред Елисавета, на трона, императорска корона и скиптер с надпис: „От бога и по рождение от Пьотр Велики избрана,

свише на Русия Елисавет е дадена.“ А ти, любезни камерад, на каква работа си сега?

Редом със снажния тъмнокож генерал без перука и с къдриви коси, дребничкият и неугледен синеок Суворов изглеждаше още по-зле.

— Господарката благоволи да ме назначи прокурор в Генерал-Берг-Директориума.

— Почакай, а къде е твоят, големият?

Суворов махна с ръка:

— Той е истински чудак, от гостите страни и чете повече, отколкото трябва.

— Това е похвално. А към какво има склонност?

— Най-много от всичко към историята и военната наука. Представи си, виждам у него „Записки на принц Евгений“ за сегашните войни и обсадата на крепости. Питам го: „Какво правиш?“ — „Чета, батюшка.“ — „О, приятелю, още ти е рано да четеш тая книга.“ — „Защо пък? — казва той. — Аз я разбирам достатъчно добре и тя много ми харесва.“ — „Е, добре, приятелю — отговарям аз, — щом е така, тогава, чети си.“ А той на мен: „Аз вече повторно я чета.“

— Виж ти? Любопитно.

— Все моли да го запиша в гвардията. А аз се страхувам, не е добре със здравето. Дали е годен за военна служба?

— Позволи ми да го зърна...

Според обичаите на онова време дванадесетгодишният Александър целуна черната ръка на генерала. Наредбата на малката стаичка беше бедна: в ъгъла дървен креват с твърд тюфлек и кожена възглавница; над кревата икона с изсъхнала върба и порцеланово яйчице; до прозореца маса; няколко книги в свинска кожа, географски карти и планове на битки.

На въпросите момчето отговаряше смело, умно, без да се смущава от необичайния гост с черно лице, големи червени устни и блестяща белота на очите и зъбите. Като поразпита Александър из различни области на науката, особено по инженерното дело (което той познаваше много добре, тъй като бе учил в специалната школа в Мец), Анибал изпадна във възторг. Разговорът свърши с любимата му тема — спомени за покойния император, пълководец и реформатор на руската армия:

— Покойният Пьотр Алексеевич собственоръчно написа в допълнение на устава, че офицерите трябва бащински да се грижат за войника, понеже нито един народ на света не е така изпълнителен като руския...

Като се върна при бащата, Анибал отвърна на немия му въпрос.

— Пьотр Велики непременно би целунал момчето по челото заради неговия упорит труд и би наредил да се обучава по военното дело...

— И самият аз вече съм склонен към това — въздъхна бащата. — Да го повикам ли тук?

— Не, камерад — спря го Анибал, не го викай: неговата беседа е по-добра от нашата. С такива гости като тези при него той ще отиде, и то, повярвай ми, далече...

[1] Длъжностно лице в древна Русия — б.пр. ↑

На брега на Яуза, срещу своята крепост за младежки военни игри Пресбург, Пьотр бе основал Преображенското и Семьоновското селище за първите гвардейски полкове. През 1689 година в Преображенското селище бе изграден от дърво Съезжи двор (наречен по-късно Генерални), място за управление на редовната руска армия. Указът на Пьотр от 8 ноември 1699 година предлагаше на тези, които „искат да постъпят на служба, да се явят в Преображенское, във войнишкия дом...“ Указът бе подписан от генералния писар на Преображенския полк Иван Суворов.

Младият цар се бе отбивал неведнъж в неговия дом в Преображенское и лично бе кръстил сина му Василий. През 1722 година, седем години след смъртта на баща си, четиринадесетгодишният Василий Иванович Суворов бе определен за ординарец на Пьотр I. „При този господар — съобщава А. В. Суворов — той започва да служи като ординарец и преводач, а след неговата смърт бива изпратен от императрица Екатерина Първа в лейбгвардията като бомбардир-сержант и скоро след това произведен прапорщик в Преображенския полк, където продължава службата си до чин капитан...“

За него е писано само между другото и сякаш без желание. Повечето биографи на Александър Василиевич Суворов подчертават, че баща му бил незначителна личност и имал посредствена съдба. Такъв човек, според тях, не е могъл да окаже каквото и да е забележимо влияние върху знаменития си син. И излиза, че генералисимусът на руските войски дължи на него само някои по-специални черти на характера си — пресметливост и пестеливост, които преминават у В. И. Суворов в скъперничество. Огромната сянка, която хвърля фигурата на сина, е заслонила и погълнала бащата.

В действителност Василий Иванович Суворов бил необикновена личност, изиграла забележителна роля в няколко важни за Русия исторически събития. Един от най-младите сред „птиченцата от гнездото на Пьотр“, той в края на живота си достигнал високо

положение — станал генерал-аншеф, член на Военната колегия, кавалер на „Андреевския“ орден, на ордениите „Света Ана“ и „Александър Невски“, сенатор.

Той бил дворянин от не твърде знатен род. Според съществуващата мода да се извежда произходът непременно от чужденци, Суворови сочели за свой прадед напусналия през 1622 година Швеция Сувор, но историческите данни никак не се свързват с тази легенда. Прадеди на Суворови се споменават още през царуването на Иван Грозни, когато Михаил Иванович Суворов служил като четвърти войвода и дясна ръка на войските в Казанския поход през 1544 година и трети войвода на голям полк през Шведския поход в 1549 година.

Мястото царски ординарец при Пьотр не е било нито „долно“, нито още повече лакейско — предполагало по-скоро адютантски задължения. Може дори да се каже, че тази служба е била школата, през която са минали много известни личности. С това звание започнал „полудържавният властелин“ Меншиков, а също така Румянцев и Потьомкин — родоначалници на исторически фамилии.

В края на двадесетте години Суворов бил произведен вече прапорщик и се оженил за Евдокия, дъщеря на дяка Федосей Мануков. През 1728–1730 година двата гвардейски полка — Преображенският и Семьоновският — стояли неотлъчно в Москва, в своите селища на Яуза, младият Пьотр II искал да превърне първопрестолния град в място за постоянно пребиваване на гвардията. Евдокия получила като зестра от баща си, вицепрезидент на Вотчинната колегия, каменна къща, разположена в началото на Арбат, недалеч от църквата „Николай Чудотворец“.

Тук, четири години след смъртта на Пьотр Велики, на 13 ноември 1729 година се ражда Александър Василиевич Суворов^[1].

Кариерата на баща му била рязко забавена след възцаряването на Ана Йоановна през 1730 година. По природа истински патриот, В. И. Суворов се стараел очевидно да отделя колкото може по-малко внимание на службата през време на бироновщината, макар и да не се е укривал на село, както правели мнозина други. На 16 февруари 1730 година той бил произведен в чин подпоручик от Преображенския полк и едва на 27 април 1737 година — поручик. През 1738 година, като прокурор от действащата армия, бил командирован заедно с

гвардейския поручик Фьодор Ушаков в Тоболск, за да разследва изпадналия в немилост княз И. А. Долгоруки, което според тогавашния обичай се извършвало „с пристрастие“, което значи с изтезания. В Сибир Суворов прекарал повече от година.

Изобщо през тежкото за Русия царуване на Ана Йоановна В. И. Суворов се занимавал повече със стопанството си, като увеличил през следващите години своето недвижимо имущество и оставил по този начин на сина си значително състояние. Не особено богат, но заможен за онова време помешчик, той владее имения с триста крепостни от „мъжки пол“ в Пензенски, Переяславл-Залески и Суздалски уезд.

Детството на Александър Василиевич Суворов премина на село, а след това в московския дом в предградието Покровско (къщата на Арбат бе продадена през 1740 година). Момчето беше дребно на ръст, хилаво, слабичко, лошо сложено и грозничко, но затова пък весело, подвижно и съобразително. То растеше самотно, тъй като по това време Суворови нямаха други деца. Присъствуваше на разговорите на баща си с приятели и познати, а самият Василий Иванович го занимаваше с разкази за недавното минало, за времето на Пьотр I и за водените от него войни.

Когато малкият Саша се научи да чете, намери в библиотеката на баща си книги с военно и историческо съдържание, които будеха у него особен интерес. Разбира се, пестеливият В. И. Суворов не можеше да притежава добра библиотека и в нея бяха попаднали случайни, при това трудни за детското разбиране книги. Всичко това не смуцаваше никак малкия читател.

Както помним, на младини Василий Иванович Суворов бе служил при особата на Пьотр не само като ординарец, но и като преводач. Забележителните способности на Суворов-старши да изучава езици бяха отбелязани много по-късно от Екатерина II, която се отзова за него като за човек „много образован“, който „говореше, разбираше или можеше да говори на седем или осем мъртви или живи езици“. Трябва да се предполага, че блестящите си лингвистични способности А. В. Суворов наследява от баща си. Момчето скоро започва да чете свободно на френски.

Сред неговите детски герои беше Карл XII, кралят-юноша, който безстрашно се бе впускар в най-рисковани военни авантюри. Неговите безразсъдства станаха ясни на юношата по-късно, когато под влияние на баща си се обърна към исполинската фигура на Пьотр. През целия си живот Суворов се чувствава овладян от неговото дело, в негово лице виждаше истинския национален вожд и през тежките години на Павловите гонения на всичко руско поддържаше, че „съм носил и няма да изоставя до края на живота си «кокардата» на Пьотр Велики“.

Още през юношеските си години Суворов си избра за пример „герои от древни времена“: Александър Македонски, Юлий Цезар, Анибал, Конде, Тюрен, принц Евгений Савойски, маршал дьо Сакс — пълководци, превърнали войната в изкуство, които се сменяха един друг и разпалваха въображението на момчето. Понякога той оставяше книгата, качваше се на бързия си кон и препускаше въпреки лошото време, дъжда и вятъра. Обичаше да се къпе, играеше на ашици и топка, катереше се по дърветата. По природа болнав, юношата се зае да кали своето здраве, като се претоварваше с физически упражнения; даже в студ носеше леки дрехи, поради което често се простудяваше и боледуваше. Баща му не на шега се тревожеше, тъй като в постъпките му виждаше само странности. Още тогава започнаха да го наричат чудак. Василий Иванович обаче трябваше да мисли за бъдещето на сина си.

Знае се, че Петър I бе задължил всички дворяни да служат и бе забранил да се дава офицерски чин на онези от тях, „които не познават основно войнишкото дело“. Те намираха начин да заобикалят духа на закона, като спазваха неговата буква. Знатните дворяни записваха децата си в гвардията още при раждането им или в ранна възраст за капрала и сержанти (през 70-те години например само в Преображенския полк се наброяваха над 1000 такива сержанти). „С израстването“ вървяха и чиновете в армията.

Суворов-старши беше твърде практичен, за да не се възползува от подобна привилегия. Офицер от Преображенския полк, при това с познанства и връзки в гвардията, той все пак не направи онова, което се смяташе по негово време за нормално. Причината беше не само в телесната слабост на малкия Суворов. Очевидно по време на бироновщината, когато свирепствуваше страшната Тайна канцелария,

бащата изобщо се стремеше да се държи в сянка, не се натрапваше за служба (но и не се отказваше) и с молби никого не безпокоеше.

За Суворов-старши всичко се промени едва след възкачването на трона на Елисавета Петровна.

[1] Спорът във връзка с рождената дата на Суворов продължава през целия XIX в. — и като че ли завършва с победа за онези, които поддържали годината 1730. Аргументите на техните противници обаче не били опровергани, нещо повече, събраните в наше време данни потвърждават като по-правдоподобна 1729 година. А. Е. Гутор. К вопросу о времени рождения А. В. Суворова. „Суворовский сборник“. Статьи и исследования, М., Изд-во АН СССР, 1951, с. 183–190. Този въпрос разисква Е. В. Годлевска в своето съобщение: „Суворовские места в Москве“ (пак там, с. 193.). ↑

„Непълнолетният Александър Василиев, син Суворов“, беше зачислен на 23 октомври 1742 година в Семьоновския полк като войник. Този полк Василий Иванович избра преди всичко поради това, че бе разположен в Семьоновското селище на брега на Яуза, точно срещу къщата на Суворови.

Юношеството на Александър протичаше в скромна обстановка, учене, четене, усилен самостоятелни занимания — заетият в службата баща нямаше време да отделя на момчето много внимание; майката бе умряла скоро след раждането на по-малката дъщеря Ана през 1744 година. Когато Суворов навърши петнадесет години, баща му предпочете да го задържи у дома и на 11 декември 1744 година представи в останалата в Москва канцелария на Семьоновския полк задължението, „че намиращият се в 8-а рота на този полк войник Александър Суворов ще се обучава през време на своето отсъствие, т.е. от първо число на януари хиляда седемстотин четиридесет и шеста година, за своя сметка по указаните науки, а именно аритметика, геометрия, тригонометрия, артилерия и част от инженерията и фортификацията, така също чужди езици и военни упражнения напълно достатъчно, за което аз се задължавам след всяко полугодие да рапортувам в полковата канцелария доколко и по какви науки ще се обучи“. Този документ още веднъж потвърждава, ако не обширното, то поне системното образование, получено от Суворов в домашни условия.

Той се запозна с трудовете на гръцкия историк Плутарх и записките на римския пълководец Цезар, мина към сериозна военна литература — прочете „Трактат по военното изкуство“ от австрийския военачалник Раймонд Монтекукули, изучаваше история и география по Гюбнер и Ролан, а основите на философията по Волф и Лайбниц. Артилерията и фортификацията Суворов изучаваше под ръководството на баща си, превел, може би по поръка на Пьотр, „Главни основи на фортификацията“ от Вобан. Също тогава, освен френския език, той усвои и немски, макар да допускаше в тях грешки. „Впрочем —

правилно забелязва биографът на Суворов А. Петрушевски — тези грешки се срещат и в неговия руски език.“ Според Петрушевски това говори за живия темперамент, нетърпението и енергията на Суворов, който не обичаше да се задържа на подробностите и притежаваше, според собствения си израз, „бързонравие“. Това „бързонравие“ се съчетаваше през юношеските години на Суворов с набожността, строгото спазване на православните обреди, основното познаване на Библията и целия „църковен кръг“.

Безспорно младият Суворов бе изучил по най-сериозен начин всичко, което бе необходимо на офицера още преди фактическото му постъпване в полка. Той не можеше да мине без уставите на Пьотр I, обобщил преобразованията и огромния военен опит на руската армия от началото на XVIII век. Убеден патриот и възпитаник на Пьотр, Суворов-старши безусловно бе направил всичко, което зависи от него, за да внуши на сина си любов към отечеството и преклонение пред великия преобразовател на Русия.

Получил в наследство от предишното столетие два най-сложни проблема — турската и шведската, — Пьотр бе решил само едната от тях, като бе стъпил здраво на Балтийското крайбрежие. В победите над шведите се бе изковала редовната руска армия, станала една от най-силните в Европа. От първите опити на Яуза и Плесеевото езеро израсна с приказна бързина могъща военна и търговска флота. Русия влезе в Европа, по думите на Пушкин, „като спуснат кораб, при ударите на брадвата и гърма на оръдията“.

Създадената от Пьотр редовна армия беше преди всичко национална, попълвана главно чрез наборите от селата и опираща се на еднороден тил, докато на Запад чак до края на XVIII век войниците бяха наемници предимно от чужди страни.

В „Кратко обикновено учение“ на Пьотр от 1700 година и особено в знаменития „Устав“ от 1716 година младият Суворов намираше първите сведения за принципите, които определяха цялото по-нататъшно развитие на военното изкуство през XVIII век. Характерно е, че още в „Кратко обикновено учение“, което беше строеви устав за пехотата, липсват правила за показно „щукмайсторство“, усилено прилагани в западните армии. Описаните в него хватки имат за цел да изработят у всеки войник точност и бързина в престорояването за поддържане на огъня, умение при

стрелба, най-сетне сръчност и твърдост в ръкопашния бой, почти неприлаган в тактиката на чуждестранните армии.

Като разглеждаше внимателно развитието на Северната война с шведите, младият Суворов можеше да проследи блестящите резултати, получени от обучението на пехотата на Пьотр за ръкопашен бой. Така на 28 септември 1708 година Пьотр бе разбил генерал Льовенхаупт при село Лесная. След няколко артилерийски залпа руската пехота се бе хвърлила с щик отначало върху лявото крило на шведите, а след това и по целия фронт. Когато противникът, неиздържал удара с щик и започнал да отстъпва, Преображенският полк се промъкнал в тила и заел полево укрепление с обоза, като отрязал пътя на шведите за отстъпление. На 27 юни 1709 година при Полтава боят с щик се бе разгорял през втората половина на сражението, когато разположените една против друга в равнината две армии почти едновременно бяха тръгнали в атака. Шведската пехота, смятана за най-добрата в Европа, бе отблъсната и обърната в бягство.

Ново за своето време беше изказаното в „Учението“ изискване „всеки войник да стреля самостоятелно“. Ако в западните армии работеха настойчиво върху бързата стрелба, то Пьотр обръщаше внимание преди всичко на прицелването с тогавашните гладкоцевни кремъклийки пушки, което рязко повишаваше ефективността на огъня.

Създал редовната кавалерия в замяна на небоеспособното дворянско опълчение, Пьотр бе утвърдил през 1702 година „Кратко изложение за обучението на драгунския строй“. И в този случай, както в пехотния устав, главната роля се определяше на боравенето с хладно оръжие. През 1706–1707 година конницата бе получила вместо шпаги палаши^[1]. Драгуните се обучаваха да секат, а не да мушкат, както това правеха шведите. Едновременно с ръкопашния пехотински бой в полтавското сражение драгуните бяха стремително атакували противника по фланговете в пълен алюр, с което немалко бяха допринесли за победата. В драгунския полк Пьотр бе въвел и артилерия, с което бе изпреварил Европа с петдесет години.

Целия този проверен боен опит Пьотр бе обобщил във „Воински устав“ от 1716 година, по който се учеше младият Суворов и който остана официално действащ закон до издаването през 1812 година на „Наредба за управлението на голяма действаща армия“. Както е известно, в основата на своята тактика Пьотр постави линейния строй,

приет през XVIII век от всички европейски армии. На бойното поле войските се разполагаха в дълги редици, което ги лишаваше от възможности за маневриране, но позволяваше да се използват най-голям брой пушки. В линейната тактика обаче Пьотр бе внесъл толкова много нови и важни неща, че още при него руската войска се бе оказала по-напред от най-добре организирани европейски армии.

Разбира се, новаторските идеи на Пьотр бяха забравени при Ана Йоановна. През тези години неговите строеви устави бяха постепенно изместени от пруската „Пеша екзерсиция“ и „Конната екзерсиция“ на Миних, узаконили плац-парадният характер на военното обучение, прилагането на боя с пръчки и засилването на жестоките телесни наказания. Даже след възшествието на престола на Елисавета, когато бе заповядано „екзерсициите да се водят изцяло според предишните указания, както е било през живота на господаря-император Пьотр Велики, а не по пруски“, възстановяването на прогресивните традиции в армията вървеше твърде бавно. Това стана много по-късно с усилията на П. А. Румянцев и А. В. Суворов.

Като продължаваше своето обучение „при домашни условия“, младият Суворов получи на 25 април 1747 година първото си повишение — беше произведен капрал. През декември същата година той напусна Москва и замина за Петербург. С него пътуваха двама крепостни — Ефим Иванов и Сидор Яковлев.

Така бе открита първата страница от повече от полувековната военна служба на Суворов.

[1] Дълга кавалерийска сабя — б.пр. ↑

ВТОРА ГЛАВА

СУВОРОВ — ВОЙНИК

Думата войник означава всички хора, които са във войската — от най-старшия генерал до последния мушкетар, конен или пеши.

„Военен устав на
Пьотр I“

1

Осемнадесетгодишният капрал се настани при своя чичо — поручика от лейбгвардията на Преображенския полк Александър Иванович Суворов, в неговия офицерски дом, в разположение на 10-а рота на Преображенския полк. Тук именно Александър живя през цялата си войнишка служба.

До явяването в полка оставаха няколко дни и Александър тръгна да разгледа града, който чичото предложи да му покаже. Всичко в младата столица напомняше за Пьотр, всичко в нея дължеше своята поява на бурната дейност на преобразователя на Русия. Суворов бе свикнал с Москва, с нейното разнообразие и неправилни форми, с безбройните златни кубета, с удобно разположените между селски къщички дворци, с улиците, павирани с греди и дъски, с огромните й размери и азиатската пъстрота. Петербург не можеше да не го порази с изобилието на камък, със стремително раздвижените архитектурни линии, с откритите площади и речни простори.

От крайбрежната улица, в мъглицата на навъсения декемврийски ден се откриваше чудният изглед на застудялата Нева и Петропавловската крепост с гигантската позлатена игла, на тържествения строй на сградите на Василевския остров.

— Там е дворецът на Меншиков — махна с черната си формена триъгълна шапка Александър Иванович. — В него Миних настани Дворянския корпус^[1], какъвто има в Берлин. Сега се нарича Сухопутний. Погледни колко много еднакви къщи, сякаш под един наъбен покрив. Това са Дванадесетте колегии. Когато построят последната, фасадата ще бъде малко по-малка от верста...

— А това, чичо? — посочи юношата една разположена нашироко триетажна сграда с многобалконна кула и златен глобус отгоре. — Нима това е Изложбата?

— Да. В нея са изложени спиртосани уродливи младенци, диви зверове, човешки кости, редки породи камъни, чудновати пушки, съдове, медали. А също така тялото на необикновения великан на име Буржуа, който до края на живота си е живял тук...

— Не може ли да влезем вътре?

— Изложбата сега е затворена. Съвсем наскоро, на 5 декември, тази сграда горя, при което бяха унищожени много забележителни неща...

Като минаха по дървения Зелен мост над реката Мю, младият Суворов видя императорския дворец, охраняван от гвардейци, където живееше Елисавета. Той беше от камък и дърво, не беше висок, но обширен, с пристройки и странични сгради. Войници от Преображенския полк отдадоха чест на своя поручик.

— До седемстотин двадесет и осма година този дом принадлежеше на богатата генерал-адмирал Апраксин — обясни чичото на Александър — и беше отново престоен и разширен по указание на покойната господарка Ана Йоановна...

От новата каменна сграда на Адмиралтейството с неговата седемдесетметрова позлатена игла се отделяха в три лъча Невският и Вознесенският проспект и улица Гороховая. Между двуетажните къщи с холандска архитектура на Невски се строяха нови, във френски стил, някои на три етажа с неголям прозорец в полукръглата дъга във фронта на тавана.

Семьоновските казарми се намираха в покрайнините на Петербург, „отвъд Фонтанка, зад къщите на обикновените жители“, както бе посочено в указа на императрица Ана Йоановна от 13 декември 1739 година. През изминалите години Семьоновското селище бе вече почти застроено, с дървена църква на Богородица в центъра, а близо до нея — полковото здание и учебният плац. Селището бе разпределено на проспекти и правилни улици; за всяка рота бе определен участък, на който се издигаха доста просторни къщи или пък жилища под един покрив. Мнозина гвардейски войници живееха тук със семействата си, бяха си уредили собствени жилища и градини. А в държавните живееха под един покрив и по четирима души в стаичка.

Облякъл зелен войнишки мундир с една капралска нашивка, Суворов започна своята всекидневна действителна служба в 3-та рота на семьоновци. Най-много грижи му създаваше плитката. Закрепена на телче като лентичка, тя трябваше да бъде здраво завързана за собствената коса с панделка. От слепоочията трябваше да се спуска по една букла, разресана и добре завита на три хартийки. В полковия и

църковния строй, на караул и по всяко време в града косите трябваше да бъдат напудрени. Трудно беше да се свикне изведнъж с всички тънкости на тогавашния войнишки тоалет, който по сложност не отстъпваше на дамския.

Настъпи 1748 година, а заедно с нея празненствата и новите милости на царицата за дворянското войнство. В навечерието на Нова година, с указ на Елисавета Петровна бяха произведени в по-горен чин мнозина офицери, а сред тях и Александър Иванович Суворов, който получи званието капитан-поручик. Той беше обикновен гвардейски офицер, който изпълняваше задълженията си в полка без усърдие, изцяло потънал в семейните грижи и възпитанието на своя деветгодишен син Фьодор. Като мнозина други гвардейци Александър Иванович нямаше особено влечение към военното дело и, разбира се, твърде малко помагаше на жадния си за нови знания племенник. Само понякога, при почивка над таблата или шахматната дъска, говореше за блестящите походи на шотландеца на руска служба фелдмаршал П. П. Ласи, за епизоди от неотдавнашната война с шведите, в която бе участвувал.

След като загубиха градовете Вилманstrand и Фридрихсхам и изоставиха цялото Финландско княжество, шведските войски бяха принудени да се оттеглят. Войната беше за тях много разорителна и завърши с мир за радост на Русия. И като прецениха техните слаби постъпки в стокхолмския парламент — на първия предводител на шведската войска генерал Льовенхаупт и на генерал Бруденброк, публично отсякоха, на тези бедни генерали, главите...

С възцаряването на Елисавета и сключването през 1743 година на изгодния мир в Або, според който към Русия минаваше част от Финландия и границата с Швеция се изместваше по река Кюмен, за война, изглежда, не мислеше никой. Елисавета обаче, пряка наследница и дъщеря на Пьотр Велики, не притежаваше нито неговия държавнически ум, нито неговите военни наклонности. Достатъчно бе това, че бе истинска руска царица, че бе премахнала бироновщината и бе направила първата крачка към изкореняването на изтезанията при разследването. Отмина тежкото време на репресиите — общата амнистия върна жертвите на Бирон в семействата им.

Като провъзгласи възвръщане към традициите на Пьотр, Елисавета в същото време разшири твърде много привилегиите на

дворяните, щедро им раздаваше земи и крепостни селяни, с указ от 14 март 1746 година им даде и изключителното право да ги владеят, а след това узакони и срамната търговия с хора.

През 1748 година императрицата беше на тридесет и девет години. Тя повери държавното кормило на канцлера А. П. Бестужев-Рюмин и братята Шувалови, и както в ранната си младост обожаваше баловете, маскарадите, танците, премените — нейният гардероб наброяваше повече от тридесет хиляди рокли.

Разкошът и блясъкът на двореца, който подражаваше на Версай, почнаха да удивляват самите чужденци. Модните костюми, шапките и скъпоценните камъни бяха извън всяка мярка. Нравите при двора станаха по-свободни, появи се любов към изнежеността, за първи път в придворните зали се чувствуваше атмосфера на куртоазност и любовно ухаждане. На Елисаветините балове и празненства цареше обожаване към жената, която вече не беше така свита, както в първите асамблеи на Пьотр. Честите пирове на предишното царуване с необузданото пиянствуване бяха заменени от дворцови приеми, на които свиреше „разнообразна музика от италианска капела“, или „новопристигнали комедийни артисти и артистки и други италианци пееха различни арии“, или танцуваха „пристигнали от Италия и руски танцьори и танцьорки“. Увеселенията при двора следваха едно след друго почти всекидневно. Рядко Дворцовият дневник не отбелязваше прием, бал или театрално представление.

Безгрижието и веселието, които царяха при двора, не можеха да не се отразят и върху състоянието на руската армия, особено на гвардията.

Младият Суворов се изненада доста, когато не видя край себе си онази сурова дисциплина и възискателност от времето на Пьотр, за които така много му бе разказвал баща му. Своите войнишки задължения гвардейците изпълняваха съвсем лошо. Редниците от дворянски произход напускаха своеволно постовете, пиеха и се биеха, на тежките работи изпращаха да ги заместват крепостните им. А тъй като в Семьоновския полк те бяха около половината от състава, то техните помещически навици и наклонности станаха причина за множество отстъпки и облекчения, като разрешението да се живее извън разположението на войсковата част.

През един обикновен влажен петербургски ден, когато не може да се разбере дали е зима или есен, дежурният по полк изведе семъоновци на главния плац за провеждане на строеви учения. Събраните в каре войници недоволно разговаряха помежду си, като ругаеха лошото време. Дежурният командува „Мирно!“ и се спусна към сградата на полка, откъдето вече излизаха господата от щаба, начело с командира на семъоновци генерал-аншеф Степан Фьодорович Апраксин в богатата шуба върху обшития със златни лаври мундир. Като свали формената си шапка, дежурният доложи, че полкът е готов за провеждане на упражненията.

Велможата замислено вдигна охраненото си лице към смръщеното небе, въздъхна и неочаквано високо изкомандува:

— Слушай заповед! Упражненията да започнат още тази седмица... — той си пое дъх, поправи златистия шарф на корема си и решително завърши: — ако тази седмица времето се оправи. И като се обърна тежко, тръгна към оградата. На пруста Апраксин спря: — А свободното време да се употреби за полкови работи...

Селището продължаваше да се застроява и стопанството на семъоновци още не бе напълно уредено.

Когато се връщаха в казармата, дългият като върлина войник от дворянско семейство Пьотр Кожин кимна на Суворов:

— Знае се, че работата не е вълк и няма да избяга в гората...

— Ти защо се радваш — отвърна Суворов, — ще вървиш, братко, заедно с групата да сечеш дърва, твой ред е.

— Не така, господин капрал — усмихна се Кожин, — няма да отида. Или ако знаеш заповедта, ела да ти покажа...

„Войниците от долупосочените роти, а именно... Прозоровски... Лихачов...“ — Кожин дълго мести пръст по редовете, като търсеше своето име, защото не бе особено грамотен. — Ето! „от трета рота Пьотр Кожин... до втора заповед да не се изпраца както на караул, така и на работа, понеже те вместо себе си са дали свои хора на полкова работа за правене на въглища; поради това хората им да се изпатят днес в два часа следобед в полковия двор...“

— А колко слуги имаш при себе си? — полюбопитствува Суворов.

— Двадесет и осем души, без да се смятат жените — с готовност съобщи Кожин. — На господарска сметка живеят, така че трябва да си

изкарват хляба.

Суворов все повече се убеждаваше, че положението на войниците от дворянски произход съвсем не може да се нарече тежко. А подофицерите от гвардията се приравняваха към армейските офицери както в служебно отношение, така и по значението им в обществото. На тях се възлагаха сериозни поръчения, те пътуваха в чужбина от Иностранната колегия, командироваха ги и във вътрешността на Русия. Дворяните, даже като обикновени войници, биваха канени на височайшите балове и маскаради.

— На маскарада, който по благоволение на нейно императорско величество е определен за следващия петък, ще присъствуват всички големци и цялото руско и чуждестранно дворянство със семействата си без малолетните, в прилични маски, като при това не се носят пилигримовски, арлекински или непристойни селски облекла, а на дрехите не се слагат фалшиви украси и стъклени мъниста и да не се носи никакво оръжие... — майорът от лейбгвардията Никита Фьодорович Соковнин важно огледа равните редици на войниците-дворяни... — Поради това да се съобщи на всички чинове от ротите и нестроевата команда, та който от дворяните пожелае да отиде на този маскарад, да се даде за него сведение незабавно от командирите на господата старши офицерите в полковата канцелария.

Застаналият на десния фланг на взвода, до капрала, дългун Кожин блъсна Суворов с лакът:

— Ще дойдеш ли на маскарада?

Суворов поклати глава.

— Наистина, що за чудак си ти! А защо не искаш?

Кожин имаше собствен екипаж. Налагаше се даже началството да го ограничава в броя на запряганите в каретата коне.

— Нямам време, пък и към дамския пол нямам склонност...

— А ти чу ли, че след бала кадетите ще играят на подвижна сцена руската трагедия „Хорев и Нарт“?

Александър се обърна живо към Кожин, като забрави за миг, че се намира в строя:

— Добре, братко, ще отидем. Трагедията ще погледам, и то с най-голямо удоволствие...

С проста полумаска Суворов вече седеше в определения час в богатата карета на Кожин, който бе облякъл невъобразим източен

костюм. Императорският дворец беше оцветен с разноцветни старинни блюда с фитили, сияеше с хиляди свещи в големи кристални поставки, отразяваше се във венецианските огледала и блестящите скъпоценни накити на знатните дами.

Суворов за първи път се оказа сред великолепието на дворцовите зали, чиито стени бяха облечени с алени, пурпурни, вишневи и зелени коприни, бродирани със сребро и обточени със златен ширит. В залите бяха наредени гравирани позлатени столове и банкетки от бреза, ясен и тъмен дъб. От тежки рамки грабваха окото маслени картини, рисувани върху платно, и сцени с митически сюжети.

В потока от нагиздени гости Кожин се чувствуваше като риба във вода, разменяше поклони с познатите маски, като обръщаше особено внимание, сякаш търсеше някого, на младите жени — те носеха в изрезката на деколтето си специални флъонги за интимни записчици, наричани поща на любовта.

Като минаваше през зимната градина, Кожин изведнъж се спря и с преувеличено нисък поклон пропусна край себе си весела шумна компания. Начело на натруфените дами, повечето от които груби, недодялани фигури, вървеше офицер-преображенец без маска. Той имаше тънка талия, а тъмнзеленият мундир отиваше много на красивото му кръгло лице, бяло и живо, със сини очи и малка, ясно очертана алена уста. Той се държеше изправено и стройно, като се усмихваше весело в отговор на поздравите.

Суворов се изненада, но последва примера на Кожин и му пошепна:

— Лицето на този капитан-поручик ми изглежда познато...

— По-тихо — отвърна Кожин, без да вдига глава, — това е всемилостивейшата наша господарка Елисавета Петровна...

Капралът още не знаеше, че на баловете и маскарадните императрицата обича да се показва в мъжко облекло, което ѝ отиваше много, а заставяше приближените офицери да си слагат дамски дрехи.

Кожин скоро изостави новака-семьоновец и тръгна след една кокетна китайка с украсено с дракони ветрило и изкуствена бенка на бузата — условен знак, че приема среща. Малкият синеок капрал едва дочака началото на театралното представление, като поскуча в чуждата му нагиздена тълпа и се зарече да не ходи вече на дворцови увеселения.

Суворов предпочиташе да наблюдава дворцовия живот само при необходимост — като отиваше караул — и рано почувствува неприязън към „червените токове“ — придворните, към тяхната изнеженост, безделие, лекомислие, към бързото им и неоправдано издигане, което започваше от ранна възраст, „още докато са бозайници“.

... Именият ден на Елисавета, 5 септември 1748 година, прочете той във вестник „Санкт-Петербургские ведомости“, „беше отпразнуван в Летния дом по обикновен начин“: след свършването на литургията, в църквата бе съобщено за награждаването на сановници с ордени и чинове. Сред зачетените бяха синовете на Николай и Андрей Шувалови — „първият от тях на шест, а вторият на пет години“.

„Вечерта имаше при двора бал, а пред залата беше представена великолепа илюминация, състояща се от паметник или прекрасна постройка в чест на нейно императорско величество, в две крила към двете страни на проспекта, или пред главния вход на двореца с алегорични и посветени на славното име на нейно императорско величество украшения...“

През това време първите армейски места се заемаха от хора, макар и руси по произход, но слабо надарени — двадесет и две годишния фелдмаршал, фаворит на Елисавета и украински хетман К. Г. Разумовски, никога неучастнувалия в сражение княз Н. Ю. Трубецкой, ловкия придворен граф А. Б. Бутурлин, сам назовал себе си „фелдмаршал на мира, а не на войната“, брата на фаворита А. Г. Разумовски и най-сетне генерал-аншеф, благодарение на дружбата си със Шувалов и Бестужев — С. Ф. Апраксин.

„Възлюблената тишина“, която в своята ода по случай възшествието на Елисавета възпя В. М. Ломоносов, продължи цели четиринадесет години.

На Суворов тя позволи да продължи своето самостоятелно военно образование. Той получаваше от баща си малка сума пари, но успяваше да спестява и всичко останало да харчи за купуване на книги, като изпращаше в магазина за тях съобразителния Ефим Иванов. Предишната близост между тях, разбира се, не можеше да съществува. Сега за Ефим Александър беше младият господар. Но колко радостно се изненада веднъж Суворов, когато завари своя слуга да чете.

— Че ти кога стана грамотен?

— Ами в книжарницата. Всеки път питах за някоя буква. А у дома е скучно да седиш и ето че почнах да сричам...

Не беше като Ефим другият слуга на Суворов — Сидор Яковлев, който с младия си господар се държеше дръзко, отлъчваше се от дома и често попиываше, като не се знаеше отде намира пари.

Впрочем на Суворов не му беше до Сидор. На него не му оставаше време даже за малко почивка и развлечение, така много четеше и така усърдно носеше службата си в полка. Възможно е капралът от Семьоновския полк да е посещавал и Сухопътния дворянски корпус, макар преподаването в него при Елисавета да беше лошо и той едва ли е могъл да научи нещо ново.

С постъпването в Семьоновския полк пред Суворов се откриха възможности за практическо изучаване на самите основи на военния живот. Впрочем думата „изучаване“ в случая е може би неуместна. Суворов приемаше войнишкия живот не като система от дребнави и потискащи задължения, от които трябва да се измъква, а като необходимо и вече поради това увлекателно начало на дългия път, водещ към това в бъдеще да се равнява на своите кумири. Отстрани подобно упорство можеше да изглежда истинска чудатост: неугледният, хилав капрал, дребен дворянин, без връзки и покровители, си поставя за цел да изпълни една нечовешки трудна програма. Но той се зае за нея с почти маниакална настойчивост.

Първата точка от нея означаваше: не да се преструва на войник, а да се претвори в него — да опознае неговата психология, особености, навици, бит, основно да разбере неговата душа. Прекарал детство без майка, при сдържан и строг баща, той бързо свикна с новото, войнишкото семейство. Започналото сега опознаване и откриване на *руския войник* беше за Суворов опознаване и откриване на *руския народ*.

Крепостните селяни, дадени за войници, служеха, както се знае, почти цял живот, гинеха не по-малко, отколкото на война, от лошо гледане в претъпканите болници, от епидемии, страдаха от суровото военно обучение и жестокото държание на офицерите. Ако на един войник-дворянин, особено гвардеец, службата можеше и да не тежи, то за вчерашния селянин войнишкото тегло беше непоносимо. Всичко това е истина, по-точно — половината истина. Другата половина се състоеше в това, че и на подобна тежка служба *руският човек* си

оставаше същият, не губеше ценните качества на своя национален характер. И във военната служба народът внасяше нещо свое, неповторимо, което я облагородяваше.

„В руската войнишка среда — правилно отбелязва А. Петрушевски — има нещо много привлекателно: здрав разум в отношенията, с безобиден хумор; спокойно и естествено мъжество и храброст, без пози и театрални ефекти, но подплатени с искрено добродушие; умение безропотно да се задоволяваш с малко, да понасяш негодите и бедите също така просто, както и обикновените дребни неудобства. Суворов беше изцяло руски човек; навлязъл във войнишката среда, за да я изучава, не можеше да не изпита нейното силно влияние върху себе си. С нея той се сроди завинаги; всичко, което намираще отглас в неговата природа, израсна в самия него и укрепна или пък бе усвоено и вкоренено.“

Суворов си наложи да усети вкуса към всичко, свързано с истинската служба в армията, и да стане образцов войник. Вечер, преди да напусне казармата, той всеки път проверяваше как е изчистена след стрелбата неговата пушка, добре ли са смазани нарезите. Това беше все същата гладкоцевна кремъклияка от времето на Пьотр. Само нейната далекобойност и точност бяха увеличени донякъде чрез по-точната направа на цевта и подобрените качества на барута. Прицелен огън обаче можеше да се води само на разстояние 60–80 крачки.

— Моята „жена“ е както се полага — докладва той, оставяйки пушката на „пирамидата“, на дежурния Пьотр Кожин, сложил наскоро на ръкава си капралска нашивка.

— Ти, Суворов, мислиш само за пушката и екзерсициите — унило отвърна той.

— А ти?

Кожин направи смешна гримаса и вместо отговор запя:

*Радостта ми е безмерна, ах, къде сега си, мила,
мое слънчице безценно, птичка лекокрила!
Ах, къде сега на воля ходиш и не знаеш
как за тебе ми е мъчно, колко ме терзаеш... [2]*

— Сиреч рандеву очаквал, а излезе, сиреч, дежурство! — досети се тъпичкият Александър Прозоровоки, получил в полка прозвището „Сиреч“ заради прекалената употреба на тази дума.

— Така е, братлета. Съдено ми е цяла нощ да се мотая тук и за моята миличка да мечтая.

— Почакай — спря го Суворов, — аз мога да ти помогна в тази беда. Да вървим при сержанта, той ще ми позволи да поема дежурството вместо тебе...

Дългият капрал сграбчи Суворов в обятията си, вдигна го и го завъртя из казармата, като припяваше:

*Да те видя и да викна: „Ах, ти моя светлинка!
Радост, ти ли си пред мене? Роб съм аз и твой
слуга!“
Как ще те притисна само, завъртя и разцелувам,
с пръстен скъп ще те даря, ще те милвам и сънувам!
Вива, радост! Вива, слънце! Вива, мила!
Диамант безценен мой, птичка лекокрила!*

Суворов отиваше с готовност на дежурство и караул, старателно извършваше упражненията, които нямаха никакво значение при бойни условия, подчиняваше се и неговият винаги критичен ум мълчеше. Може изобщо да се допусне, че през това начално време на своята служба той никъде не е бивал, освен в казармата, на караул, у дома в Преображенското селище и в Сухопътния корпус.

Въпреки своята неугледна външност Суворов доби отлична стойка, сърчно изпълняваше хватките с пушка и отдаваше чест. Веднъж беше назначен караул в парка на Летния дворец, когато недалеч се разхождаше Елисавета. Капралът така юначно ѝ отдаде чест, че царицата се спря и се интересува за неговото име. Като разбра, че е син на Василий Иванович Суворов, кръщелника на баща ѝ, тя извади сребърна рубла и му я подаде.

— Не мога да я взема, Ваше величество — почтително рече Суворов. — Законът забранява на войника да взема пари, когато е на пост.

— Юнак! Знаеш службата — отвърна дъщерята на Пьотр и потупа малкия капрал по бузата. После сложи рублата в краката му. —
Вземи я, когато се смениш.

[1] Учебно заведение — б.пр. ↑

[2] Стиховете преведе Георги Борисов ↑

Ревностното отношение към службата веднага изтъкна младия Суворов сред другите семейственици от дворянски произход. Не е чудно това, че той твърде скоро почна да получава доста почетни назначения. През лятото на 1748 година в морската крепост на Русия — Кронщадт, трябваше да се състои тържественото „отправяне“ на кораба „Захарий и Елизавет“, а за случая от гвардейските полкове се изпращаше команда, подборът за която бе извършен твърде внимателно. Сред четиримата каптали от Семействения полк беше определен и Суворов. Потягането и подготовката продължиха през целия май, а в Петербург командата се върна след 20 юни.

Докато се занимаваше през един от юлските дни с новобранци на плаца, Суворов забеляза задъхалия се Ефим Иванов.

— Батюшка, Александър Василиевич! — едва изговори той. — Сидор избяга, а къде — не се знае, и две рубли е задигнал, които ти беше оставил за книги.

Подобна случка по онова време се считаше за много неприятна, даже изключителна, макар че крепостните често бягаха от своите господари, за да търсят по-добра съдба. По Семействения полк бе дадена специална заповед с точно описание на чертите на беглеца. Сидор Яковлев обаче изчезна като дим: никой вече не чу нищо за него.

По случай „шествието“ на императрица Елисавета в първопрестолния град в края на 1748 година бе образуван за съпровождането ѝ гвардейски отряд. И отново капралът Александър Суворов, въпреки че се числеше във 2-ри батальон, а от семейственици за отряда бе определен 3-ти батальон, се оказа в числото на московската команда. Това изпращане го зарадва особено. Покрай почетното си значение пътуването в Москва му позволяваше за първи път след постъпването в полка да се види с близките си — баща си и сестрите си, града, дето бе минало неговото детство.

Животът на семейственици на новото място не се отличаваше по нищо от петербургския. В полковата школа продължаваше обучението на войниците по уставните науки; извършваше се всекидневна смяна

на караула, назначаваха се постове в „дома на нейно императорско величество“ на Яуза. Впрочем към обикновените наряди бяха прибавени и неделни дежурства „в Генералната Московска сухопътна болница“.

Военната руска болница от онова време беше гробница за войниците. От издръжката на болните допълнителните записвания и умрелите забогатяваха рушветчи и предприемачи. Болниците бяха препълнени, лекарите бяха по един на сто болни, прислугата се отличаваше с невежество. Заразите покосяваха войниците. Младите и нехайни гвардейци-дворяни нямаха никакво желание да отиват за цяла седмица в задуха и мръсотията и да гледат край себе си страдания и смърт. Не помагаха даже заплахите, че ще понижават провинилите се унтерофицери и капрали във войници, а войниците — в „колари“. Болните продължаваха да се оплакват, че „определените за нас капрали не само никого не наглеждат, но и рядко идват тук“.

Разбира се, капрал Суворов още тогава си поставя за цел със старание и усърдие да изпълнява най-трудните и неприятни задачи. Той бива назначен за дежурен в болницата на 1 юли 1749 година; след седмица, както трябвало, пристига смяната. Но на 15 той отново получава наряд при болните войници и остава там въпреки правилата две седмици поред. Сменен на 30 юли, той получава отдых само до 12 август и отново е назначен в болницата. Последното дежурство на капрал Суворов през 1749 година продължава непрекъснато осем седмици, а прекарва в болницата всичко около четири месеца.

От ранни години у Суворов се проявява едно твърде ценно качество: да извлича за себе си полза от най-малко интересните на пръв поглед поръчения. Какво можеше да даде на деветнадесетгодишния капрал продължителното дежурство в „Московския хофшпитал“? Няма съмнение, че неговото рязко критично отношение към военните болници и лазаретите — „приютите“ — както ги наричаше той по-късно — се дължеше на този негов ранен опит. „Страхувай се от приюта — неуморно твърдеше пълководецът, — немските лекарственици, които отдалеч миришат, са съвсем безпомощни и вредни; руският войник не е свикнал с тях; във вашите общежития си имате коренчета, тревички, пиявици. Войникът е скъп; пази здравето; прочиствай стомаха, когато е задръстен, гладът е най-доброто лекарство... В приюта първия ден — мека постеля,

втория ден — френска чорба, третия ден — ей, братец, таласъмът ще те отвлече. Един умира, а десет други сърбат неговия смъртен дъх...”

Това беше, разбира се, не отричане на медицината сама по себе си, а последица от стремежа на Суворов да подобри положението в самата основа и самия бит на руския войник. „Причините за болестите — пише той по-късно — трябва да се търсят не между болните в лазаретите, а сред здравите в полковете, батальоните, ротите и разните отделни команди, като се изследва тяхната храна, питиета, устройството на казармите и землянките, времето на тяхното изграждане, пространството и теснотата, чистотата, готварските съдове, цялото имущество, разните изтощавания, за което да се донася на полковия или на друг командир, а при друг случай вече в главното дежурство.“

Освен службата в болницата, Суворов редовно участвуваше в провежданите учения, които носеха предимно параден и условно полеви характер. Бойните упражнения на учебния плац провеждаше самият командир на батальона Соковнин, тъй като неговият чин като майор в гвардията се приравняваше към чина на генерал-майор в армейските части. В съставените от Соковнин диспозиции се отделяше особено внимание, в съгласие с „пруската екзерсиция“ на Миних, на съгласуването на залповете, а не на прицелната стрелба. Стреляха групово, по отделения, на каквито се делеше ротата. Следващите престроявания бяха сложни и тежкоподвижни.

Майорът викаше един след друг офицерите, които командуваха батальона съгласно заповедта.

— Да се марширува без стрелба три крачки при ударите само на барабана. После да се командува от офицерите по отделения, като се върви напред, все по три крачки; по три патрона, в същото време във всички дивизиони да се бие за поход с барабани!...

Като следеше изпълнението на командите, Соковнин обърна внимание на точността и превъзходния ред при упражненията на войниците от 11-а рота. Обаче извиканият от тази рота офицер неочаквано обърка със своите заповеди целия батальон, така че вместо желаното престрояване се получи хаос.

— Диспозицията не знаете! — нахвърли се върху крайно смутения поручик Соковнин. — Благоволете да дадете шпагата си и да отидете в ареста.

Майорът бавно мина край объркания строй на семейственици и се спря пред дребничкия синеек капрал, който стоеше изпънат и у когото всичко сияеше от излъскана мед: копчетата, ефесът на ножа, гербът на торбата.

— Името?

— Капрал Александър Суворов от 11-а рота! — високо и смело отговори той, като свали шапка и я задържа в отпуснатата лява ръка.

Соковнин беше вече слушал за този капрал от неговия ротен командир, който бе разказвал как Суворов сам се предлага за трудни поръчения, никога не наема за служебни нужди вместо себе си войници, обича да обучава строя, при което винаги е крайно взискателен и голяма част от времето си прекарва в казармата. Според ротния командир войниците много обичали Суворов, но го смятали за чудак...

— Господин капрал — заповяда майорът, като разтегляше думите, — командувайте, сякаш сте офицер!...

Като поправи тояжката, окачена на едно копче — знак за неговата капралска власт, — Суворов започна ясно и точно да командува и възстанови строя на батальона.

— Отлично, братко, отлично! — омекна Соковнин. — А можеш ли да изложиш диспозицията за батальон — каре в поход и по какъв начин се изпълнява?

— Гренадирите от второто и третото отделение, като се обърнат вдясно кръгом, влизат през първа рота в батальонното каре и се долепват с десните си флангове до втори и четвърти дивизион, а първо и четвърто отделение заемат мястото на второто и третото, минават на десните флангове на първи и трети дивизион — без да се запъва, започна да реди думите капралът. — Първи дивизион дава място на гренадирите да минат в батальонното каре и за тази цел е нужно да се каже: „На дясно!“ и „На ляво!“, а когато гренадирите минат, отново се събира...

— Достатъчно, братко! — спря го Соковнин. — Виждам, че си изучил диспозицията по-добре от някои старши офицери. Ела при мен след упражнението в полковия дом...

Майорът посрещна Суворов още по-приветливо:

— Радостно е, че в нашия полк има подофицери, които се упражняват не само в разходки и правене на пунш... Разкажи ми,

братко, как усвои толкова съвършени познания и как успя да обучиш така добре войниците от своето отделение.

— Като прочетох диспозицията няколко пъти, аз я разбрах много добре. Лошото беше само, че не ни дадоха плановете за престоляванията. Само от описание войниците не можеха да се оправят и да разберат упражненията. Самият аз се помъчих да ги правя само по описанието...

— Много добре! — учуди се майорът.

— Колкото се отнася до обучаването на войниците — продължаваше Суворов, — то аз карах да се упражняват не само новобранците, но и старите войници, при това, без да се прибегва до строгост или някакъв бой. На всеки от тях внушавах готовност и желание да се обучи по-скоро и по сръчност да надмине своите другари...

Соковнин само изхъмка, като се учудваше все повече и повече.

— Като се държах с тях ласкаво и дружелюбно и споделях трудностите им, аз ги накарах сами да се постараят да разберат всичко. За да успяват по-бързо, те се разбраха помежду си да не дават обед на оня, който преди това не е усвоил безпогрешно хватките... Войниците бяха доволни, никой не можеше да се оплаче, че е бил силно ударен или осакатен, нито един от тях не е отишъл и не е бил изпращан в лазарета...

Изпълнителният, усърден и инициативен капрал Суворов скоро получи повишение. Само една година след постъпването си в Семьоновския полк, на 22 декември 1749 година, той беше произведен подпрапоршчик. Три месеца след завръщането на гвардейската команда в Петербург, очевидно представен от лейбгвардейския майор, получи ново назначение: „Каптенармус Ушаков и подпрапоршчик Суворов се назначават постоянни ординарци при негово превъзходителство господин майора и кавалер Никита Фьодорович Соковнин...“

Животът в полка течеше монотонно, дисциплината както преди беше лоша, за което спомагаше също и липсата на единовластие. За да пресече възможните злоупотреби, Пьотр I бе въвел навсякъде колегиално устройство, без да прави изключение и за полковете. Истински разпоредители с тяхната съдба бяха „господа полковите щабни“, т.е. комитетът на щабните офицери в полка.

С провинилите се гвардейци от дворянски произход „господа полковите щабни“ се държаха изненадващо меко, като вземаха тяхната страна в конфликтите с бившите крепостни, макар и подофицери. Суворов добре познаваше сержанта Йосиф Шестаковски, който се учеше в полковата школа и седеше там редом с дворяни и недворяни, войници и подофицери, възрастни и малолетни. Благодарение на своите изключителни способности Шестаковски се бе издигнал от положението на войник недворянин и бе служил няколко години в кадетския корпус. От 1747 година бе започнал с чин каптенармус да преподава в полковата школа.

Мързеливите и неприлежни ученици, какъвто беше и Пьотр Кожин, си патеха от него доста. Веднъж Кожин и неговото приятелче капралът Лихачов бяха гуляли в една компания с Шестаковски и бяха нападнали своя учител. С бутилки Кожин бе разбил челото на сержанта до костта, а Иван Лихачов го бе дърпал за косите, след което Шестаковски бил откаран в болницата. Като четеше заповедта на Соковнин, Суворов можеше само да се възмути от пристрастното и неоправдано леко наказание:

„За гореописаната голяма дързост на Кожин и Лихачов двамата да се поставят пред всички подофицери и школници в полковия двор за едно денонощие през час под шест пушки под оръжие, а освен това да заплатят за осакатяването на сержант Шестаковски петдесет рубли и да го издържат до оздравяването му...“

— Не — мърмореше той, като се връщаше след края на заниманията в къщата на своя чичо, — това не са ви крепостните слуги, които понасят побоищата мълчаливо... Такива юмручни истории трябва да се премахнат в армията — и то безпощадно!

През полковия двор се мярна сянка. Суворов се хвърли рязко да ѝ пресече пътя и веднага спря красиво войниче, тънко и високо, което се опитваше тайничко да се промъкне към своето помещение.

— Срамно! Името на руския войник позориш! — нахвърли се Суворов. — Ще трябва да доложа на дежурния по полк. Как се казваш?

— Орлов Григорий... — като се изчерви силно, отговори юношата.

— Колко години? — по-меко продължи да го разпитва Суворов.

— Петнадесет, господин подпрапоршчик.

— А защо нито веднъж не съм те виждал в ротата?

— Командирован към Сухопътния корпус.

— Добре — Суворов съвсем се успокои. — Върви в ротата си, само се пази от господата старшите офицери.

Съдено им бе да се срещнат отново едва след дълги дванадесет години...

На 8 юни 1751 година Суворов бе произведен сержант. Както правилно отбелязва един от изследователите, „отново трябва да се подчертае фактът за относително доста бързото придвижване на Суворов по служба“. Това е още по-очевидно поради обстоятелството, че мнозина негови връстници са служили като обикновени войници по десет и даже по петнадесет години. Според собствените му думи като гвардейски сержант Суворов изпълнявал „различни длъжности и трудни задачи“. Какви са били тези „задачи“, става донякъде ясно от два запазени пътни листа: в началото на 1752 година Суворов бил изпратен като куриер с телеграми в Дрезден и Виена и останал в чужбина от март до октомври. Освен блестящата служебна репутация причина за неговото изпращане в тази командировка било, разбира се, и знаенето на чужди езици. Близко осеммесечното пребиваване в Дрезден и Виена му дава възможност да усъвършенствува немски, френски, а може би и да изучи италиански език. Не напразно в списъка на офицерите от Суздалския полк от 1763 година срещу името на Суворов е отбелязано, че владее тези три езика.

Когато една късна октомврийска вечер се върна от дълго пътешествие в Прусия и Австрия, той отиде в дома на своя чичо — капитан-поручика.

— Батюшка Александър Василиевич! — плесна с ръце рижият Ефим. — Колко си отслабнал, изглеждаш зле, само носът ти е останал!...

Докато Суворов се хранеше, Александър Иванович взе да го разпитва:

— Е, как е там, при немците, на какви чудеса се нагледа?...

— Какви ти чудеса — отговори Суворов, като оглеждаше с щастливи очи домашните на Александър Иванович, — вярваш ли, дните съм броил, така ме теглеше към дома... В Прусия срещнах руски войник. Боже, как се зарадвах — братски го разцелувах! Съсловното разстояние между нас изчезна! Аз притисках към гърдите си земляк. Наистина, ако Сула и Марий се бяха срещнали неочаквано на края на

земята, на Алеутските острови, съперничеството между тях би престанало. Патрицията би прегърнал плебея и Рим не би видял реките от кръв...

Следващата, 1753 година, значително промени съдбата на прокурора Василий Иванович Суворов. Представен от Сената за поста синодален оберпрокурор, той с височайша резолюция от 29 март бе произведен „бригадир“ и член на Военната колегия. Започва бързото издигане на Суворов-старши, чиято привързаност към идеите на Пьотр Елисавета бе оценила. На 18 декември същата година по случай своя рожден ден тя произведе сред другите наградени и Василий Суворов в чин генерал-майор при същата Военна колегия.

Синът му караше вече двадесет и петата си година. При следващото „шествие“ на Елисавета в Москва Апраксин ѝ представи определен брой гвардейци за производство в армейски офицерски чин. Като генерал-аншеф и лейбгвардейски подполковник той ѝ напомни, че Пьотр I оставяше една трета от офицерските ваканции в полевите, т.е. армейските полкове, за гвардейците. В отговор императрицата заповяда да се повишат в армейски чин най-достоините гвардейски сержанти в поручици, подофицерите — в подпоручици, капралите и редниците — в прапоршчици.

На 25 април 1754 година Суворов бе произведен офицер заедно с другите 175 гвардейци, при това чин поручик получиха само 34 души. На 10 май Военната колегия разреди Суворов в Ингерманландския полк, един от най-старите и най-добрите в руската армия, вземал при Пьотр I участие в походите заедно с гвардията. С разрешение на Военната колегия Суворов бе пуснат веднага след назначението в едногодишен „домашен“ отпуск.

Той прекара това време както в именията на баща си, така и в Москва със сестрите си.

Тази година той използва за продължаване на своето образование — усъвършенствуваше познанията си по езиците, четеше книги по история и военно изкуство.

Петдесетте година на XVIII век са характерни за Русия с бързото развитие на отечествената наука, изкуството и литературата. „Бързото издигане на държавата“, започнало при Пьотр, вече не можеше да бъде спряно от никакво „зло време“. Към петдесетте години се отнася оживлението в дейността на Руската академия на науките, създаването на Московския университет, излизането на първото руско списание „Ежемесячные сочинения“, откриването на Руския театър и Академията на изкуствата в Петербург. По това време в Москва се създава първата частна „печатарска задруга“, започва да излиза вестник „Московские ведомости“. Това беше времето, когато великият Ломоносов направи капитални открития във физиката, химията, астрономията, геологията. Неговата многостранна дейност отразяваше стремителното развитие на могъщата руска национална държава и бе пропита от висок патриотичен патос.

„Къде по-добре може да се развива звездобройната и земемерната наука, отколкото в една обширна държава, над която слънцето извършва половината от своя път и в която всяко светило може в един миг да се наблюдава и като изгрява, и като захожда. Къде по-успешно могат да се изследват многообразните състояния на нещата и явленията, отколкото в огромното пространство на полетата, украсени с множество различни цветя, на върховете и в недрата на издигащите се над облаците планини и богатите с различни съкровища реки, които текат от знойна Индия до вечните ледове и в многото просторни морета“ — пише Ломоносов през 1749 година. Тези мисли бяха близки и на Суворов — отговаряха на неговите вътрешни стремежи, на неговото преклонение пред величието и неизчерпаемите възможности на Русия, на уважението, с което се отнасяше към науката и знанията.

Сближаваше ги безусловното възхищение от Пьотр I, под чието ръководство, както писа Ломоносов, „руското войнство укрепна и в двадесетгодишната война с шведската корона и след това в други походи изпълни с грохота на оръжията и с победоносното ликуване

цялата вселена“. Сродяваше ги и борбата за развитие и укрепване на националните традиции — Суворов се бореше против пруските порядки във военното изкуство, а Ломоносов против първенството на чужденците в родната наука.

През царуването на Елисавета към Кадетския корпус в Петербург бе образувано първото „Общество на любителите на руската словестност“. Суворов не само се интересуваше от произведенията на тогавашните знаменитости — Ломоносов, Сумароков, Тредяковски, — но според поетите Херасков и Дмитриев посещаваше това сдружение и даже четеше в него собствени литературни произведения.

Към офицерската служба той можеше през това време да се отнася доста формално. Като се върна от годишния отпуск, прекара в полка само осем месеца и още на 17 януари 1756 година бе произведен, по решение на Военната колегия, в чин оберпровиантмайтор (капитан) „за наблюдение в Новгородска губерния: новгородския, староруския и новолодожския снабдителни и фуражни складове“. И на тази длъжност не остана дълго. Разбира се, интендантската служба не можеше да му бъде по сърце, затова пък обогати бъдещия пълководец с полезен опит. Много години по-късно, когато бе изпратен във Финландия, Суворов се сблъска с необходимостта да внесе ред в стопанството на войските и загатва в едно от писмата си, че за подобен род служба се бил подготвил като оберпровиантмайстор.

На 28 октомври 1756 година последва ново назначение, придружено с повишаване в чин. Суворов бе произведен генерал-аудитор-лейтенант, което според „Таблиците“ на Пьотр означаваше осми клас и отговаряше на чин пехотен майор. В тази длъжност той не остана обаче нито един ден. Още на 4 декември същата година Суворов бе преименуван с решение на Военната колегия в премиер-майор и назначен в „пехотните полкове под командата на генерал-фелдмаршал Бутурлин“.

По този начин след две години и седем месеца Суворов от гвардейски сержант стана премиер-майор. Не може следователно да се поддържа, че се е заседявал дълго на един и същи чин, и неговото признание: „Аз не съм скачал от младини...“ — е вярно само отчасти. Разбира се, покрай стремителното напредване на някои от неговите

връстници, галеници на съдбата, подобно повишаване изглеждаше повече от скромно. М. Ф. Каменски бе произведен полковник на двадесет и три годишна възраст, а на тридесет и една — генерал; Н. В. Репнин — полковник на двадесет и четири, генерал-майор на двадесет и осем години; най-сетне най-талантливият, П. А. Румянцев, бе станал полковник на деветнадесет години и генерал-майор — на тридесет. Не бива обаче да се забравя, че всички тези личности принадлежаха към придворния елит и правеха изключение от правилото. В масата на „служителското“ дворянство от „средна ръка“, Суворов изпъкваше със своето относително бързо производство в щабен офицер, което откриваше пред него възможността да прояви своите дарби и знания, натрупани през войнишката му младост.

Суворов бе скромен човек и постепенно, трудолюбиво, като започна от най-долните чинове, се придвижваше към набеязаната цел. Той искаше на дело да покаже на какво е способен, и случай за това му се удаде скоро.

Приблизително от 1750 година, когато вероятността за война с Прусия ставаше все по-реална и беше вече ясно, че в сравнение с руско-турските и руско-шведските кампании борбата с противник като Фридрих II ще изисква от руската армия значително повече усилия и умение, започнаха бавните промени в организацията и въоръжението на войските. В пехотата бяха обособени специални, отбрани полкове — гренадирските, а в обикновените бяха сформирани по три гренадирски роти. Същите промени се извършваха и в конницата, дето се появиха конно-гренадирски полкове; в нейния състав влизаха и полуредовни полкове, наречени хусарски. Значителни промени, свързани с името на П. И. Шувалов, бяха извършени и в руската артилерия. През 1756 година армията получи знаменитите „шуваловски“ гаубици и по-леките, подвижни, скорострелни оръдия — еднороги. Те именно се проявиха блестящо в бойни условия и бяха на въоръжение във войските през всички походи на Суворов.

Самият факт, че еднорогите бяха изобретени от фойерверкерите^[1] Данилов и Мартинов, доказва колко много руската военна мисъл тогава бе изпреварила Запада. Известно е, че френският артилерист Грибовал се запознал с еднорогите във Виена, дето те били демонстрирани, направил си чертежи и фактически заел от русите

редица усъвършенствувания. Петнадесет години по-късно оръдия от подобна система се появяват във Франция.

На 15 декември 1755 година бяха въведени новият пехотен и кавалерийски устав, които бяха значително по-близки до „пруската екзерсиция“ на Миних, отколкото до наредбите на Пьотр Велики. При това по тези именно устави бе задължен да се ръководи Суворов в обучаването на войниците през последните месеци от службата си в Ингерманландския полк и по-късно, докато се намираше в пехотните части на Бутурлин. През цялата Седемгодишна война руската армия бе задължена да се ръководи по тези новоиздадени устави. Такава бе силата на застоя и инерцията. Впрочем не бива да се забравя, че всички „екзерсиции“ на Пьотр I си оставаха действащ закон и запазваха своето значение на „Генерален устав за полевата служба“.

Като направи своя избор между гвардията и армията, Суворов започна службата си на руски боеви офицер. Той намираше опора в руската войнишка маса, която не само бе основно изучил, но и бе обикнал от цялата си душа. Проводници на своите идеи той считаше армейското офицерство, съставено от средното, чиновническото дворянство. „Висшето дворянство се приютяваше в гвардията, която си има своя политическа история през XVIII век. Впрочем повече шумна, отколкото благотворна“ — пише В. Ключевски. Съдбата на средното дворянство бе значително по-скромна. „Те не създаваха правителства — продължава историкът, — но решително създаваха нашата военна история през XVIII век. Те бяха ония пехотни армейски офицери, които в този си чин изминаха славния път от Кунерсдорф до Римник и Нови. На своите плещи те изнесоха наравно с руските войници скъпите лаври на Миних, Румянцев и Суворов.“

Битката при Кунерсдорф бе първото голямо сражение, в което участва пехотният армейски офицер Суворов, довел руската армия до победите при Римник и Нови.

[1] Фойерверкер (нем.) — артилерийски подофицер — б.пр. ↑

ТРЕТА ГЛАВА СЕДЕМГОДИШНАТА ВОЙНА

*Ти, Мемел, Франкфурт и
Кистрин,
Ти, Швейдниц, Кьонигсберг,
Берлин,
ти, гръм над битката летящ,
и ти, река лукава Шпрее,
попитайте героя ваш
войникът наш какво умее.*

В. М. Ломоносов

1

Стремителното издигане на Прусия, получила независимо битие едва през XVII век и въздигната в степен на кралство през 1701 година, преголямата за нейния ръст военна машина и алчността на нейните ръководители — всичко това нарушаваше и без туй нетрайното мирно равновесие в Европа. Докато в началото на столетието най-големите западни държави се занимаваха с подялбата на така нареченото испанско наследство, енергичните пруски крале успяха да подготвят върху малкия плацдарм на своята държава, съставена от всякаква сбирщина, но отлично дресирана армия.

Крал Фридрих-Вилхелм I остави на своя син през 1740 година малка държава — всичко с 2,2 милиона жители, но със 76 хилядна войска, по численост не по-малка от австрийската обаче според съвременниците, по-добре организирана, обучена и снабдена. От 1713 година беше въведена пожизнена военна служба. Цялата страна се превърна в единен военен лагер, където населението живееше за армията и работеше за нея.

Честолюбив и циничен, самовластен разпоредител с всички ресурси на страната, склонен както и Карл XII към авантюризм и надарен като пълководец, Фридрих II открито се стремеше към заграбване на чужди земи, а удобни негови съседи бяха тръгналите към упадък австрийски Хабсбурги и раздираното от вътрешни противоречия Ягелонско кралство. Хабсбургски владения тогава бяха Австрия с Каринтия и Тирол, Чехия, Унгария, Ломбардия и част от Нидерландия. Веднага след смъртта на император Карл VI се явиха няколко претенденти за различните области на тази разпокъсана монархия. Тогава малко известният все още Фридрих II въведе своите войски в богатата промишлена провинция Силезия. През декември 1740 година започна войната за „австрийското наследство“.

Съгласно Аахенския мир от 1748 година Силезия остана в границите на Прусия, благодарение на което тя придоби в Европа значението на велика сила. Населението на кралството се увеличи с милион и половина души, а армията му нарасна на 160 хиляди. В

застрашителна близост до границите на Русия израсна с невероятна бързина силна милитаристична държава. През януари 1756 година Англия сключи с Фридрих споразумение, според което страните „се задължаваха да поддържат мира в Германия и да излязат с оръжие в ръка против всяка държава, която би посегнала на целостта на германската територия“. В отговор на това Елисавета веднага възобнови руско-австрийския съюз, като му придаде настъпателен характер. Русия се задължаваше да предостави в помощ на Австрия 80-хилядна армия. В случай на победа над Фридрих австрийците си възвръщаха Силезия, а Русия получаваше Източна Прусия. Към руско-австрийската коалиция се присъединиха Франция, а след това Швеция и повечето дребни германски държави.

Фридрих реши да изпревари противниците си, тъй като чувствуваше тяхната неподготвеност за война, и да ги разбие поединично. През август 1756 година той нахлу начело на почти стохилядна армия в Саксония, изтласка австрийците, овладя напълно страната и даже включи саксонците в своята войска. На 16 август Русия обяви война на Прусия. Конференцията — съветът на висшите сановници при Елисавета — възложи на Александър Борисович Бутурлин, един от най-влиятелните велможи на императрицата, въздигнат от нея в графско достойнство, фелдмаршал, подполковник от Преображенския полк, сенатор и кавалер на много руски ордени, да формира армията. Както помним, в пехотните полкове на Бутурлин бе изпратен да служи двадесет и седем годишният премиер-майор Суворов.

— Ние с баща ти Василий Иванович сме служили заедно като ординарци при нашия незабравим господар Пьотр Велики. Аз му бях най-любимият — и докато разказваше, Бутурлин погледна накриво секретаря си, който не излизаше от помещението. — Ти какво искаш?...

Престарелият велможа бе леко пийнал.

Без да се смуцава никак от присъствието на Суворов, секретарят постави книгата на масата:

— Ваше сиятелство сте направили грешка в тази дума...

Бутурлин погледна към Суворов, взе гъшето перо, помисли върху своята резолюция и веднага с досада хвърли перото далече:

— А вие... вие даже едно перо не можете да подострите! Благovolете сам да поправите...

Суворов беше вече слушал за Бутурлин, че е добър, умен, но както и мнозина други велможи не е получил никакво образование и не е годен да командува не само армия, но даже два-три полка. По-късно, през 1760 година, когато го назначиха за главнокомандуващ, театъра на военните действия очертаваха заради него с молив, тъй като фелдмаршалът нямаше представа от географска карта. Веднъж Бутурлин излязъл и граф Захар Чернишов обърнал картата, за да се пошегува с него. Когато се върнал, главнокомандуващият не видял отбелязаното място и при обсъждането на бъдещите операции през цялото време тикал пръст в морето. „Тук ще потънеш“ — забелязал с усмивка Чернишов, като отместил ръката му встрани...

Докато беше при Бутурлин, Суворов можеше само отдалеч да следи действията на руската армия, която командуваше предпазливият С. Ф. Апраксин, шеф на семейството и фелдмаршал от 1756 година. Премиер-майор Суворов, причислен на 4 февруари 1757 година „в състава на Куринския пехотен полк“, бе изпратен най-напред в разпореждане на началника на етапния пункт в Либава, а след това, като оберпровиантмайстор, в Мемел, със задачата да снабдява войските, които отиваха към Тилзит. Подробности за кампанията от 1757 година стигаха до него чрез немските и руските вестници, разказите на ранени офицери-очевидци и пътуващите за Петербург куриери.

Действията на Апраксин се отличаваха с крайна мудност: чак през втората половина на юни 1757 година той премина Неман и със скоростта на костенурка навлезе въз вътрешността на Източна Прусия. Осведомен от своите шпиони за нерешителността на русите, Фридрих възложи защитата на Прусия на двадесет и две хилядния отряд на Левалд, а сам, в първите дни на април, нахлу в Бохемия, в кръвопролитно сражение разби австрийците и обсади Прага. На 18 юни обаче прусите претърпяха съкрушително поражение при Колин. Към август 1757 година Пруското кралство беше в обръча на съюзните армии, които наброяваха около триста хиляди войници. Всички свои усилия Фридрих устреми сега на Запад, против френско-австрийските войски. Според него опасност от изток не го заплашваше. Той

презираше Русия, презираше нейната армия и високомерно заявяваше: „Това са орда диваци, не могат да воюват с мен...“

Елисавета бе крайно недоволна от Апраксин и го подтикваше да разгроми фелдмаршал Левалд, който препречваше пътя му към Кьонигсберг. На 17 август руската армия се прехвърли през реката Прегел и се разположи на полето пред селото Грос Егерсдорф, а рано сутринта на 19 август Апраксин бе атакуван от Левалд. Упоритият бой продължи няколко часа предимно в центъра на руските бойни редици. Полковете водеха борбата с необикновена устойчивост, макар и да бяха понесли вече големи загуби. Изхода от сражението реши щиковата атака на тридесет и две годишния генерал-майор П. А. Румянцев. Когато дясното крило на 2-ра руска дивизия трепна и се подаде назад, Румянцев се промъкна с четири полка от резерва през гората и неочаквано удари противника във фланг. Мъглата, пожарите в селото и силният вятър, който разнасяше прахта, спомагаха за засилването на паниката, стигнала дотам, че втората линия на прусите откри огън по първата. Руската кавалерия закрепил победата. Пътят за Кьонигсберг беше открит. Фридрих бе зает на Запад и с нищо не можеше да помогне на Източна Прусия.

Въпреки значителните загуби, настроението в руската армия бе приповдигнато. Но Апраксин престоя в бездействие няколко дни при Аленбург и внезапно заповяда да се даде сигнал за отстъпление, като се основаваше на недостиг в продоволствието и заболявания сред войските. Казват, че бил получил от канцлера Бестужев-Рюмин писмо със съобщение за опасно заболяване на императрицата. Отстъплението по ужасно разкаляните есенни пътища нанесе повече вреди, отколкото едно военно поражение. Наложил се голяма част от продоволствените запаси и снаряжението да бъдат унищожени, тъй като по петите им вървяха прусите. Оттеглянето беше така бързо, че приличаше на бягство. Едва в първите дни на октомври войските се спряха в Мемел на зимни квартири.

Оберпровиантмайстор Суворов чуваше в Мемел само думи на възмущение.

— Какво е това, братлета? Какво става с нас и какво се върши? Къде се е дянал умът на нашите генерали? — открито роптаеха войниците, изгладнели, измръзнали, одрипавели през време на отстъплението. Офицерите се изказваха още по-рязко: „Нашите

господа пълководци са намислили явно как да пропилят напразно всички досегашни жертви и пролятата от толкова много синове на отечеството кръв; да разплетат получения венец на славата и победата, да се покрият с позор и безчестие и да нанесат срамно петно на цялата армия!“

Адютантът на дежур-майор Апраксин разказваше на княз Иван Романович Горчаков, бъдещия шурей на Суворов:

— От Тилзит до Мемел нашата армия се движеше много бързо, при това през места, които и лятно време не са твърде сухи, а сега от непрестанния дъжд, лапавица и сняг се бяха превърнали в истинско блато от лепкава кал, от която човек почти не можеше да измъкне краката си. От страх пред неприятеля нашите големи командири бяха изпаднали в невероятно малодушие и паника и извършиха много неща, достойни за смях. През нощта фелдмаршалът ме извика да проверя обозите на пътя. Аз го намерих в огромна, богато украсена отвьтре и затоплена от мангали и спирт шатра, легнал на пухен дюшек в присъствието на главния лекар. Но с какво, според вас, се занимаваше при тогавашните печални обстоятелства нашият победител? Наистина е срамно да се каже. Благоволяваше да слуша приказки от седналия до главата му зад масичката гренадир, който из цяло гърло дрънкаше нелепи глупости!... С мъка се добрах до преправата, където се блъскаха няколкостотин коли и се чуваха само викове, шум и трясък. Нямах никаква възможност да мина по-нататък и не само да ги изброя всичките, но даже и да ги обхвана с поглед. Когато се върнах, доложих всичко това на фелдмаршала. Но какво, според вас, каза той за това? Само заповяда да си отида на мястото, а на гренадира да продължи приказката си!...

Действията на Апраксин, които бяха свели до нула плодовете от Гросегерсдорфската победа, предизвикаха негодувание при двора и в Конференцията. Елисавета, която в памет на победата току-що бе заповядала да се впишат в неговия родов герб две кръстосани оръдия, отстрани Апраксин от командуването и го извика за обяснения в Петербург. По пътя той бе арестуван, привлечен под отговорност по подозрение в измяна и при разпита почина. Канцлерът Бестужев-Рюмин бе снет от длъжност и заточен на село; на негово място Елисавета назначи М. И. Воронцов. Командуването на руските войски

пое ученикът на Миних, В. В. Фермър, от когото Конференцията поиска незабавно да завземе Източна Прусия.

Обкръжен от армиите на съюзниците, Фридрих се мятеше насам-натагък и само тяхната несъгласуваност му позволяваше всеки път да се измъква от окончателното поражение. По едно време даже немските имперски големци го бяха лишили от престола. Отстъплението на Апраксин му даде следващия отдых, от който той не закъсня да се възползува. На 5 ноември 1757 година той разби при селото Росбах силна френско-австрийска армия с помощта на кавалерията на генерал Зайдлиц и се нахвърли на Силезия, където прусите търпяха поражение. С изкусни маневри спечели на 5 декември при Лайден сражението с австрийците, като взе повече от двадесет хиляди пленници, цялата им артилерия и обоза. Силезия отново беше в негови ръце.

През това време бавно, но като страшна непреодолима грамада, към германските граници се приближаваше от Изток руската армия. Почти без да срещне съпротива, тя завладя през януари 1758 година Тилзит, след това Кьонигсберг и Източна Прусия. С манифест на Елисавета Петровна областта се присъединяваше към Руската империя. Към месец март всички най-важни точки по Долна Висла бяха заети от руските войски, но поради противоречивите указания от Конференцията Фермър загуби след това много време в безцелни маневри между Висла и Варта и едва на 4 август се приближи до силната крепост Кюстрин.

През това време Суворов бе комендант на Мемел и се занимаваше с формирането на батальони в Литландия и Курландия. В Мемел той научи за кръвопролитната битка при селото Цорндорф на 14 август 1758 година. От пристигналите най-напред берлински вестници с мъка узна, че нашата армия имала работа със самия крал, уж била разгромена напълно, тъй че броят само на убитите руси достигал двадесет хиляди души, докато в същото време прусите уж загубили само петстотин шестдесет и трима.

— Моля ви, господа — казваше Суворов на тези, които вярваха на съобщението. — Нима нашите не са имали ръце и само са протягали шия и сами са се оставяли да ги секат, без да се бранят? Та те сами казват, че битката продължила цял ден и била много жестока. Как така техните загуби са толкова несъразмерни? Не, имало е, разбира се, нещо, но не е станало точно така.

След няколко дни мина през Мемел конният куриер полковник Розен и потвърди, че битката наистина е била кървава и продължителна, но че била спечелена от русите.

Когато Фермър обсади Кюстрин и след ожесточена бомбардировка го запали, Фридрих се хвърли на помощ с тридесет и две хилядна армия. Щом узна това, Фермър вдигна обсадата и зае позиции на обширно, леко хълмисто и прорязано от две дерета поле, а остави в своя тил селото Цорндорф. През нощта на 14 август обаче Фридрих направи дълбок обход на дясното руско крило и излезе в неговия тил. Сутринта Фермър беше принуден да обърне фронта на войските така, че втората линия да стане първа, а десният фланг — ляв. Батареите на противника откриха силен огън от височините северно от Цорндорф; прусите построиха косо своя боен ред и към единадесет часа започнаха атака на дясното руско крило.

Фридрих бе усъвършенствувал линейната тактика, като атакуваше един фланг на противника и го обхващаше със своя силен фланг; останалата част от войските си държеше през това време назад — с отстъп. Подобна напречна атака позволяваше да се осигури превъзходство в силите на необходимото място и заплашваше неприятелския фланг с обхват.

Под унищожителния огън на пруската артилерия и натиска на пехотата руският десен фланг стоеше на мястото си. Фридрих хвърли в атаката цялата си конница. Нашата пехота я пропускаше на интервали, а след това сключваше редиците си; тя, начело с краля, едва си проби път назад. След два часа подиробед Фридрих пренесе главния удар на левия фланг, но и там срещна героична съпротива. Към седем вечерта разстроената и обезкървена пруска армия прекрати настъплението. Двете войски прекараха нощта в бойна готовност. На другия ден Фридрих не се реши да възобнови битката.

„Всички съветваха Фермър — разказваше Розен в щаба на Бутурлин — сутринта да се реши на сражение. Ние бихме могли наистина да разбием краля съвсем, защото той нямаше вече нито барут, нито почти никакви заряди. Вместо да изпита своите сили обаче, Фермър заповяда да се отстъпи на другия ден в полеводо укрепление за обоза.

Големият пропуск се дължеше и на това, че нашата армия не беше всъщност цялата, а силният корпус на граф Румянцев се бе

случил на няколко мили далеч и не успя да пристигне навреме. Един от нашите висши генерали, княз Александър Михайлович Голицин, беше излязъл от битката, бе препуснал със сетни сили до този корпус и уверил всички, че цялата ни армия е унищожена и няма никакво спасение за нея. Същото повторили и други бегълци — принц Карл Саксонски, австрийският барон Сент-Андре, генерал-квартирмейсторът лейтенант Герман и секретарят на самия Фермър, Шишкин...

А главната полза от сражението бе това, че нашите войски се прославиха с неописуемата си храброст и непреодолимост. Самият крал се ужаси, като видя как се бие нашата пехота, а прусите в своите релации писаха, че е по-лесно да убиеш русите, отколкото да ги накараш да бягат, че само прострелването на човека не е достатъчно, за да го събориш съвсем..."

Странно положение възникна в руските върхове по това време. Докато Елисавета Петровна и Конференцията искаха по всякакъв начин от своите войски да победят Фридрих, в същия този Зимен дворец се разхождаше, обкръжен от бивши пруски каптали и сержанти, високият и слаб, насмешлив велик княз Пьотр Фьодорович. Без малко император на Русия, той говореше почти изключително на немски, четеше само пруски вестници, носеше пръстен с портрета на Фридрих и не скриваше желанието си той да победи русите. Като слушаше за победите на съюзниците, само се смееше: „Всичко това не е истина, моите сведения говорят друго..." Когато полковник Розен се яви в Петербург, неговият слуга бе почнал да разправя в двореца, че битката била загубена от русите, заради което бе поставен в ареста. Като узна това, великият княз нареди да го заведат при него.

— Ти постъпи като честен младеж — посрещна Пьотр Фьодорович слугата на Розен, — разкажи ми всичко, макар и без това да зная добре, че русите никога не могат да бият прусите.

След това той посочи своите халщайнски офицери, които пушеха глинените си лули и високо говореха на немски:

— Погледни! Всички тези са пруси, нима такива хора могат да бъдат победени от русите?...

Не е чудно, че подобно положение тревожеше предпазливия Фермър, който молеше да го освободят от главното командване. Нашата армия стоеше на зимни квартири, когато пристигна заедно със

седемнадесетте подготвени батальони Суворов. За успешното изпълнение на тази задача, очевидно представен от покровителя си Бутурлин, той бе произведен през октомври 1758 година в чин подполковник. Със затоплянето руските войски почнаха да се придвижват към град Познан.

На 8 май Конференцията назначи за главнокомандуващ шестдесетгодишния генерал-аншеф Пьотр Семьонович Салтиков.

Познан и по пролетному зелените му околности бяха изпълнени с войски. В полетата белееха настанените навсякъде палатки. Суворов минаваше през лагера, като изпитваше радостно вълнение от околния кипеж и суета — тичане на пешаци и езда на конници, цвилене на коне, звуци на тръби, биене на барабани.

Като се отдалечи от лагера, забеляза в дълбок овраг суетене на войници — триъгълни шапки, размесени с кожени гренадирски каски, подобни на древните шлемове, украсени отгоре с пера. Като се заинтересува, той слезе от коня, отстрани храстите и се приближи до самия ръб на оврага. Войниците делеха намерен някъде говежди труп, като ловко боравеха с ножове. Такова бе положението: поради неравномерното снабдяване се чувствуваше остра липса на провизии.

Храсталакът недалеч от Суворов зашумя и се чу изведнъж леко треперещ старчески алт:

— Махайте се по-скоро, момчета! Иначе ще кажа на Фермър!

Войниците плъзнаха из оврага срещу излезлия побелял дребен, простичък старец в бял кафтан на военната милиция, без украшения, който спокойно помахваше пръчица. При това откъм лагера вече препускаха конници в облак прах. Първият офицер скочи на земята и се изпъна мирно пред странния старец:

— Ваше сиятелство! Убихме се да ви търсим... Пеша, без конвой... Нима може така...!

През вцепенилата се група войници мина шепот: „Салтиков...“

Генерал-аншефът отпъди с пръчицата адютанта и се обърна войниците:

— Какво, момчета, изплаших ли ви?... Нищо, не се сърдете на стареца. — Той присви малките си очички. — Как казват у нас в Русия?... Виновна е мечката, че изяла кравата. — Салтиков изчака, като оглеждаше мустакатите и голобрадите лица и завърши решително: — А и кравата не е права, дето е ходила из полето!

Войниците плахо се засмяха. Не се сдържа и притаилият се Суворов.

— Много се надявам на вас, войничета, когато се срещнем с прусите — каза вече сериозно командувачият.

Застаналият най-близко до него снажен червенобуз гренадир с юнашки засукани мустаци, изрече:

— Ти си наш роден баща, Пьотр Семьонович! Ще се стараем!

— А сега — продължи Салтиков, — тичайте при своите провизии!

Като покашляше, той седна на приведения към него кон и подкара тръс към лагера, но войниците продължиха да стоят на място.

— А и обикновен, и мъничък, и любезен... — изрече най-сетне възрастен мускетар. — Същинска кокошчица!...

До вечерта целият лагер шумеше и обсъждаше тази среща. Суворов знаеше, че Салтиков е започнал службата си при Пьотр I през 1714 година в гвардията, след това бил изпратен от царя да учи мореплаване във Франция, участвувал в похода в Полша през 1734 година и в руско-шведската кампания през 1741–1743 години. До пристигането си в армията бе командувал в Южна Украйна полкове местна милиция. Никакви добри и гръмки неща не бяха се чували досега за него.

С пристигането си в Познан Салтиков реши да не се бави нито ден повече и още на следващия направи генерален преглед на цялата армия. Частите трябваше по бригадно да минат церемониален марш пред кръглата калмицка палатка на генерал-аншефа. Начело маршируваха бригадните куриери, водени от квартирмайсторите със своите развети „значки“ под формата на разноцветни малки знаменца. След тях водеха конете на командувачия бригадата генерал — всичките в прекрасни попони със златни вензели с имената и гербовете. След тях вървеше вече самият генерал със своята свита. Полковете от неговата бригада минаваха с развети знамена, барабанен бой и военна музика. Всички офицери и знаменосци трябваше да вземат за почест, когато минаваха край Салтиков, застанал, пред палатката, обкръжен от своя щаб.

Суворов, временно придаден към бригадата на генерал-майор М. Н. Волконски, яздеше на кон пред батальон гренадири. В шапките на всички войници, а на гренадирите в каските, бяха втъкнати зелени клончета, сякаш предизвестие за бъдещите нови победи. Когато се

изравни с генерал-аншефа и му отдаде както се полагаше чест, Суворов чу Салтиков да казва:

— Ето ги нашите, руските войници!... Спретнати, бодри, да ти е драго да ги гледаш. Цялата ни надежда е в тях! Слава на тях!...

Според плана на съюзниците през юли 1759 година с армията на Салтиков трябваше да се съедини австрийската войска на фелдмаршал Даун. Тъй като тя се бавеше, Салтиков, който се оказа по природа твърде самостоятелен, сам мина бранденбургската граница и се насочи към град Кросен, за да посрещне Даун. Опита се да му прегради пътя генерал-поручик Ведел, но слабият му корпус бе разбит на 12 юли в кръвопролитно сражение в местността Палциг. Като загубиха към шест хиляди убити, ранени и пленени, прусите отстъпиха в безпорядък отвъд Одер. На 14 юли любимецът на Фридрих, Ведел, реши с получените подкрепления отново да попречи на придвижването на русите и с незначителен отряд зае Кросен. В отговор Салтиков заповяда на княз Волконски да вземе Тоболския драгунски полк с неговата артилерия и лично да настъпи към Кросен. В това разузнаване взе участие и подполковник Суворов.

Когато полкът се приближи до града, шест ескадрона пруски хусари се бяха вече построили на ливадите зад Одер, докато в същото време останалите водеха престрелка пред предградието с казаците. Салтиков заповяда да хвърлят върху прусите четири бомби от голям еднорог. Тайното шуваловско оръдие бе веднага поставено на позиция. Суворов, който се намираше в свитата на Салтиков, видя отстрани на оръдието отпечатан еднорог звяр — герба на граф П. И. Шувалов, — прикрепената медна плочка, която прикриваше дулото на еднорога. Специален артилерийски офицер с команда, на която под страх от смъртно наказание бе забранено да разправя за шуваловските оръдия, се разпореждаше с воденето на огъня. Още първата бомба улучи прусите, които бързо се изтегляха сега нагоре по Одер. Командувачият, който наблюдаваше боя от могилата, недалеч от еднорога, веднага изпрати полковник Минстер с две оръдия да атакува града. Суворов пришпорваше коня и се носеше с първия ескадрон драгуни напред.

Срещу тях се приближаваха блестящите каски с едноглавия пруски орел, медното оръдие и червените хусарски мундири от предградието. Но явно самият вид на налитащата руска кавалерия

изплаши прусите, които се спуснаха през моста от предградието към града. Драгуните ги преследваха. Пред моста се получи задръжка, тъй като докато се прикриваха с огъня на двете оръдия, прусите наполовина го бяха разрушили. Тогава заговори руската артилерия. Над Кросенския замък беше вдигнато бяло знаме и тръбач, придружен от представители на града, излезе пред вратите. Кросен се предаде на Салтиков.

Суворов остана в действащата армия и бе назначен на длъжността генерален и дивизионен дежурен при граф Вилим Вилимович Фермър, командир на 1-ва дивизия. Като дежурен щаб-офицер той участва в една от решаващите битки през Седемгодишната война — „Франкфуртската баталия“, или сражението при Кунерсдорф.

Когато се съедини с осемнадесетхилядния корпус на храбрия шотландец на австрийска служба Лаудън, Салтиков смяташе, след като достигне Франкфурт, без протакане да върви към Берлин. Обаче на 30 юли конното разузнаване на Г. Г. Тотлебен съобщи, че Фридрих е съсредоточил значителни сили при Фюрстенвалд, на половината път между Берлин и Франкфурт на Одер, и се приближава към русите. В действителност неприятелските хусари вече минаваха през брод реката Одер доста по-долу от нашата армия. Забавянето на съобщението се обяснява просто: генерал-майор Тотлебен вече отдавна бе пруски шпионин, издаваше на Фридрих тайните планове и съзнателно предаваше на руското командване лъжливи сведения за числеността и местонахождението на противника.

Вечерта на 30 юли командирите на дивизии се събраха заедно със своите щабове в калмицката палатка на Салтиков.

— Нашето положение, изгодно и достатъчно изкуствено и природно укрепено, е опасно в случай на нещастие, защото пътят за отстъпление е отрязан... — дребничкият Салтиков се надигна от скамейката и разгърна картата. — Вижте сами: руската армия е обърната с лице натам, отдето се очакваше неприятелят, целият фронт пред нея е защитен от мочурливо и почти непроходимо блато... Не щеш ли, прусакът е извършил забележителна стратагема — измама, направил е голям кръг в обход на Франкфурт и заплашва да нападне нашия най-слаб, левия фланг, и да излезе в тила!... Какво да се прави?

Всички мълчаха, опознали вече характера на Салтиков, който според общото мнение не беше от деликатните. Колкото ласкав беше с войниците, толкова бе груб и неотстъпчив с генералите...

— Цяла седмица стоим на лагер при Франкфурт, укрепления сме построили достатъчно и не е така лесно да ни превземат!... Да се остане на предишните позиции и спокойно да се дочака пристигането на негово величество пруския крал — твърдо завърши той.

Целият следващ ден бе употребен за повишаване отбранителната мощ на армията — изкопаване на окопи с бруствери с бастионен профил за защита на артилерийските батареи и направа на ходове между тях за пехотата. Сутринта на 31 юли Суворов занесе на генерал-аншефа рапорта на Фермър и можа лично да огледа руските бойни позиции. Войските бяха разположени на три хълма на разстояние четири километра от североизток към югозапад, под ъгъл към Одер, където се опираше нашият десен фланг. Левият фланг се държеше от пет млади, или нови, полка на княз Голицин върху малкия хълм Мюлберг, непосредствено до гъста гора и прикрит от дълбока долчинка. Той бе осигурен с окоп — рентраншемент — и няколко батареи с около осемдесет оръдия.

В центъра на съседния, по-обширен хълм Грос Шпицберг, бе разположена 2-ра дивизия на Румянцев, която се състоеше от 17 полка пехота; на това място беше главната квартира на Салтиков. Тилът, който се простираше по посока на града Франкфурт, представляваше силно пресечена и в низините блатиста местност.

1-ва дивизия на Фермър заемаше десния фланг, върху високия хълм Юденберг, укрепен с окопи и звездообразни землени укрития. Колкото се отнася до австрийците, те поради тесния фронт нямаше къде да бъдат настанени и бяха разположени зад дясното крило. Леките войски стояха пред Юденберг.

На връщане от хълма Грос Шпицберг Суворов срещна отделение лека кавалерия, което минаваше през блатистата рекичка Гюнер и вече се връщаше в разположението на 2-ра дивизия.

— Откъде, братя? — извика им той.

— От селото Фраундорф — отвърна офицерът.

— Какво се чува?

— Прусите натискат, господарю — обади се ниско глас от задните редици. — Струпали са се... Днес ги чакай...

И наистина към два часа следобед се чуха чести изстрели от едва видимото от Юденберг селце Кунерсдорф и от съвсем далечните вече от Суворов Третински височини зад река Гюнер. Руските батареи от Грос Шпицберг запалиха с огневи снаряди заетото вече от пруската кавалерия село. Въпреки очакванията обаче стрелбата от север почна да затихва. Колкото и да гледаше Суворов от високия Юденберг, всичко беше пусто и тихо — надясно сините зъбери на франкфуртската гора, направо — блатистата низина. Юденберг застина в тревожно мълчание и само в тила се чуваше подрънкване на юздички и тихо тревожно пръхтене на коне: там някъде бяха руската и австрийската конница.

През нощта никой не спеше, а към три часа се чуха викове: „Пруси!“ В лятната предутринна дрезгавина се виждаха колони, които излизаха от гората, бързо и точно се престрояваха с явното намерение да атакуват русите по целия фронт. Като образува три линии — в първата осем руски полка, във втората два руски и осем австрийски, и в третата конницата, — групата на Фермър очакваше своя час. Но като маневрираха пред Юденберг, прусите постепенно се отдръпваха към североизток отвъд Кунерсдорф.

В девет часа сутринта се раздадоха няколко топовни изстрела откъм левия фланг. Ставаше съвсем ясно, че тъкмо върху този най-слаб фланг ще нанесе Фридрих главния удар. В единадесет и половина загърмяха пруските батареи. На Третинските височини и хълма Клайн Шпицберг, зад изгорялото Кунерсдорф, имаше около двеста оръдия. Мюлберг веднага бе покрит от тъмен барутен дим.

— Гледайте! Гледайте! Идват! — извика някой от свитата на Фермър, като сочеше към Кунерсдорф.

Сред дима и прахта на Мюлберг настъпваше армията на Фридрих: сини мундири с червени, сини, зелени, бели ревери, високи медни каски и триъгълни шапки. Пехотата бе образувала три идеално правилни вериги, настръхнали от стоманената четина на щиковете.

— Колко добре са обучени, като на маневри. — не сдържа възхищението си застаналият до Суворов офицер. — Равнението, какво равнение! Истински единен механизъм!

— Не! — живо възрази той. — Дълго няма да задържат линията. Това не му е таблата, Фридрих не се намира на парадния плац!...

Но и така всички видяха как стройните редици изчезнаха и се превърнаха в гигантски зигзаги.

Съседният хълм потрепера: раздаде се страшният рев на шуваловските еднороги. Даже от Юденберг се виждаше какви тежки загуби нанасяше руската артилерия на прусите. Но и загубили равнението, те продължаваха да се придвижват към Мюлберг. Пехотата даде залп, без да спира, и като зареждаше ходом своите пушки, стигна в полите на хълма. Прусите се приближиха още повече и отново дадоха залп по руската пехота. От този миг нататък огънят от двете страни стана непрекъснат и от Юденберг не можеше да се различи неприятелската стрелба от нашата. Само секретните шуваловски гаубици се различаваха в канонадата по своя особен гърмеж и по гъстия черен дим.

Щабът и офицерите на Фермър, събрали се на групички върху темето на Юденберг, гледаха сражението и само го обсъждаха, защото сами нямаше какво да правят. Макар всичко да се виждаше като на длан, дивизията беше така далече от Мюлберг, че до неприятеля не можеше да се стигне не само с пушки, но дори с полковите оръдия.

Нашите пет най-слаби полка продължаваха да задържат натиска на цялата армия на Фридрих. Първата руска пехотна верига бе застанала на колене с насочени напред пушки — а пруският фронт изглеждаше в непрекъснато движение, ту се приближаваше плътно до русите, ту отново отстъпваше назад. Скоро димът от стрелбата така се сгъсти, че противниците съвсем не се виждаха. Очевидно вече се водеше ръкопашен бой.

Батареите от Грос Шпицберг пренесоха огъня си върху оврага Кунгрунд. От тила съобщиха: Мюлберг падна; прусите запълниха оврага и се катереха нагоре по склона на Грос Шпицберг. Оръдията на противника вече откриха унищожителен надлъжен огън от Мюлберг.

В свитата на Фермър смятаха битката вече за напълно загубена. „Салтиков си въобразяваше, че ще бъде по-щастлив от опитния Фермър — шепнеха помежду си щабните офицери, — но как едно такова простичко и съвсем обикновено старче може да бъде главнокомандуващ на толкова голяма армия!... Как може то да върви против такъв крал, който удивлява цяла Европа със своето мъжество, храброст, ловкост и познаване на военното изкуство!...“

Към пет часа следобед се разбра, че прусите са завзели вече всички наши батареи на левия фланг и имали при себе си няколко хиляди пленници. Разнесе се слух, че Салтиков уж бил изпаднал в такава отчаяние и бил така разстроен, че забравил всичко, слязъл от коня, коленичил, вдигнал ръце към небето и със сълзи на очи пред всички молел всемогъщия да му помогне в това бедствие и безизходност и да спаси хората си от явна гибел...

Пратеник донесе заповед: да се придвижи част от резерва на австрийския генерал-поручик Кампители и руската конница към центъра. Извършваше се бавно прегрупиране на силите.

— Моля да се занесе отговор на главнокомандувания за изпълнението... — и Фермър изпрати дежурния по щаб при Салтиков.

Суворов се промъкваше през блатистата низина, край новотроицките, киевските, казанските драгуни и чугуевските казаци, оставени в резерв. Като стигна до Грос Шпицберг откъм тила, той бе принуден да слезе от коня, така гъсто стоеше тук руската пехота и така близко бяха разположени батареите. Ядрата и куршумите, които долитаха тук, почти не падаха напразно.

Стръмният склон на Грос Шпицберг, обърнат към Мюлберг, беше препречен с няколко редици стрелци, които поддържаха непрекъснат огън от колене, загиваха, подменяха ги с нови, но не отстъпваха назад. Някои лягаха на цели вериги, оставяха прусите да минат през тях като през убити, после скачаха и стреляха в тил. А онези пехотинци на Фридрих, които успяваха да стигнат до стръмния връх, или намираха там смъртта си, или бяха отхвърляни в ниското, в Кунгрунд...

Салтиков седеше върху барабан на голия връх на хълма, хладнокръвно махаше с пръчица, слушаше свистенето на прелетелите куршуми и се шегуваше с генерал Яков Александрович Брюс.

— Ваше сиятелство!... — докладваше на Салтиков снажен, чипонос, с кръгло лице генерал-поручик в изцапан мундир и без перука. — Неприятелските атаки отслабват! Прочутата долчинка е едва ли не до половината натъпкана с мъртви!...

Суворов не можа изведнъж да познае в негово лице известния вече командир на 2-ра дивизия Румянцев.

Салтиков бавно се надигна от барабана.

— Тръгнала лисицата кокошки да краде, но попаднала в капана... Готви, батюшка Пьотр Александрович, резерва за атака...

Премазаните от численото превъзходство полкове на Голицин бяха изиграли своята роля: бяха изтощили нападателите. През това време Салтиков беше заздравявал методично центъра, като бе довеждал все повече нови войски от Юденберг. Атаката на вражеската конница през Кунгрунд в началото бе имала успех, но след това Румянцев бе взел част от руската кавалерия и бе отблъснал кирасирите на Фридрих. Големи тълпи пруска пехота се бяха струпали в оврага и сега гинеха под унищожителния огън на еднорогите от Грос Шпицберг.

Като се върна на Юденберг, Суворов жадно наблюдаваше хода на сражението. Битката бе достигнала своята най-висока точка. През пресечената блатиста низина от Кунерсдорф до Грос Шпицберг се носеше в тръс прочутата конница на Зайдлиц, смятана — и то не без основание — за най-добрата в Европа. Сега дойде ред да действуват всички батареи от Юденберг. Докато лавираше между езерцата под кръстосания артилерийски огън, пруската кавалерия бързо загуби стройността на своите бойни редици и без да стигне до окопите на Грос Шпицберг, се понесе назад. В този миг след нея в три лавини се надигнаха руската и тежката австрийска конници. Зайдлиц безредно отстъпваше към Кунерсдорф.

Фридрих все още се опитваше да спаси положението, като изпрати драгуните на Вюртембергския принц и хусарите на генерал Путкамер срещу Грос Шпицберг: противникът почти стигна върха на хълма, но руската пехота на генерал-поручик Румянцев и австрийците на Лаудън унищожиха с хладно оръжие пробилите се, а артилерията довърши това. Привечер пехотата на генерал Пьотр Панин прогони прусите от Мюлберг, където струпалите се вражески тълпи бяха станали прицел на батареите от Грос Шпицберг. Пруската пехота и кавалерия навсякъде бяха обърнати в бягство. Към седем часа вечерта преследването на противника бе възложено на Тотлебен и Лаудън, но продължи само до мрак. Четиридесет и осем хилядната армия на Фридрих вече не съществуваше.

... Невзрачният рижав Фермър се откъсна най-последно от наблюдателната тръба:

— Поздравявам ви, господа офицери! Победа, и то пълна!

Суворов му отговори бързо:

— На мястото на главнокомандувачия аз бих тръгнал сега за Берлин и войната би могла да завърши...

Тъкмо от това най-много се боеше и Фридрих. Самонадеян, той бе посрещнал куриера на Фердинанд Брауншвайгски, който му събщи за победата над французите при Минден, с думите: „Останете тук, за да отнесете на херцога също такава известие...“ В хода на сражението под него бяха убити два коня и бе прострелян мундирът му. Пруската кавалерия едва го спаси от руско-австрийските хусари. Според собствените му признания след сражението му били останали не повече от три хиляди боеспособни войници: деветнадесет хиляди бяха убити, ранени или пленени, а останалите се разбягаха. Изпаднал в пълна апатия, възнамеряваше да се самоубие и писа в Берлин: „Всичко е загубено, спасявайте двора и архивите.“ Преди той ненавиждаше и презираше русите; сега се страхуваше от тях и ги мразеше. От този ден нататък до своя смъртен час „старият Фриц“ търсеше всякакви възможности, за да отслаби руската държава, остана неин последователен и заклет враг.

... Придружени от своите щабни офицери, генералите се събираха в палатката на командувачия. Цялата низина пред Грос Шпицберг, неговите склонове и оврази, Кунгрунд и хълмът Мюлберг бяха осеяни с трупове. Съюзниците загубиха в тази кръвопролитна битка около шестнадесет хиляди души, при което повечето жертви — тринадесет и половина хиляди души — понесоха русите. В палатката на Салтиков бяха дошли вече командирът на 3-та дивизия — раненият Голицин, показал в боя забележителна храброст; един от главните герои на деня — граф Румянцев; генералите Вилбое, Панин, Берг, Волконски, Долгоруки; австрийските военачалници; командирът на 1-ва дивизия Фермър заедно със Суворов.

С килната настрани перука генерал-аншеф Салтиков диктуваше релация до Елисавета:

— Пиши: „Ваше императорско величество! Не се чудете на нашите големи загуби... Пруският крал не продава евтино победите...“

Пълният разгром на Фридрих II при Кунерсдорф направи огромно впечатление не само в Петербург, но и във всички съюзни столици. Салтиков бе произведен фелдмаршал и в негова чест бе изсечен медал с надпис: „На победителя на прусите.“ От него очакваха развиване на успеха, но силите бяха изтощени — не стигаха коне за

артилерията и обозите, снарядите се свършваха, усещаше се остра нужда от продоволствие. Въпреки това решителният Салтиков предлагаше на фелдмаршал Даун съвместно настъпление към пруската столица. Но Даун и виенският Хофкригсрат^[1] съвсем не желаеха засилването на Русия. В края на краищата сред първите руски командири взеха връх крайното недоволство и досада от австрийците, които искаха армията на Салтиков да играе ролята на спомагателна сила. Сега вече Даун убеждаваше фелдмаршала да действуват съвместно, но в полза на Виена.

— Всекиму своите сополи са солени — изтърси на австрийския фелдмаршал дребничкият Салтиков, когато се срещнаха.

— Was? Какво? — учуди се Даун.

— Казвам: ние свършихме нашата работа, сега е ваш ред...

Разногласията доведоха до това, че Салтиков изтегли армията към Долна Висла, а сам се върна към любимото си занятие — лов на зайци с кучета. Всичко станало Фридрих нарече „чудото на Бранденбургския дом“, тъй като тогава Прусия бе спасена. Войната, която в Петербург първоначално си представяха непродължителна, се проточи. И все пак, въпреки тежкото икономическо положение на страната, енергичната Елисавета Петровна не искаше и да чуе за мир до пълния разгром на Прусия...

След Кунерсдорфската битка, с кратко прекъсване, до средата на 1761 година, Суворов остана в 1-ва дивизия на Фермър: „непрекъснато при управлението на дивизионното дежурство“. През времето, когато Фермър заместваше главнокомандувания, подполковник Суворов изпълняваше покрай своята длъжност и службата генерален дежурен по армия. Той се ползуваше с особеното разположение на своя началник и даже на старини си спомня с благодарност за него, като казва с гореща признателност: „Аз имах двама бащи — Суворов и Фермър...“

Самият Василий Иванович Суворов бе изпратен, по решение на Конференцията, през април 1760 година в руската задгранична армия като „ръководител на департамента по снабдяването“, което отговаряше на званието „генерал-губерпровиантмайстор“ според воинския устав от 1716 година. На това място бе необходим човек с

„неподкупна честност“. Така Екатерина II ще нарече Суворов-старши. Още на 5 януари 1758 година В. И. Суворов бе получил чин генерал-поручик. Заедно с армията той участва в походите в Полша, Силезия, Бранденбург и Померания.

Като главен полеви интендант, той заслужи всеобщо уважение заради неуморната си дейност по непрестанното снабдяване на армията с продоволствие. Това се отбелязваше в донесенията и релациите. Така на 18 юли 1760 година Конференцията се обърна към В. И. Суворов със специален рескрипт, в който се отбелязваха неговите заслуги и се посочваха следните задачи по снабдяването на армията:

„Вашата релация от Познан, изпратена на 6 този месец под № 20, ни причини особено задоволство. Тъй като в Познан, въпреки всички минали затруднения, толкова провизии са били запасени от вас, и нашата армия ще вземе със себе си за повече от месец, то поради това ние вярваме, че с вашето голямо старание необходимите складове ще пристигнат не по-малко бързо и в Калиш, а нашата армия по такава причина съвсем няма да бъде спряна в своите походи и операции.“ Макар В. И. Суворов да не притежаваше изключителни военни дарования, то в качеството си на главен интендант той се проявяваше като деен и талантлив организатор. Неговите заслуги бяха зачетени: на 25 юни 1760 година бе удостоен със званието кавалер на ордена „Свети Александър Невски“, а на 16 август бе назначен за сенатор...

В началото на кампанията от 1760 година руската задгранична армия се състоеше от челния корпус на Захар Чернишов, 1-ва дивизия на Фермър, 2-ра на фон Браун, 3-та — на Румянцев, редовната кавалерия на генерал-поручик М. Н. Волконски и генерал-майор П. Д. Еропкин, леката кавалерия (хусари и казаци) — на Тотлебен. Поради противоречивите указания на Конференцията войската тъпчеше на място. Единственото ярко събитие през цялата кампания беше прочутият Берлински рейд.

По това време недоволният от плана за военните действия, постоянно скаран с австрийците и болен Салтиков си подаде оставката. Операциите временно ръководеше Фермър, като изпълняваше неговите задължения до идването на новия командувач — А. Б. Бутурлин. За началник на отряда, определен за похода към Берлин, Конференцията назначи Тотлебен. Трябваше да го прикрива лек подвижен корпус — летящият отряд на Чернишов. В инструкцията

се нареждаше — да се вземе от пруската столица „значителна парична контрибуция“, а така също „всички арсенали, леярният оръдеен завод, всички складове и оръжейни и текстилни фабрики после да се разрушат“. По споразумение с австрийците в същото време към Берлин се отправяше и техен корпус.

Като натовари пехотата на коли, Тотлебен стигна околностите на Берлин от юг още на 21 септември, а Чернишов зае Фюрстенвалде на река Шпрее. Столицата на Прусия беше почти беззащитна и точно тогава можеше да бъде завзета без особени усилия. Но Тотлебен се ограничи с лека бомбардировка и през нощта на 23 септември атакува със слаби части Котбуската и Галската врата на столицата. През това време от север, през Бранденбургската врата, необезпокояван, в Берлин влезе принц Вюртембергски. Като се оправдаваше със слабостта на своя отряд, Тотлебен веднага го изтегли на двадесет километра далеч от града. В тази челна група Суворов не участвуваше. Не е бил очевидно и в летящия отряд на Чернишов, който се съедини в градчето Копеник с отряда на Тотлебен, нито в предните части на генерал-поручик Панин, който бързаше да помогне на руския авангард. Най-вероятно Суворов е останал при Фермър, пристигнал в Копеник след капитулацията на Берлин.

Към 27 септември при Берлин бяха съсредоточени около двадесет хиляди руски и четиридесет хиляди австро-саксонски войници. Атакуването на града Чернишов определи за седем часа сутринта на другия ден. „Не е възможно даже да се опише — донесе той на Фермър — с какво нетърпение и настървение очакваха войските тази атака.“ Преди да настъпи дъждовното утро обаче, Чернишов получи неочакваното съобщение, че принц Вюртембергски „благородно уведомява, че е решил да не рискува безразсъдно“ и през нощта е извел войските в северозападното предградие Шпандау. Столицата на Прусия капитулира.

Когато изпрати офицер и тръбач за приемането на града, Чернишов изненадан узна, че Тотлебен, без да участвува въобще в подготовката на атаката, същата тази нощ е успял да получи съгласието на берлинския комендант за капитулация, и то при крайно изгодни за прусите условия. Завземайки Берлин, Тотлебен не бе изпълнил най-важните указания на Фермър за разрушаване на арсенала и фабриките за сукно. Позорното му поведение предизвика

негодование сред войските. Като главнокомандуващ, Фермър възбуди против него следствие, но в Петербург той успя да се оправдае.

Русите останаха в Берлин няколко дни, като поддържаха реда в града, но навлязоха леките войски от австрийската армия — хървати — и започнаха насилия, грабежи и безсмислени разрушения, така че се наложи русите със сила да възстановяват спокойствието. Това не попречи на Фридрих да издаде и разпространи из Европа клеветническото съчинение „Описание на нечуваните опустошения, причинени от руските, австрийските и саксонските войски в Маркбранденбургия, и жестокостите, извършени от тях при нападението на Берлин през месец октомври 1760 година“.

... След набега до Берлин казаци доведоха със себе си красиво дете, което очевидно е било загубено от майката през време на обхваналата града паника. Суворов го взе при себе си, грижи се за него през време на целия поход, а след установяването на зимни квартири изпрати на майката писмо:

„Най-любезна маминко, вашето малко синче се намира при мен в безопасност. Ако вие желаете да го оставите при мен, то няма да почувствува недостиг от нищо и аз ще се грижа за него като за собствен син. Ако пък желаете да го вземете при себе си, то можете да го получите тук или да ми пишете къде да го изпратя.“ Трябва да се предполага, че самотният все още без семейство, вече тридесетгодишен, Суворов се е привързал към момчето. Майката, разбира се, го поиска обратно...

[1] Придворен военен съвет — б.пр. ↑

3

Според плана на Конференцията кампанията от 1761 година трябваше да бъде последна и да завърши с поражение на Фридрих. Главните сили на Бутурлин се насочиха към Силезия, а спомагателните войски — в Померания, за да превземат важната крепост и пристанище Колберг. Командуването на тези войски Бутурлин възложи на Румянцев, а сам той потегли по посока на Бреслау, за да се съедини с австрийците. Но в самото начало на неговия поход обаче стана това, което отдавна трябваше да се случи: разобличаването и арестуването на Тотлебен като шпионин на Фридрих. Това събитие повлия и върху съдбата на Суворов. За командир на леките войски Бутурлин назначи генерал-майор Густав Густавович Берг, който изигра важна роля в съдбата на младия офицер: той пръв оцени изключителната военна дарба на Суворов.

Отваря се непосредствено бойната, при това съвсем особена страница от биографията на Суворов, която би могла да се нарече *партизанска*. Докато все още се числеше към дивизията на Фермър, той бе вземал участие в летящия корпус на Берг.

С отряди казаци и хусари Суворов се бе нахвърлял върху редовни съединения на Фридрих и след като бе нанасял удар, отново бе отстъпвал. Епизодите от тази негова бойна дейност, макар и откъслечни, показват какво може да постигне инициативният и относително независим командир с отряд леки, подвижни войски.

Когато съединените руско-австрийски сили изтласкаха Фридрих в неговия укрепен лагер Бунцелвиц, до самите стени на крепостта Швейдниц, крайната нерешителност на Бутурлин и Лаудън им пречеше да дадат решително сражение; плашеше ги силата на отбранителните съоръжения на Бунцелвиц. През време на обсадата на лагера ставаха само сблъсквания между предните части, при които пак се отличи подполковник Суворов.

Един ден през втората половина на август той се приближи с малък отряд казаци към лагера на Фридрих и атакува пруската предна стража в най-близкото село. На хълма зад нея се оказа силен заслон от

неприятелски хусари. Макар че неприятелят го превъзхождаше по численост едва ли не два пъти, Суворов се хвърли с казаците към хълма, беше отблъснат, атакува отново — и пак безуспешно, налетя трети път, изгони хусарите и задържа височината няколко часа до пристигането на изпратените от Берг два казашки полка. С тях Суворов започна настъпление срещу два полка пруски хусари в подножието на хълма и въпреки че получиха подкрепление — още два драгунски полка, — изтласка неприятеля в неговия лагер.

Завладяната височина господствуваше над местността и даваше възможност за наблюдаване на противника. „Оттук — разказва Суворов — се виждаше целият лагер и тук бе установена главната квартира на лекия корпус, връзка на предните постове, надясно — към руската, и наляво — към австрийската армия. После на това място ставаха непрекъснати престрелки...“ При един такъв случай той преследва в пълен кариер разбити драгунски полкове на прусите почти до самата кралска шатра.

Успехите на лекия кавалерийски корпус подчертаваха още по-силно бездействието на цялата армия. Лош пример даваше главнокомандуващият, който в продължение на целия поход не можа да отвикне от честото и почти непрекъснато „пиянствуване“. Престарелият фелдмаршал Бутурлин прекарваше цели нощи в компанията на гренадири, които заставяше да пият с него и да крещят песни, любимците си произвеждаше направо старши офицери, а като изтрезняваше, караше ги да се откажат от чиновете и да си бъдат отново такива, каквито са били.

А военните действия бяха оставени на самотек. Бутурлин се надяваше, че недостигът на продоволствие ще принуди Фридрих да изведе войските си от лагера. Както обикновено, от пруската армия често бягаха дезертъори. Един от тях, сержант, заяви на разпита при Берг, че хляб и фураж прусите ще имат още за три месеца. Тъй като добре познаваше нерешителния характер на командувачия, Суворов съветваше Берг да не изпраща беглеца в главната квартира, но той не обърна внимание на това. Показанията на дезертъора, разбира се, не можеха да бъдат решаващи, но те още повече затвърдиха у Бутурлин мисълта за безплодността на обсадата на Бунцелвиц. На военния съвет на 29 август съюзниците стигнаха до извода съвсем да се откажат от

нападение на лагера. Още същия ден Бутурлин предприе поход на север, а Лаудън, подсилен с корпуса на Чернишов, пое на югозапад.

Сега от руска страна Фридрих бе реално застрашен само от войските на Румянцев в Померания, обсадили Колберг. За настъплението против Лаудън кралят отдели десетхилядният лек корпус на генерал Д. Б. Платен, като му заповяда да унищожи руските комуникации в Полша, а след това да безпокои тила на Румянцев в Померания. Платен проникна в Полша, където на път от Познан към Бреслау разруши руските складове и транспорти при Косцян и Гостин, навлезе в Познан и с част от своите войски се насочи през Ландсберг към Померания. Леката руска конница се устреми след него.

Преди рейда Берг се обърна към Бутурлин с молба да остави Суворов при него. В заповедта по задграничната армия се сочеше: „Тъй като генерал-майор Берг оценява високо особените способности на подполковника от Казанския полк Суворов, то той да се яви в командването на посочения корпус.“ През месец септември Суворов бе вече в авангарда на Берг и неведнъж атакува Платен, като за първи път се сблъска с него при местността Станишево в Полша.

Когато носеше войнишки мундир, Суворов беше пръв в строевите упражнения, а сега, станал кавалерийски офицер, се стараеше да заслужи репутацията на отчаян ездач-партизанин. При Костяни отрядът на Берг се промъкна в тъмна нощ през гората и се нахвърли върху лагера на Платен откъм тила. Понеслите значителни загуби пруси бяха принудени да се изтеглят. „През цялото произшествие“ Суворов се намираше начело на атакуващите. Платен се насочи към Колберг по левия бряг на Варта. В стремежа си да му пресече пътя за Померания Суворов преплува притока на Варта, Нец със слаб — „от сто коня“ — казашки полк и като измина за една нощ повече от четиридесет версти, стигна в градчето Ландсберг на десния бряг на Варта. Водени от подполковника, казаците се хвърлиха в рова, разбиха градските врати и плениха две пруски команди с офицерите, а след това запалиха големия мост през Варта.

Ние помним, че Фридрих бе изпратил Платен да унищожи руските съобщителни линии. Суворов действуваше в тила на самия Платен. Непохватността на Берг, който не успя да доведе главните сили до Ландсберг, позволи на прусите да продължат движението си към Колберг. Суворов, начело на три хусарски и седем казашки полка, ги

безпокоеше откъм фланга. До самата граница на Померания, при изхода от Фридбергската гора, той нападна на 15 септември под огъня на цялата пруска артилерия страничните отряди на Платен, унищожи повече от сто неприятелски драгуни и като взе много пленници, преследва неприятелската конница, както е казано в Дневника на военните действия, „чак до вражеския фронт“.

По-нататъшните бойни епизоди, в които се отличи Суворов, не могат да се отделят от събитията, довели до падането на Колберг. Румянцев затягаше примката около тази мощна крепост през целия месец август. Той изтласка прусите към техния главен лагер, зае околните височини и започна постепенно да се приближава към крепостните окопи, като подлагаше гарнизона на жестока бомбардировка от сушата и морето. Обстановката принуди Румянцев, който беше пълководец-новатор, да се откаже от шаблоните на линейната тактика. Той заповяда войската да се обучава за действия в колони и създаде леки батальони от стрелци, предшественици на егерите.

Настъпи есента, а с нея лапавицата, която затрудняваше подвоза на боеприпаси и продоволствие. Платен все пак се промъкна в Померания и се съедини с войските на принц Вюртембергски. При тези условия превземането на крепостта не изглеждаше възможно според събралите се на военен съвет генерали. Румянцев обаче упорито продължаваше обсадата. В желанието си да окуражи енергичния пълководец, Конференцията се обърна към него с рескрипт, в който се казваше: „... службата си вие носите не само за да изпълните своя дълг, а преди всичко, за да се стремите към това, вашето име и заслуги да останат незабравими...“

Идването на леката конница на Берг в Померания даваше възможност да се държи под контрол най-важната съобщителна линия на прусите Щетин-Колберг. Тук, в непрестанните сблъсквания с неприятеля, в нападенията на обози и подкрепления, в схватките с Платен се прояви напълно талантът на Суворов като партизанин, който внезапно налиташе върху врага и смъртно го ужилваше. На 5 октомври 1761 година Суворов участва в „разбиването на пруска бойна част под командването на майор Подчарли при селото Вестентин, гдето проведе различни нападения с леките войски...“ Ударът върху гарнизона на Вайсентин (Вестентин — б.авт.) бе нанесен така

стремително, че самият майор Подчарли бе пленен, а тръгналият в негова помощ отряд на подполковник де Корбиер, по-късно фелдмаршал, се върна назад. Суворов се спусна да го преследва, настигна ариергарда и с ескадрон жълти — сръбски — хусари го гони около миля и взе пленници.

В желанието си да задържат в свои ръце важния съобщителен възел между Колберг и Щетин — крепостта и града Трептов, прусите унищожиха мостовете през Рега, като оставиха на другия бряг на реката постоянно маневриращия корпус на Платен. С Берг се съединиха кирасирските полкове на генерал-поручик Волконски; едновременно с това дивизията на Фермър тръгна да пресече пътя на прусите, идващи от Колберг към Щетин. Предните части на Берг и Волконски се сблъскаха с неприятелския авангард в окръга Регенвалд.

В навечерието Суворов замина при Фермър с молба за подкрепления и старият началник обеща да помогне. На връщане бе застигнат в гората близо до Аренсвалд от силна буря. Водачът му избяга; Суворов се заблуди, цяла нощ се лута и рано сутринта едва не се натъкна на предните постове на Платен. Но не се уплаши, огледа разположението на прусите и прецени техните сили. Щом намери своя отряд, веднага го приготви за атака, без да чака подкрепленията на Фермър.

Под командуването на Корбиер авангардът на Платен започна настъпление през голата равнина, превърната след нощната буря в нещо като блато. Челните руски хусарски ескадрони се объркаха. „Когато се намерихме — спомня си Суворов, — четири ескадрона конни гренадири атакуваха пехотата със саби...“ Прусите откриха по тях картечен огън, построиха пехотните батальони в карета, но не издържаха на атаката и сложиха оръжие. Корбиер въведе в боя кавалерията. Суворов събра хусарите и го отблъсна, а после, под самия нос на Платен, завзе вражеските фуражири.

Като съобщава на Елисавета за действията на лекия корпус, Румянцев донася на 11 октомври, че Берг „отново е постигнал забележително превъзходство над неприятелските части и без да загуби нито един човек, е пленил към хиляда неприятелски войници заедно с техния началник подполковник Корбиер...“ Преследван от Берг, Платен отстъпи към крепостта Холнау; веднага след него потегли дивизията на Фермър.

След разузнаването обаче Фермър реши, че не може да атакува укрепения се противник и се ограничи с двучасова бомбардировка на Холнау от еднороги и гаубици. Платен премести главния си лагер в гората, като остави в града гарнизон и настани при моста на изхода от Холнау няколко батальона с конница и артилерия. Тогава Суворов атакува вратите начело на гренадирския батальон и като сломи упоритата съпротива, нахлу в Холнау. Русите прогониха с щик пруския отряд през града до вратата от другата страна и извън тях, през моста, до противниковия лагер. Конят на Суворов бе ранен, а самият той — контузен.

Решителните действия на корпуса на Берг облекчиха общите операции на руските войски по посоката Колберг — Щетин. На 14 октомври капитулира силният гарнизон на град Трептов, което бе голям успех за цялата кампания през 1761 година. Суворов продължи своите бойни операции и на 17 ноември зае мястото на заболялия полковник дьо Медом, командир на драгунския Тверски полк.

На новата длъжност той се отличи в схватката с прусите при селото Кьолц на 20 ноември. Като преследваше неприятелска колона, Суворов откри в селото вражески гарнизон — три батальона пехота и шест ескадрона кавалерия с артилерия. Противникът се опита да се откъсне от русите под прикритието на пушечна стрелба, но унгарците на полковник Зорич от левия и драгуните на Суворов от десния фланг се врязаха в пруската пехота, след което отхвърлиха кавалерията. Един кон под Суворов бе убит, а друг — ранен. Тверци заловиха много пленници и шестфунтово оръдие.

В затишието между боевете Суворов отиваше за кратко време в Кьонигсберг, столицата на новата руска провинция. През 1759–1760 година генерал-губернатор на Източна Прусия беше един от близките на Пьотр Фьодорович — барон Корф.

Баловете с маски у Николай Андреевич Корф продължаваха до четири часа след полунощ.

Самият стопанин, снажен, грижливо гледан, въпреки костюмираната вечер облечен в своята синя кавалерийска униформа и с ордени, танцува както обикновено няколко менуета и полки с отдавна пленилата го пруска графиня Кайзерлинг и отиде на игралната маса. Там се говореше на чист немски език. Генерал-губернаторът, както и неговите съветници Бауман, Вестфален, Калман и Клингшет не говореха добре руски и предпочитаха родния си език.

Сякаш дворецът на предишните пруски владетели, огромният Кьонигсбергски замък, тресящ се от тропането на танцьорите, забръмча от множеството гласове, зазвъня от цигулките, флейтите, фаготите. Строили се в две пъстри редици, гостите — в маски и чудновати костюми — започнаха фигурите на контратанца или режуисанса, взеха да скачат и да се въртят. Заболяваха очите от пъстротата на костюмите, които изобразяваха не само различни диви или древни европейски народи, всевъзможни художници и занаятчии — мелничари, коминочистачи, ковачи, но даже и неодушевени предмети като шкафове, къщи, пирамиди...

Кавалери имаше много, но дамите и девойките се оказаха още повече. Изоставили обикновената си надута предпазливост, те сами канеха руските офицери. Останалите без партньори образуваха цяла стена зад танцуващите. През тази тълпа се промъкваха, като пускаха шеги за девойките и дамите, трима снажни гвардейци. Двама от тях бяха облечени еднакво като негри или роби в дрехи от черно кадифе, препасани с розови шарфове от тафта, с чалми и много гердани. За да правят по-силно впечатление, те се бяха оковали с дълга тенекиена верига. Третият носеше пищна тога като римски сенатор.

— Не е ли истина, че този робски костюм — с пресилен смях проговори на немски единият от тях — отговаря най-добре на моето положение като военнопленник?...

— Оставете, Ваше сиятелство! — на чудовищен немски език със запъване отговори римският сенатор. — Трябва да сте благодарен на съдбата за това, че се веселите сега в славния руски град Кьонигсберг, а не тичате подир своенравната фортуна из цяла Европа с вашия войнствен крал.

— Виж, Гриша — нима граф Пьотр Иванович Панин подскача заедно с младежите! — хвана римския сенатор за лакътя другият роб.

— И как се отракал, като бълха! — подхвана сенаторът.

Генерал-майор Панин, един от героите при Цорндорф, не беше навършил още тридесет и осем години, но за младите офицери беше вече истински старец.

— Господин Шверин — отново на немски се обърна сенаторът към първия роб, — нека се приближим към оркестъра, оттам се вижда по-добре цялата зала...

Флигел-адютантът на краля граф Шверин бе пленен в битката при Цорндорф и доведен с двамата придружители в Кьонигсберг, където впрочем живееше напълно свободно. Негови придружители при това бяха армейските поручици Григорий Орлов и неговият братовчед Зиновиев.

Като минаваше край танцуващите, Орлов засегна с могъщото си рамо слабичък испанец в полумаска, но като се обърна, за да се извини, изведнъж го сграбчи в ръчищата си:

— Ах, Болотенка, приятелю мой! Здравей, гълъбче!

Подпоручик Андрей Болотов, преводач в канцеларията на генерал-губернатора, любител на книгите и науките, веднага остави хубавичката германка, която обидено отвърна своето фаянсово лице, и стремително прегърна Орлов. Като се любуваше на лицето му, чиято груба красота изпъкваше още по-силно в облеклото на римски велможа, Болотов разпалено възкликна:

— Никаква дреха не би ти приличала повече, Григорий! Само си, братко, за голям болярин и господар!...

Както със своята красота и елегантност, така още повече с приветливото си държане Григорий Орлов бе спечелил всеобщата симпатия на руските офицери в Кьонигсберг. Впрочем същите чувства изпитваха съвременниците и към четиримата му братя — Иван, Алексей, Фьодор и Владимир, еднакво юначни, с приятна външност, весели, добросърдечни и необикновено силни. Както разказваха,

дядото на Орлови бил стрелец, наречен заради храбростта си „орел“, бил осъден от Пьотр I на смърт и като дочакал своя ред при палача, спокойно ритнал с крак останалата на дръвника глава на езекутирания преди това. Поведението му така силно поразило царя, който наблюдавал изпълнението на присъдите, че му подарил живота. Самият Григорий започнал службата си петнадесетгодишен като войник гвардеец-семьоновец и през 1757 година бил преведен като офицер в армията. Бил три пъти раняван в сражението при Цорндорф, а от няколко дни вече ръководеше танците на бала в Кьонигсберг, тъй като беше голям техен любител.

Като изслуша с видимо удоволствие похвалите за своята външност, Орлов поклати глава:

— Ах, Болотенка... Колелото на щастие е гладко, опитай да се заловиш за него... Е хайде, господа, и него задържаме, и ние самите стоим напразно. Време е да поскачаме...

Фридрих бе разменил вече граф Шверин, веселякът Орлов бе заминал за Петербург, самият Берлин се бе преклонил пред руската сила — а в Кьонигсберг си бе все същото. Влюбеният Корф не пропускаше случай да угажда на своята Кайзерлинг. Той покани от Берлин цяла тълпа комедианти, за редовните представления на които Болотников си набави свободен билет. В Кьонигсберг се събираха от всички страни най-добрите артисти, уреждаха се концерти, танци, представления. Едва ли самите пруски крале бяха живели така весело, както наместникът на Елисавета Петровна в новата руска провинция.

В края на 1760 година из града се разнесе неочаквана новина. Корф бе извикан в Петербург на длъжността генерал-полицмайстор, а на негово място императрицата назначаваше главния полеви интендант на задграничната руска армия генерал-поручик Василий Иванович Суворов. Опакият и свадлив характер на Корф не се харесваше много, но съществуваше опасение дали не идва в замяна нещо по-лошо?

Новият губернатор започна управлението си не с пищен бал, а с тържествен водосвет в града. В центъра, на река Прегел, бе издигнат богато украсен аналой. По бреговете на реката и на острова бе построена цялата налична войска — по батальони, в парадни

униформи и с развети знамена. Недалеч от пробивите в леда бяха поставени няколко оръдия.

Безброй много граждани бяха привлечени от живописното зрелище и излязоха на улицата. Не само бреговете на реката и нейните ръкави, а и всички прозорци и даже самите покриви на близките къщи бяха обсипани с любопитни.

Пищната процесия тръгна от бившата лютеранска църква, превърната в православна след свалянето на петела от високата кула и поставянето на кръст на негово място. Начело вървеше архимандритът в богат филон и скъпоценна шапка. Въпреки дългия път, с процесията още от самата църква вървеше губернаторът — неугледен, дребничък синеок генерал в обикновен мундир само с ордена „Александър Невски“. При потапянето на кръста във водата салютираха не само поставените на брега оръдия, но и тези от Фридрихсбургската крепост, а след това с трикратен пушечен залп и всички войски. Празненството завърши с обед, на който губернаторът изненада Болотов и останалите чиновници със своята непосредственост, с нежеланието да се изтъква и скромните си обноски.

С идването на новия губернатор се промениха много неща. Преди това чиновниците се явяваха в канцеларията в девет часа сутринта. Василий Иванович бе така трудолюбив, че биваше облечен и достъпен още от два часа след полунощ и затова искаше канцеларистите да бъдат по-прилежни. Не оставаше друго, освен да се идва на работа в четири сутринта, макар в началото да имаше твърде голямо негодувание.

По-рано чиновниците отиваха на обяд направо от канцеларията групово в покоите на Корф на готовата и богатата трапеза. Суворов не притежаваше доходите на барона и не уреждаше за подчинените си обеда, още повече че и самият той се хранеше твърде умерено. Сега всеки сам трябваше да мисли за препитанието си.

По това време над главата на Болотов се насъбраха облаци: в Кьонигсберг се получи заповед от фелдмаршал Бутурлин всички офицери без изключение да се завърнат в частите си. А тъй като Болотов бе взет от Корф от Архангелогородския полк, той трябваше да замине за там. В Кьонигсберг го задържа случайността.

Стана така, че Василий Иванович Суворов повреди, без да иска кръста на ордена „Александър Невски“, тъй че трябваше да се прави

отново. Но понеже в средата на кръста имаше емайл с миниатюрна иконичка, а в целия Кьонигсберг не можеше да се намери такъв майстор, налагаше се тя да бъде изпратена в Берлин и там нарисувана отново. И трябваше да бъде точно като предишната. Извиканият живописец поиска за работата си не по-малко от пет рубли, което взмути пестеливия генерал. Когато дойде в канцеларията, Суворов показа иконичката и взе да ругае живописеца, и тогава един от чиновниците със смях му рече:

— Ех, Ваше превъзходителство! Намерили сте за какво да давате пет рубли. Че благоволете да наредите на Болотов, той за миг ще ви я нарисува...

Щом видя Болотов, генералът го заведе до прозореца на малкия си кабинет и му показа кръста на ордена си:

— Казаха ми, че умееш да рисуваш. Не можеш ли да направиш точно копие на тази иконичка върху пергамент?

— Мисля, че не е голямо чудо — отговори Болотов, като погледна иконичката, — може, ще я нарисувам.

Работата действително се оказа лесна, така че Болотов можа да я свърши още същата сутрин. Като влезе в стаята за съдиите, генералът беше изумен.

— Какво има приятелю? Нима рисунката е готова?

— Готова е, Ваше превъзходителство.

— Да видим, да видим — започна Суворов, като разгъваше хартията с рисунката. — А! Колко хубаво! — възкликна той. — Ама че хубаво! Съвсем не съм очаквал това! Я вижте, господа, наистина не би могло да се направи по-добре и по-точно!...

Болотов искаше да се оттегли, но Суворов го спря:

— Почакай и не си отивай, приятелю. Ела с мен, ще поговорим...

В жилището на губернатора бе сложена малка маса, тъй като Суворов почти винаги обядваше сам. Генералът нареди да поставят още един прибор и докато принасяха яденето, каза: Наистина, приятелю, да не отложим ли твоето заминаване, докато пътищата просъхнат? Те почнали вече съвсем да се разкалят и ние получихме днес известие, че реките Висла и Ногот са придошли твърде много и голям брой селища са били наводнени. Помисли си, наистина това не е малина да окапе, а в армията все ще успееш да отидеш... Може и нещата да се променят, и ние да те задържим за по-нататък. А засега си

ходи както преди в канцеларията и ни помагай със своите преводи, тъкмо ще можеш да продължаваш и своето обучение. На мен ми казваха, че изучаваш философия, което е действително похвално и много похвално. Хайде да обядваме, а после ще поговорим за науките и ще се опознаем по-отблизо.

Когато разбра, че Болотов се е научил на всичко съвсем самостоятелно, единствено по свое желание, Суворов много го похвали. Колкото до новата философия, губернаторът слушаше с особено внимание, помоли го да му изреди нейните главни начала и го посъветва по никакъв начин да не напуска обучението си в университета.

Като поговори с него повече от два часа, Болотов се убеди, че Суворов е доста осведомен и истински обича науката.

Новият губернатор беше във всичко много по-сериозен и по-разумен от Корф, и несравнимо по-просветен. Във всяко нещо вникваше дълбоко и не оставяше никого да го води за носа. Неговото служебно усърдие бе така голямо, че той не само наблюдаваше и оправяше всичко, което бе в кръга на задълженията му, но ден и нощ мислеше как да увеличи и направи по-значителен дохода, който се получаваше тогава от Източна Прусия и възлизаше на два милиона талера. Вникваше в самата същност, във всички подробности на тамошното управление и разглеждаше всички пропуски на местните ръководители.

Той обикна Болотов и удостояваше с доверие единствено само него, тъй като всички съветници в канцеларията бяха немци. Често се затваряше с него в своя кабинет и като го настаняваше на малка масичка, му диктуваше по няколко часа различни проекти или му даваше да превежда и да прави извадки от важни книжа. Със своето старание губернаторът не само съкрати голям брой разходи, но увеличи дохода от поверената му провинция с почти цял милион.

Когато настъпи пролетта, при Суворов от Русия пристигнаха дъщерите му Ана и Мария, двете вече истински моми за женене, скромни, но не особено красиви. От този момент генерал-поручикът почна да урежда балове. Те обаче малко напомняха пищните увеселения на Корф. Негови гости бяха предимно офицерите и чиновниците на руска служба със своите семейства. Вечерите минаваха скромно. На един от тези балове в края на 1761 година

Болотов видя пристигналия от действащата армия единствен син на губернатора.

Макар че Александър Василиевич Суворов имаше скромния чин подполковник, за него и в Кьонигсберг се носеше вече мъгла. Болотов бе чувал, че той е не само дързък партизанин, но и човек със странен, особен характер и в много отношения истински чудак. Щом видя слабичкия и дребен на ръст синеок офицер в кавалерийска униформа, Болотов веднага забеляза приликата с бащата. Гореше от нетърпение да послуша разказите на младия Суворов, но като най-добър танцьор на бала и даже петиметър^[1], трябваше половината от вечерта да посвети на Мария Суворова. От сестра ѝ Ана почти не се отделяше четиридесет и пет годишният генерал-лейтенант, провиантмайстор в Кьонигсберг, Иван Романович Горчаков, най-близък по село съсед на Болотов. По-късно Ана се омъжи за княз Горчаков.

Суворов-младши не вземаше участие в танците, не играеше на карти, видимо се отегчаваше от обстановката, а разказваше нещо в кръг от млади офицери, които жадно го слушаха. Като танцува всички алеманди^[2] и менуети с Мария, Болотов побърза да отиде при брат ѝ. Към него се бе приближил вече и самият губернатор, по чието лице се виждаше, че е горд със сина си. Подполковник Суворов изглеждаше по-възрастен за своите тридесет и две години поради това, че бе крайно слаб, с обветрена и задебеляла кожа, преждевременни бръчки и оредели коси, прибрани старателно нагоре в плитчица, с буклички и къдрици. Говореше бързо и разпалено, все повече с кратки, отсечени изрази:

— През есента, когато вече заваля, тръгнахме около Регенвалд на поход. Редовната конница поиска от Берг да мине по обиколния гладък път. Той остави при себе си три хусарски ескадрона и два полка казаци. Щом излязохме от гората, внезапно видяхме на няколко крачки от нас цял пруски корпус. Почнахме да го обстрелваме флангово отляво. Разбрахме, че на верста пред нас има незаета плитка блатиста преправа. Устремихме се към нея. След нас се спуснаха първи пруските драгуни със саби. След тях — хусарите. Като стигнахме преправата, приятел и неприятел се смесиха, затънахме почти до стремената. Нашите трябваше да излязат на сухо първи. След тях — в миг няколко пруски ескадрона. Генералът заповяда да ги разбием...

Сините очи на Суворов блестяха, той огледа слушателите и като задържа поглед върху Болотов, размаха малкия си юмрук.

— Най-близкият ескадрон беше слаб, жълт. Пуснах него. Той върна прусите обратно в блатото. След известно време те намериха вляво от нас суша за преминаване. Пръв мина през нея техният драгунски полк... Нямаше време за губене: заповядах да нападне стремително само нашият сръбски ескадрон. Неговият капитан Жандр се хвърли със саби. Прусаците дадоха залп с карабини. Нито един от нашите не падна. Но пет вражески ескадрона за миг бяха отбити, сечени, тъпкани и избягаха назад. Те бяха подкрепени от десет батальона пехота. Цялата тази пехота — прекрасно зрелище! — на половин верста от другата страна даваше по нас пушечни залпове. Ние почти нищо не загубихме, а от тях освен убитите взехме значителен брой пленници!

Младежите посрещнаха с възгласи на възхищение разказа на боевия подполковник. Василий Иванович многозначително каза:

— Негово сиятелство фелдмаршал Бутурлин е благоволил в донесението си до нашата милостива господарка да пише и за моя син, че подполковникът се е отличил твърде много сред останалите... Ах, Александър, толкова е приятно на родителското сърце да узнае, че ти от всички командири си спечелил особена любов и похвала...

Със зимната кампания от 1761 година войната с Прусия бе за Русия завършена. На 16 декември падна Колберг, а на 25 декември почина Елисавета Петровна. Прусия на Фридрих II, оказала се пред пълно военно поражение, бе спасена. Наследилият руския престол Пьотр III писа на пруския крал: „Във ваше лице аз виждам един от най-великите герои на света.“ С позорния договор, подписан на 24 април 1762 година, на Фридрих се връщаха всички земи, заети от руските войски.

Както отбелязва историкът С. М. Соловьев, „извършеното от Пьотр III дълбоко оскърбяваше руските хора поради това, че идваше против всеобщата им вяра, звучеше като подигравка с пролятата в борбата кръв, с тежките жертви на народа в името на едно народно, право и необходимо дело; сключеният с Прусия мир никому не изглеждаше честен; но най-оскърбително бе това, че се виждаше ясно как руските интереси се принасят в жертва на интереси чужди и враждебни; оскърбително повече от всичко бе и това, че Русия

попадеше под чуждо влияние, чуждо господство, каквото не бе имало и през печалното време преди двадесет и пет години, защото и тогава хората на върха, хора от неруски произход — Остерман, Миних, Бирон — бяха руски поданици и не позволяваха на чуждите посланици да се разпореждат така, както се разпореждаше сега пруският камерхер Голц. Бяха прекарвали двадесет и пет години с утешителното съзнание за народната сила, със съзнанието за самостоятелността и величието на Русия, която имаше могъщо, решаващо влияние върху европейските работи, а до какъв позор бяха доживели сега! Чужд посланик ръководи руската политика, каквото не е бивало от времето на татарските наместници, но и тогава е било по-леко, защото неволното робство не е така позорно, както доброволното.“

Известието за смъртта на Елисавета Петровна пристигна в Кьонигсберг през нощта на 2 януари 1762 година и предизвика смущение сред всички руси. Те изпитваха тъга и мъка по починалата дъщеря на Пьотр и като се поздравяваха един друг за новия монарх, правеха това не толкова с радост, колкото с помрачено чувство. Войските и местните власти още не бяха успели да положат клетва, когато се получи лично от царя заповед до губернатора В. И. Суворов да предаде веднага командването и управлението на провинцията на генерал-поручик Панин, а сам той да дойде в Петербург. Една такава бърза и най-малко очаквана смяна, която означаваше явно неблагоприятно от страна на новия господар към усърдния и верен губернатор, бе не само странна, но и крайно неприятна за русите в Кьонигсберг.

„Може би — говореха помежду си чиновниците — до господаря са стигнали някакви оплаквания на немците или пруският крал не е бил доволен от него като от Корф и е писал за това на Пьотр Фьодорович!...“

Самият Суворов-старши понесе изпадането в немилост спокойно и без да се покаже ни най-малко обиден, предаде управлението на П. И. Панин. Старият генерал бе изпратен със сълзи на очи. Всички бяха така свикнали с него и го бяха така обикнали заради кроткия му и добър характер, че съжаляваха за него като за близък човек. На прощаване той целуна дружески всички и замина за Петербург.

С указ на Пьотр III Василий Иванович беше изпратен за губернатор в далечното сибирско градче Тоболск, което фактически

означаваше почетно заточение. Но в Тоболск Суворов изобщо не отиде, а остана в Петербург и взе най-активно участие в юнския преврат от 1762 година, който възкачи на руския престол Екатерина II.

[1] Конте (фр.). ↑

[2] Немски танц (нем.). ↑

Цялата политика на император Пьотр III, засегнала самите основи на националната и държавната целесъобразност, го тикаше все по-близо и по-близо към пропастта. Към лятото на 1762 година положението на Русия бе станало едва ли не критично: доходите не покриваха разходите; в Тулска и Галицка провинция, в Белевска, Волоколамска, Епифанска, Каширска, Клинска, Тверска и други околии избухнаха селски вълнения; от юг идваха вести „за възнамерявано от кримския хан нападение на руските граници“. Но по волята на неуравновесения император всички бяха заети с предстоящата война с Дания заради далечната му халщайнска бащиния.

На потомците може да се струва, че противоречивите действия и обидните за нацията укази на Пьотр III са неправдоподобно безсмислени, тъй като не отговарят даже на инстинкта за самосъхранение. Според думите на историка В. А. Билбасов, който подробно изучаваше обстановката при възкачването на престола на Екатерина II, „скоро след възцаряването на Пьотр III руските хора не само в столицата, но и в провинцията загубват всяко доверие в правителството. Нямаше нелепост и лъжа, която да не се повярва и да не се повтаря от всички.“ Причини за преврата имаше твърде много, очакваше се само случай. Достатъчни бяха четири десетици гвардейски офицери, проагитирани от братя Орлови и готови „да пролеят кръвта си за господарката“, за да бъде Пьотр Фьодорович свален от престола. Ако използваме крилатата фраза на пруския крал, Пьотр III „допусна да го свалят от трона като дете, което пращат да спи“.

Суворов-старши си спомняше дните 28–29 юни 1762 година като пъстра смесица от събития: измайловци, семейственици, преобращеници, едни в пълна униформа, с оръжие, а други полуоблечени, в гъста безредна маса се движат по средата на Невски проспект; ескортирана от конната гвардия, с черна запрашена дреха, седнала в опърпана двуместна каляска, под тържествения звън на камбаните се появява

Екатерина; без каквато и да е заповед войниците се преобличат в „старите“, тъмнозелени петровски униформи и с ненавист хвърлят омразните им каски и многоцветни тесни мундири пруски образец; изплашеното лице на петербургския генерал-полицаймайстор и любимец на Пьотр III, Корф, при когото в паниката бе избягал жестокият, безсърдечен и тъп чичо на сваления цар, принц Георг-Лудвиг: „Was ist das? — Ich weiss nicht“^[1]. Тълпа гренадири нахлува в жилището на Корф и не само разграбва много неща, но и самия него дарява с удари. Само силният караул спасява него и принца от най-лошото.

В деня на преврата В. И. Суворов получи крайно почетното назначение: премиер-майор на лейбгвардейския Преображенски полк. Бе му възложено да разоръжи и разформира халщайнските войски на Пьотр III в „Раниенбом“, т.е. Ораниенбаум. С отряд хусари Суворов арестува и затвори в крепостта войниците на ексимператора. Още на другия ден след задържането на Пьотр Фьодорович, на 30 юни, адмирал Тализин съобщи на Екатерина от Кронщадт: „По силата на полученото днес от Раниенбом писмо от генерал-поручик Суворов, в което е включена личната на Ваше императорско величество височайша заповед за превозването от Раниенбом на кораби халщайнските генерали, а така също на щаб-, обер- и унтерофицерите и няколкото стотин войници, бе наредено съдове и конвой да се изпратят.“ Родените в Халщайн Суворов изпращаше в Кил, литовците и малорусите — в родината им, а русите получаваха нови паспорти и след полагането на клетва в ораниенбаумската църква биваха приемани на служба със същия чин. От отпуснатата му сума — седем хиляди рубли — В. И. Суворов представи три хиляди икономия. Тези пари Екатерина му подари.

Всичко показва, че новата царица се доверява особено много на В. И. Суворов, като му възлага най-деликатните, неотложни и тайни задачи. Арестуваният и изпратен под силна охрана в Ропша Пьотр Фьодорович моли Екатерина да му изпрати неща от имуществото и да му върне някои от приближените. Противно на по-късните слухове в чужбина за уж жестоко отношение към Пьотр, тя изпраща на фактическия комендант на бившата „халщайнска столица“ следното писмо: „Господин генерал Суворов. С получаването на настоящето моля да се издири в Ораниенбаум или между пленниците и изпрати

лекарят Лидерс, също арапът Нарцис и оберкамердинерът Тимлер; и наредете да вземат със себе си цигулката на бившия господар, неговото кученце мопс; а от митническата конюшня каретата и конете по-скоро изпратете тук.“

Дошла на власт в резултат на дворцов преврат, Екатерина се чувствуваше несигурно. Сред гвардейските офицери, дарени от щастливия жребий, имаше брожение. Така лекото сваляне на императора и издигането на неизвестните до вчера Орлови бе замаяло младите глави. Проточва се верига от дребни заговори, чак до прочутия опит на поручик Миревич да възкачи на престола „императора под възбрана“ Йоан Антонович. Редом до Екатерина обаче виждаме „справедливия съдия“ (израз на царицата) като един от ръководителите на Тайната канцелария, сенатора Суворов, който я охранява от заговорниците.

Изглежда всички поръчения той изпълнява с усърдие и така сурово, че даже плаши младата императрица. Не напразно тя пише: „Суворов ми е твърде предан и е във висока степен неподкупен: лесно разбира кога възниква някое важно дело в Тайната канцелария; аз бих желала да се доверявам само на него, но трябва да се обуздава неговата суровост, за да не излиза извън границите, които съм си определила.“

Екатерина бързаше да извърши онова, което не бе успял да направи нейният покоен вече съпруг — тържествено да се короняса в Москва. За разлика от Пьотр III, който презираше руските традиции, тя прекрасно разбираше изключителната важност на подобна стъпка. Но на кого да остави Петербург? От двадесет и петте сенатори на коронацията в Москва трябваше да присъствуват двадесет (сред тях и Суворов-старши). Гвардията също идваше в първопрестолния град, а поддържането на охраната в Петербург се възлагаше на Астраханския полк. Трябва ли да се изтъква колко важно за новата царица бе да има за командир на този полк един доверен човек. Изборът падна върху А. В. Суворов. През август 1762 година генерал-поручик Панин го изпрати с телеграмите в Петербург.

Суворов бързаше към столицата обладан от радостни надежди. Той не можеше да бъде равнодушен от думите, с които Екатерина II в манифеста си от 7 юли обвиняваше Пьотр III за разрушаването на всичко онова, „което Великият в света Монарх и Баща на своето Отечество, блаженият и вечно незабравим Господар Император Пьотр

Велики, нашият вселюбезен Дядо направи в Русия и което постигна с неуморен труд през тридесетгодишното си царуване...“ По всичко изглеждаше, че идва край на пруските порядки в Русия. Това се долавяше даже в дреболиите. Още в Кьонигсберг, при Панин, Суворов бе прочел в „Санкт-Петербургские ведомости“ наредба на полицейското управление, с която се разрешаваше да посещават столичните паркове „хора с всякакво звание от двата пола, чисти и спретнати, а с цървули и пруско облекло да не се допускат...“

Обхвана го вълнение, когато, приближавайки Петербург, видя по августовски тъмната зеленина на градските паркове, златните върхове на високите кули и камбанарии, а след това — издигналия се над покривите горен етаж, украсен с множество статуи, на новия Зимен дворец, който току-що бе построен.

— До смърт се уморихме да те чакаме... — посрещна го баща му и му съобщи, че царицата е пожелала лично да го види.

В навечерието на представянето на Екатерина бащата и синът отидоха на приема на нейния всесилен фаворит Григорий Григориевич Орлов. Първите сановници на империята смятаха за чест да прекарат вечерта у доскорощния армейски поручик. Когато Суворови влязоха в богато наредената синьобяла зала, гостите слушаха ода за възшествието на Екатерина II, която декламираше поет с величава осанка, открито по руски лице, висок и снажен, облечен в старомоден кафтан от времето на Пьотр I, и който някак си неуловимо напомняше великия цар:

*Затуй, че всичко тя ви дава:
права, охолство и блага,
каквито никоя държава
не ви е дала досега;
затуй, че дружна към съседа,
тя като майка ви отгледа
и служба вярна ви дари,
затуй ли древните закони
на нейните земи изконни
не съблюдавате дори?*

— Това е статският съветник, учен и стихотворец Михайло Ломоносов — пошепна Василий Иванович на сина си, но той вече знаеше кой е четецът на тези вълнуващи, близки до неговите собствени мисли стихове, насочени против надмощието на чужденците.

*И вместо да делите честно
пределите на длъжността,
зовете „роби“, о невестни,
в дома им руските чеда.
Какво ли вий не съчинихте,
лъжи какви ли не скроихте,
за да владеете над нас,
за да посегнете към трона
и да потъпчете закона
на будната народна свят?*

Ломоносов пристъпи напред, вдигнал ръка над главата си, неговият глас укрепна и зазвънтя:

*Просторите ѝ обходете,
стигнете славните дела
и разберете, и помнете:
Русия роб не е била!
Пребройте нейните герои
в предели чужди или свои —
от царя до селяка стар;
и битките неизброими
в земите ѝ непобедими
или пред светия олтар.*

Млад великан в камерюнкерски камзол стана от креслото, приближи се до поета и го прегърна. Суворов се загледа с интерес в Орлов, когото помнеше още като млад гвардеец-семьоновец.

— Отлично, Михайло Василиевич!... Нашата господарка наистина е посветила силите си да върне отечеството на набелязания от Пьотр Велики път.

Ломоносов му отговори:

— Единствено верния път, който изисква честта на руския народ. Нашето отечество може да използва собствените си синове и за ратни подвизи, и за обсъждане на високи знания...

Преди заминаването си за коронацията, Екатерина прие подполковник Суворов.

Сред множеството велможи в новия Зимен дворец Суворов видя усмихната жена със среден ръст. Тя разговаряше с дребничкия Салтиков, облякъл за тържествения случай официална фелдмаршалска униформа.

— Пьотр Семьонович — с тих гръден глас и едва забележим акцент говореше тя, — аз все исках да те попитам как така успя да разбиеш такъв прочут противник като пруския крал?

— Това не направих аз, матушка — отговори скромният Салтиков. — Всичко направиха нашите войничета...

Григорий Орлов представи Суворов на царицата.

— Поздравявам полковника от Астраханския полк — каза тя и му подари своя портрет.

Син на своето време, дворянин и войник, Суворов се отнесе към тази среща със свойствената си простодушна екзалтираност.

Когато се прибра у дома, той надписа портрета: „Тази първа среща открива за мен пътя към славата...“

Седемгодишната война показа на Суворов много неща. Той се убеди в негодността на традиционните военни теории. При поход войските се движеха бавно, обременени от огромни обози, бояха се да се откъснат от комуникациите и търсеха не толкова среща с противника, колкото изгодни позиции, където биха могли свободно да разгърнат линейния строй. Едва в партизанската, „неправилна“, война на Берг с Платен младият Суворов видя друг начин на водене на бой — бързо и маневрено. Седемгодишната война откри на *практика* руския войник с неговата безпримерна непоколебимост, издръжливост при лишения и спокойна храброст.

[1] Какво е това? — Не зная. (нем.) — б.пр. ↑

ЧЕТВЪРТА ГЛАВА

СУЗДАЛСКА НАРЕДБА

Войникът обича само краткото и разумно обучение... Тежко на учение — леко на поход; леко на учение — тежко на поход...

А. В. Суворов

1

Спрялата пред полковата казарма каляска посрещна адютантът при унтерщаба подпоручик Андрей Шипулин. Пристигналият капитан беше в обикновена пехотна униформа — зелен кафтан, разкопчан на гърдите поради горещината, червен камзол и бели панталони. Като отговори на поздрава на Шипулин, той запита:

— Къде мога да намеря негово високоблагородие господин полковник Суворов?

— Заповядайте, господин капитан, ще ви заведа...

На гърдите си подпоручикът имаше сребърна офицерска значка с позлатен суздалски герб: бял сокол с княжеска корона сред златен щит. Същите гербове, само че медни, носеха на патронните си торби мушкетарите, а генералите — на високите си сукнени със зелен връх шапки.

Въпреки че утринните учения бяха свършили, капитанът не видя празноскитащи наоколо войници: всички вършеха нещо. Едни садеха дръвчета под надзора на капрал; други поставяха каменна основа на сграда; трети влачеха по пътя към Стара Ладога греди и дъски.

— Господин полковникът заповяда да направим тук овощна градина... — говореше подпоручикът. — Това тук ще бъде училище за войнишките сирачета, което временно е настанено в мазанка^[1]... А там — посочи той купчина греди — слагат основите на полковата Петропавловска църква.

— Виждам, че в Суздалския полк войниците не седят със скръстени ръце — учуди се капитанът.

— Нашият командир ни внушава, че безделието е основа на всички злини — обясни Шипулин, — така че през свободното си от занятия време войниците са заети с благоустрояването на своето полково гнездо. Господин полковникът лично участва в това...

— А къде е той сега?

— Провежда урок с войнишките деца... Сам състави молитвеник и кратък катехизис. Написа също учебник по аритметика. Нашият полковник е особен — в тона и думите на Шипулин звучеше гордост.

— Войниците го обичат безкрайно, офицерите също. Е, онези от господата офицерите, на които неговото учение не допада, се преведоха в други полкове...

— Осмелявам се да попитам що за учение е това?

— „Полковата наредба“ — добавка към пехотния устав от 1763 година. С нея си служат всички длъжностни лица, като се започне с ротния командир и се свърши с капрала. С непрестанни и неизморителни повторения на упражненията господин полковият командир ни готви за бойни действия. Вдига ни по тревога на походи, приучава ни на дълги преходи. Овладеяваме изкуството за обсаждане на крепости. Веднъж при поход ни повтаряше непрекъснато: „Войникът и в мирно време е на война...“ Стигаме манастир. По заповед на командира полкът се хвърля по всички правила на атака, войниците се изкачват на стените с вик „ура!“ — и победата завършва с превземането на манастира. Нашият полковник се извини на изплашения игумен, обясни, че обучава войниците. Но оплакване до височайше място бе подадено...

— И какво стана?

— Нейно императорско величество знае, че нашият командир не е като другите. Казват, че само се посмяла на тази случка и отговорила: „Не го закачайте, аз го познавам...“ През есента направи преглед на нашия полк в Петербург, остана извънредно доволна от него, благоволи офицерите да ѝ целунат ръка, а на долните чинове нареди да дадат по рубла...

Докато разговаряха, офицерите незабелязано стигнаха до мазанката, където бе настанено училището за войнишките деца, зад която имаше друга — за обучение на войници от дворянски произход.

— Почакайте! — словоохотливият подпоручик изведнъж се потегна, стана по-сериозен и официален. — Струва ми се, че е негово високоблагородие!

Пред закритите с намаслена хартия прозорци на мазанката Суворов високо ругаеше двама подпрапоршчици, като енергично си помагаше с ръкомахания:

— Неграмотният дворянин в полка се различава от останалите чинове само по това, че за провинение го наказват с фуктел^[2], а не с тояга!... Мързеловци! Хитреци! Никакъв чин няма да видите, докато не се научите да четете и пишете добре на руски!...

Капитанът бе поразен от устрема на Суворов в думи и движения, който, без да спира мъмренето на ленивите ученици, успя да каже нещо набързо на полковия свещеник, да нареди друго на рижавия слуга и сега вече махаше с ръка на тях двамата с подпоручика. Суворов сякаш имаше потреба да върши едновременно хиляди неща, да минава като мълния от предмет на предмет, от една мисъл на друга.

— Кой сте вие? — обърна се той към капитана.

— Капитан Алексей Набоков. Пристигнах да служа в полка.

— Почакай! Почакай! — Суворов наведе глава встрани и взе да оглежда офицера. — Ти да не си случайно брат на Андрей Иванович Набоков?

— Брат, господин полковник!

Набоков прекрасно знаеше за приятелството на Андрей Иванович, който служеше във Военната колегия със Суворов. Но той знаеше също така и друго — че полковникът не обича сближаването по роднинство или на чашка, както и всякакъв вид препоръки от близки и познати, та затова не бързаше да предава писмото от брат си.

— А и какъв юначага си! По ръст, осанка, лице — истински руснак! — Суворов бързо обиколи капитана. — Настани се и проучи моята „Наредба“, тогава ще получиш рота. А засега — той плесна с ръце и се обърна към рижия слуга, — Ефимка, пригответи вечеря за мен и капитана — и му намигна. — Нали си ми и домакин, и ковчежник, и камердинер, и славен готвач!

Като четеше „Полковата наредба“, младият офицер се възхищаваше от възпитателната система на Суворов в Суздалския полк. Главното в нея бе строевото обучение, „изкуството на войнишките упражнения“, „от което той има неотменима нужда, за да победи неприятеля. Поради това трябва да бъде обучен до най-големи подробности.“ Суворов изискваше: „и господата старши офицерите трябва преди това много добре да ги знаят и да умеят да показват, та без да губят времето на своите подчинени в определените часове, да не забравят, че служат за пример, и да докажат, че са могли без умора да ги научат, че всички са минали тия упражнения.“

Като се стремеше да създаде от „новоразпределените“ сръчни и неустрашими войници, Суворов строго изискваше от командира: „При изучаването на упражненията и другите неща да се съблюдава да няма жестокост и прибързаност, всички части да се разясняват отделно и да

се показват една след друга.“ При такъв метод — от простото към сложното — човек не можеше даже да се съмнява в успешното постигане на целта.

Наистина забележителната по своята новаторска целеустременост „Полкова“ или „Суздалска наредба“ не се явяваше на празно място. През 1764 година руската армия получи „Инструкция за командира на пехотния полк“ от А. И. Бибиков, с която до известна степен се възстановяваха наредбите на Пьотр I. Макара че значително отстъпва на „Суздалската наредба“, тя бе безспорно прогресивна за своето време, особено в оная част, която се отнасяше до възпитанието и обучението на новобранците. И все пак в армията продължаваше да се прилага дисциплината на тоягата. Всеки бързаше да напрани от новобранец войник, а бързината водеше до тоягата и боя с пръчки като най-сигурно средство за въздействие. Не напразно народът бе създал толкова песни за жестокото отношение към новобранците, за тежката войнишка съдба, за безчовечността на самото обучение:

*От ученията зли
толкова не ни боли,
а боли ни за това,
че не знаем докога
ту с приклади, ту със нож
ще ни гонят ден и ноц.
Хей, войнико, дръж се ти
и глупак недеи бъди!*

Суворов бе привърженик на най-строгата дисциплина. Воинското послушание бе за него непоклатимата основа на реда, още повече, че времето бе сурово, армията се комплектуваше от най-добрите по избор крепостни, „плячката“ на война се считаше за законна. При нужда той прибягваше и към „пръчките“. „Цялата сила на военното ръководство — учеше командирът на суздалци — се основава на послушанието, което трябва да бъде спазвано свято. Поради това никой подчинен не може да си позволи не само да спори или възрази, но и да разсъждава, когато е дадена заповед от по-горно началство...”

Но като изискваше безпрекословно подчинение, той съвсем не го постигаше с жестокости, а твърдеше, че „умереното военно наказание, придружено от открито и кратко разтълкуване на провинението, ще засегне повече честлюбивия войник, отколкото жестокостта, която ще го доведе до отчаяние“. За най-важно смяташе възпитаването на долните чинове в *нравствено отношение*.

„Всеки имаше честлюбие“ — ще каже Суворов, като си спомня годините на суздалското обучение. Той се стараяше да пробуди у довчерашния крепостен чувство за собствено достойнство, самостоятелност, инициатива, убеждението, че поставените от командира задачи са изпълними. Обученият „по суворовски начин“ войник вярваше в своите сили, не можеше да изпадне в паника, оказал се в неочакваните условия на сражението, беше смел и храбър. Докато станалата след Седемгодишната война повсеместна мода пруска възпитателна система потискаше личността у войника, като го превръщаше в неодушевена част от общия военен механизъм, то нейната противоположност — суворовската, се опираше на личността, изработваше у всекиго дълбоко съзнателно отношение към воинския дълг. С помощта на съревнованието, поощряването на усърдните, изпълнителните подчинени пред войниците се откриваше перспектива за издигане по служба, която обещаваше слава и почести. Суворов постоянно се обръщаше към чувството за национална гордост, любовта към родината. В подкрепа на нравственото въздействие идваше религиозното възпитание.

Суворов прекрасно разбираше важността на нравственото възпитание, като отделяше при това определено внимание и на религиозното. „Който се бои от бога, от неприятеля не се бои“ — повтаряше неведнъж той. В Полша през 1771 година той писа на своя началник Веймарн: „Немският и френският селянин знае църквата, знае вярата, молитвите; у русите едва ли знае това селският поп; затова тези селяни във войнишко облекло научаваха при мен някои молитви. Така разбираха и узнаваха, че във всичките си дела бог е с тях и се стремяха към правдата.“ Войниците бяха длъжни да четат на глас и да научават молитвите, да спазват всички религиозни обреди, включени в общата система на строевата подготовка. Суворов свято спазваше добрите обичаи на дедите и даже обичаше да подкрепя всичко онова, което бе почнало да изглежда остаряло, патриархалната простота на

миналото. В негово присъствие бе забранено да се говорят не само непристойни, но и двусмислени неща.

Нравственото възпитание предопределяше необходимото изпълнение от страна на войниците на задълженията им, които бяха подробно разгледани в „Полковата наредба“, чак до най-дребните, на пръв поглед незначителни страни от военния бит. Но за Суворов великото започваше от незначителното; даже без да е напълно съгласен с обременителните излишества в облеклото на пехотинеца, той изискваше безусловното и добросъвестно изпълнение на всички уставни положения. В „Наредбата“ има указания как редовият гренадир или мушкетар трябва да бъде облечен, обут, сресан, напудрен; специално се говори за прическата, за буклите и плитките, за мустаците на гренадирите; там се изброяват и предметите, които войникът трябва да има при себе си, за да бъде в ред неговата обмундировка, снаряжение, оръжие. В нея е предвидено и взето под внимание всичко, чак до това, как и къде войникът да пие:

„На долните чинове не се забранява да пият вино и други такива, но не в кръчма, където освен скарвания стават и побоища и се случва военният да бъде намесен; най-малкото чрез общуването там с лоши хора той може да навикне на лоши думи, постъпки и държане и да загуби поради тях своята изправност. Поради това купи си вино или бира, излез от кръчмата незабавно и ги изпий с компания или сам в лагера или в квартирата...“ Не е трудно да се види, че и в тази препоръка личи все същата грижа за нравственото възпитание; виното само по себе не е злина — важното е само да се изключи възможността от лоши постъпки и последици.

Няколко дни след пристигането на Набоков в полка, барабанчиците бяха нощна тревога. За пет минути палатките бяха натоварени на колите и полкът, взел продукти за едно денонощие и напълнил манерките с водка, тръгна на поход. Като изминаха бързо към четиридесет версти, суздальци стигнаха близо до селото Виндин Остров на брега на Волхов, дето се издигаше висок и красив хълм, покрит с плътна шапка от столетни борове. След обедата и краткия отдих Суворов заповяда мушкетарите и гренадирите да се строят по роти, а на оберофицерите нареди да се съберат на хълма.

— Граф дьо Сакс казваше: „За обикновените умове войната е занаят, за превъзходните — наука.“ Кое упражнение стои на първо

място? — той изтича по високия склон и с пълен глас, ясно, така че да чуе целият полк, отсече: — Обхождането, обхождането! За да има войникът при всяко движение и положение маневреност против неприятеля. — Той направи пауза и като си помагаше с резки жестове, енергично завърши: — Победата зависи от краката, а ръцете са само оръдие на победата!

Под командата на своите унтерофицери войниците извършваха само най-простите престороявания: Суворов не ценеше излишните строеви плетеници, тъй като разбираше, че на практика не водят до нищо, и презрително ги наричаше „чудесии“. Не ценеше високо и хватките с пушка, смятани в тогавашната армия за най-съществената част от строевото обучение. За да стоят отвесно, когато войниците ги държат, пушките в много полкове имаха прави ложи, което беше съвсем неудобно при стрелба; прикладите бяха издълбани и в тях слагаха стъкълца и звучни черупки, за да може при изпълнение на хватките всеки удар да произвежда звук. Заради безсмисленото и вредно в боево отношение издокарване, в жертва на външната красота на пушката и ефектното изпълнение на хватките се принасяха боевите качества на оръжието.

Като провери как колоните се разгръщаха във вериги, как се сближаваха и раздалечаваха редиците, Суворов заповяда да започне най-любимото му упражнение — атаката за пробив.

— Я покажете, господа оберофицери, как вашите войници владеят руския щик!...

Тъй като още не бе получил рота, Набоков остана на хълма заедно с адютанта при унтерцаба Шипулин. Наблюдаваше невиджано упражнение — атака с щик, почти забравена след Седемгодишната война и неспомената в последния пехотен устав от 1763 година.

Като наблюдаваше отвисоко равното и обширно поле, Набоков каза:

— Мястото е много удобно за учения и оттук се вижда отлично.

— Най-любимото място на нашия полкови командир — отвърна Шипулин. — Този хълм нарекохме помежду си Суворова могила...

Зелените вериги на суздалци, настръхнали от щиковите, се приближаваха една към друга стремително. На Набоков се струваше, че присъствува на истински ръкопашен бой, при който двете страни, с офицерите на десния фланг, неудържимо вървяха на пробив. Едва в

най-сетния миг войниците вдигнаха щиковете и като направиха полуобръщане, се промъкнаха в образуванията от „противника“ междини на веригата. Неколцина мушкетари се поколебаха, забавиха се и веднага получиха драскотини от щикове. Суворов се спусна от могилата.

— Втора рота да повтори утре няколко пъти упражнението!... Пета — орли! — и той стремително прегърна слабичкия подпоручик. — Твоите войници, Железнов, са юнаци! Ти, братко, не си Железнов, а Железни! Наистина Железни!...

Набоков бе срещал в Петербург бащата на подпоручика — Иван Петрович Железнов, влиятелния ръководител на канцеларията на Екатерина, и очакваше да намери сина по-скоро изнежен глезеник. Атаката за пробив обаче показа на капитана, че Железнов е деен и храбър пехотен офицер.

Суворов с леко накуцване тичаше покрай строя:

— Отлично, суздадци! С вас съм готов да побеждавам!...

Като подготвяше своите войници за бъдещите сражения, той ги приучваше не да изчакват опасността, а смело да вървят срещу нея. На тази цел служеха настъпателните операции преди всичко при атака с хладно оръжие. Огромно впечатление бяха направили на Суворов действията на руската пехота през Седемгодишната война, особено ръкопашният бой в сражението при Кунерсдорф.

Ударът с щик изискваше особено, изключително напрежение на волята. От западноевропейските армии най-годна за атака с хладно оръжие беше френската; немците бяха заменили ръкопашния бой с огневия, като се стремяха да го направят по-скорострелен. Почти всеобщото преклонение пред Фридрих II и пред неговата система бе довело до пренебрегване на щика. Пруският наемник, който нямаше отечество, разбира се, не беше годен за щиков удар. Неефикасността на пушечния огън по онова време, който поразяваше едва на 60–80 крачки, бе преценена от Суворов напълно през време на същата Седемгодишна война и той го обяви за негоден за пренасяне на руска почва по пруски образец. Неговите философски възгледи във военната област се основаваха върху дълбокото му разбиране на особеностите на руския войник.

„Поради недостатъчно обучение изобщо — забелязва А. Петрушевски — и поради слабото действие на огнестрелното оръжие,

специално руската армия винаги е чувствувала склонност към щика; но тази склонност оставаше инстинктивна и неразвита. Суворов подхвана това дело с майсторска ръка. Скъпоценната особеност на руската армия, забелязана от него през Седемгодишната война, *устойчивостта* — беше оня елемент, който му обещаваще богата жетва. Трябваше скъпоценният, но суров материал — *пасивната устойчивост* — да се обработи, усъвършенствува и развие до степен на *активна настойчивост и упоритост...*“ Противно на цяла Европа, неизвестният полковник придаде на щика първостепенно значение и направи от него главно възпитателно средство. Това, което бе изпитано на практика през 1763–1768 година в Суздалския полк, Суворов приложи след това в цялата руска армия.

От скромната „Полкова наредба“ по-късно възникна знаменитата „Наука да побеждаваме“.

[1] Къща от сурови тухли или плет, измазана с глина — б.пр. ↑

[2] Удар по гърба с плоската страна на сабята или ножа. ↑

За командир на Астраханския полк Суворов бе назначен през 1762 година, но остана в него само седем месеца и на 6 април 1763 година с личен височайши указ бе преведен в Суздалския.

Това беше един от най-старите и прочути полкове в руската армия. Той бе формиран от подполковник Ренцел от войниците, излезли от обкръжението в битката с шведите при Фрауцадт на 2 февруари 1706 година. Под своето алено знаме този полк бе извършил забележителни подвизи на бойното поле във времето на Пьотр: при Полтава бе преследвал отстъпващите шведи, а при Переволочино, в състава на отряда на Меншиков, бе пленил остатъците от разбитата армия на Карл XII; бе участвувал в обсадата на Рига през 1710 година и превземането на Динамюнде (Уст-Двинск), а след това — в неуспешния Прутски поход. В армията на Миних суздалци успешно воюваха в Крим през 1735–1736 година, щурмуваха и отбраняваха Очаков през 1737–1739 година, под командването на Ласи се сражаваха през цялата победоносна война 1740–1743 година с шведите. В Седемгодишната война Суздалският полк мина буквално през всички сражения. Няма да е преувеличено, ако кажем, че неговата история беше история и на руската армия.

За кратко време Суворов превърна Суздалския полк в образцова военна част, в новаторска школа за възпитание на войника. Своята отлична бойна подготовка суздалци демонстрираха на маневрите, проведени по указание на Екатерина през лятото на 1765 година. Това бе първият случай в историята на руската армия, когато във време на „компонент“, т.е. лагерен сбор, се проверяваше бойната подготовка на войските.

Седемгодишната война разкри както забележителните боеви качества на руския войник, така и сериозните недостатъци в организацията и управлението на въоръжените сили, преди всичко тяхната слаба маневреност и мудност. Още от първите дни на своето царуване Екатерина обърна внимание на занемогналите деца на Пьотр I — армията и флотата, постепенно възродили се след дълго небитие.

Тя отиде с флотата в Кронщадт и отвъд Красная Горка, присъствува на морски маневри и при бомбардирането на специално построено то градче на остров Харивал. Енергично укрепваше и се модернизираще армията. Най-важното нововъведение бе организирането на специален егерски корпус — в началото малки команди лека стрелкова пехота, които действуваха както в сгъстен, така и в разгънат строй. Едновременно с това се появи необходимостта от формирането на леки конни полкове от коренното руско и украинско население, а не само от пограничните национални малцинства — сърби, молдовани, унгарци, грузинци, както това се вършеше преди.

На маневрите през 1765 година пред войските бяха поставени съвсем конкретни задачи: „Не само с оръжие да се обучават войниците, а да се види ползата от установените от нейно императорско величество нови учреждения; да се даде на генералите случай да покажат нови опити с доказаното от тях умение; усърдните офицери да проявят своята способност да бъдат такива, а донякъде да научат това, което не знаят, и най-сетне всички изобщо, като си спомнят предишните подвизи, да докажат, доколкото е възможно през време на дълбоко затишие и покой, колко драговошно и усърдно всеки и всички биха дали своя живот за честта и славата на великата своя самодержица и за отбраната на Отечеството.“

С указ на Военната колегия бе заповядано главният лагер да се организира на тридесет версти от Петербург, недалеч от Красное село, и да се състои от три дивизии — първата под командуването на А. Б. Бутурлин, втората — на А. М. Голицин, третата — на П. И. Панин. Освен това под командуването на бригадира И. М. Измайлов бе сформиран „специален лек корпус“ от Суздалския, Санкт-Петербургския карабинерен, Грузинския хусарски полк, сто и петдесет егери, две оръдия и двеста казаци. Един от батальоните на Суздалския полк, заедно с лейбгвардейския Конен полк оставаше за охрана на „главната квартира“ — щаба на Екатерина в подножието на Дудуровската планина. Гвардейските полкове влизаха в състава на първа дивизия, като Измайловския командуваше Суворов-старши.

Василий Иванович Суворов бе достигнал по това време най-високото си положение: на 12 юли 1762 година бе назначен с личен указ за член на Военната комисия при височайшия двор, на 9 март 1763 година получи званието генерал-аншеф, а още след три години —

ордена „Света Ана“. На 11 юли 1763 година Суворов-старши бе произведен гвардейски подполковник от Измаиловския полк, а полковник, както се знае, при него беше самата Екатерина.

... На 15 юни 1765 година избраните войски влязоха в лагера, като Александър Суворов доведе своя полк от Нова Ладога с усилен преходи. Няколко дни минаха в упражнения с пушка. В пет часа следобед на 19 юни сигнален изстрел на оръдие съобщи за започването на тържествения парад. Полковете се строиха в две редици пред своите палатки.

От строя на суздальци, които бяха в парадно облекло — шапки с панделки и вълнени пискюлчета, мундири с червени ревери и връзки също от червена „стамеда“, с бяло-жълт пагон на лявото рамо — полковник Суворов чуваше как на вълни от десния фланг се носи могъщото руско „ура!“ То се приближаваше все по-мощно като засилващо се бучене на морски прибой, като надигаща се буря. Сякаш една огромна гръд изричаше тази страшна дума, в която се долавяше отзвукът от недавнашните победи при Грос Егерсдорф, Кунерсдорф и Колберг.

Приближаваше се блестяща кавалкада. Начело яздеше с извадена сабя командувачият парада граф Бутурлин. Старият фелдмаршал се държеше на седлото несръчно и тежко, което изпъкваше още повече поради контешката стойка на следващия го конногвардеец, който не носеше обичайната перука, а бе пуснал свободно под триъгълната си шапка черни къдри чак до раменете. Това бе императрицата. На кротък кон я придружаваше чипоносо момче с живи очи, с блестяща в злато броня с монограм, в син кафтан и позлатен шлем с пера — полковнишка униформа на конната гвардия — великият княз Павел Петрович. Зад тях яздеше красавецът генерал-адютант и отскоро граф — Григорий Орлов. Сред пищната тълпа на придворните Суворов видя и баща си в измайловска униформа. Залпове на четиридесет и четири оръдия и чест пушечен огън съпровождаха процесията по целия ѝ път.

Бяха образувани две армии — на господарката и на Панин. На 20 юни дивизията на Панин дефилира в две колони в своя нов лагер — при река Пудости, близо до селото Пуско. На следния ден Екатерина извърши разузнаване на неприятелското разположение чрез лекия корпус. Най-напред на Измайлов бе заповядано да заеме селото Технин, без да изпраща патрули, за да не тревожи предварително

предните постове на противника, а след това императрицата се отпрати с корпуса към другото крило. Разбира се, Панин бе отстъпчив при съревнованието с Екатерина, изтегли своите наблюдателни постове, когато казаците и хусарите се приближиха, макар и да ги нападаше непрекъснато. Настъпателните действия на авангарда ръководеше полковник Суворов.

Интересно е това, че неизвестният автор, който описва в официална брошура Красноселските маневри, споменава имената само на някои генерали, без да се спира съвсем на щабните офицери. Изключение е направил само за Суворов. Това потвърждава обстоятелството, че Суздалският полк е успял вече да се издигне сред останалите полкове със своята подготовка, маневреност и бързина.

При цялата си условност тези първи в историята на руската армия маневри имаха обаче немалко практическо значение. Това беше игра, но близка до военната обстановка, с атаки, обходни движения и даже главно сражение, което се състоя на 25 юни. На 1 юли войските бяха разпуснати по квартири, при това Суздалският полк замина за Ладога отново с ускорен марш, без да остави по пътя нито един болен.

Отново се заредиха полковите делници, наситени до краен предел с обучение и трудни упражнения. Суворов щадеше най-малко себе си. „Офицерите знаят — писа той по-късно на Веймарн, — че самият аз не се срамувах да правя същото... Суворов беше и майор, и адютант, дори ефрейтор; сам всичко виждаше, всекиго можеше да научи.“ В Ладога той непрекъснато провеждаше походни движения, караше полка да стои на бивак, да преминава реки и ручей през брод, да се прехвърля през широки ровове, пътят да извършва боево обучение. Ден и нощ, лете и зиме, в жегата, дъжд и студ неуморимият полковник караше войниците да се упражняват, да маршируват с пушки, да обхождат, да атакуват. Понякога не спеше нощи подред, хранеше се от общата походна войнишка храна, по цели денонощия не слизаше от коня.

Външно той изглеждаше подчинен на някаква сила, енергия, издръжливост. Никому не идваше наум с каква цена добиваше Суворов тези навици. Той все още продължаваше борбата с природната хилавост и слабост на организма. Този процес беше дълъг и много труден, докато най-сетне духът победи плътта. Неведнъж на самия Суворов се струваше, че краят е близък, че отпадналият организъм

няма да издържи установените от него извънредни натоварвания. „Болките в главата и гърдите не престават — оплаква се той на своята позната Л. И. Кулнева, — майка на герой от Отечествената война през 1812 година. — Останал съм само кожа и кости, раздразнителен съм и приличам на магаре без ясла. Изцяло напомням истински скелет или сянка, която витае във въздушното пространство; същински безпомощен, поглъщан от вълните кораб. Смъртта е едва ли не пред очите ми. Тя бавно ме премахва от света — но аз я ненавиждам, решително не желая да умирам така позорно. Бих искал да я срещна само на бойното поле.“ Зад скъперническите редове на това писмо, първото стигнало до нас и датирано от 1764 година, се вижда истинската драма на този целеустремен и героичен характер.

Междувременно в Петербург вече се носеха легенди за този „чудак-полковник“, за неговите странни постъпки, оригиналничене и необичайни действия. Зад чудачествата на Суворов обаче се криеше обмислена до подробности ясна система. Като изучаваше действията на пехотата, Суворов изключи залпа преди атаката заради принципа: „при атака не задържай“. Но командирът на суздальци не отричаше съвсем значението на пушечния огън, а му определяше скромна роля. Той само настойчиво сочеше неефикасността и даже вредата на безприцелните залпове, провеждаше упражнения и стрелби с прицелване, занимаваше лично ротите, в които имаше предимно новобранци.

Като минаваше покрай строя, Суворов взе пушката от деснофланговия добродушен наглед гигант и започна да обяснява.

— Оръжието и амуницията на редовия стрелец с пушка се състоят от: шпага с портупей, пушка с меден шомпол, щик, кука, кречетало, мокра превръзка, презрамен ремък, насипник, патронна торба с тенекиена кутия и превръзка, раница и манерка за вода.

Старите войници и новобранците слушаха своя полкови командир с еднакво внимание.

— Пушката се зарежда откъм дулото с патрон, който има хартиена гилза, наречена шапка... Нагласяш патрона... Преди зареждането отхапваш шапката откъм барута... Сега изсипваш малко барут на полката. Останалия заряд — в цевта, затъкваш куршума с хартиената гилза и зачукваш с шомпола. — Той върна пушката на войника. — Можеш ли да повториш?...

В огромните ръчища на деснофланговия пушката изглеждаше като играчка; толкова по-удивителна бе ловкостта, с която великанът я зареждаше. Но той се отличи особено при стрелбата по мишени цял ръст, без да направи нито един пропуск, докато в същото време мнозина не улучиха нито веднъж.

След учението Суворов както обикновено събра войниците на кратка беседа. Суздалци така тясно се стълпиха около казашкото му конче, че то не можеше да обърне глава.

— В действителност макар и бързо да се зарежда, съвсем не трябва да се стреля бързо! — строго каза той.

— Куршумът ще намери виновния, господин полковник — опита се да се застъпи за своите мушкетари Набоков.

— Това можеше да стане при нашите предишни нередовни действия — отрязва Суворов, като се обърна мълниеносно към капитана, — когато се сражавахме по татарски, на тълпи! Задните нямаха как да се прицелят и стреляха бързо нагоре!

Той намери с поглед отличилия се войник:

— Как се казваш, братко?

— Климов, ваше високоблагородие.

— Сръчен си в стрелковото дело. Мисля, че и руския щик владееш не по-лошо...

— За бой с щик е обучен чудесно — обади се Набоков.

— Отличен юнак! С такива ръчища, а толкова бързо и умело зареди пушката.

— И, вашескородие — отвърна на Суворов чипоносо и румено войниче, — какво е пушката! Нашият Климов въшка на л... убива и ръката не си изцапва!

Околните се засмяха.

— Капитан Набоков — каза Суворов, като изчака смехът да затихне, — как така този отличен юнак не е бил представен за капрал? Поздравявам ви, господин капрал! — и бавно излезе от тълпата.

Петгодишното командване на Суздалския полк в мирни условия позволи на Суворов да се отдаде на преобразователна дейност с цялата страст и устрем на своята природа. Долните чинове виждаха в лицето на своя полкови командир не само строг и взискателен началник, но и непрекъснато загрижен за „успокоението и удоволствието“ на войника, за неговата „цялост“, в което, според израза на Пьотр I, „се състои

цялото военно дело“. Авторитетът на полковника се изграждаше върху неговото безукорно, образцово поведение, в понасянето на всички войнишки трудности, неговата грижовност, пестеливост и кристална честност.

При приемниците на Пьотр полковите командири често използваша войниците за свои лични нужди, без да се стесняват да посягат и на хазната. Тяхната заплата възлизаше на седем-осемстотин рубли, а доходът — на петнадесет-двадесет хиляди. Веднъж Екатерина II отговорила на чиновник, който ходатайствувал пред нея за един беден офицер така: „Той сам си е виновен, че е беден: нали дълго време командуваше полк.“ По такъв начин кражбата беше разрешена, а честността се считаше едва ли не за глупост. Наследил от баща си особена пестеливост, Суворов употребяваше цялата до копейка икономия за по-нататъшното благоустрояване на полка.

Когато през 1776 година посещава Нова Ладога, губернаторът Сиверс намира вече образцово полково стопанство — построени училища, църкви, конюшни, уредена върху неплодната песъчлива почва градина. В едно от училищата имало даже нещо като сцена, на която при пристигането на губернатора ладожки кадети изиграли специално поставена пиеса.

Умен и честолюбив, безкрайно волеви и всестранно образован, изцяло отдаден на службата, Суворов следваше заветите на Пьотр и готвеше подчинените си изключително за военно време: „Трябва непрекъснато да се обучават как да се държат в боя.“ Бойните изпитания за суздалци бяха близки: през 1768 година започнаха военните действия против полските конфедерати и турците.

Произведен на 22 септември същата година в чин бригадир, Суворов се стремеше да отиде там, дето, по собствения му израз, „войната ще бъде по-сериозна и по-различна“, т.е. на турския фронт. За това нещо той бе готов даже да се раздели със своя полк. Такъв е смисълът на писмото му до А. И. Набоков от 15 декември 1768 година. На 9 януари следващата година той отново повтаря своята молба до Андрей Иванович. Доскоро могъщият му покровител, баща му, малко можеше да помогне сега. Тъкмо през 1768 година той излезе в оставка с право на пълна заплата и се премести в Москва, където купи къща в Земляни город, близо до Никитските врата.

Въпреки желанието си, Суворов беше извикан в Полша. През ноември 1768 година той получи заповед да замине незабавно за Смоленск. Новоизпеченият бригадир тръгна в поход с такава прибързаност, че даже не успя да се разпореди с останалото в Нова Ладога полково имущество, така че изпращаше указания по пътя. Трябваше да измине осемстотин шестдесет и девет версти в най-лошото есенно време, през блатисти места и развалени пътища, през кал и лапавица. Но Суворов не би бил Суворов, ако не извлича полза от всички тези неблагоприятни условия.

Досега неговите походи не бяха превишавали сто и петдесет версти; най-дългият от тях беше преходът от Нова Ладога до Красное село и обратно. Отдаваше му се случай да провери войниците си в тежко начинание. Като качи полка „на колела“, бригадирът го доведе в Смоленск точно след месец: за тридесет прехода се разболяха само шестима и изчезна един.

Русия влизаше в период на нови войни, които трябваше окончателно да решат нейното значение като велика държава в Европа и Азия. На Суворов, в скромното му военно звание бригадир, предстоеше да изиграе в тези кампании най-забележителна роля.

ПЕТА ГЛАВА
ОТ СМОЛЕНСК ДО ВИЛНО

Край великденската маса на пълномощния министър на Екатерина при варшавския двор княз Николай Василиевич Репнин се бяха събрали не по-малко от сто и двадесет души.

Стопанинът, потомък на една от най-знатните фамилии в Русия, която водеше началото си от великия княз Владимир, беше внук на петровския фелдмаршал Аникита Иванович Репнин и племенник на екатерининския велможа Никита Панин.

Поклонник на масоните и голям мистик, той придаваше особен смисъл на числата. Всичко на масата трябваше да служи на някакъв символ: четирите глигана, шпековани с месо от прасенца, шунка и колбаси, отговаряха на четирите годишни времена; дванадесетте напълнени с дивеч зубри означаваха месеците; триста шестдесет и петте напоени с ром козунаци и също толкова колачи, сладкиши, банички и украсени с плодове питки бяха дните в годината. Не бяха забравени и вината: на масата имаше четири големи чаши за вино, дванадесет потири, петдесет и две бъчонки с италианско, кипърско, испанско и триста шестдесет и пет бутилки унгарско; на слугите бе изпратена осем хиляди седемстотин и шестдесет четвъртини медовина, според числото на часовете в годината.

Сред еднообразно зелените генералски и офицерски мундири изпъкваша като цветя на поляна ярките женски облекла — розови, сини, бели, алени; пищните прически бяха накичени с копринени панделки, щраусови пера, цели съоръжения от украсени с брилянти и скъпоценни камъни коси. Сякаш в двореца на княза, който даваше прощален обед преди отпътуването си за Русия, бе разцъфтял малък Париж. Само по-внимателният поглед можеше да различи сред тази ослепителна поредица от скъпоценни прически, хубавички лица и разкошни тоалети синеоката красавица, седнала до Репнин — неговата фаворитка Изабела Чарторижская.

Освен нея и десетината полякини, събралите се край великденската маса, бяха руски поданици и затова разговорът вървеше свободно, без извъртания и превземки. Военните разискваха за

недавнашните победи над конфедератите, за въстанието на Железняк и Гонта в Правобережняя Украина, за двусмисленото поведение на безхарактерния крал Станислав...

Обединилите се през XVI век в една държава Реч Посполита, Полша и Литва бяха разпространили господството си върху огромни територии на изток от Днепър и Западна Двина. Към XVIII век обаче всичко се промени. Както отбелязва един съветски историк, „през 20–60-те години на XVIII век политическият живот в Полша се характеризира с най-голяма анархия. Безкрайните интриги на магнатите и шляхтата, липсата на крал и борбата за престола, неспособното да прокара в Сейма никакво решение правителство, малобройната лошо организирана и въоръжена армия, лишена от здрава дисциплина — всичко това довежда Реч Посполита до пълно разложение. Все по-голямо влияние върху нейното политическо развитие почват да оказват чуждите държави, които не желаят да допуснат нейното засилване или гледат на нея като на добър коз в сложната дипломатическа игра.“

Избраният през 1764 година за полски крал Станислав Понятовски, фаворит на Екатерина още като принцеса, бе честолюбив, но се отличаваше с мек, плах и нерешителен характер. Той веднага се сблъска с трудностите, за преодоляването на които не му достигнаха нито способности, нито сили. Става дума за положението на дисидентите, иначемислещи във верско отношение, в по-голямата си част православни украинци и белоруси, притеснявани от католическата църква и потърсили помощ от Русия. Възползувани от техните оплаквания, Екатерина II и Фридрих II поискаха те да бъдат изравнени по права с католиците. Като се опираше на десет хиляди руски шика, Репнин предложи на полския Сейм да осигури верска свобода и граждански права за дисидентите. И понеже срещна съпротива у шляхтата, заповяда да арестуват през нощта четирима влиятелни водачи и да ги изпратят под конвой в Русия. Недоволните депутати се притаиха и законът за дисидентите бе приет.

Взрив от негодувание избухна в дворянска Полша. Епископ Михаил Красински и адвокатът Йосиф Пулавски с тримата си синове образуваха на 29 февруари 1768 година в местността Бар Каменецьки конфедерация, т.е. съюз против решението на Сейма. Те обявиха Станислав за свален от престола и изпратиха свои хора в Турция,

Саксония и Франция за помощ. Макар че движението имаше чисто дворянски характер, броят на конфедератите бързо се увеличаваше: отвлечените лозунги не можеха да примамят зависимото селячество. Както се отбелязва в написаната от съветски учени „История на Полша“, „Конфедерацията на господарите по своята програма като цяло бе реакционно католическо-шляхтенско движение, насочено както срещу царска Русия, така също и против всякакви реформи в Реч Посполита“.

В отговор на конфедерацията Екатерина II въведе в Полша нови войски, като ги обедини под командването на генерал-поручик Веймарн. Сблъскванията навсякъде завършваха с поражение за конфедератите. Тогава техният фанатизъм се обърна против православното население. Подстрекавани от католическото духовенство, конфедератите преследваха напусналите Унията украинци, гавреха се с православните свещеници, запрягаха ги в плугове, убиваха с камъни, удряха ги с трънливи пръчки, насипваха в кончовите на ботушите им горещи въглени, затваряха ги в дървени окови. Назряваше вече друго въстание — на потиснатите украински селяни против полската шляхта. То бе възглавено от запорожеца Максим Железняк, напуснал вече войската и постъпил като послушник в манастир, и казашкия сотник Иван Гонта.

Уплашена от народното въстание повече, отколкото от движението на полските дворяни, Екатерина II трябваше да прояви съсловна солидарност. Изпратеният от нея бригадир М. Н. Кречетников залови с измама хайдамацките водачи. Железняк бе заточен в Сибир, а Гонта предаден на полските кралски войски, където бе изтезаван и умъртвен. Когато от гърба му смъквали дванадесетте ивици кожа, той казвал на поляците: (и то на украински) „Казаха, че боли, а то никак не боли, като че бълхи хапят!“ След това го разкъсали на четири.

При това военните действия против конфедератите не преставаха нито ден. За успешното водене на започналата война с турците и за да не бъдат допуснати в Полша, където биха се съединили с разбунтуваните конфедерати, трябваше да се завземат полските крепости Замостие и Каменец-Подолск, на границата с Османската империя. Гостите на Репнин се вълнуваха от това, че в отговор на тайното предложение на Репнин да му отстъпи крепостите, крал

Станислав бе събрал своите министри и им бе съобщил руските намерения.

— Аз заявих на краля, че завземането на Замостие е необходимо за сигурността на Варшава в случай на татарско нахлуване от Крим и че аз ще взема крепостта дори с огън. Ако желаете войната да не се води у вас, а в границите на Турция, казах на Станислав, то отстъпете ни и Каменец... — леко гъгнуво процеждаше френските думи дребничкият, със смугло лице изящен Репнин, чийто генералски мундир бе украсен с ордена „Александър Невски“ на пурпурна лента, награда за успешните му действия в Полша.

— И какво казва негово величество? — запита на немски генерал-поручик Веймарн, чийто зелен, обшит с лаври кафтан не стоеше добре, сякаш бе взет от раменете на друг.

— Негово величество? — усмихна се снизходително Репнин. — В отговор поиска да изтеглим нашите войски и да се унищожи дисидентското движение.

— Императрицата не може да се откаже от своите права, без да унизи достойнството си — важно забеляза Веймарн, като откъсна със златната вилица солидно парче млечно прасенце.

— Наш дълг е да изпълняваме безпрекословно всичките й заповеди — спокойно продължи Репнин, — макар че, — той тънко се усмихна, като гледаше преливането на светлината с бледожълтото токайско вино в кристалната чаша, — защо руското правителство се грижи толкова за едновременците в Полша, щом сред тях няма дворяни?...

— Затова пък твърде много дворяни има сред нашите неприятели — подхвърли секретарят на Репнин, бъдещият прочут дипломат Булгаков.

Репнин награди младия човек с очарователна усмивка.

— Кралят два пъти ме предупреждава за смъртна опасност от ръката на отмъстителите — като разтегляше думите, тридесетгодишният княз хвърли косо поглед към непроницаемото лице на Изабела. — „Вие забравяте, ваше величество — отговарях му аз, — че моят дом във Варшава се охранява от две хиляди мушкетари...“

Чарторижская хвърли към него бърз гневен поглед.

— Ваше сиятелство — напомни му от своя страна педантичният Веймарн, — привържениците на Йосиф Пулавски и Красински се

увеличават, в Галиция всичко мирише на бунт. За неговото потушаване ще са необходими два пъти повече войски, отколкото ние имаме.

Репнин побледня и постави чашата така бързо на масата, че виното се разля върху покривката:

— Такива са плодовете на нашата мудност!... Всеки миг се появяват нови недоволства, които ние не можем да предвардим... Не можем да държим войски по цяла Полша... — Когато се вълнуваше, той винаги минаваше на руски. — Не, аз съм щастлив, че господарката разбра моята молба и ме освободи от подобна каторга. Нека сега княз Михайло Никитич Волконски се помъчи тук — обичайното му самообладание постепенно се възвръщаше. — Иван Иванович, кога ще пристигне резервният корпус на Нумерс?

Литландецът на руска служба Ханс фон Веймарн бе преименуван в Петербург на Иван Иванович.

Леко смутеният от гневното избухване на велможата Веймарн не отговори веднага:

— Челният отряд под командуването на бригадира Суворов се очаква след месец-два... Този бригадир се прояви отлично през миналата война с Фридерик...

— Искате да кажете с Фридрих Велики... — избухливият княз не беше се успокоил още. Той беше прекарал няколко години при берлинския двор, беше в близки отношения с пруския крал, поддържаше откровена преписка с него и се прекланяше пред личността и военната му система.

— Безспорно. Кой може да отнеме славата на толкова велик пълководец — възкликна с необичайна за него разпаленост Веймарн.

— Почакайте — Репнин смръщи смуглото си чело, — Суворов? Синът на нашия генерал-аншеф и суздалски полкови командир?

— Да, и при това опитен партизанин, макар и чуждак.

— Но нали той, както разправят, не признавал никаква система и не зачитал никак самия Фридрих... — князът отпи от чашата. — Чувал съм, че бил истински натуралист, а ние и без това имаме прекалено много разногласия, които смутителите добре използват.

— Много се церемоним с тези поляци — предизвикателно високо каза от другия край на масата по немски един майор. Единствен той сред останалите военни беше облечен в син хусарски долман, украсен с черни шнулове и копчета, отличаваше се с непудрените си

коси, оставени да растат на слепоочието, и дългите си увиснали мустаци.

Князът знаеше, че майорът на сръбските хусари фон Древиц (превзел Бар и изпратил в Русия хиляда и двеста пленници) е храбър, но свиреп и хладнокръвен наемник, който зачиташе само парите и откровенно презираше всички славяни, като даже не искаше да научи руски език. Като се намръщи гнусливо, той изтри с батистена кърпичка върховете на пръстите си, а Изабела шумно стана и напусна масата.

Репнин обичаше горещо красавицата Чарторижская, родена графиня Флеминг, но нито веднъж не пожертвува интересите на Русия заради своите чувства и сега изпрати ядосаната Изабела с поглед. Националистически настроената полякия, известната „майка на отечеството“, възпита своя син от Репнин, Адам Чарторижски, като разпален полски патриот, станал по-късно един от вдъхновителите на въстанието от 1794 година.

След излизането на Изабела край огромната маса настъпи мълчание, което бе нарушено от Репнин:

— Какво пък — каза той, като гледаше към Древиц, — може би ни е нужен против полските партизани именно такъв натуралист, какъвто е бригадир Суворов...

Високомерният велможа, разбира се, не можеше да допусне какви сложни отношения ще се установят скоро между него и скромния бригадир, който ще затъмни военните му подвизи, ще се сроди с него, като се ожени за княгиня Прозоровска, най-сетне ще го надмине по чин и награди, макар че бе станал генерал на двадесет и осем години. Във всяко отношение антипод на Репнин, ексцентричният Суворов ще започне със своя сиятелен роднина истинска война, като го обсипва с ядовити прозвища и „хапливи“ епиграми заради неговия педантизъм, нерешителност и преклонение пред пруските порядки. На свой ред Репнин до края на живота си упорито ще отрича забележителните военни дарби на Суворов, като обяснява неговите победи със сполука и щастие.

Дивизията на генерал-поручика И. П. Нумерс чакаше заповед за навлизане в Полша в Смоленск. На 15 май 1769 година Нумерс назначи Суворов за командир на бригада в състав Суздалския, Смоленския и Нижегородския полк. Бригадирът веднага се зае да обучава незапознатите с неговата „Полкова наредба“ войници и офицери: провеждаше щикови упражнения, извършваше нощни походи и действия. Поради слуховете че, че към Варшава се приближава голям отряд конфедерати, Веймарн поиска в началото на август подкрепления от Нумерс. Той изпрати веднага в Полша Суворов със Суздалския полк и два ескадрона драгуни. Бригадирът натовари своята пехота в пълно въоръжение, както и част от драгуните на реквизирани у местното население каруци и за дванадесет денонощия измина в две колони повече от шестстотин версти, без да загуби нито един човек, и като разпръсна по пътя събралите се конфедерати при Пинск. През нощта на 20 срещу 21 август Веймарн извика току-що пристигналия Суворов при себе си.

Варшава живееше в тревожни слухове. Крал Станислав накланяше ту към русите, ту към конфедератите, шляхтата уреждаше тайни сборища, извършваше нападения върху отделни войници. Веймарн бе объркан и изплашен.

— Съобщиха ми — посрещна той Суворов, — че варшавското маршалче Котлубовски се намира близо до столицата с осем хиляди бунтовници. Той като че готви нападение на Варшава и се приближава към нея по суша и по вода, по Висла...

— Аз веднага ще събера сведения сам, ваше превъзходителство — побърза да го успокои бригадирът. — Варшава се пази надеждно — две роти мои суздалци охраняват Прага, а две други посолството.

В четири след полунощ на 21 август Суворов излезе на разузнаване с две роти от Суздалския полк, с оръдие при всяка, ескадрон драгуни и сотня казаци. В акцията взе своя племенник Николай Суворов, постъпил в полка като поручик.

На седем версти над Варшава казаците намериха брод и малкият отряд се прехвърли безшумно през Висла. Като изпрати напред казашки разезд, бригадирът измина, без да спира, около седемдесет версти, събирайки сведения за противника. Беше обследван обширният район между Варшава и Западен Буг. Жителите бяха изплашени, местността бе разорена. Като влезе в двора на един хан, Николай Суворов спря коня си в изумление и ужас:

— Чичо! Погледни какво става тук!

На земята пред разграбения хан, сред тъмни петна от засъхнала кръв се търкаляха обезобразени трупове.

Суворов с отвращение процеди през зъби:

— Хищник кръвожаден! Това е направил Древиц!

С пленените конфедерати, които бяха нарушили писменото задължение да не участвуват във въстанието, Древиц се разправяше изключително жестоко.

Целия обратен път Суворов измина в мълчание. Можда да почива само едно денонощие. В района на Брест се бяха появили големи групи конфедерати под водачеството на Казимир и двадесет и три годишния Франц-Ксаверий Пулавски. „Жезуленецки старейшина, полковник, кавалер на «Ордена на светия кръст», щитоносен другар, командир на полк и комендант на коронните конфедератски войски“, както пищно се назоваваше Казимир, и полковникът на Подолското воеводство Франц-Ксаверий бяха забележителни юначаги, смели ездачи, майсторски владееха оръжието, бяха находчиви и изобретателни във военните операции. Не беше чудно това, че бяха станали бързо кумири на конфедерацията. През май 1769 година пет хиляди партизани бяха нападнали Лвов под водачеството на Пулавски, бяха опожарили няколко улици, но след това бяха изгонени от града от слабия гарнизон. През август Казимир и Франц-Ксаверий бяха заели, начело на осем хиляди души, Замостие, но при приближаването на Каргополския карабинерен полк на фон Рьон се бяха изтеглили към Люблин, енергично преследвани от русите. Навлезли в Литва, Пулавски вълнуваха шляхтата и вербуваха нови привърженици. Суворов се устреми към Брест със седем сотни войници, като увеличаваше скоростта на преходите и преодоля през последните тридесет и пет часа седемдесет и пет версти.

Тук той се убеди, че известието за Пулавски е вярно, и реши с незначителен отряд — рота драгуни, рота гренадири, егери и два еднорога — да тръгне по пътя за Кобрин, за да се съедини с Ръон. Тъй като считаше Брест за важен опорен пункт, остави там другите войски.

През нощта малобройният руски отряд преодоля тридесет и шест версти. На първи септември на разсъмване той бе посрещнат от патрул на Ръон от полусотня карабинери и тридесет казаци под командуването на ротмистъра от Каргополския полк граф Кастели. Първата работа на Суворов бе да се осведоми за неприятеля. Пъргавият мургав Кастели, облечен в син карабинерски кафтан с червени ревери и маншети, с малиновосин каргополски пагон, бе възбуден от недавншното сблъскване с ариергарда на Пулавски.

— Ние доста добре ги оципахме, само пленниците са двадесет души...

— А къде е господин полковник фон Ръон?

— С всички останали тръгна по друг път.

Бригадирът недоволно се намръщи.

— Защо толкова дълго бездействува в близост до метежниците!... — и се обърна на седлото: — Поручик Сахаров! Ще тръгнеш с твоите гренадири напред. Гледай, братко, гора, блата, пътечки през мочурите, току-виж изгървали сме Пулавски.

— Не може да бъде — отвърна поручикът, — та нали ние сме суздалци!

Отрядът на Суворов се престрои и заедно с присъединилия се към него разезд каргополци навлезе в доста гъста гора. Бяха изминали около десетина версти в дълбока тишина, когато към обед на тясна поляна отвъд блатото откриха внезапно главните сили на Пулавски, готови за бой. Като пресметна приблизително, Суворов разбра, че неговите триста и двадесет войници ще се изправят срещу не по-малко от две, две и половина хиляди конфедерати, изключително кавалеристи. Решението бе светкавично:

— Господин квартирмайстор Василиев да провежда точна стрелба с еднорогите... Сахаров незабавно да мине по пътеката през мочурището с гренадирите, да се престрои — и атака с щик! Драгуните и карабинерите атакуват със саби!... Казаците да останат на място за охрана на тила...

Артилерията откри огън от двете страни. От фланга на поляците стреляше батарея с три медни трифунтови оръдия. Поведени от Сахаров, гренадирите се хвърлиха с помощта на греди и фашины през трите моста. Макар огънят на противника да беше точен и в кратко време сандъкът със зарядите на русите да бе повреден, това не можеше да спре гренадирите. Суворов видя как Сахаров премина блатото и построи ротата с тил към гъстата, непроходима за кавалерията гора. Отстрани се бяха разположили егерите на поручик Борисов, открили прицелен огън.

С гола глава, без кафтан, само по зелена дреха без ръкави, бригадирът пришпори своето казашко конче:

— Братя, след мен! С бога напред!...

Огънят на полските оръдия се засили. Като премина пътечката през мочурището, Суворов поведе драгуните към батареята, а Кастели атакува полските кавалеристи с гренадирите. Уплашени да не загубят оръдията, конфедератите ги изтеглиха от позицията. Тъй като многократно превъзхождаха по численост, те въвеждаха в сражението все нови сили. Сега вече трябваше да се отбранява Суворов. Настъпи момент, когато в руския тил се появи тревожно раздвижване, казаците се развълнуваха и дежурният по бригада майор извика: „Ние сме отрязани!“ Суворов веднага го арестува. Боят продължи.

Един след друг върху гренадирите се нахвърляха свежи конфедератски ескадрони, но точният пушечен огън и особено картечните залпове ги отхвърляха назад. След четири несполучливи атаки въстаниците се разколебаха. Суворов заповяда да дадат сигнал за общ щурм.

Гренадирите — нещо нечувано! — се хвърлиха с щикове срещу кавалерията и я отхвърлиха; карабинерите на Кастели и драгуните подгониха поляците през горящото село. Пред очите на Суворов един много висок сержант суздалец прободе с щик последователно трима ездачи. Бригадирът го позна: това беше Климов, получил сержантски чин малко преди влизането на полка в Полша.

Бригадирът взе десетина кавалеристи и сам преследва конфедератите три версти, настигна ги в полето, където те бяха почнали да се строят отново, но потресени от поражението, при появата на русите пак се спуснаха в бягство. Остатъците от разпръснатия отряд на Пулавски се натъкнаха на 2 септември на

главните сили на Ръон и изоставиха своята артилерия и обоза. Побърза да ги преследва Кастели. В открито поле той налетя с пистолет на Казимир Пулавски, но Франц-Ксаверий заслони своя брат и пое пистолетния изстрел в упор. Той почина на другия ден като пленник, оплакван от поляците и обкръжен с уважение от русите.

Разгромът на конфедератите беше пълен, и то при нищожни загуби на русите: петима загинали и десетина ранени. Суворов представи на Веймарн за награда отличилите се граф Кастели, поручик Сахаров, квартирмайстор Василиев и най-сетне сержант Климов. Неговият подвиг бе отбелязан специално в указа на Военната колегия от 21 октомври 1769 година: „... а храбрият сержант Климов от Суздалския полк да се произведе с предимство пред останалите в прапорщик при следващото ваше производство в корпуса.“

При Орехово Суворов не остана дълго. През нощта след боя той влезе във Влодава, като се надяваше очевидно да настигне остатъците от разбитите конфедератски сили. Там той даде на войниците си напълно заслужения двудневен отдих: под ръководството на своя командир те бяха изминали без денувка сто и осемдесет версти и бяха победили противник, който ги превъзхождаше по численост пет-шест пъти.

„Изключителната храброст, ловкост и добро решение на господин бригадира Суворов“ не останаха скрити от вниманието на Военната колегия. Спечелената от него победа се отрази върху състоянието на цялата област. „След разбиването на Пулавски при Орехово цялата провинция е чиста“ — съобщи Суворов на Веймарн. Главнокомандуваният руските войски в Полша му предложи да влезе в Люблин.

На 17 септември Суворов бе вече там.

По това време Люблинският район имаше особено, първостепенно значение. Благодарение изобилието на гори и блата, липсата на пътища, близостта на австрийската граница, многобройните укрепени замъци и манастири, годни за отбрана, той сякаш бе създаден за партизански действия. Ако ги владееха, конфедератите можеха да застрашават тила на руската армия, която действуваше в Турция. Добре въоръжените подвижни отряди се състояха от кавалеристи, които познаваха тези места като петте си пръста, минаваха през блата и непроходими гори. За всяка поява на русите ги уведомяваха тайни доброжелатели. В отговор на партизанската тактика на противника се изискваха особени контрамерки — изключителна бързина и стремителност. Суворов разбираше това напълно.

Като избра за своя столица самия Люблин, старинен град, разположен почти на еднакво разстояние от Варшава, Брест и Краков, той можеше отгук да наблюдава Литва, Великополша и австрийските области, в които се формираха конфедератски съединения. В Люблин бригадирът съсредоточи артилерия, уреди складове за муниции и продоволствие, организира своя главен резерв. Заедно с увеличаването на отряда си той постепенно разпростираше от Люблин по целия район мрежа постове, благодарение на които научаваше не само за съсредоточаването, но и за самото възникване на нови отряди на противника. Това му позволяваше да се явява изневиделица в различните градчета и местности. Благодарение на изненадата често успяваше да избегне кръвопролитията: оръжието се вземаше, а поляците се изпращаха по домовете.

Възпитаните от своя командир малки гарнизони не се объркваха при трудни бойни положения, когато в отдалечените малки постове се сблъскваха с по-силен противник, а сами смело проявяваха инициатива. Израслите през годините на ладожкото обучение орлета можеха вече да летят самостоятелно. Когато стана неспокойно по средното течение на Висла, Суворов разположи в местността Пулава,

владение на Чарторижски, пост под командата на Набоков. Набезите на групи конници принуждаваха храбрия капитан постоянно да изпраща отряда отвъд Висла.

На 15 януари 1770 година Набоков заедно с поручик Шипулин и подпоручик Железнов премина Висла с осемнадесет суздалци, дузина драгуни и казаци за поредното разузнаване. Пътник евреин им бе съобщил, че на десет версти оттук, в селището Козеница, влязла група конфедерати. С ускорени преходи командата стигна там вечерта. Решено бе да се разделят. Шипулин с десет пехотинци и четирима казаци се запъти към кръчмата в края, а Набоков и Железнов трябваше в същото време да извършат обход на Козеница, за да излязат в тил на неприятеля.

Полският караул забеляза шипулинци късно, даде залп и се укри; след него се хвърлиха шепя войници. Те дотичаха до площада и без забавяне нападаха с щик. Конфедератите го очистиха, но два пъти атакуваха отряда на Шипулин от фланга през страничните улици. В същото време Набоков и Железнов влязоха в Козеница от противоположната страна. Това именно реши изхода от смелото начинание: отрядът на конфедератите от сто и петдесет саби избяга от Козеница. Като пренощува в селото, командата на връщане за Пулава разпръсна шестдесет кавалеристи и превзе богат обоз.

Като съобщава за храбрите разузнавателни действия на Пулавския гарнизон, Суворов не без гордост пише за своите възпитаници на Веймарн: „Те разузнаваха, а за това, дето са така дръзки, съм виновен само аз. Както в Ладога, така също и при Смоленск аз ги обучавах зиме и лете в смела нападателна тактика...“ Той не само бе доволен от суздалци, но се мъчеше и да ги брани от гнева на пристрастния Веймарн, който обвиняваше него и офицерите му в излишни загуби.

След пристигането му в Полша между него и Веймарн твърде скоро започнаха търкания и разногласия. Доста опитен дипломат и организатор, Веймарн като човек се отличаваше с голямо самолюбие и излишен педантизъм. Макар че защитаваше руските интереси, той не обичаше Русия. Дребната му опека стигаше до смешни положения: така той упрекуваше Суворов в излишно изразходване на пари за лекарства, говореше за недостиг на четиринадесет (!) злоти от получените суми за сол и по всякакъв начин ограничаваше

самостоятелността на началника на Люблинския отряд. В същото време Веймарн бе явно благосклонен към командирите-немци — Древиц, Рьон, като им предоставяше привилегии и беше снизходителен към тях.

Както знаем, още преди да стигне в Полша, Суворов молеше своя приятел А. И. Набоков да му помогне да се премести на турския фронт, а със същите молби се обръщаше към различни лица и по-късно. Военната колегия обаче не се съгласяваше да освободи енергичния командир от сложния и заплетен полски военен театър. Бойните успехи му донесоха на 1 януари 1770 година чин генерал-майор; през същата година бяха повишени по звание мнозина негови възпитаници-суздалци — сред тях Парфентиев, Железнов, Шипулин, Набоков, а Сахаров получи кръста „Свети Георги“ 4-та степен. На 5 януари Колегията назначи за командир на суздалци полковник В. В. Штакелберг, боеви офицер, който наистина не се отличаваше с никакви особени дарби. До този момент Суворов изпълняваше едновременно задълженията на бригаден и полкови началник.

Под негово разпореждане сега бяха батальон и отряд егери от Суздалския, рота от Казанския и две роты от Нашебургския полк, пет ескадрона от 3-ти Кирасирски, един — от Санкт-Петербургския карабинерен, по два — от Воронежкия и Владимирския драгунски полк и сто и седемдесет казаци, а така също четири еднорога, осем медни и също толкова чугунени оръдия. Общо в Суворовата бригада имаше три — до три и половина хиляди бойци.

В началото на април стана известно, че конфедератите подготвят нападение на поста в Сандомир. Като вървеше по следите на противника, отрядът под командуването на Суворов — двеста пехотинци и сотня кавалеристи с два еднорога — го настигна на 8 април недалеч от местността Климентов и селото Наводице, в гъста гора. Полската конница, под командуването на полковник Мощински, бе построена за бой — около хиляда кавалеристи под прикритието на шест оръдия.

Русите се престоиха бързо, като поставиха отдясно драгуните, карабинерите и казаците, а отляво — пехотата, и на фланговете егерите. Суворов започна атаката веднага в няколко направления. По негова заповед поручик Шипулин зае с две дузини егери Климентов, за да пресече пътя на поляците за отстъпление. Малко по-късно започна

атака в центъра: Сахаров нападна с щик батареята и „я превзе за миг“. Драгуните, карабинерите, казаците и качените на коне егери атакуваха конфедератите отдясно, врязаха се в техните редове и „всичко прегазиха“. След тази атака поляците бяха изгонени в полето, но като се отдръпнаха през двете долчинки и блатистия ручей, отстъпиха в пълен ред. Тяхното мъжество и твърдост възхитиха Суворов.

Ожесточеното сражение продължи три часа, докато най-сетне Парфентиев не проведе с казаците и конните егери решаваща атака и не превзе останалото последно неприятелско оръдие, след което конфедератите, според думите на Суворов, се спуснаха „в пълно бягство“. През време на това отстъпление те загубиха най-добрите си офицери; самият полковник Мощински, получил в схватката с карабинерите саблен удар по главата, бе спасен от плен от един подпоручик, който заплати за своя подвиг с живота си. Поляците загубиха в убити всичко триста души, а в плен попаднаха само десет. Бе заловен целият полски обоз и знамето.

„Гонихме ги по мекия терен повече от миля. Така те бяха разбити на групички, жалко, че Тарновски и Пулавски... не видяха това“ — гневно отбелязва Суворов в рапорта си до Веймарн. Вождовете на конфедерацията обаче бързо научиха всички подробности за кръвопролитния бой. Спечелената от Суворов над Мощински победа при Наводице безспорно охлади техния плам и през следващите два месеца почти нищо не нарушаваше монотонното люблинско „престояване“. Скоро обаче стана неприятен инцидент, който задълго развали настроението на Суворов.

В селището Сокал, в югоизточния ъгъл на Люблинския район, беше установен пост, който осигуряваше охраната на съобщителните линии на руската армия за турския фронт. Суворов не гледаше с добро око началника на този пост поручик Семьон Веденяпин. Достатъчно е да се каже, че той се бе преместил в Полша от турския боен театър по времето, когато всички най-добри офицери се стремяха към бреговете на Дунава. Освен това в селището при Веденяпин имаше, според думите на Суворов, „повече обиди“, т.е. случаи на насилия над мирното население.

Веденяпин бе чул за поява на конфедерати, на 3 юни пристигнал в селото Старие Соли с команда, съставена от седемдесет кавалеристи и се установил у един шляхтич, който му дал подробни сведения за

неприятеля. „От благодарност“, както ехидно забелязва Суворов, поручикът задигнал жребеца на гостоприемния стопанин и продължил по-нататък. На другия ден отрядът се разположил в местността Трампол. Веденягин не взел никакви предпазни мерки и се заел преди всичко с наказания: заповядал да набият за някакво провинение един казак, а след това с камшик почнал да разпитва евреите.

Наложило се бързо да се разкае за своята небрежност. Руският отряд бил забелязан от конфедератите, командувани от ломжинския полковник Пьотр Новицки. Полската дружина от триста конници се промъкнала в Литва по заповед на Казимир Пулавски. Когато казашкият разезд съобщил на Веденяпин за неприятеля, той взел неколцина драгуни и препуснал с тях срещу Новицки, без да знае точно числеността на неговия отряд. Като стигнал близо до тях, той се изплашил, заповядал да дадат залп и се понесъл обратно към селището, преследван по петите от конфедератите.

Поляците нахлули в населеното място, слезли от конете, обкръжили русите и открили унищожителен огън. В резултат на тричасовия бой от командата на Веденяпин загинали тридесет и шест души, сред които героят от Орехово граф Кастели. Самият поручик заповядал да сложат оръжие и да се предадат на Новицки. Младият поручик от Суздальския полк Лаптев и петнадесет войници отказали да се предадат и като предпочели смъртта пред позора, атакували с щик. Лаптев и осем долни чиновци паднали на място, а останалите били пленени.

Възмущението на Суворов нямаше граници:

— Да разбиеш на пух и прах руски офицер с толкова голяма команда! А защо? Само поради неговото безумие, нехайство и невнимание. Човек трябва да има всякога най-точно разузнаване! Малки части да не се отдалечават от поста повече от едно денонощие! Когато нанесат удар, да не се спират нито минута на това място! Да се върнат на своя пост и то по-добре по друг път... Веденяпин с драгуните се е объркал. Поради безразсъдно отпускане той не можал със седемдесет човека да разбие триста полски партизани! На всички е разяснено, че тях могат да нападат четири и пет пъти по-малки сили, но с разум и умение!

Суворов повтори любимата си мисъл за решаващото значение на хладното оръжие в боя:

— Още по-глупаво е това, че Веденяпин, като се оставил да го обкръжат, започнал залпова стрелба. Всички команди на моята бригада досега са атакували само със сабя и щик, а са стреляли егерите, Веденяпин не тръгнал смело на пробив...

Командирът на Люблинския отряд беше недоволен от своето положение и от самия характер на кампанията. Вместо истинска дейност, той трябваше само да пази съобщителните линии на главната армия, която разгромяваше турците, да препраща куриери, да извършва светкавични преходи, да преследва малки групи конфедерати.

Областта беше вече съвсем разорена от войната и непосилните вземания от двете страни, при което даже не се знаеше кой причинява на мирното население повече теглила — руската войска или разбунтувалите се полски дворяни. Като чуваше непрекъснато оплаквания край себе си, Суворов започна борба с мародерите, преди всичко между казаците. „Ако занапред се чуят каквито и да било оплаквания — казва той в една заповед, — то виновните ще бъдат жестоко наказани с бой с пръчки.“

Като разпръскваше и унищожаваше конфедератските групи, Суворов с необичайна за това време хуманност се отнасяше към пленниците, изискваше в отношенията с тях да се съблюдават „ред и човечност“, да ги хранят, „макар и това да е повече от определената порция“, и често освобождаваше конфедератите срещу честна дума, оставяше ранените в манастирите.

— Докато бях в Полша — спомня си той, — сърцето ми никога не е преставало да прави добро и дългът никога не е слагал преграда на това...

Той жадно следеше събитията на турския фронт. Ако 1769 година можеше да радва враговете на Русия, то сменилата я 1770 бе ознаменувана от серия съкрушителни, блестящи победи, поразили Европа. Ларга и Кагул, покоряването на Бендер и превземането на крепостите по Дунава, въстанието на гърците и унищожението на турската флота в Чесменския залив разтърсиха до основи целия държавен организъм на Османската империя. Със своите мисли генерал-майорът беше там, заедно с Румянцев и Долгоруки, като горещо завиждаше на всички, които успяха да се преместят от Полша в

главната армия. През август той изпрати на турския фронт минаващия през Люблин бригадир Кречетников.

Снажният, бавен Михаил Никитич Кречетников едва настигаше ситнещия пред него генерал. Впрочем отстрани изглеждаше, че повече прилича да бъде генерал, разбира се, Михаил Никитич, едър и наконтен, а не този сухичък и дребничък човек, който поради прохладното време бе наметнал направо върху ризата си дългопол, чак до под коленете зелен сюртук, или сертук, с висока права яка и кръгли червени маншети.

— Колко сте щастлив, че заминавате при Пьотр Александрович Румянцев! — отривисто говореше Суворов. — Вашите дела ще се виждат, лишени от невероятни грижи. Ще имате подходящи случаи превъзходно да се проявите!

— Вие докажете, ваше превъзходителство — отговаряше Кречетников, като се задъхваше леко от непривичното бързо ходене, — че опитният командир може и в Полша да се прояви.

— Какво ти в Полша! — прекъсна го Суворов, като все повече ускоряваше крачките. — Каква милост би било за мене, ако ме пуснеха на бойното поле! Но такова освобождаване не предвиждам. Освен неочаквано един бъдещ успешен рапорт да направи нещо.

Като видя, че бригадирът иска да възрази, Суворов сърдито добави:

— Надявам се вярвате, че не се преструвам... Аз с шепа хора съм принуден да се бия в горите по разбойнически. А Древиц безгрижно, охолно и чудесно урежда в Краков празници. — Генералът се намръщи и между очите му легна дълбока бръчка.

— Нашият главнокомандуващ в Полша го хвали много — забеляза Кречетников, като едва сдържаше дъха си.

— Не е привързан към Русия той! — избухна Суворов, като започна вече не да върви, а да тича. — Както и нашият главнокомандуващ! Нейно императорско величество има достатъчно верноподанни, които преди Древиц са се прочули с дарбите си. А господин Веймарн е снизходителен към такива наемници!

— За този генерал-поручик — продължи Кречетников и се мъчеше да не изостава — в Санкт-Петербург разказват забележителна история.

В душата си бригадирът вече отдавна ненавиждаше Веймарн, но беше внимателен като негов подчинен. Сега вече се чувствуваше независим и се радваше, че може да предаде разнасяния в придворните среди анекдот.

— Разкажи, батюшка Михаил Никитич! — Суворов не забелязваше мъките на Кречетников и затича още по-бързо.

— Позволете, ваше превъзходителство... — гласът на бригадира секваше. Той си пое дъх и изтри с кърпа мокрото си лице. — Докато бил в столицата... нашият генерал забелязал, че от спалнята му изчезнала кутийка... със скъпи неща и пари... Уф! Заподозрял своя секретар... ласкаво почнал да го увещава: „Мили Хайдеман, признай си, ти знаеш кой я е откраднал.“ Онзи се клел, че не е способен на мошеничество... Уф! Тогава Веймарн го ударил три пъти с тояга, но признание не получил...

— Е-хаа, Веймарн, храбър генерал! — не се сдържа Суворов, като леко се изкачваше по височината.

— В отчаянието си секретарят на Веймарн пред очите му разпорил корема си с джобно ножче... — продължи загубилият сили Кречетников. — На другия ден кутийката била намерена в сайванта... Оказало се, че крадецът бил някой от канцеларията...

Кречетников си пое дъх и отново затича след Суворов:

— Хайдеман изпратил жалба до императрицата... но Веймарн го накарал да се откаже от нея... като му обещал срещу това хиляда рубли... Но и тука изхитрувал; дал само шестстотин... А на императрицата доложили..., че генерал-поручикът напълно е удовлетворил своя секретар... за нанесеното му оскърбление... Уф!... — Бригадирът бе за съжаление: от зеления кафтан на пълното му тяло се вдигаше пара.

— Хитрият Веймарн! — Суворов рязко спря. — Срами Русия, която отдавна е излязла от варварството. Тук за мен е истинска мъка. Дай боже скоро да се видим там, където вие отивате!...

Към недоволството от своето положение и към задълженията се прибави неочаквана беда. В началото на ноември Суворов почна да получава тревожни известия за приближаването към Сандомир на големия отряд на граф Йосиф Миончински. Тръгнал лично на разузнаване, генералът едва не се удави при преминаването на Висла и докато войниците го извадят, така силно удари гърдите си в понтона,

че „за бързи операции“ вече не бе годен и даже не можеше да седи на коня. Той се върна в столицата си, като подсили поста на капитан Дитмарн в Сандомир с командата на подпоручик Арцибашев от Суздалския полк.

На 15 ноември Миончински се приближи до Сандомир с триста души пехота, почти хиляда и петстотин души конница и шест оръдия. Атаката започна през деня: след пушечна стрелба поляците се хвърлиха към Краковската врата, като бързаха да се вмъкнат в града чрез пробив в стената. Тук ги пресрещна и отби прапорщик Климов. Главния удар те нанесоха от другата страна, против Опатовските врати, където действаха с елитни войски под командването на полковник Шиц. Той намери обаче достоен противник в лицето на Арцибашев: прицелният огън от пушки и оръдия принуди поляците да отстъпят.

Щурмът на Сандомир продължи двадесет и един часа. Неговият гарнизон, от по-малко от двеста души, едно след друго отбиваше настойчивите атаки. Самият Миончински идваше „по парола“ при вратите и уговаряше капитан Дитмарн да отстъпи на силата и да се предаде. Като загубиха голям брой убити и ранени, поляците „всички наведнъж“ отстъпиха сутринта на 16 ноември. Чрез своя региментар (командир на полка) Миончински покани Дитмарн да го посети със свитата си. Графът бе пожелал да почете храбростта на русите и прие дружески капитана, без да споменава повече за предаване на града. Тази среща, като в рицарските времена, завърши с това, че Дитмарн снабди Миончински с провизии, тъй като поляците не бяха яли нищо вече цяло денонощие.

Суворов оцени високо отбраната на Сандомир, като заяви, че „неговата диспозиция (на Дитмарн — О. М.) за отбрана може да се равнява с решенията на най-прочутите пълководци“.

Тревожната 1770 година завършваше. Боят при Орехово направи Суворов генерал-майор; победите в Люблинския район му донесоха ордена „Света Ана“ (учреден през 1735 година в чест на дъщерята на Пьотр I). Този орден беше най-любимият на Суворов: с него отиваше на бой като прочут пълководец.

Настъпи 1771 година, с която дойдоха и главните победи на Суворов в Полша.

Дипломатическите усилия на френския двор и на неговия пръв министър херцог Шуазел оказаха значително влияние върху характера на руско-турските и руско-полските отношения. Франция даваше пряка помощ на Османската империя и на конфедератите. В Константинопол за турците лееше топове пратеникът на Шуазел барон Франсоа дьо Тот; в пределите на Полша беше изпратен с големи парични суми опитният офицер дьо Толес; в Епериеш, в Унгария, където се бе събрал върховният съвет на конфедератите, пристигна изпратеният от Шуазел честолюбив полковник Дюмурие.

Наистина вместо очакваните зрели държавни и военни мъже, той намери в Епериеш „велможи с азиатски нрави“, които се отдаваха на пиянство, игра на карти и женски истории. При това силите на конфедератите не надминаваха петнадесет-шестнадесет хиляди конници под командването на десетина маршалчета, които постоянно враждуваха помежду си. За шляхтича, който се перчеше със своя произход, службата в пехотата открай време се считаше за унижителна, поради това конфедератите нямаха такива войски. Надуваха се със своите униформи, оръжие, коне, хвалеха полското мъжество, споменаваха Жолкевските и Ходкевичите, сравняваха своите маршалчета с Александър Македонски и Юлий Цезар, пируваха, пееха и танцуваха.

За да постигне съгласие между шумните и високомерни конфедерати, Дюмурие трябваше да прибегне до услугите на жена — извънредно влиятелната графиня Мнишек. Той извика френски офицери от всички родове войски, започна организирането на пехота от австрийски и пруски дезертъори, предложи да се въоръжат двадесет и пет хиляди селяни, на което обаче шляхтичите не се решиха. Проявяваше се ясно изразеният класов, дворянски характер на цялото конфедератско движение.

Към началото на 1771 година Дюмурие се надяваше да събере шестдесетхилядна войска. Неговият план, колкото остроумен, толкова и авантюристичен, се състоеше в това „да запали Полша“ изведнъж от

няколко страни и да постави русите на тясно. Двадесет и три годишното великополско маршалче Заремба и вишеградското маршалче Сава Цалински трябваше с десетхиляден отряд да настъпят по посока на Варшава. На Казимир Пулавски се възлагаше да застрашава руските складове в Подолия. Великият хетман, литовския княз Михаил-Казимир Огински, неудачния претендент за полския престол, помолиха да потегли с осем хиляди редовни войници към Смоленск. Самият Дюмурие пък, с двадесет хиляди души пехота и осем хиляди конници се канеше да превземе Краков, а оттам да продължи към Сандомир и да развива настъплението (в зависимост от това, къде конфедератите ще имат по-голям успех) към Варшава или Подолия. При втория вариант тилът на Румянцев изпадаше под пряка заплаха и той би бил принуден да очисти Молдова.

Конфедератите приеха плана на 31 март 1771 година. Неговата химеричност се състоеше преди всичко в това, че Дюмурие надценяваше възможностите на полското дворянство; друга и не по-малко важна причина за неизпълнимостта на плана бе това, че френският емисар „съвсем неочаквано срещна като свой противник великия Суворов. При крайно трудните условия на своята дейност — пише руският историк Д. Масловски — Дюмурие се натъква на велик майстор в своята работа, също открил нови начини за партизанска война, — така че при първото стълкновение разумните по същество мерки на Дюмурие се разбиха на прах от гениалните разпореждания на Суворов и от образцово изработения и идеално изпълнен план за отбрана на Люблинския участък.“

От Люблин Суворов следеше внимателно първите стъпки на Дюмурие, макар и да не допускаше подобен размах на готвещите се операции. Когато чу за появата на генерал Миончински в околностите на Сандомир, той настъпи с „лек деташмент“ в началото на февруари и в две сблъсквания разпръсна конфедератите. Остатъците от групата избягаха в планината към старинното селище Ландскрон, укрепено с кула, преграда от забити остри колове и рогатки. Суворов веднага разбра значението на този опорен пункт за Дюмурие и си постави за задача да го превземе.

Гарнизонът на Ландскрон се състоеше от триста души; Суворов имаше около осемстотин — от които в щурма участваха по-малко от половината. На 9 февруари, в един часа след пладне, пехотата мина

през външните укрепления на селището, разположено върху ската на хълма, прогони конницата на конфедератите и се устреми към кулата. Като разсякоха и разхвърлиха поставените в кръг рогатки, егерите овладяха двете оръдия. Предната команда на гренадирите вече бе пробила вратата и се бе хвърлила към последното оръдие, когато бе тежко ранен с картеч излезлият начело на гренадирите прапорщик от Суздалския полк Подлатчиков; в същото време бе смъртно ранен началникът на първата колона, храбрият секунд-майор Дитмарн, а куршум проби лявата ръка на поручик Арцибашев. Колоната отстъпи.

Суворов явно не очакваше толкова яростна съпротива, тъй като бе привикнал досега лесно да преодолява полските партизани. Защитниците на Ландскрон поддържаха непрекъснат огън и поразяваха нашите войници и офицери. Нахвърли се втората колона, но нейният командир, поручик Сахаров, бе тежко ранен, а Николай Суворов бе улучен в дясната ръка. Пристигна резервът — неговият началник, поручикът от Суздалския полк Мордвинов, веднага бе ранен. Самият Суворов бе засегнат от куршум, конят под него падна, почти всички офицери излязоха от строя. Наложиха се отново да отстъпят.

Когато се връщаше към своята несполука при Ландскрон, самолюбивият Суворов по начало за всичко обвиняваше суздалци, „които сега съвсем не бяха същите, каквито бяха при мен“. Но като поразмисли, разбра, че без предварителна подготовка каменна крепост с открита атака не може да се превземе. Трябваше да признае, че руските войници още не притежават достатъчно опит.

При Ландскрон генерал-майорът получи тревожното известие, че обединените групи на Пулавски и Цалински възнамеряват да завземат Люблин, където бе останал Щакелберг. Тогава догони Цалински, през нощта на 18 февруари, разположил се в селището Рахов с четиристотин драгуни, най-добрите кавалеристи в редовете на конфедератите. Руската конница изпревари пехотата, прогони полския патрул и бързо зае селището. Поляците се задържаха в къщите и хамбарите; пристигналите суздалци влязоха в бой с тях. Суворов бе останал случайно сам и се оказа пред кръчмата, дето се бяха затворили полусотня драгуни. Той бе успял вече да ги убеди да се предадат, когато неколцина минаващи казаци откриха по тях огън с пистолети.

Поляците отговориха с изстрели. Генералът заповяда да обкръжат кръчмата и заплаши, че ще я запали — драгуните се предадоха.

Бяха взети около сто пленници и целият обоз на конфедератите. Сава Цалински успял да избяга, но на 13 април бе пленен от премиер-майор Салеман. Тежко ранен в схватката, той почина на тридесет и една годишна възраст в ръцете на майка си, която го придружаваше във всички походи. Гибелта на Сава се отрази тежко върху цялото конфедератско дело, тъй като шляхтата бе загубила енергичен боеви ръководител.

Докато Суворов разоръжаваше в Рахово драгуните на Сава, Казимир Пулавски безуспешно щурмуваше руския пост в Красник. След деветчасов бой командуваната от капитана от Суздалския полк Панкратиев и поручик Железнов група прогони пулавците с големи загуби за тях. Суворов бе натоварил пехотата на коне и бързаше да помогне на Панкратиев, но той вече сам се бе справил с противника въпреки неговото десеторно превъзходство. Генерал-майорът придаваше голямо значение на разгрома на конфедератите при Рахово и Красник, и съобщи на Веймарн: „Тяхното намерение беше едно от най-опасните — да откъснат Красник, после Пулава, да нахълтат в Люблин и после в Литва.“

Храбростта и решителността, проявени от суздалци в последните два бойни епизода, възвърнаха уважението на Суворов към тях. Както той отбелязва, „пехотата спазваше велика субординация и затова аз се помирех с нея“.

В Люблинския район, както и в цяла Полша, настъпи затишие. Но това беше затишие пред буря. През нощта на 18 април русите бяха внезапно атакувани от големи сили южно от Краков и отхвърлени отвъд Висла. Дюмурие зае Краков, като не превзе само замъка, и веднага пристъпи към образуване на опорни пунктове в околностите на града. Първият успех обаче замая главите на конфедератите; отново започнаха раздорите и пиянствата, към които се прибавиха и ограбвания на местното население. В този момент, като извършваше стремителни, по четиридесет версти на денонощие преходи, при Краков се появи Суворов. Той присъедини към себе си двехилядния отряд на Древиц и събра всичко три и половина хиляди пехота, драгуни, карабинери и казаци.

Дюмурие бе изненадан, докато спокойно вечеряше в Заторе. Той започна спешно да събира войски и препусна срещу Суворов през села, в които безгрижно спяха конфедератите, а руските войски през това време обсадиха укрепления и превърнат в опорна точка манастир „Тинец“. Въпреки силния огън на пехотата, набрана от австрийски дезертъори, водените от подполковник Ебшелвиц, казанци се вмъкнаха в укреплението и завзеха две оръдия. Суворов обаче не успя да развие успеха. Вече бе даден изстрел с еднорог по манастира, когато откъм Ландскрон се показаха „няколко големи групи бунтовническа конница“. Приближаваше се Дюмурие. Русите обърнаха полската конница в бягство и се хвърлиха след конфедератите. Суворов реши да свърши с отряда на Дюмурие с един удар.

В седем часа сутринта на 10 май руският генерал беше вече при Ландскрон с казашкия си авангард. На противоположната височина, отвъд дълбока падина се бе построила четирихилядната войска на Дюмурие. В последния момент Казимир Пулавски бе отказал да се присъедини със своята конница към него, като бе заявил, че няма намерение да се подчинява на чужденец и ще воюва самостоятелно.

Дюмурие веднага оцени предимствата на своята позиция: конфедератите се бяха разположили на стръмния гребен, при което левият фланг, зает от краковското маршалче Валевски, бе надеждно защитен от тридесетте далекобойни оръдия на Ландскрон, а центърът и десният фланг, съставени от кавалеристите на панското маршалче Оржешко и княз Каetano Сапега — от също така стръмен скат, където в двете елови горички се бяха укрили френските егери.

Като хвърли поглед на техните позиции, Суворов взе решение, неочаквано за всички и преди всичко за Дюмурие. Тъй като познаваше полските шляхтичи, тяхната разпаленост, храброст и неустойчивост — мигновена смяна на храбростта с отчаяние, — той реши да нанесе дръзка казашка атака, безопасна за дисциплинирани редовни войски, но годна да предизвика паника в редовете на конфедератите.

Това обаче, което разбираше Суворов, не бе ясно на френския командир. Когато с изумление видя как две сотни брадати конници с високи, черни и с изпъкнало червено дъно шапки, с червени и алени кафтани, с пики за бой и голи саби, с нестройни викове се спуснаха в низината от заетото от русите възвишение, той се изплаши само от едно — да не би Суворов да е отменил атаката. Дюмурие заповяда на

своите егери да пропуснат руската конница, а след това обяви на поляците, че победата е в техни ръце: щом казаците излязат на билото, ще им бъде нанесен удар, преди да са успели да се престроят. Поляците шумно приветствуваха плана на своя командир.

Сметката на Дюмурие се оказа погрешна. Щом се изкачиха на височината, казаците веднага се скупчиха за атака и се понесоха към центъра и десния фланг на конфедератите. След тях на гребена се изнасяше вече тежката конница на Древиц. Пехотата изтласка от централната горичка френските егери. Литовците на Оржешко и драгуните на Сапега дадоха гръб. Напразно ти спираше Дюмурие, а Сапега с удари на сабя се опитваше да върне отстъпващите пред неприятеля. Полският фронт бе разбит навсякъде. Генерал Миончински бе ранен, падна от коня и бе пленен; храбрият Оржешко бе прободен с пика; Каetano Сапега бе убит от собствените си обезумели войници. Само отрядът на Валевски и французите на Дюмурие отстъпиха в ред.

В Ландскронското сражение, продължило само половин час, бе нанесен смъртен удар на цялата конфедерация. Поляците загубиха около петстотин убити, пленени бяха две маршалчета, но което е най-важното — разочарованият Дюмурие излезе от играта. Според ироничната забележка на Суворов той „се поклонил по френски и прескочи в танцова стъпка до Бяла, на границата“. След разгрома на подвижния отряд на Дюмурие поляците бяха принудени да се върнат към чисто партизански действия.

Наистина оставаше още Казимир Пулавски, насочил се към Литва. Суворов настигна жезуленецкия старейшина югоизточно от Люблин, при крепостта Замостие, рано сутринта на 22 май. Пулавски се опита да превземе крепостта направо, но влезе само в предградието. Без да даде на противника възможност да се опомни, руският генерал изпрати там пехотна колона с егери, за да разчисти пътя на кавалерията. Конфедератите запалиха предградието, но пехотата бе вече открила пътя за карабинерите, които се врязаха в лявото крило на поляците. Пулавски започна да отстъпва през блатото по дълъг мост, който разруши след себе си. Въпреки че се забавиха с поправката на моста, русите енергично го преследваха. Суворов разбираше, че като отстъпва към Люблин, Пулавски ще попадне в мрежата руски постове

и изтласкваше полския ариергард все по-далече към северозапад, докато в кратка схватка не го разби.

Генерал-майорът заповяда да доведат пленения командир на ариергарда. Дебелият, с изпъкнали очи и унило отпуснати дълги мустаци ротмистър, с червен кафтан, сини панталони и сребърен портупей страхливо гледаше прочутия генерал. Той имаше такъв странен вид, сякаш не бе от редовни войски, а предводителствуваше свободна хайдамацка дружина. Направо върху тревата на горската полянка бе хвърлена светлосиня войнишка наметка, на която Суворов се беше нагласил и бързо гребваше с дървена лъжица гореща каша от котелката. Той бе по долна риза, платнени гащи, бос.

— Панът разбира ли френски? — осведоми се на развален полски език необикновеният генерал, като даде котелката на леко плешивия възриж ординарец.

— Панът е шляхтич! — отговори ротмистърът с гордост, която не отговаряше на неговата разстроена физиономия. — А за шляхтичите френският език е като полския...

— Далече ли е господин маршалчето Пулавски? — хвърли пронизателен поглед със сините си очи Суворов към пленения.

Ротмистърът почна да пухти, поклати глава, измърмори: „Ние си свършихме работата...“ и изведнъж решително каза:

— Много далече — под стените на Ландскрон!

Суворов скочи.

— Докато ние отстъпвахме към Люблин, той с главните сили обходи войските на ясновелможния пан, изведе отряда в тила на русите и по предишния път отиде към Краков — ротмистърът замълча, като поглеждаше към Суворов.

— Виж ти Пулавски... — разчленено изрече Суворов. — Виж ти хитрец... — по подвижното му, набраздено от бръчки лице се сменяха досада, съжаление и възхищение. — Юнак! Браво, Пулавски! — генералът вече пляскаше с ръце. — Измами ме, и колко майсторски.

Той се обърна към щабната палатка.

— Поручик Борисов!... Дай, братко, на господин ротмистъра пропуск до Ландскрон и нареди да му доведат от нашата плячка най-добрия кон...

Ротмистърът все още нищо не разбираше и само пулеше очи.

— Ефим! — викаше вече генералът към ординареца, като нетърпеливо потропваше с крак. — Донеси ми порцелановата табакерка!... Ето, господин ротмистър, ще я предадеш лично на маршалчето Пулавски... Тя ми е любимата... Но неговото изкуство струва повече...

Когато ротмистърът излизаше от руския лагер, връхчетата на мустациите му сякаш сами по себе си се бяха надигнали и сега юнашки стърчеха. Впрочем съвсем възможно бе той незабелязано да ги е засукал, докато се качваше на коня.

След пълното пропадане на плановете на Дюмурие конфедератите можеха да разчитат само на великия литовски хетман Огински. Той бе талантлив композитор, музикант, писател, инженер, но не притежаваше дарбата да бъде военачалник, пълководец. Като хетман, т.е. главнокомандуващ въоръжените сили, той имаше огромно влияние и своя собствена войска, но дълго се колеба. Не започна бойни действия даже тогава, когато това бе най-опасно за русите — едновременно с Дюмурие. Със своята три-четирихилядна войска изчакваше благоприятно стечение на обстоятелствата. Назначеният през 1771 година руски посланик във Варшава Каспар Салдерн и генерал-поручик Веймарн с тревога следяха неговите действия; за контрол над него беше отреден батальон под командването на полковник Албичев.

Междувременно Върховният съвет на конфедерацията възложи на подляското маршалче Косаковски да мине в Литва и да подтикне хетмана към открити бойни действия. Неговият рейд ускори развоя на събитията. Всякъде, където Косаковски минаваше, започваше глухо брожение: изглеждаше, че в североизточна Полша назрява буря.

Станислав Понятовски и Салдерн се стараеха по всякакъв начин да задържат Огински, но подстрекателската политика на Версай, силният натиск на привържениците на конфедерацията, а така също искането на русите да отговори категорично „за или против кого държи войски“, накараха най-сетне Огински да направи избор. През нощта на 30 август той предателски нападна батальона на Албичев; самият полковник загина, а неговите войници бяха пленени. Като потегли към Пинск, Огински издаде манифест за своето присъединяване към конфедерацията.

Към хетмана потеглиха малки отряди въстаници; той извика при себе си Косаковски и очакваше идването на войска от Курландия. Русите, които бяха наблизно, не се решаваха да го нападнат и само наблюдаваха. Във Варшава започна паника. Салдерн и Веймарн набързо изготвиха съвместно подробен план за военните действия.

Според него главната роля се възлагаше на Древиц, който трябваше да събере в Нови Минск силен отряд. За Суворов оставаше пасивно да наблюдава събитията. Да го изместиш обаче на втори план не беше така просто. Когато Веймарн му изпрати своята заповед, предприемчивият генерал беше вече на път през Коцк, Бяла, Брест срещу Огински.

През нощта на 12 септември, след няколко бързи прехода, Суворов получи сведения, че силната три-четирихилядна войска на хетмана се е разположила в местността Столовичи, приблизително на половината път между Брест и Минск. Генерал-майорът веднага заповяда на своя малък отряд от осемстотин двадесет и двама войници да се готви за атака.

Русите се приближаваха към Столовичи съвсем тихо. Облаците, които покриваха небето, усилваха тъмнината. Войските вървяха към светлината, която блещукаше в манастирската кула. Великият литовски хетман се забавляваше с една францужойка.

Близо до населеното място руските разезди заловиха полски патрул от четирима улани, които послужиха за водачи. Между два и три часа сутринта Суворов се приближи до Столовичи и построи отряда в две линии. В първата беше пехотата, десния фланг на която командуваше премиер-майор Фергин, а левия, дето стояха суздальци — секунд-майор Кисельов. Оръдията и прикриващата ги резервна рота образуваха центъра; началник беше капитанът от Нашебургския полк Исак Анибал, син на прочутия сподвижник на Пьотр. Втората линия бе образувана от кавалерията начело с премиер-майор Рилеев. Фланговете се прикриваха от казаци.

Настъплението започна преди разсъмване, „откъм гърба“ на населеното място, и дълго време се развиваше така безшумно, че противникът не подозираше нищо. При предградието обаче пътят на русите бе внезапно преграден от обширна блатиста низина, която можеше да се премине само по тесен и дълъг от двеста стъпки бараж. Като построи своя отряд в колона, Кисельов навлезе по баража, но бе забелязан от един часовой. Вдигна се тревога. Поляците почнаха набързо да изскачат от домовете, затрещяха изстрели. Огънят на конфедератите не можеше да нанесе особени загуби: беше още тъмно и едва почваше да просветва утринна зора.

В отговор загърмяха оръдията и изстрелите на егерите, но всичко това бе покрито от могъщото руско „ура!“, с което суздалци се хвърлиха към селището. Конфедератите бяха поразени от ужас. Едни стреляха наслуки от прозорците, други се мъчеха да се съпротивляват по улиците, но суздалци, под командата на Кисельов и капитан Шипулин, вървяха като стена и очистваха пътя си с щикове. По този коридор след тях настъпи кавалерията на Рилеев. В същото време колоната на премиер-майор Фрегин премина баража и влезе в селището от другата страна.

Самият Огински едва се спаси, като скочи на коня и препусна в полето. Той се помъчи да събере разбитите войски, които блуждаеха в мрака без командири и оръжие, но не можа да построи даже рота. Неговите двеста телохранители-еничари бяха останали в селището и избити от суздалските гренадири, които командуваха поручиците Борисов и Маслов.

В хаоса, бягането и виковете беше вече трудно да се различат свои от чужди. Когато в зори Суворов пристигна в Столовичи, той извика един войник, който се промъкваше в някаква къща, тъй като го взе за мародер. Онзи отговори на полски, стреля към генерала с пушка, но не улуци. Беше един от гвардейците на Огински.

Към сутринта Столовичи беше в ръцете на русите. Но сражението не свърши с това: част от войските на Огински бяха настанени за нощуване извън селището, по височините наоколо. Сега три сотни пехотинци се построиха в полето; към тях се присъединиха до петстотин кавалеристи, избягали от Столовичи. Стана вече светло — „бял ден“. Важно бе да не се дава на противника да се опомни и Суворов хвърли в атака след кратък обстрел на поляците останалите му подръка седемдесет кирасири и карабинери под командуването на храбрия Рилеев. Той нападна конните конфедерати с такава енергия и решителност, че ги обърна в бягство. В същото време майор Кисельов разби и отхвърли литовската пехота.

Изглеждаше, че е спечелена окончателна победа, но докато преследваше противника, отрядът на Рилеев неочаквано попадна на пристигналите два полка улани, с численост близо хиляда саби, под командуването на бойкия конфедератски генерал Беляк. Трите ескадрона на Рилеев бяха за миг откъснати и обкръжени. Само с

цената на най-големи усилия и помощта на казаците Рилеев успя да си пробие път през неприятелските редици.

Към единадесет след пладне всичко бе свършено. Огински избяга в Короловец — Кьонигсберг; неговата хазна, имущество и хетманска булава — всичко падна в ръцете на русите. Поляците загубиха повече от четиристотин убити и триста пленени. От русите бяха загинали само осем души долни чиновове, ранени бяха трима офицери и тридесет и пет войници. Победата бе невероятна: осемстотин суворовски воители бяха разгромили трихилядна войска. Под впечатление от станалото Суворов писа на Кречетников: „Ще ви бъде простено, ако при първия слух се усъмните, защото и самият аз се съмнявам; само че е истина.“ Не вярваше в началото и Веймарн, тъй като бе дълбоко засегнат от своеволието на Суворов. Огински се оплакваше, че бил разбит „не по правилата“. Историците обаче преценяват действията на руския пълководец като безупречни. Като обяснява своята увереност в изхода на това толкова дръзко начинание, Суворов казва: „Аз имах храбри офицери, свикнали често да се сражават отблизо.“ Както и в много други боеве с конфедератите, главните участъци се заемаха от суздалци, приучени към действия с щик.

Битката при Столовичи направи Суворов известен в Европа. Самият Фридрих II обръща внимание и препоръчва на поляците да се пазят от него. Конфедератисткото движение вървеше към упадък. Веймарн се опитваше да лиши Суворов от лаври: дребнаво го мъмреше в писмата, старееше се да го очерня пред Военната колегия. Но победата нямаше как да замълчи. Само няколко месеца преди това, на 19 август 1771 година, генерал-майорът бе награден с ордена „Свети Георги“ 3-та степен. На 20 декември последва нов указ. За „пълното разбиване на литовския хетман граф Огински“ Суворов получи ордена „Свети Александър Невски“.

Не по-малко важни за него бяха и промените, извършени в ръководството на руските войски в Полша: на мястото на Веймарн дойде участникът в Седемгодишната война и автор на „Инструкция за командирите на пехотния полк“ Алексей Илич Бибиков. Между тях веднага се установи истинско приятелство. Бибиков разчиташе на богатия опит на Суворов и като нареждаше как да бъдат разпределени войските, пишеше: „Оставяйки впрочем на ваше превъзходителство

свободно да реши разпределението и разполагането на войските както намери за добре съгласно известния ми ваш опит и познаване на земята, и най-сетне — усърдие към службата.“

В края на 1771 година Люблинският район изглеждаше спокоен: само при Краков се появяваха от време на време вълнения. По заповед на Бибигов там бяха изпратени суздалци начело с Щакелберг, който нямаше нищо общо със Суворов, освен личната си храброст. Службата в Краковския замък се водеше крайно небрежно, а за изпълнението ѝ Щакелберг не установи никакъв надзор. От това се възползуваха конфедератите, които още през септември 1771 година бяха получили вместо Дюмурие френския генерал барон дьо Виоменил.

Тъй като помнеше съдбата на своя предшественик, Виоменил не си чертаеше никакви грандиозни планове, а само се мъчеше възможно по-дълго да поддържа агонизиращото вече конфедератистко движение. „В отчаяното положение, в което се намира конфедерацията — смяташе той, — е нужен блестящ подвиг, за да бъде отново подкрепена тя и да ѝ се вдъхне мъжество.“ Такъв опит по поръчение на Казимир Пулавски предприеха в края на 1771 година неколцина дръзки шляхтичи, които отвлякоха от Варшава полския крал. Един от заговорниците обаче премина в последния момент на страната на монарха и помогна на Понятовски да се върне в столицата.

Дьо Виоменил реши да извърши друга отчаяна демонстрация — превземането на Краковския замък. Осведомени за безгрижието на коменданта и лошата караулна служба, конфедератите се възползуваха при това и от помощта на една красива полякиня, по която бе увлечен Щакелберг. Казват, че той уж наредил да снемат часовия от един важен пост, когато тази дама му се оплакала, че нощното извикване на войника ѝ пречи да спи. През нощта на 21 срещу 22 януари 1772 година от конфедератската крепост Тинец излязъл отряд от 600 души под началството на френския бригадир Шоази. През това време в Краков имало костюмиран бал.

Конфедератите седнали в лодки и с помощта на върлини преминали Висла. Преди това бил паднал дълбок сняг и те, наметнали над мундирите си бели свещенически одежди, успели необезпокоявано да намерят отворите под стените, на които местните жители своевременно счупили решетките. Самият Шоази, който разделил отряда на три части, не можал да се промъкне, както било уговорено

преди това, през канала за нечистотиите: бил се оказал задръстен с камъни. Като се измъкнаха от мръсния проход, бригадирът се оттеглил към Тинец, а оставил другите хора на произвола на съдбата. Сполуката обаче се усмихнала на племенника на генерал дьо Виоменил — Антоан, и на френския капитан Салиняк. Те успели да пропълзят през дупките вътре в замъка, след което конфедератите се нахвърлили върху часовите при вратите, а после заловили главната стража и залостили входа за замъка отвътре, като оставили свободна само ниската вратичка.

Щакелберг бил на бала в полско облекло, когато се раздали изстрелите в крепостта. Неколцина поляци се втурнали в залата и поискали от него да си предаде шпагата. Той едва успял да се спаси, събрал настанените в града отряди и се спуснал към замъка.

Гренадирите от Суздальския полк се опитали да се вмъкнат в крепостта и да разбият портите, но поразявани от кулите и прозорците се отдръпнали. Половин час по-късно секунд-майор Сомов бил раздал вече необходимите инструменти и за втори път настъпил към вратите, а капитан Арцибашев — към малката вратичка. Но Сомов бе скоро тежко ранен в лявото рамо, а Арцибашев — в ръката. През тази злополучна нощ суздальци загубили в ранени и убити четиридесет и един човека, а около шестдесет били пленени. Такава бе цената на формалното отношение към службата.

Суворов пристигна в Краков на 24 януари сутринта, а заедно с него — малък руски отряд и пет полски кавалерийски полка на граф Ксаверий Браницки. Засегнат от случилото се с неговите суздальци, генералът им каза всичко, което бе премислил през време на бързия преход от Люблин до Краков.

— Необходимото за войника е полезно, а излишният разкош е майка на своеволието! — Суворов изтича към очакващите го на градския площад офицери. До високия Щакелберг бе забелязал капитан Шипулин.

— Нима и ти, Андрей, си седнал да пиеш кафе в къщата на пановете и да играеш на жетони с полякините?

Шипулин мълчеше, без да вдига очи.

Суворов впери остър поглед в един офицер с полска шапка от задните редици.

— Ето те и тебе! — напевно извика той с тънко гласче. — А вас вече и царската шапка ви стяга! Може би и кафтанът под мишниците да е тесен?

Суздалци стояха с наведени глави. Суворов още дълго им говори за лошия вътрешен ред — отпускането в частните квартири и изоставянето на службата.

— Имате ли мрежичка за перука? Кафето на пана готово ли е? А другото не ви засяга! — той бавно се отпускаше, успокояваше се, тъй като вътрешно чувствуваше, че и сам е виновен за случилото се. Нали Щакелберг му бе докладвал вече за обезпокоителното оживление при Тинец, на австрийската граница? И нима не му бе говорил за същото в Люблин един полски доставчик?

— Господа офицерите са свободни — каза Суворов по-тихо. — А вие, ваше високоблагородие, останете.

Известно време той мълча, като гледаше отдолу нагоре високия съвсем рус Щакелберг.

— Разглезил ви е, ваше високоблагородие, господин Веймарн — с усилие проговори Суворов, — а свещениците и жените — той повиши глас — са ви объркали главата. Направили са ви прекалено добър!

Генералът посочи събралите се недалеч офицери:

— Какво да изисквам от тях? Какъвто попът, такава и енорията! Не, ваше високоблагородие, оправяйте си грешката, а после — под съд!

Щакелберг се изчерви.

— А сега моля да ме последвате. Ще огледаме замъка, превзет благодарение на вашето безгрижие.

Краковският замък бе разположен на височина, която господствуваше над града. В подножието на хълма течеше Висла. Зад яката, висока тридесет и осем стъпки дебела стена, се виждаха кулите на катедралната църква и билото на полуразрушения кралски дворец. Щурмуването на замъка без обсадни оръдия не изглеждаше възможно. Суворов заповяда да измъкнат няколко обикновени бойни топа на горните етажи на най-високите градски къщи и да стрелят оттам. Военният инженер започна прокарването на две минни галерии към крепостта.

На гарнизона оставаше да се надява само на помощ отвън и на сполучливи вилазки. На 2 февруари обсадените внезапно нападнаха два поста. Първият успешно отби този опит. Затова пък командирът на втория, капитанът от Суздалския полк Лихарьов, който заемаше с шестдесет мушкетари каменна къща в предградието Рибари, още преди приближаването на неприятеля бе обзет от позорен и осъдителен страх. Като даде няколко изстрела по конфедератите, той заяви на войниците всеки сам да спасява живота си и напусна поста. Ротата се оказа без командир и безредно се разбяга. При това поляците успяха да запалят предградието.

Беше около пладне, когато Суворов се събуди от изстрелите и виковете. Скочи на коня и препусна към тях. Щом срещна бягащите, той ги спря и ги поведе в атака с щик. Успя да дойде и мушкетарската суздалска рота под командуването на капитан Мячков и поручик Парфентиев. Неприятелят се изтегли обратно.

Според думите на бегълци положението на конфедератите в замъка ставало все по-лошо и редът бил поддържан само от французите. Но като обсаждаше крепостта, Суворов сам се намираше в обсада: наоколо бродеха въстаници; очакваше се Пулавски да докара отряд от хиляда и петстотин души, а дьо Виоменил да се приближи от Тинец с хиляда войници. Всичко това накара Суворов незабавно да превземе крепостта.

За предвидената атака той раздели войските на четири колони. Главната, под командуването на подполковник Хайсман, трябваше да вдигне във въздуха с петарди портите, да проникне в камбанарията и да овладее оръдията. Колоните на подполковник Елагин и Ебшелвиц бяха спомагателни: първата трябваше да атакува откъм Зверница към малката вратичка, а втората — откъм градската стена по щурмови стълби. В резерв оставаше секунд-майор Гагрин.

Русите се хвърлиха на пристъп в три часа след полунощ на 18 февруари, поддържани от силен артилерийски и пушечен огън. Колоната на Хайсман излезе бързо пред главните порти, задръстени отвътре с греди и засипани с пръст. Подложената под вратите петарда избухна, но образуваното отверстие не беше достатъчно за преминаване. Обсадените не позволяваха то да се разшири. Капитан Шипулин опита да се вмъкне в средната кула с част от суздалците. Подполковник Елагин така храбро щурмува вратичката, че проби два

прохода и неколцина суздалски гренадири вече влязоха в замъка. Обаче поляците задържаха пробивите, като поразяваха с огън и щик всекиго, който се показваше през тях.

Суворов заповяда да донесат щурмовите стълби. Колоната на Ебшелвиц се понесе в атака с невероятна смелост. Войниците се катереха направо към амбразуриите на оръдията. Един от първите, който се изкачи по поставената на укреплението стълба, бе поручик Николай Суворов. Но куршумите, камъните и саблените удари на спешените кавалеристи на Шоази не позволяваха на русите да се закрепят на стената. След двучасовата атака от строя излязоха много офицери, като се почне с подполковниците Ебшелвиц и Хайсман, получил смъртоносна рана. Шипулин бе изнесен с прострелян крак. Загубите стигнаха до сто и петдесет души.

В шест часа сутринта Суворов заповяда да бият отбой. Ландскрон и Краков бяха показали, че руската армия не е достатъчно подготвена за обсадни действия. Както генерал-майорът писа на Бибииков „несполучливата ни атака доказва наистина изключителната ни храброст, но също така и нашата неопитност в тези действия“. Сега оставаше да се засили блокадата на замъка и да се чака пристигането на оръдия от голям калибър. Обсадените търпяха вече истински глад, ядяха врани, конско месо и мислеха за предаване. Всички опити на Казимир Пулавски и подляското маршалче Симон Косаковски да им помогнат претърпяха неуспех. Тъй като разбираше значението на капитулацията на Краковския замък, а с нея и гибелта на последните надежди на конфедератите, Суворов сам предложи на гарнизона да се предаде при изключително почетни условия.

На 8 април в лагера бе доведен парламентьор със завързани очи. Суворов прие френския бригадир Галиберт любезно, настани го до себе си и продиктува главните точки на капитулацията. На другия ден той дойде отново, бе нагостен с добра закуска, но когато разговорът мина на капитулацията, почна да предлага свои условия. В отговор Суворов веднага постави по-сурови изисквания от преди. Той предупреди, че ако на другия ден французинът дойде отново без пълномощия за пълно предаване, условията ще бъдат още по-тежки.

Шоази разбра своята грешка и побърза да се съгласи с всичко. Според дванадесетте точки на подписаното от него споразумение обсадените запазваха своето лично имущество, французите се

обявяваха не за военнопленници, а просто за пленници, като на гражданските лица се даваше свобода. Болните и ранените получаваха незабавна медицинска помощ.

Нощта преди предаването русите прекараха под оръжие. Рано сутринта на 15 април полският гарнизон почна да излиза от замъка на части по сто човека. Суворов изчакваше капитулацията на площада, заобиколен от своите офицери. Когато Шоази с изискан поклон му подаде своята шпага, генералът му я върна и добави, че не може да лиши от шпага толкова храбър човек.

— Вие служите на френския крал, а той е в съюз с моята царица — каза Суворов, прегърна и целуна бригадира.

Шпагите бяха върнати и на другите френски офицери. Всички тях генерал-майорът покани на приятелска закуска. С пленените конфедерати бе наредено да се държат „съвсем ласкаво“.

След това Суворов извика при себе си провинилия се капитан Лихарьов.

— Тебе, братко, трябваше да дам под съд — посрещна той офицера. — Но тъй като лоша мисъл у тебе не е имало, ти си млад, рядко си участвувал в действия, считай, че за този първи случай ти е простено!

Избухливият, но незлоблив руски пълководец не можеше дълго да помни лошото, особено ако то се отнасяше до боеви офицери. Той прости на Лихарьов и сега се застъпваше за Щакелберг. Вечерта след предаването на Краковския замък писа във Варшава на Бибииков: „При това събитие, ваше превъзходителство, ви поздравявам най-покорно с радостни сълзи. Простете, батюшка, на бедния старец Стакелберг.“

След падането на замъка в Краков на руските войски оставаше да завземат само последните опорни пунктове на конфедератите — Тинец, Ландскрон и Ченстохов, но и това не се наложи да правят, тъй като Австрия и Прусия се бояха от пълното подчиняване на Реч Посполита от Русия и се намесиха с оръжие в полските работи. Виена и Берлин използваша обстоятелството, че Русия бе във война с Турция. Те поискаха от нея да сключи мир и да се откаже от Молдова и Влашко, освободени с руско оръжие, а като възнаграждение да вземе част от полските земи. В същото време Австрия въведе войски в пределите на Краковското воеводство. Въпреки протестите

австрийците пробиха руските кордони и завзеха Тинец. В северните предели на Полша влязоха двадесет хиляди пруси.

Суворов се измъчваше с възложената му от Бибииков мисия — да не допуска австрийците навътре в Полша, като при това спазва напълно приятелски отношения с тях. За да отстоява руските интереси, трябваше да хитрува и да лавира. И той се оплаква на Бибииков с горчиво простодушие: „Аз съм добър човек, отпор не умея да дам... Простете ми, време е да си почина в Люблин. Честна дума — от Сретение господне не съм се събувал: какъв политик съм ти аз, батюшка? Моля, изпрати друго; нека дяволът се разбира с него.“

През септември 1772 година Австрия, Прусия и Русия се споразумяха за подялбата на Полша. Според договора Екатерина въведе в източните полски области два нови руски корпуса. Единият от тях, под командуването на И. К. Елмпт, се установи в Литва. В него бе преведен Суворов, който получи най-сетне, след тригодишни непрекъснати походи, месечен отдых във Вилно. Тук той посещаваше вечери и балове.

Суворов всеки път се чувствуваше неудобно, когато даваше при входа плаща и шапката си и се оказваше сред елегантните кавалери и дами. Огледалото, в кръгла бронзова рамка, отразяваше дребна, слабичка фигурка и обветрено лице с дълбока надлъжна бръчка между очите.

— Красив съм! Красив! Истински Нарцис! — мърмореше той, вдигаше — вежди и побляскваше с избеляващите сини очи.

Генералът се отвръщаше от огледалото и бързо притичваше край него към залата. Не харесваше своята външност и не обичаше да се оглежда.

Той бе почти равнодушен към жените, но не странеше съвсем от компанията им, често беше разговорлив с тях, остроумен, даже блестящ. Увеличаше се в разговор с една дребничка, чипоноса и подвижна полякиня, на която бе приятно вниманието на самия Суворов. Като се смееше на неговия бърз френски говор, тя се правеше, че уж не вярва на руския произход на прочутия генерал.

— Уважаемият пан генерал е поляк? — разпитваше тя с усмивка.

— Не, не — поддържаше играта Суворов.

— Разбира се, от Курландия! — не преставаше бойката полякиня.

— Не съм от Курландия.

— Тогава приобщен малорусин? Значи една кръв.

— Пак не отгатнахте. Аз съм московец, русин — казваше Суворов.

Като се върна веднъж в зори от бал, той писа на своя бивш началник и както преди приятел Бибииков за полските жени: „Тъкмо те управляват тукашната държава, както всякъде и винаги. Аз не се чувствавам достатъчно твърд да се браня от техните прелести...“

В Литва не остана дълго. „Ето че сега съм съвсем спокоен — съобщи той на Бибииков от Вилно, когато през октомври получи заповед да замине за шведската граница. — Следвам съдбата си, която ме приближава към моето отечество и ме изпъжда от страната, в която исках да правя само добро или поне винаги се стараех. За моето сърце това не беше трудно, и моят дълг не ми пречеше да го върша.“

Именно тези години завършиха формирането на пълководеца и направиха от него онзи *Суворов*, който се помни и до днес. Изгради се неговият оригинален и неповторим облик; кристализира речта, изпълнена с грубоват хумор, простонародна сочност и точна изразност; определен бе жизненият стил, строг до аскетизъм и близък до войника. Неговите победи при Орехово, Ландскрон и Столовичи са образец на новаторска тактика, формулирана по-късно в „Науката да се побеждава“ по суворовски ясно в три думи — „окомер, бързина, натиск“.

През 1772 година Суворов пише: „Никога самолюбието, резултат най-често на мигновен порив, не е ръководило моите действия и аз съм забравял себе си, когато работата се е отнасяла за общата полза. Суворото възпитание в светско отношение, но невинните по природа нрави и естественото великодушие улесняваха моята дейност; моите чувства бяха свободни и аз не изнемогнах.“

Годината 1772 изтичаше. Известно време Суворов прекара на шведската граница, за да проверява руските укрепления и готовността на войските. Когато се върна в Петербург, той получи най-сетне дългоочакваното назначение — в Първа армия при П. А. Румянцев.

ШЕСТА ГЛАВА ТУТРАКАН И КОЗЛУДЖА

*Слава богу, слава вам; Тутракан е взет.
Суворов е там.*

А. В. Суворов

Военните действия, които Турция започна против Русия през пролетта на 1769 година, се превърнаха скоро в редица тежки поражения за Османската империя. На 17 юни 1770 години тридесет и пет хилядната армия на Румянцев разгроми седемдесетхилядната татарско-турска войска на брега на Прут, близо до местността Рябая могила. На 7 юли руският генерал-фелдмаршал за втори път разби в осемчасово сражение турците и татарите при река Ларга, на около седемдесет километра от Рябая могила. Най-сетне на 21 юли Румянцев нанесе съкрушително поражение при река Кагула, до селото Вулканеци, на сто и петдесет хилядната армия на великия везир Халил паша. След тези победи русите завзеха всички територии край Черно море и по левия бряг на Дунав, между реките Днестър и Серет, крепостите Измаил, Килия, Акерман, Браила.

Гърма на победите по суша повтаряха победите по море. През нощта на 26 юли 1770 година турският флот бе унищожен в Чесменския залив. „Сред гибелните морски дълбини грамада кораби изплува“ — писа за сражението Пушкин. Турците изгубиха петнадесет кораба, шест фрегати, петдесет малки съда и десет хиляди души. В Петербург изсякоха медал с изображение на горящия турски флот и лаконичен надпис: „Бил“

Турците започнаха преговори, но поради проточилите се спорове, те бяха прекъснати в края на февруари 1773 година. Румянцев получи нареждане от Екатерина да пренесе военните действия отвъд Дунава. Това решение постави командира на 1-ва армия в сложно положение. Четиридесет и пет хилядната руска армия бе разпръсната върху огромно пространство. Наложиха се да се съберат войските на големи групи, готови винаги за взаимодействие. Дясното крило, във Влашко, се състоеше от 2-ри корпус на генерал-поручик И. П. Салтиков, син на прочутия фелдмаршал; лявото, в Бесарабия — от 3-ти корпус на барон К. К. Унгерн — Щернберг и отряда на популярния във войските генерал Вайсман на Долния Дунав; в района Яломица, с център градчето Слободзея, се намираще резервният корпус на Г. А.

Потьомкин. Самият Румянцев с главните сили — кордарме — се бе установил в Яш. В началото на май 1773 година при него се яви Суворов и веднага бе назначен в корпуса на Салтиков.

На шести същия месец той замина за Негоещи, разположено срещу силната турска крепост Тутракан, на четиридесет километра от Букурещ. Носеше заповед до Салтиков да извърши разузнаване при тази крепост, за да отвлече вниманието на противника от Долния Дунав и с това да облекчи настъпателните действия на Вайсман и Потьомкин. Повереният му участък бе незначителен, поставената задача второстепенна, подчиненият му отряд не наброяваше и две хиляди души. Ядрото на отряда се състоеше от добре познатия му от Петербург Астрахански полк — седемстотин и шестдесет войници.

Дунав на това място беше широк не по-малко от хиляда крачки и бреговете бяха съвсем стръмни. Надясно от Негоещкия манастир, който бе главна квартира на Суворов, в Дунава се вливаше рекичката Аржеш, или Аргис, обрасла с камъш. На нея вече се строяха необходимите за преминаването на реката съдове, но докарването им до руския лагер беше трудно, тъй като турците държеха устието на реката под прицела на силна батарея и оръдия от специално въоръжени кораби. Налагаше се лодките да се превозят прикрито с каруци на местните селяни.

През нощта срещу 9 май Суворов едва не загина поради небрежно носената караулна служба. Беше Ивановден и донци, петстотин от които влизаха в Суворовския отряд, бяха пили много. Умореният генерал-майор спеше в палатката си на земята, завит с наметка, когато в тъмнината го разбуди боен вик: „Аллах! Аллах!“ Това бяха турски конни опълченци, изскочили от засада — четиристотин спахии с голи ятагани. Част от тях се бяха хвърлили към руския лагер, а тридесет спахии препуснаха право след избягалия от палатката Суворов. Единият от тях бе вече вдигнал над генерала ятаган, но той отби удара. В този миг пристигнаха казаците на есаул Захарий Сенюткин, който бе дошъл през 1771 година в Дунавската армия като доброволец и бе показал забележителна храброст. През тази нощ той се бе върнал от съседния отряд на Потьомкин и бе спал в копа сено до палатката на Суворов. Спрените от неговите казаци турци бяха атакувани по фронта и фланговете от карабинерите на полковник

Мещерски и прогонени отвъд Дунава. След схватката Суворов прегърна Сенюткин в присъствието на целия отряд:

— Благодаря, юнак! Ти ме спаси от сигурна смърт!

На бойното поле бяха останали осемдесет и пет турски трупа. От показанията на малкото пленници Суворов узна, че в Тутракан са съсредоточени четири хиляди войници. Какво да се прави? Под команда се намираха не изпитаните суздалци, а войници, които не бяха минали същата школа. Освен това главна роля в разузнаването се падаше на пехотата, а тя наброяваше само петстотин души. Рискът беше значителен, тъй като неуспехът на операцията поставяше под заплаха репутацията на Суворов на новото място. Като размисли, пълководецът реши да атакува турците веднага след отбиването на тяхното нападение. За сигурност той помоли Потьомкин да извърши кавалерийска диверсия в тила на тутраканския гарнизон.

Турският отряд бе разположен в три укрепени лагера. Първият от тях бе обкръжен от земен насип и беше непосредствено до северните покрайнини на малкото градче Тутракан; на това място имаше две батареи. На хребета на хълма бе устроен вторият лагер, също така с батареи. Най-сетне вдясно от градчето, нагоре по Дунава, бе настанен третият лагер с оръдия за прикриване на лодкарския пристан. Суворов разработи подробна диспозиция за реда на преминаването през Дунав, за провеждането на нападенията последователно срещу трите лагера и за завръщането на своя, левия бряг. Нейният централен раздел започваше с думите: „Атаката ще разчита на нощта, на храбростта и фурията на руските войници...“

Това беше вече отсечената военна проза на Суворов, енергична, с ударни фрази: „ядрата бият далече, а гранатите объркват“, „да се стреля по-бързо по височината, едното каре по-високо, другото по средата, резервът както е прието“, „жените, децата, местните жители да се щадят, макар и турци да са, са невъоръжени“, „подробностите зависят от обстоятелствата, разума и умението, храбростта и твърдостта на господата командирите.“

Привечер на 9 май Суворов обходи брега на Дунава заедно с полковник Мещерски, когото остави да командува на лявата страна, сам разположи батареята и посочи местата на трите карета — на полковник Батурич, на подполковник Мауринов и на резерва на майор Ребок. Сметката с внезапното нападение се оказа вярна. Турците, които

мислеха, че нощта след тяхното нападение на руския лагер ще бъде спокойна, бяха даже прибрали наблюдателния кораб. Това позволи да се изкарат лодките, скрити в камъша на Аржеш, в Дунава. Турците ги забелязаха късно и откриха огън с оръдията, но в тъмнината той не причини никаква вреда. Щом слезе на вражеския бряг, пехотата бързо се построи в две колони и потегли нагоре по реката.

Отрядът на Батурин, при който се намираще Суворов, атакува средния турски лагер. Главната батарея пречеше много за развиването на настъплението. Колоната се вмъкна в нея на щик. Суворов, който се оказа до заредено турско оръдие, което внезапно се разби на дребни частици, бе контузен. Той падна, но тъй като нямаше време да изчаква болката, застави се да стане и преди останалите скочи в неприятелския редут. Брадат еничар се хвърли върху него с вдигната сабя. Суворов подпря гърдите му с пушката, предаде пленника на войниците и побърза по-нататък. Подполковник Мауринов бе вече овладял другата батарея на същия лагер, а астраханската рота бе превзела бреговете оръдия и по-малкия лагер.

Оставаше още един, трети лагер от другата страна на Тутракан, и самият град, където се бяха притаили избягалите турци. Генералът хвърли срещу лагера резерва на Ребок, а в Тутракан влезе пехотата на Батурин. Възбудените от сражението войници се биеха смело. Турците навсякъде почнаха да дават гръб и пристигналите карабинери с казаците довършиха тяхното поражение.

Трофеи на първата победа бяха шест знамена, деветнадесет големи плавателни съда, много от които натоварени, и шестнадесет оръдия. Четири леки турски оръдия прекараха с лодки в Негоеци, дванадесет тежки хвърлиха в Дунава. Неприятелят имаше големи загуби, макар и посочената от Суворов цифра — 1500 — да е по-голяма от действителната. Докато руската войска си отдъхваше, беше дадена заповед за запалването на Тутракан. В центъра на града гореше огромният дом на пашата, след това огънят се добра до барутния склад в крепостта и страшният взрив се чу на шестдесет версти в околността.

Седнал на барабан, Суворов нахвърли с молив две лаконични съобщения. До командира на корпуса Салтиков: „Ваше сиятелство! Ние победихме. Слава богу, слава вам.“ И до командира на Дунавската армия Румянцев: „Слава богу, слава вам; Тутракан е взет, Суворов е

там.“ След това заповяда на войските да напуснат мъртвото опожарено място. Със себе си взе на левия бряг на Дунава всички живеещи в града българи — сто осемдесет и седем семейства.

Успехът на Суворов рязко изпъкваше на фона на общото бездействие на Румянцевата армия и му донесе „Георгиевски орден“ 2-ра степен. Но Салтиков не си помръдна пръста, за да се възползува от победата. В края на краищата за по-малко от седмица в участъка на Тутракан се появи малък турски лагер, а след това всеки ден почна да пристига от Русчук пехота и конница. Към 20 май на дясната страна на Дунава отново имаше няколко хиляди турци. Суворов искаше подкрепления, но Салтиков му отказа пехота, а изпрати само артилерийска команда с два еднорога.

Отношенията между Суворов и неговия началник малко по-малко се разваляха. В лицето на своя връстник Салтиков генерал-майорът виждаше бездарен пълководец, галеник на съдбата, парвеню, награвил чинове и награди благодарение роднинските връзки. Колкото високо ценеше славния победител при Кунерсдорф, толкова подигравателно и злъчно се отзоваваше за неговия син, като го наричаше зад гърба му единствено „Ивашка“, който не знае „ни практика, ни тактика“. Тези остроты стигаха до Салтиков, който бе зъл и отмъстителен човек. Всичко това се отразяваше върху служебните работи. Суворов безсилно наблюдаваше как турците отново укрепяват Тутракан и писа на Салтиков, че е необходимо да се закрепят на десния бряг на Дунав. Неочаквано жестока треска го свали на легло. Отслабналият му от бездействие, скука и терзания организъм не можеше да се съпротивява. Суворов поиска да се лекува в Букурещ, но на 5 юни получи заповед от Румянцев да извърши повторно разузнаване в Тутракан.

В пристъп на силна треска той продиктува на Мещерски диспозицията. Отрядът, подсилен с батальон от Апшеронския полк и гренадирска рота, се подготви вечерта на 7 юни за преминаване. Но като видяха, че турците на другия бряг са готови за отпор, княз Мещерски и полковник Батурин не се решиха да започнат операцията. Техният отказ бе възприет от Суворов като лично оскърбление. Загубил сили, той едва се държеше на крака, но замина за Букурещ, отдето писа на Салтиков: „Какъв позор! Всички се изплашили, не са вече същите.“ В отчаянието си той даже помоли да изпратят вместо

него по-строг командир с „двама за този момент мъжествени пехотни щаб-офицери“, и горко възкликна: „Боже мой, като си помисля колко подло е това, нервите ми се късат.“

По това време нерешителността на Румянцев, който се боеше да навлезе дълбоко отвъд Дунав, бе почнала все повече да дразни Екатерина. Поради съществуващото неравенство на силите трябваше да се разчита на превъзходство във военното изкуство, но фелдмаршалът разполагаше с посредствени генерали — всички тези Салтиков, Олиц, Есен, Ступипгин, Унгерн. Изключение правеше само Ото-Адолф (по руски Отон Иванович) Вайсман фон Вайсенщайн. Участник в сраженията при Грос-Егерсдорф и Цорндорф, където бе два пъти раняван, и във войната с конфедератите, Вайсман се бе отличил в боевете при Кагула и Ларга, при превземането на крепостта Исакча и в няколко успешни разузнавания отвъд Дунав. Главните успехи на руската армия през 1773 година бяха свързани с неговото име.

Шестхилядният отряд на този „Ахил на армията“, както го наричаха за бързината и внезапното му появяване, премина Дунав и напълно разби два пъти по-големи части на татарско-турския корпус. След това нападна двузнаменния Осман паша, чийто десетхиляден отряд охраняваше удобната переправа при Гуробал и унищожи неговата войска.

Сега пътят отвъд Дунав за Румянцев бе открит. Пред него се простираше България, чието население страдаше под османското иго. На 23 май фелдмаршалът се обърна със специален манифест към народите в Османската империя, като ги уверяваше тържествено, че „жестокостта и грабежът никога не са били и няма да бъдат качества на руските войски, че мечът на наказанието и отмъщението ще падне единствено върху съпротивляващите се неприятели и ще подпомага, напротив, всеки потърсил защита от руското оръжие и всеки, който му се подчини“. Българи и власи посрещаха руските си братя с възторг. В Дунавската армия бяха организирани специални леко въоръжени войски — арнаути, набирани от жителите на Молдавия и Влашко.

Като премина Дунав при Гуробал, Румянцев придвижи своя авангард срещу турците, разположени на лагер близо до силната крепост Силистра. Тук Вайсман отби на 13 юни атаката на турската конница и като я преследваше, може би щеше да завземе Силистра, ако

го бяха подкрепили навреме. Както и да е, главната армия можеше сега необезпокоявано да се приближи към крепостта и да я обсади. Тъй като все още не знаеше за успехите на главните сили, Суворов по същото време предприе ново разузнаване при Тутракан.

Четирихилядният турски отряд, изправен срещу Суворов, се командуваше от известния в Османската империя Фейзула Мохамед, бей на Мека. Той бе черкезин по националност и шестнадесетгодишен бе продаден на управителя на Египет, мамелюка Али, който го бе обикнал, обсипал с милости и след това осиновил. Али бей бе скъсал отношенията си с Портата, сечеше собствени монети, а след започването на войната с Русия се бе обявил против турците и бе завоювал Арабия и Сирия. Тогава именно той бе влязъл във връзка с Алексей Орлов, който се намираше в Ливорно. Подкупен от турците обаче приемният син на Али бей, Мохамед, бе склонил на своя страна армията и бе потеглил към Египет. Али бей бе избягал в Сирия, събрал нови войски и през пролетта на 1772 година бе участвувал заедно с русите в превземането на Бейрут, а през лятото — в разгрома на тридесетхилядния корпус на дамаския паша Хасан. Завоювал Триполи, Антиохия, Ерусалим и Яфа, жадният за отмъщение бей бе обърнал своите сили към Кайро против Мохамед. Но тук неговите войници се биха предали на неприятеля и бяха издали своя господар. Али бей бе отровен като пленник от своя приемен син.

Енергичният Фейзула Мохамед бе заповядал да построят на няколко версти от опожарения Тутракан три лагера: първият, обширен, бе укрепен с висок насип и ров; надясно от него, на хълм зад два дълбоки оврага, се намираше добре защитената главна квартира на бея; до реката, по посока на Русчук, бе устроен най-големият лагер, наистина без силни укрепления.

В началото на разузнаването Суворов разполагаше с две хиляди и петстотин войници, от които хиляда и триста пехота и седемстотин конници, без казаците и арнаутите. Той добре помнеше колко трудно бе в първото разузнаване за батальоните, когато бяха построени в каре след преминаването и се изкачваха по стръмнината нагоре през дерета и оврази. При щурма на гористия Ландскрон вече бе използвал предимството на походната колона. В този случай пехотните батальони се превръщаха сякаш в тесен таран^[1] със значителна пробивна сила. Отпред, в ролята на наконечник, трябваше да вървят гренадирските

роти, а отстрани — егерите. Разбира се, това още не беше отказ от линейната тактика сама по себе си: като излизаше на билото на хълма, пехотата се разгръщаше в каре. Нововъведението обаче значително променяше обичайните бойни порядки.

В съставената с присъщия на Суворов темперамент диспозиция бе определена задачата на всяка колона и се посочваше общото положение: „Да се върви на пробив, като се завземе първият хребет на хълма без всякакво спиране, главата опашката не чака, тя винаги ще стигне навреме, както предишният успешен опит е показал. Командирите на частите в колоната или подразделенията нищо да не докладват, а да действуват сами, по своему с бързина и благоразумие.“

За разузнаването той избра бурната нощ на 17 юни. Батарейя с шест оръдия защитаваеше преминаването на реката. Прикриван от нейните изстрели, първият отряд достигна десния бряг и като се построи в шестредна колона, изтласка турците от близкия лагер. Герой на деня се оказа храбрият и разпоредителен майор от Астраханския пехотен полк Борис Ребок. Той потегли към втория лагер, под изстрелите премина два дълбоки рова и като се прехвърли през насипа, бе посрещнат от бяло, т.е. хладно оръжие. Неравният бой продължи четири часа, през което време бяха ранени почти всички руски офицери. При това две карета, под командуването на Батурин, които стояха на хълма, не подкрепиха Ребок, с което едва не погубиха цялото дело.

Суворов беше така слаб от мъчителната треска, че едва можеше да се движи и говори. Двама войници го водеха под ръка, а адютантът предаваше неговите заповеди. Когато пристигна с втория ешелон на десния бряг, Ребок беше вече отблъснал неприятеля, който го превъзхождаше четирикратно. Генералът го подкрепи и престрои отряда, като образува вътре в завладените окопи голямо каре. С извънредни усилия на волята той бе почти надвил слабостта и сега се движеше без чужда помощ.

Беше един часа през деня, когато турците от долния, последния лагер се хвърлиха в отчаяна контраатака. Водеше ги самият Фейзула Мохамед, тридесетгодишен красавец и храбрец, който изпъкваше с богатото си облекло и сбруята на бързия си кон. Иззад Дунава дойдоха карабинерите на подполковник Шемякин и достигнаха височината, и казаците на Сенюткин, които се понесоха към долния лагер на

турците. Напразно Фейзула се мъчеше да спаси положението. Събрал тълпа от отбрани конници, той препусна към окопите, но беше ранен и убит от ординареца на Суворов, сержант Горшков.

Самият генерал беше вече до такава степен победил своята болка, че можеше да се качи на коня. Той потегли от землищното укрепление с пехотата и полето мигновено се покри с бягащи турци. Те загубиха в сражението до осемстотин души, без да се смятат посочените и прободените при преследването. В ръцете на русите паднаха четиринадесет медни оръдия, голям брой плавателни съдове и лагерът с големи запаси. Загубите на Суворов: убити шест, ранени около сто, от които десет офицери. След като турците побягнаха към Русчук, генералът съобщи за победата на Салтиков и изпрати също такава донесение на Румянцев по храбрия Ребок.

Фелдмаршалът се зарадва на тази победа двойно повече, тъй като неговите работи не вървяха блестящо. Като обсади Силистра, той реши да превземе нейните външни укрепления. На 18 юни неуморимият Вайсман превзе най-значителното от тях — Високия редут. Румянцев смяташе да развие успеха, да завладее Силистра и да продължи нататък, към Шумен. Но на другия ден дойде известие, че великият везир е изпратил за спасяване на Силистра двадесет и пет хилядния корпус на Нуман паша, който вече бързал към селището Кючуккайнарджа. Румянцев заповяда на Вайсман да изостави Високия редут и почна да събира войските с намерение да се върне отвъд Дунав. Когато Вайсман пристигна в главната квартира, командувачият му възложи да прикрива изтеглянето на главните сили и да атакува турския корпус.

— Но, ваше сиятелство — възрази Вайсман, — неприятелят има двадесет хиляди войници, а аз само пет...

— Вие сам струвате петнадесет хиляди! — отговори Румянцев.

На 22 юни Вайсман нападна лагера на Нуман паша при Кючуккайнарджа. Русите успешно отбиваха атаките на турците, като им нанасяха огромни загуби с огнево и хладно оръжие. Вайсман се намираще пред строя на едно от каретата, когато върху русите се нахвърлиха еничари. Генералът спокойно заповяда да се готвят за щикова контраатака. В този миг промъкнал се турчин стреля по него с пистолет. Куршумът проби лявата му ръка, гърдите и засегна сърцето му. Като падаше, той успя да прошепне: „Не казвайте на хората...“

Трупът бе покрит с наметка, но за гибелта на Вайсман научиха всички. Разярените войници не щадяха турците в желанието си да отмъстят за любимия генерал. Корпусът на Нуман паша бе напълно разгромен.

Блестящите военни дарби на Вайсман, заедно с неговата желязна воля и верен военен поглед, го правеха да прилича твърде много на Суворов. Беззаветната му храброст се съчетаваше с хладнокръвието и благородството, проявявани в непрекъснатата грижа за подчинените. В джоба на мундира му намериха списък на отличилите се в предишните сражения. Вайсман беше истински кумир за войниците. Нито един генерал в армията на Румянцев не се ползуваше с такава громка слава като него. Суворов дълбоко го уважаваше. Като получи съобщение за смъртта му, той каза: „Вайсман почина, останах сам...“

Поражението на корпуса на Нуман паша позволи на Дунавската армия спокойно да се завърне на левия бряг. Сега на дясната страна на реката русите държаха един-единствен пункт — Хирсово, върху които турците естествено трябваше да упражнят силен натиск. Вайсман можеше да бъде заменен само от Суворов, комуто Румянцев скоро реши да повери „горещия“ хирсовски пост. „Като познавам вашия начин на мислене и сведенията — с уважение писа фелдмаршалът на Суворов, — предоставям на вашата собствена опитност всичко, което вие по свое усмотрение ще намерите за необходимо да прибавите към построеното там за по-голяма полза. Вашите дела са ви достатъчно прославили, за да ви подтиквам към усърдие за полезна служба, която ви открива пътя към успехите.“

Суворов остави негоецкия лагер в образцов вид. Даже генерал-поручик Каменски, който не го обичаше и бе упреквал Салтиков за него, беше удивен от състоянието на флотилията и укрепленията, без да говорим за подготовката на войската. Суворов обаче не можа веднага да замине при Румянцев. Като слизаше по външната стълба на Негоецкия манастир, хлъзгава след дъжда, падна на гръб и силно се контузи. Едва след двуседмично лечение в Букурещ можа да замине за главната армия.

Щом пристигна в Хирсово, той заповяда да построят няколко нови окопа, да издълбаят тук-там вълчи ями, а също така да подсилят старата каменна крепост на брега на Дунав. Към края на август неговият отряд се състоеше от около три хиляди души, като включваше Выборгския и 1-ви Московски пехотен полк, бригадата на

генерал-майор А. С. Милорадович, а също така унгарски хусари. Суворов предлагаше да се съедини със съседния отряд на Унгерн и без да чака турците, сам да нападне техния лагер в Карас, но предпазливият Румянцев не одобри неговите планове.

Моментът беше изпуснат, неприятелят от ден на ден се засилваше. Сутринта на 3 септември турската конница изтласка казашките патрули. Суворов не спа цяла нощ. Той остави в резерв бригадата на Милорадович и унгарците, в двата редута разположи виборгци, а в окопите настани 1-ви Московски полк. Тук беше и самият той.

Към пладне близо шест хиляди конници и четири хиляди пешаци се приближиха на пушечен изстрел до челния редут. Пехотата беше построена по европейски, в три линии, с конница на фланговете и в ариергарда. Суворов излезе зад дървените рогатки и с усмивка наблюдаваше турските редове, подготвени от френски инструктори.

— Гледайте — каза той на придружаващите го офицери, — неверниците искат да се сражават в редици. Скъпо ще платят за това!

В желанието си да измами противника Суворов заповяда „да правят такива различни движения, че да изглеждат слаби“, но в крепостта не издържаха и откриха огън, поради което турците се отдръпнаха. Тогава той изпрати казаците да започнат престрелка, а след това да се престорят, че бягат. Турците настъпиха и се разгърнаха срещу окопите, като оставиха отстрани двата редута и крепостта и настаниха на височинката батарея от девет оръдия, която веднага откри огън. От окопите, които имаха замаскирани амбразури, не отговаряха. Далкалъчите, отбрана лека пехота, разпръснато изтичаха по височината под командването на своите офицери — байрактарите. Нападението беше толкова устремно, че самият Суворов едва успя да скочи в укреплението. В гърдите на турците изтрещяха картечни и пушечни залпове.

Първата фаза на боя завърши. Изкусно организираната от Суворов отбрана бе извършила своето: неприятелят бе изненадан. Щом само пехотата пое назад към своята батарея, резервът, под командването на полковник Мачабелов, удари с две карета центъра и дясното крило на турците, а 1-ви Московски полк излезе от окопите срещу техния ляв фланг. Наблъскани в овразите и долчинките, турците се мъчеха да се задържат. Едва след атаката на Севския полк и

хусарите те изоставиха батареята и се спуснаха презглава да бягат. Хусарите и казаците ги гониха тридесет версти, като им нанасяха особено жестоки щети при това преследване. Общите загуби на неприятеля надминаваха хиляда и сто души.

Румянцев заповяда да отслужат в цялата армия благодарствен молебен и се обърна към Суворов с писмо: „За победата, в която виждам изкуството и храбростта на предводителя и мъжествения подвиг на поверените ви полкове, въздайте похвала и благодарност от мое име на всички чиновове, трудили се в това дело.“ Победата при Хирсово се оказа последният голям успех на руското оръжие през 1773 година. В късна есен Румянцев се опита да предприеме далечен рейд зад Дунава: Потьомкин се канеше да обсади Силистра, Салтиков се приближи до Русчук, а Унгерн се насочи към Варна. Обаче липсата на съгласуваност и мудността в действията им принудиха в края на краищата фелдмаршала да изтегли войските на зимни квартири във Влашко, Молдова и Бесарабия.

По това време Суворов вече не беше в действащата армия. Той бе измолил краткотраен отпуск за Москва, където с нетърпение го чакаше престарелият му и болен баща, който не бе виждал първенеца си четири години.

Василий Иванович Суворов, който вече отдавна бе омъжил двете си дъщери, се боеше да не би неговият род да угасне по мъжка линия. Самият той се бе оженил рано и сега се безпокоеше за сина си, който бе навършил ни повече, ни по-малко от четиридесет и четири години. Възпитал първенеца си в духа на строгия християнски морал, Суворов-старши сам бе намерил за него годеница — дъщерята на запасния генерал-аншеф княз Иван Андреевич Прозоровски — и като използваше родителската си власт, викаше сега сина си при себе си.

[1] Стенобитна машина — б.пр. ↑

Тя бе красавица руски тип, пълна, снажна, румена, но с ограничен ум, получила старинно възпитание, което изключваше за девиците всякакви знания, освен умението да четат и пишат, беше млада, разгалена и при това принадлежеше към висшите московски кръгове. Майка ѝ беше от рода на Голицини, роднина на Куракини, Татишчеви, Панини. Една от нейните лели бе омъжена за граф П. А. Румянцев, а друга — за княз Н. В. Репнин. Бе дъщеря на лекомисления Екатеринински век, не бягаше, както твърди по-късно Суворов, от обратния пол и като мома, още повече че в момента на женитбата си караше вече двадесет и четвърта година. Трудно може да си представи човек по-неподходяща двойка от княгиня Варвара Ивановна и Суворов.

На нея, способна да оцени бъдещия си мъж само по неговата външност, Суворов съвсем не можеше да ѝ хареса — слабичък, понакуцващ, дребен на ръст, с подвижно, но набраздено от бръчки лице, високо повдигнати вежди и неправилен нос, с редки, почнали вече да побеляват коси. Между тях нямаше нищо общо, нито по външност, нито по душевност. Той бе човек с дълбок ум, един от най-образованите руски хора на своето време, поразително начетен; тя — обучавала се по Часослова. Той бе пестелив, понякога до скъперничество, заклет враг на разкоша; тя не знаеше цената на парите, бе склонна към разточителство, наследено от бащата, свикнала да не се лишава от нищо. Той — човек набожен, който строго и сериозно се отнася към своите брачни задължения; тя — поради лекомисленост кокетна в мъжко общество, впоследствие ще дава поводи за свада. Освен това двамата бяха буйни и избухливи.

Противоречието беше заложено в основата. Суворов не разбираше това, а неговата годеница не се замисляше. Какво можеше да накара княгиня Прозоровска да се съгласи с предложението на четиридесет и четири годишния генерал? Преди всичко едно обстоятелство: Варвара Ивановна не беше богата. Баща ѝ, Иван Андреевич Прозоровски, обичаше да живее на широка нога,

безгрижно, гостолюбиво и в резултат бе прахосал всичко. Годеницата получи като зестра някакви пет — шест хиляди рубли, пък и не се знаеше дали тези пари са на обеднелите Прозоровски или на богатите Голицини. При това бащата на Суворов имаше вече около две хиляди крепостни „мъжки пол“, без да се смятат парите и другите имуществата. Освен това синът имаше съвсем не лоша „зестра“ — Орехово, Ландскрон, Столовичи, Тутракан, Хирсово. Дворянските първенци, които много държеха на военната служба, не можеха да не оценят заслугите на боевия генерал.

До Пьотр I не бе позволено на годениците да се виждат преди сватбата. Той издаде заповед, с която за голяма радост на младите се нареждаше венчаването да се извършва не по-рано от шест седмици след първата среща между годеника и годеницата и при това само след публичното обявяване на съгласието за брак. Впрочем до самата смърт на своя баща Суворов-младши си остана примерен син и не възрази на неговия избор, както и Варвара Ивановна на своя баща.

Суворов се ожени със същата стремителност, с каквата се характеризираха всички негови постъпки: на 18 декември 1773 година си дадоха дума, на 22 бе годещт, а на 16 януари 1774 година — сватбата. Този брак предизвика разговори и одумки сред роднините на Варвара Ивановна. Високомерните московски господа, които се събираха у княгиня Александра Ивановна Куракина, сестрите на известните графове Никита и Пьотр Панини, в нейния разкошен дом на Мясницка, близо до църквата „Архангел Гавраил“ (на мястото на сегашната поща на улица Киров), и в огромната къща на Пьотр Алексеевич Татищев при Красние ворота, ругаеха Суворов като парвеню, разпрострял се не според чергата си, врана, литнала по високи палати, напомняха неговите чудачества и предварително съжаляваха Варвара Ивановна. С неодобрение посрещнаха новината и другите роднини на младата княгиня; особено недоволни бяха злъчният Репнин и граф Пьотр Панин.

На брачната връзка Суворов гледаше като на задължение за всекиго „Мен ме е създал баща ми, аз също съм длъжен да създам, за да му се отблагодаря за раждането.“ „Не е угодно на бога — казваше той, — когато хората не се размножават.“ Пълководецът не търпеше не само разврата, но даже словесната непристойност, като си позволяваше солени думички само при сражение, за да подтикне войниците.

Неговата чистота граничеше с целомъдрие и сама по себе изглеждаше чудачество на разпуснатите екатеринински велможи.

Характерен пример. При генерал-майора служеше като щабен офицер младият Долгово-Сабуров, постъпил на служба сержант още в Суздалския полк. Като заминаваше за Москва, Суворов взе в Русия своя адютант, комуто бяха възложени задълженията да придружава обоза. От Киев Долгово-Сабуров доложи в Москва на своя началник за благополучното движение на обоза и постави в плика писмо до намиращия се при Суворов офицер Григорий Александрович — историята не е запазила даже неговото фамилно име. В писмото имаше много шеговити и непристойни думи. А тъй като генералът беше вече забелязал у младия Сабуров опасни наклонности към лекомислие, то си позволи да прочете писмото му.

Суворов се грижеше за нравствеността на своите офицери не по-малко, отколкото за тяхното военно обучение и горещо, по бащински смъмри младия адютант: „Нека бог ти прости! От кого се учиш на такива неща? Ако заимствуваш от Гр[игорий] Ал[ександрович], то и той със своето непостоянство ще провали благоденствието си! А ако си благочестив, добродетелен, твърд, великодушен и правдив, чистосърдечен, търпелив, непоколебим — времето всичко чисти — с вятърничави не дружи. Нашият спасител ще те пази.“ Това писмо е писано, когато Суворов е бил до гуша зает със своята женитба, но и тогава не са го напускали грижите за „децата“ — подчинените. Военен до мозъка на костите си, той виждаше главното съдържание на своя живот в многобройните си задължения.

„Дългът пред императорската служба — пише генералът през 1776 година — е толкова обхватен, че всяко лично задължение пред него изчезва: клетвата, честността и благонравието той съдържа в себе си.“ За любимото му дело бракът представляваше само пречка, още повече че до този момент жените заемаха съвсем незначително място в неговия живот. Простосърдечен като дете, загрубял под влияние на битките, походите, войнишкия бит, избухлив, неотстъпчив, злопаметен, Суворов се чувствуваше самотен. Неговите нравствени устои, характерът, самата външност му пречеха да завързва интрижки. Варвара Ивановна беше първата и последната жена, която му хареса. Той се привърза към нея и по своему даже я обикна. Не е случайна фразата, изтръгнала се след няколко години в интимно писмо до

приятеля и застъпника пред Потьомкин — Пьотр Иванович Турчанинов: „Съжалете се над бедната Варвара Ивановна, която ми е по-скъпа от живота...“

Венчавката се извърши в църквата „Теодор Студит“, същата, в която някога бяха кръстили Суворов. На другия ден след сватбата, в браутскамерата, или брачната стая, младите седнаха да пишат писма на знатните роднини в Петербург и в действащата армия за станалото тържество.

Суворов бързо нахвърли със своя разтегнат почерк съобщение до фелдмаршал княз Александър Михайлович Голицин: „По божие благоволение моят брак бе благополучно извършен. Имам чест по този случай отново да се препоръчам на високата милост на ваше сиятелство...“

Варвара Ивановна прибави от себе си бележка. Привела глава настрани и ухапала от напрежение езиче, тя бавно изписа с лебедовото перо: „и аз, милуствиви Гасюдарю чичко, поднасям маите най-низки падчитания и при това имам чест да препуръчам на ваша милост алекъсандра василевича и себе си също така и така уставам, милостивай гасудар, пакоръна и веръна зауслугите племенница варъвара Суворова.“ (правописът запазен).

До средата на февруари 1774 година Суворов живя в Москва, в бащиния дом на Болшая Никитска, като се наслаждаваше на медения месец, а след това замина за турския боен театър. Младата остана в Москва. На първо време те живяха в съгласие и както изглежда бяха доволни един от друг. „Неочаквано благополучие“ нарича Суворов своя брак в писмо до Румянцев. Той не можеше да предвиди, че ще бъде също така нещастен със своята жена, както Румянцев бе нещастен с нейната леля.

3

В началото на 1774 година, последната година от войната с Османската империя, умря султан Мустафа, противник на Русия, който не желаше и да чуе за независимост на кримските театри. Наследилият го негов брат Абдул Хамид предаде управлението на страната на великия везир Мусун Заде, стар и разумен политик, който поддържаше преписка с Румянцев. Мирът бе необходим за Турция. Но от него твърде много се нуждаеше и Русия, изтощена от продължителната война, събитията в Полша, страшната чума, опустошила Москва, най-сетне от избухналото и обхванало все по-обширни области селско въстание на изток. Екатерина бе дала на Румянцев широки пълномощия — пълна свобода за настъпателни операции, право за водене на преговори и сключване на мир. Най-силен аргумент в полза на мира бе една нова, убедителна победа над турците.

На мястото на Потьомкин, отзован от императрицата в Петербург, за командир на резервния корпус бе назначен Суворов, получил на 17 март 1774 година чин генерал-поручик. До него бе разположен корпусът на тридесет и шест годишния Михаил Фьодорович Каменски, който се отнасяше съвсем неодобрително към Суворов и неговите „партизански“ методи на воюване.

Каменски бе дребен на ръст, слабичък, с яко телосложение и много пъргав, надарен с природен ум и остроумие, съединени с блестящо образование. Той бе изучавал висша математика, владееше няколко езика, обичаше литературата — издаде по-късно „Душенка“ на Богданович, „познаваше тактиката“ според отзива на Суворов, и се отличаваше с лична храброст и мъжество. Беше се проявил при превземането на Хотин и атаката на Бендер, макар и по-скоро като прекрасен изпълнител, отколкото като талантлив пълководец. Идеал за Каменски през целия му живот си оставаше Фридрих II, при когото бе ходил на обучение през 1765 година.

Каменски беше смел в боя, но тиранин в живота. Всички негови положителни качества бледнееха пред отблъскващите страни на

характера му. Той съвсем не умееше да се сдържа, отличаваше се с раздразнителност, избухливост, злъчност, неизмеримо самолюбие и разюздана похотливост. През Руско-турската война 1787–1791 година неговата жестокост прерасна даже в ненормални прояви. Той разсъбличаше подозрителните пленници и след като ги заливаше с вода, ги оставяше на студа. Когато веднъж му бе омръзнало мученето на една крава, бе заповядал да ѝ отсекаат главата. В друг случай бе запалил завладяно село и прогонил населението, което бе загинало на студа. Със слугите и войниците се държеше по-лошо от звяр — на маневри късаше живи меса от провинилите се и беше известен с бясната си ярост в семейството, дето ударил веднъж двадесет пъти своя син Сергей, вече удостоен с чин, с ловджийски камшик. Каменски умря през 1809 година под брадвата на петнадесетгодишен крепостен, роден брат на негова любовница. Такъв беше човекът, рамо до рамо с когото Суворов трябваше да воюва с турците.

Според генералния план на Румянцев за 1774 година се предвиждаше пренасяне на военните действия отвъд Дунава и настъпление до самия Балкан, за да бъде сломена съпротивата на Портата. За тази цел корпусът на Салтиков трябваше да обсади крепостта Русчук, самият Румянцев с дванадесетхиляден отряд да обсади Силистра, а Репнин — да осигурява техните действия, останал на левия бряг на Дунава. На Каменски и Суворов бе заповядано да настъпят към Пазарджик^[1] и Шумен, като привличат към себе си до падането на Русчук и Силистра войските на великия везир, при което, в случай на спор, първенство се даваше на Каменски. Той бе станал генерал-поручик една година преди Суворов и поради това имаше предимство „по старшинство“. Зависимостта от Каменски беше непълна, двусмислена, отношенията между двамата генерали — обтегнати. Като се държеше опърничаво, даже непростимо самоволно, Суворов не желаше да се подчини на Каменски. На свой ред умният и проникателен Каменски тайно признаваше неговите достойнства и може би даже му завиждаше. Беше ясно, че тези две горещи глави не могат да свикнат един с друг.

През последните дни на май отрядите на Каменски и Суворов се отправиха по различни пътища към Пазарджик, като Суворов започна похода два дни по-късно от предвиденото. Антипатията в случая взе връх над дълга. По всичко изглежда, той изобщо не искаше да се

съединява с Каменски и даже тръгна по съвсем различен от уговорения път. В резултат Каменски загуби връзка с него, оплака се на Румянцев и получи потвърждение на своето старшинство: „Вашата власт е определена с израза, че вие нареждате на г. генерал-поручик Суворов да изпълнява.“ Но Суворов добре знае цената си и можеше да държи за себе си. Когато се сблъскваше с несправедливост, позволяваше си да не се подчинява на заповед. Така беше например преди разгрома на Огински в Столовичи.

След сполучливи действия Каменски зае на 2 юни Пазарджик, отдето премина в селото Юшенли. Тук, в един часа по пладне на 9-ти с него най-сетне се съедини Суворов. Да се обясняват кой прав, кой виновен, нямаше време. Суворов веднага извика своя любимец майор Василий Арцибашев, заменил по това време зелената пехотна униформа на суздальци със синия хусарски долман на Сръбския полк, и го изпрати на разузнаване, извършено по думите на очевидец против волята на Каменски. На девет версти от Юшенли, в западна посока се простираше гъстата Делиорманска гора. Беше ранно юнско утро. Арцибашев вървеше със своите „жълти“ хусари и казаците по лош тесен път. В същото време срещу тях се движеше, без да подозира нищо, турски разезд, начело с генерал-квартирмейстор. Следваше го силен отряд спахии и пеши албанци. Същия ден, когато Каменски зае Юшенли, към градчето Козлуджа се бе приближил и се бе разположил на лагер четиридесетхилядният корпус на хаджи Абдур Резак. По такъв начин между русите и турците се простираше само Делиорманската гора.

Абдур Резак беше известен дипломат — по-късно той ще стане министър на външните работи на Портата. На Букурещкия конгрес през 1772 година той представляваше Турция и направи всичко каквото можеше за прекратяване на войната. Руският посланик Обрезков го хвалеше много, съобщавайки в Петербург, че макар целия си живот да е прекарал сред турците, „такъв порядъчен и добродетелен човек не е срещал“. Това впрочем не пречеше на Абдур Резак да бъде на издръжка при руското правителство. Заподозрян в измяна, той смени перото на дипломата с шпагата и бе изпратен да извърши разузнаване към Хирсово. Неговия двадесет и пет хиляден отряд пехота командуваше свирепият Еничар ага, а конницата — петима двузнаменни паши.

В краткото сблъскване русите плениха генерал-квартирмайстора и неколцина офицери, но след това турският авангард отблъсна шепата хора на Арцибашев. Суворов веднага го подкрепи. Пътят беше толкова тесен, че кавалеристите можеха да вървят само по четирима в редица. Турците, които имаха грамадно числено превъзходство, отблъснаха руската конница. Самият Суворов се оказа отрязан от своите. Зад гърба си той чуваше как възбудено подвикват преследващите го спахии.

Той вече така добре знаеше турски, че можеше да разбере смисъла на техните реплики. Договаряха се да не стрелят по генерала, а да го заловят жив. Спахиите непрекъснато го настигаха и вече се опитваха да го хванат за куртката, но всеки път казашкото му конче правеше отчаян скок и турците отново изоставаха с няколко сажена. Спряха ги изтеглените на една поляна напред три карета — на подполковниците Иван Ферзен, Иван Рек, стар боен другар на Суворов, и Христофор фон Трейден. Но и пехотата не можа дълго да издържи на бесните атаки на албанците. В слънчевата гора почнаха да се мяркат червени фесове и чалми. Албанците мигновено отрязваха главите на пленниците и продължаваха по-нататък. Русите вече бяха почти изтласкани от гората.

В тази критична минута откъм края на гората удари картеч и затрещя пушечен огън. Пристигнаха Суздалският и Севският пехотен полк на бригадира Мачабелов, а след тях и изпратената от Каменски кавалерия под командата на генерал майор фон Левиз. Когато барутният дим се разпръсна, Суворов видя, че осемхилядният отряд на албанците отстъпва навътре в гората. Кирасирите и карабинерите на Левиз се спуснаха след тях. Тесният път беше задръстен от захвърлени турски обози, волове, тела на убити. Настъпи страшна жега, която увеличи страданията на войниците, които от вечерта нищо не бяха яли и пили. Турците многократно минаваха в контраатака. Особено яростно се хвърлиха върху русите ялън-каладжи — „с гола сабя“. Така се наричаха войските, въоръжени само с кинжали и ятагани.

Войниците изминаха с бой девет версти, мнозина падаха по пътя от жега и изтощение. Най-сетне заваля силен дъжд, който освежи измъчените руси. За турците пък той стана пречка поради дългите им и широки облекла. Поободрени, русите излязоха на обширна, неравна и обрасла с храсталак поляна, отвъд която на височината стояха главните турски сили, а още по-нататък се издигаха минаретата на Козлуджа.

Загърмяха вражески батареи. Суворов разгърна под огъня своите войски в боен ред. На първа линия застанаха егерите и гренадирите; бригадир Мачабелов със суздалци и севци образува резерва; кавалерията се разположи на фланговете. Русите бяха всичко около осем хиляди души.

Хусарите и казаците, които преследваха албанците, се изкачиха на височината, но бяха отблъснати от турската кавалерия, спуснала се в стремителна атака срещу главните сили на Суворов. Тя бе поддържана от еничарите, заседнали в храстите. С ятаган в едната ръка и пушка в другата, те се врязваха като бесни в лявофланговите карета на Ферзен и Трейден и загиваха на щиковете. Като премести карето на Рек от десния фланг между разстроените батальони на Ферзен и Трейден, Суворов изпрати на лявото крило почти цялата кавалерия, резерва на Мачабелов и възложи на особена команда суздалци да прочистят храсталаците от вражески стрелци.

След като отби турците, първо се спусна напред карето на Мачабелов, а след него и останалите сили. Суворов се появяваше на различни места в боя, като увеличаваше войниците, които постепенно се изкачваха на хълма, на около три версти от който се намираще турският лагер при Козлуджа. Пред самия лагер русите бяха спрени от доста дълбок овраг. Чак сега успя да пристигне артилерията. Суворов заповяда да открият огън по турския лагер, а сам поведе хусарите към заетата от противника височина. Пехотните карета тръгнаха в обход.

Войските на Абдур Резак бяха обхванати от паника. Турците режиха хамутите на артилерийските коне, за да ги използват при бягството, а по-малко щастливите стреляха по ездачите. Един еничар даже стреля по своя командир. В разгара на тази суматоха в лагера почнаха да падат руските ядра, които довършиха хаоса. Сражението вече вървеше към пълна победа, когато турска батарея откри силен огън по височината, превзета от Суворов. В тълпата сред боя генералът забеляза наблизко познато лице — своя бивш адютант от Суздалския полк майор Парфентиев.

— Илюша! — извика той, като се наведе от седлото. — Вземи, скъпи, три суздалски роти и незабавно удари батареята.

През това време руската пехота се беше вече вмъкнала в лагера, като унищожаваше всичко по своя път. При Козлуджа турците загубиха двадесет и девет оръдия, излети под ръководството на френския барон

Тот, сто и седем знамена и около хиляда души. Суворовите войски се разположиха на завзетите височини. Смрачаваше се и генералът видя колона, която излизаше от гората. Това бе закъснялата помощ на Каменски — черниговци, под командването на бригадира И. А. Заборовски.

Разгромът на турците при Козлуджа лиши великия везир Мусун Заде, останал при Шумен с всичко хиляда еничари, от последната опора. Когато на другия ден след сражението, на 10 юни, Каменски събра военния съвет, Суворов горещо настоя за незабавно настъпление. Обратно, предпазливият генерал-поручик Александър Александрович Прозоровски, втори братовчед на жена му, предлагаше да не бързат:

— Сиреч провизиите на войските са малко, пътищата, сиреч, са лоши, пък и разположението на неверниците, сиреч, не се знае...

— Сиреч много е лошо — промърмори Суворов през зъби.

Прозоровски бе подкрепен от генерал-майорите Райзер и Озеров, от което Каменски бе явно доволен.

— Вчерашната ни победа — каза той с кисела усмивка, — при която толкова много се отличи генерал-поручик Суворов, ни дава възможност да си отдъхнем, докато изчакаме подвоза на провизиите, а после да се изтеглим на позиции между Шумен и Силистра. Ще отрежем съобщителните връзки на Силистра с вътрешността на страната и ще помогнем на нашия главнокомандуващ да премине Дунава.

След огромното напрежение на боя Суворов се чувствуваше съсипан и болен. Той нямаше сили да издържи словесна победа над генералите. Като срещна бригадира Заборовски, натъжен се оплака от Каменски:

— Ама че тактик! Попречи ми да пренеса действията през Шумен отвъд Балкана!

Иван Александрович Заборовски успя скоро да осъществи мечтата на Суворов. Той бе единственият руски военачалник, проникнал далеч зад Балкана. След подписването на Кючук-кайнарджийския мир Заборовски бе произведен генерал-майор и получи ордена „Свети Георги“ 3-та степен и златно оръжие с елмази и надпис: „За забележителни сполучливи действия отвъд Балканите.“ Но не тази изолирана операция направи, разбира се, прелом в хода на

цялата кампания, а победата на Суворов над Абдур Резак, която предизвика ужас сред турците и доведе най-сетне до бързо сключване на мир.

Като се скара с Каменски, Суворов замина на своя глава за Букурещ под предлог, че е болен. Румянцев го посрещна хладно и поиска обяснения за неочакваното му отлъчване от действащата армия. Недоволен от неговото своеволие, фелдмаршалът бе още повече ядосан на нерешителния Каменски, комуто на 13 юни писа: „Радвам се, от една страна, на победата, спечелена над неприятеля... при Козлуджа, от друга — не без съжаление посрещам заедно с нея изпратените сведения, че вие, като сте разбили напълно неприятеля, сте отхвърлили общия съвет... да използвате една такава своя победа... не дни, а часове и минути при такова положение са скъпи, а изгубеното е безвъзвратно.“

Суворов измоли от Румянцев отпуск за Русия, но още дълго (почти месец и половина) остана в Молдова. Тук получи заповед от Екатерина да замине за Москва. Императрицата се боеше от бушуващата на изток селска война и вече за втори път изискваше популярния генерал за там.

Самият факт, че против Пугачов се налагаше да отиде именно Суворов, боеви генерал, отлично представил се в последните войни, показва колко сериозно са гледали Екатерина II и нейното правителство на събитията по Яик и Волга. Селското движение против помещиците бе разтърсило из основи сградата на дворянско-крепостническата монархия. Суворов бе син на своето време, истински „слуга на царя, баща на войниците“, и за него чувството за национална гордост и преклонението пред венценосните ръководители на държавата се сливаха в едно. Армията в неговите очи беше не само сила, която охранява независимостта на Русия, но и която поддържа съществуващия държавен строй. И още едно обстоятелство. Не бива да се забравя, че Суворов принадлежеше към дворянската върхушка и вече поради това не можеше да разбере характера на народно-селската война, насочена против безчовечния характер на крепостническата система. Тук ярко проличава класовата ограниченост на неговия миоглед. Движението, ръководено от Пугачов, който си бе присвоил името Пьотр III, се схващаше от него като „злодейски бунт“.

[1] В Североизточна България — б.пр. ↑

Когато пристигна на 23 август 1774 година, Суворов намери Москва обхваната от голям страх. От Симбирск, Саратов, Казан, Тамбов и други места в столицата бяха надошли помешчици със семействата си, които обаче и тук трепереха „за своите имуществата“.

Суворов прегърна жена си и без да се бави нито час, отиде при московския генерал-губернатор княз М. Н. Волконски. Изглеждаше, че Москва се готви за обсада. Площадът пред двореца беше изпълнен с оръдия. В чакалнята на княза се тълпяха бежанци, които се плашеха един друг със слухове. Лошо облечен дворянин от Шацк убеждаваше другите:

— Злодеят отново е постигнал невероятни успехи. Не само разбил със своята сбирщина изпратените за усмиряването му военни отряди, но събрал много голяма армия от неразумни и заслепени негови привърженици. И сега граби и разорява всичко, навсякъде беси и със злодейски екзекуции избива всички дворяни и господари, ограбил е и разорил самия Казан и оттам идва към Москва...

При появата на боевия генерал, чиято униформа бе украсена с георгиевските кръстове 2-ра и 3-та степен и ордените „Свети Александър Невски“ и „Света Ана“, разговорите затихнаха, а помешчиците почтително направиха път.

Михаил Никитич Волконски запозна Суворов с решението на Военната колегия: да бъде „под командуването на генерал-аншеф П. И. Панин“. Същия ден Суворов побърза да отиде при него. Завари го на 24 август болен в село Ухолово, на половин път между Переяславл-Рязански и Шацк, като го изненада с бързото си пристигане. Получи „открит лист“, чрез който се поставяха под негово подчинение всички военни и граждански власти в обхванатите от въстанието губернии и веднага замина, за да приеме командуването на най-челните отряди.

Изглеждаше, че назначеният от Екатерина А. И. Бибиков бе разбил напълно пугачовци. След неговата смърт обаче Пугачов бе събрал нова армия на Урал. Той бе извършил стремителен рейд в Зауралието, по Урал, Предуралието и в средата на юли бе излязъл на

Волга, бе завладял Казан, без да успее да влезе само в крепостта. Тук го бе настигнал подполковник И. И. Михелсон и бе нанесъл поражение на главните въстанически сили. Изтеглил се от града, Пугачов бе събрал остатъците от своите войски и бе атакувал Михелсон, но бе разбит напълно.

Придружен от своите привърженици, на 18 юли Пугачов се бе хвърлил на запад, към Волга, и се бе прехвърлил на нейния десен бряг малко по-горе от Казан. На 20-и, след като бе събрал подкрепления, той бе заел град Курмиш и бе потеглил на юг, към Пенза. Преминаването му на десния бряг по посока на централните губернии, житниците на Русия, бе направило потискащо впечатление не само в Москва, но и в Петербург. Генерал-майор Павел Потьомкин, братовчед на фаворита, уплашен донася на императрицата на 11 август 1774 година:

„... злодеят, след като бил разбит, избягал... и може отново да стане силен. В Кокшайск той преминал Волга с 50 души, в Цивилск имал само 150; в Алатир 500; в Саранск около 1200, където си набавил оръдия и барут, а в Пенза и Саратов набрал повече от 1000 души и увеличил артилерията и припасите си. По такъв начин от беглец той става силен и ужасява народа.“

Започваше последният и може би най-драматичният стадий на въстанието. Крепостните селяни масово минаваха на страната на Пугачов, опожаряваха именията, избиваха дворяни, търговци, чиновници. В просторите на Русия се водеше гражданска война.

В открита пощенска кола, загърнат във войнишки плащ, Суворов бързаше с малък конвой към войските. Отвъд Саратов колата му бе обкръжена от тълпа селяни, сред които имаше и задволжски киргизикайсаки.

— Какви хора сте? — запита водачът им, с фуражка, насочил към генерала пистолет.

— Хора на господаря император Пьотр Фьодорович... — побърза да отговори Суворов.

Фуражката недоверчиво премести поглед към придружаващите го войници, погледна и щиквете, каквито въстаниците обикновено нямаха.

— Пътуваме по особено важна държавна работа — твърдо каза Суворов.

Много по-късно, в своята автобиография, той съкрушен признава: „... и не се срамувам да кажа, че някога съм вземал и злодейско име.“

Колкото и да бързаше обаче, решаващите събития бяха станали вече без негово участие. На 25 август Иван Иванович Михелсон разби главните сили на Пугачов при Чорни Яр, на сто версти под Царицин. Това бе вече последният смъртен удар за въстанието. Сега оставаше да бъде заловен обезсиленият Пугачов, с когото вървяха само към сто и петдесет яицки казаци.

В Дмитриевско на Волга Суворов намери малобройна команда и узна, че според слуховете Пугачов се намирал недалеч, в едно задволжско село. Той искаше най-напред да мине на другия бряг и да нападне с малобройните сили, с които разполагаше, но в Дмитриевско не се намериха коне. Тогава натовари своята команда на кораб и се отправи към Царицин, където не по-рано от 3 септември се съедини най-сетне с Михелсон.

На 9 септември Суворов бе вече на рекичката Ерусланка, а на следващия ден, като измина за едно денонощие осемдесет версти, стигна до нейния приток Таргуни. Тук беше спокойно и Суворов, след като взе за прехраната петдесет вола, навлезе в степта. Голата и безлюдна огромна територия между Волга и Яик се простираше на няколкостотин версти. Запасите от хляб се свършиха и генералът си спомни опита от Седемгодишната война: заповяда да изсушат на огън месо. Денем се ориентираха по слънцето, а нощем по звездите, като рядко се натъкваха на изтеглящи се пред тях конни киргизи-кайсаки. По пътя Суворов настигна и присъедини към себе си няколко малки отряда, излезли преди това от Царицин.

На 11 септември Суворов стигна реката Малий Узен, където живееха разколници в скитове. Всичко показваше, че Пугачов е съвсем близо. Като разделя командата на четири части, генерал-поручикът събщи с рапорт на Панин: „Ако и там не се намери, ще се постарая да го настигна независимо от умората, даже до самия град Яик...“

С форсирани преходи в степта, Суворов все пак почти настигна Пугачов при Большой Узен. Но през това време казашкият сотник Харчов го бе вече пленил. Като чу за това от разколниците, генерал-поручикът избра „доброконни“ хора и с тях на 16 септември препусна до Яик. За девет дни той измина шестстотин версти. Но Пугачов през

това време бе предаден на коменданта на градчето полковник Симонов.

От селския цар бяха свалили неговата алена тафтяна полушубка, зелената копринена риза, сините гащи и сабята със сребърен ефес, бяха заковали краката и ръцете му във вериги, а за да му бъде топло, му бяха дали замаслена мръсна овча шуба. Гвардейският капитан Маврин извърши в присъствието на Суворов, Симонов, майор Бородин, донския полковник Тавински и сотника Харчов, който се перчеше сега в пугачовските дрехи, първия разпит на пленника.

Според думите на очевидец Пугачов бил с кръгло лице, черни „сплъстени“ коси и широка гъста брада; имал среден ръст, очи „големи, черни, с бледожълта глазура като перде“. И сега в окови, той изглеждаше самоуверен, говореше бързо и даже насмешливо. Затова пък неговият любимец, сипаничавият Перфилиев, мрачно каза:

— По-добре да ме бяха заровили жив в земята, отколкото да ме дават в ръцете на господарката...

Приблизително по това време Суворов се запозна с гвардейския поручик Г. Р. Державин, който служеше с малък отряд в Приволжието. След един дързък рейд на Державин той се обърна към него със специална заповед, в която по-точно се казваше: „За усърдната служба на ваше благородие към нейно императорско величество съм вече добре осведомен... очаквам от ваше благородие да бъда уведомяван по възможност, когато ви се удаде, за подвизите и успехите на вашите части.“ Така започнаха приятелските отношения между великия пълководец и прочутия руски поет, който възпя неговите подвизи.

На 1 октомври сутринта Пугачов бе докаран в Симбирск и предаден на генерал-аншеф Пьотр Иванович Панин. „Покорителят на Бендер“ посрещна Суворов в приемната галерия, където бяха вече генералите княз Голицин, Павел Потьомкин, Огарьов, Чорба, щабните и оберофицерите. Панин беше в широк сивкав копринен халат, с голяма френска шапка, превързана с розови ленти. Неговото пълно надменно лице излъчваше радост.

Доведоха Пугачов. На въпроса на Панин, как е посмял да вдигне оръжие против него, той смело отговори:

— Какво да се прави, ваше сиятелство, когато вече воювах против господарката...

Разярен от подобна дързост, Панин се нахвърли върху него с юмруци.

На 10 януари 1775 година Пугачов бе екзекутиран в Москва. С неговата гибел обаче въстанието не затихна. Огромният район от Казан до Оренбург лежеше разорен, жителите страдаха от безправие, глад и болести. На Суворов бяха подчинени всички войски в Оренбург, Пенза, Казан и други места, общо до осемдесет хиляди. Сега нямаше нито градче, нито даже река Яик. В стремежа си да изтрие самия спомен за пугачовщината, Екатерина нареди да се преименува градчето в Уралск, а реката — в Урал.

Суворов прекара кратък отпуск при жена си в Москва. След завръщането си той се предаде изцяло на административните грижи в поверените му губернии. При това тук още помнеха кървавия наказателен поход на граф Панин, който бе заповядал да поставят и до второ нараждане да не свалят във всички непокорни селища „по една бесилка, по едно колело за мъчения и по един уред за окачване на ребро“.

Противно на своя жесток началник, Суворов се стремеше да действа — преди всичко чрез убеждаване. Още по време на преследването през разбунтуваните губернии той, по собствените си думи, „сам не съм извършвал или нареждал да се извърши и най-малката екзекуция, освен гражданска, и то само на безнравствени подстрекатели, но усмирявах с човеколюбива ласкавост...“ И сега, като стана всъщност пълновластен господар на няколко губернии, той за кратко време прекрати „без кръвопролитие“ вълненията в Башкирия, а през пролетта на 1775 година обходи разположенията на своите войски в Самара, Оренбург, Уфа.

Лятото му донесе изведнъж голяма радост и тежка мъка: на 1 август Варвара Ивановна роди дъщеря, наречена в чест на родната си леля Наталия Ивановна Сафонова — Наташа; а на 15 юли почина Василий Иванович Суворов, който в последно време бе живял в купеното от Барятински подмосковско село Рождествено.

До гроба на баща си, извън църквата „Рождество Богородично“, Суворов постави паметник: голям каменен блок без надпис, само с родовия герб отгоре: „щит, разделен по дължината на две; на бялото поле — броня, а в червеното — шпага и стрела, поставени на кръст с

дворянска корона, и над нея — обърната надясно ръка с бронирано рамо, която държи сабя.“

През лятото на 1775 година дворянска Москва се готвеше да празнува сключването на мир след войните с Турция и Полша. Не само бойните победи над блестящата Порта и конфедератите, но и разгромът на селското въстание, разклатило самите основи на империята, радваха дворянска Русия. От времето на Елисавета древната столица, изглежда, не беше виждала толкова пищно тържество. Екатерина дойде в Москва, съпроводена от придворните, посланиците, пълководците, гвардията. Суворов присъства на тържественото богослужение в „Успенската катедрала“, а след това бе поканен и на обеди в Грановитата палата. За простия народ на площада бяха изнесени печени волове и „зелено вино“^[1] от грозде.

Екатерина награди щедро славните руски военачалници. Главнокомандуващият флотата в Средиземно море Алексей Григориевич Орлов, разбил турците в Чесменския залив и получил ордена „Свети Георги“ 1-ва степен, получи званието Чесменски. Командирът на 2-ра армия, действувала против Кримското ханство, княз Василий Михайлович Долгоруки, който бе разбил турско-татарските войски и превзел Кримския полуостров, освен златния „Георгиевски орден“, прибави към своето име титлата Кримски.

Специално бе награден командирът на 1-ва армия граф Пьотр Александрович Румянцев. Наистина в края на войната той като пълководец действуваше вяло. Затова пък бяха огромни неговите заслуги в победите над турците при Рябая Могилка, при Ларга и Кагула, а така също при сключването на изгодния за Русия Кючуккайнарджийски мир. Още през 1770 година Екатерина го бе произвела генерал-фелдмаршал и кавалер на ордена „Свети Георги“ 1-ва степен. С указ на Сената от 10 юли 1775 година Румянцев бе удостоен с:

„... похвална грамота с изброяване на неговите служби в миналата война и при сключването на мира, с вписване на различните му победи и прибавяне към неговото име на званието Задунайски; за разумното пълководство — украсен с елмази командирски жезъл или булава; за храбрите действия — шпага, обсипана с елмази; за победите — лавров венец; за сключването на мира — маслиново клонче; в знак на монаршеското благоволение — кръста и звездата на «Светия

апостол Андрей», обсипани с елмази; в негова чест, на фелдмаршала, и за пример и поощрение на потомството — медал с неговия образ; за негово удоволствие — село с пет хиляди души в Белорусия; за построяване на дом — сто хиляди рубли от Кабинета; за неговата маса — сребърен сервиз; за украса на дома — картини...“

На Суворов бе връчена златна шпага, обсипана с брилянти. На празненствата той беше представен на императрицата.

Екатерина, с малка корона и императорска мантия, доста напълняла, но все още младолика за своите четиридесет и шест години, стоеше обкръжена от огромна свита, сред която се намираха и чуждестранни министри. Суворов видя до нея царевич Павел, силно чипонос, с кафяви очи, в пищното облекло на генерал-адмирал, неговата хубавичка млада жена, братята Чернишови — Захар Григориевич, президент на Военната колегия, и Иван Григориевич, президент на Адмиралтейската колегия, двамата Панини — влиятелния Никита Иванович, „министър на външните работи“, както бяха почнали да го наричат отскоро, и Пьотр Иванович, своя началник.

— Поздравявам победителя на Пугачов — избоботи с нисък глас тридесет и пет годишният великан Григорий Потьомкин, облечен в блясал от отечествени и чуждестранни ордени мундир на генерал-аншеф.

Екатерина знаеше, че Суворов бе почнал да буди завист сред придворните, които го считаха за щастливец, разглезен от успехи. Племенникът на братовчеда на фаворита, Павел Потьомкин, ѝ бе писал специално: „Най-неприятно е това, че още при първата среща между генерал-поручик Суворов и мене негово сиятелство граф Панин го удостои пред всички с благодарност от свещеното име на Ваше величество и цялата империя, сякаш Суворов е заловил злодея Пугачов...“ Царицата вече разбираше значението на Суворов и подобни приказки почваха да я безпокоят. Когато той се отдалечи, тя с усмивка достатъчно високо каза:

— Григорий Александрович! Твоят племенник е прав. Суворов не взе участие в това и пристигна след свършването на боя. Своето залавяне Пугачов дължи на Суворов толкова, колкото и на моето домашно кученце Томас.

Над Русия изгряваше нова звезда — Потьомкин. Тя ту потъмняваше, ту се разгаряше ослепително ярко, но вече не залезе до

1791 година — смъртта на фаворита.

[\[1\]](#) Водка б.пр. ↑

СЕДМА ГЛАВА В РУСКИЯ ЮГ

*Мъдрото великодушие понякога е
по-полезно от стремглавия боен
меч...*

А. В. Суворов

Кючуккайнарджийският мирен договор от 1774 година „за вечен мир“ между Турция и Русия бе първата крачка за присъединяването на Крим, мисълта за необходимостта от който за страната също така бе изказана от Пьотр Велики. По договора Портата възвръщаше предишните негови завоевания. Освен това всички театри северно от Черно море, включително Кримското ханство, ставаха независими от Турция, макар и султанът, „като върховен халиф“, да си запазваше религиозната власт: той утвърждаваше новоизбраните управители на Крим; неговият образ стоеше на монетите, за него се възнасяха молитви от джамиите.

На Русия се предаваха „ключовете на Крим“ — Керч и крепостта Еникуле, които осигуряваха свободен излаз от Азовско море, а на Черно — крепостта Кинбурн, близо до устието на Днепър. Границата на югозапад сега минаваше по Южен Буг, а на изток се прехвърляше по брега на Кубан, и Русия получаваше правото да укрепява Азов. На руските търговски кораби се разрешаваше отсега нататък да плават по Черно море при еднакви права с френските и английските. Турция заплащаше на Русия 4,5 милиона рубли контрибуция.

В Крим обаче ограничените военни действия не преставаха даже след ратифицирането на договора от султана. Впрочем това можеше да се предвиди. Двусмислието на новия статус на Кримското ханство само разпалваше борбата сред управляващата феодална върхушка между привържениците на Турция и радетелите за сближаване с Русия. Истамбулските емисари без особени трудности успяха да настроят влиятелните мурзи против управляващия хан, глуповатия Сахиб Гирей, който сляпо подражаваше на всичко европейско. В началото на 1775 година той бе обявен за свален.

През юли близо до Алуца бе стоварен турски десант, с който пристигна утвърденият от Портата нов кримски хан — Девлет Гирей. Опитите на турците да продължат по-нататък бяха пресечени от действията на руските войски. Фелдмаршал Румянцев извика от Абхазия брата на Сахиб и Девлет — Шахин Гирей, калга, т.е.

командуващ войските на ногайската орда. Руското правителство го подтикваше да обедини под своя власт всички татари в Крим и Кубан.

С приближаването на октомври 1776 година към пределите на Крим и Кубан бяха придвижени големи съединения: в Александровск очакваше заповед корпусът на генерал-поручик А. А. Прозоровски, в крепостта „Свети Дмитрий“ (днешният Ростов на Дон) и околностите на Азов бе разположен корпусът на бригадира И. Ф. Бринк, а в самия Крим, в Еникуле, се намираше отрядът на генерал-майор Н. В. Борзов. На 1 ноември войските започнаха бавно да се придвижват в Крим и Кубан. Чувствуваше се обаче необходимост от опитен военачалник, който, без да докарва работата до пряка война с Турция, би затвърдил правата на Русия в Крим. Потьомкин назначи Суворов за командир най-напред на Петербургската, а след това на Московската дивизия, разквартирувана в Коломна. След полковете на Московската дивизия, Суворов пристигна на 17 декември 1776 година в Крим под началството на Александър Александрович Прозоровски, известен с прозвището „генерал Сиреч“.

В забърканата обстановка на необявена война, нерешителният, прекарал наскоро операция Прозоровски бе доволен да прехвърли отговорността върху Суворов. На 17 януари 1777 година той му възложи временното командване на двадесетхиляден корпус с подробни указания, в които специално се казваше: „Вашата опитност и храброст са познати на всички, в което и аз съм убеден, само че благоволете да постъпвате според предписаното по-горе: като прогоните неприятеля, не го преследвайте надалеч...“ Очевидно възможната проява на самоинициативност от страна на Суворов безпокоеше предпазливия генерал-поручик.

Междувременно събитията се развиваха в благоприятна за Русия посока. Като се опираше на корпуса на Бринк, Шахин Гирей бе избран за хан на татарите от двете страни на Кубан. Той зае град Ачуево на брега на Азовско море, завладя на 30 януари крепостта Темрюк и продължи по-нататък към Таман. Подкупеният от Бринк турски комендант очисти Таман без съпротива и съгласно споразумението трябваше да се изтегли в Очаков, през Крим, конвоиран от руски войски. По такъв начин в началото на февруари 1777 година целият Тамански полуостров се оказа в ръцете на Шахин Гирей и нищо вече

не му пречеше да влезе в Крим през Еникуле, където го очакваше генерал-майор Борзов.

Щом чу, че Шахин Гирей е признат в Кубан за хан, брат му събра в Бахчисарай своите привърженици и запита желаят ли кримските татари да минат под негова власт. Девлет получи уверения в тяхната преданост и заповяда на мурзите да започнат военни действия против русите. Обаче Суворов само чрез маневри разпръсна татарските тълпи и на 10 март можа да рапортува на Прозоровски, че събраните в Бахчисарай враждебни войски са разпуснати. Същия ден Шахин Гирей се появи в Еникуле и скоро след това мурзите го признаха за кримски хан. На 3 април Девлет отплува на търговски кораб за Константинопол.

В Крим настъпи затишие, а заедно с това и твърде тежкото за Суворов принудително бездействие. Досаждаха му и дребнавите изисквания на Прозоровски и техните отношения неизбежно се влошаваха. Освен това Румянцев бе възложил на „генерал Сиреч“ да разследва едно твърде щекотливо дело, което засягаше Суворов.

От неясните отзиви на мемоаристите се знае, че през декември 1776 година в Полтава Суворов бил имал рязко спречкване с генерал Воин Иванович Нашчокин, един от най-ексцентричните хора през екатерининската епоха, оправдал своето име ако не с храброст на бойното поле, то с дързост в мирния живот. След това спречкване, както разказва чрез думите на сина на Нашчокин А. С. Пушкин, Суворов бягал от избухливия генерал, когато го срещал в обществото, посочвал го с пръст и мърморел: „Страх ме е, страх ме е, той се бие, сърдитият...“

Разбира се, разследването на този случай от Прозоровски нарани самолюбивия генерал-поручик.

Суворов скучаеше, страдаше освен това от треска и най-сетне през юни 1777 година получи непродължителен отпуск при семейството си в Полтава. У него все по-силно се събуждаше бащинското чувство към малката Наташа, „Суворочка“, както нежно я наричаше той. В писмото си до генерал-аншеф В. И. Храповицки от 3 октомври 1777 година пълководецът гордо съобщава от Полтава: „... дъщеря ми прилича на мене — тича в студа по калта и говори по своему.“ Той не искаше да се връща на дотегналата му служба и когато отпуската изтече, писа на Прозоровски, че е болен и отива „за промяна на въздуха в Опошня“, селище при Полтава. Едновременно с това се

обърна към всесилния Потьомкин с молба за ново назначение: „Моето благополучие в службата зависи от вас!“ Новоросийският, азовски и астрахански генерал-губернатор се отзова на нея и даде указание на Румянцев за превод на генерал-поручика. На 29 ноември Румянцев съобщи на Суворов: „С получаване на настоящето, ваше превъзходителство трябва да замине за поемане на командването на корпуса в Кубан...“

Докато Суворов боледуваше и странеше от службата в Крим, обстановката там се бе рязко усложнила. В своята политика Шахин Гирей се бе оказал също така твърд, както и неговият брат. Ограден от руски щикове, той се държеше крайно надменно, без да държи сметка за националните обичаи и традиции, провеждаше реформи от европейски тип, за които народът не бе подготвен. Ханът започна да се вози на карета, да обядва на маса, да седи в меки кресла, снабди се с готвач французин. Всички негови идеи се нуждаеха от много пари, а при това кесията му бе празна. Увеличаването на данъците предизвика негодувание, а предаването на част от доходите за откуп от руски търговци — възмущение. За простия народ той бе вероотстъпник, в очите на велможите — изменник. Без да се спират пред нищо, противниците на Шахин Гирей даже пуснаха слух, че бил приел християнството под името Иван Павлович. Избухналото въстание, което възглави неговият брат Селим, накара хана да избяга в руския лагер. Разярените бунтовници разграбиха всички съкровища от двореца и изнасилиха жените от харема му.

Нерешителността на Прозоровски доведе до това, че въстанието почна бурно да се разгаря и да застрашава настанените в Крим руски отряди. И макар че в решаващото сражение през октомври 1777 година татарите бяха напълно разбити и загубиха в убити и ранени до две хиляди души, вълненията не стихваха и даже се прехвърлиха от Крим в Кубан.

На 5 януари 1778 година Суворов прие Кубанския корпус.

Преди всичко той се погрижи да бъде независим от Прозоровски, комуто се подчиняваше неговият предшественик генерал майор Бринк. Той се обърна с рапорт към главнокомандващия армията в Крим и Кубан Румянцев, и обясни своята молба с „немалката отдалеченост на тукашните места от Кримския полуостров“, както и с това, че Прозоровски „недостатъчно познава тукашния край“. Липсата на

отговор той взе за мълчаливо съгласие на фелдмаршала и престана да изпраща в Крим каквито и да било донесения. Развързал по такъв начин ръцете си, генерал-поручикът се зае енергично да укрепява руските позиции в Кубан и за кратко време постигна — само за три месеца — поразителни резултати.

Когато се разнесе слух, че новият началник инспектира Кубанската линия, комендантите на крепостите и станциите почнаха дейно да се готвят за срещата. Но Суворов не обичаше парадите и не се появяваше в определеното време. Освен това при полеви, близки до бойните условия, той се обличаше просто, без ордени и отличителни знаци.

Една нощ той седна в шейната и замина към първата по пътя си станция. Нейният комендант, стар служител, капитан, никога не бе виждал Суворов и на въпроса: „Кой е?“ — чу: „Изпратен от генерал-поручика да му се приготвят коне.“ Въпреки късния час капитанът прие госта като другар, заведе го в стаята си, даде му вечеря и го почерпи с водка.

В разговора капитанът се шегуваше, отвори дума за всички генерали — Прозоровски, Борзов, Бринк, похвали Суворов за грижата и вниманието му към войника. Най-сетне генерал-поручикът се сбогува приятелски с него и продължи по-нататък. Сутринта капитанът получи бележка: „Суворов мина, благодари за вечерята и моли за продължаване на дружбата.“

Като си постави „за първо задължение“, както съобщи на Румянцев, „лично да огледам положението на тази земя, на всички уредени по нея постове“, генералът обходи по брега на морето южната част на областта от Темрюк до Таман, а след това нагоре по Кубан до мястото на своята главна квартира — Копил, изучавайки непознатата страна. В резултат се появи подробно топографско описание на областта с етнографски добавки и цифри.

Не се изплъзнаха от вниманието на Суворов и така наречените некрасовци — потомците на ония казаци, които бяха избягали в Кубан с Игнатий Некрас след потушаването на Булавинското въстание през 1708 година. Някои от тях, приети от кримския хан, бяха постъпили след това в неговата гвардия или даже бяха станали телохранители на турския султан. Повечето „мирни“ некрасовци бяха преселени от турците по Долния Дунав, но „мъжки пол не по-малко от три хиляди“,

по думите на Суворов, бяха напуснали своите жилища при приближаването на руските войски и бродеха из планините отвъд Кубан. Неуморимият генерал-поручик се срещна с тях, поговори и намери, че „те, междувпрочем, изказваха желание за спокойствие и завръщане на наша страна“.

Създаваше му грижа също така голямата смъртност сред войските от болести и той разсредоточи полковете и евакуира редица болници. Кубанските ногайци страдаха от опустошителните и кървави нахлувания на черкезите, които откарваха в плен мирни жители, ограбваха имуществото и домашните животни и имаха навика „да се бият до смърт“. Като вникна в подробностите, Суворов заповяда „на отсамния бряг на Кубан да се унищожи всичкият камъш, в който планинците обикновено тайно се промъкват, когато минават през Кубан“. Той искаше да подобри отношенията с ногайската върхушка, посещаваше ордите, застъпваше се за хановете и мурзите пред началството, умело използваше подкупа, измоли от Румянцев специални парични суми за подаръци на „привикналите към пакости“ хански чиновници. Но главното, разбира се, беше укрепяването на новите граници на Русия.

Разделната линия, установена в Кубан след Кючуккайнарджийския договор, по същество беше и граница с Турция. Освен засилването на съществуващите военни постове Суворов предложи да се проточи верига от укрепления нагоре по Кубан, за да се свърже тя с вече изградената Моздокска линия, създадена още през 1763 година и предназначена за защита на руските селища от набезите на кавказките планинци от Кабарда и Чечен.

От началото на януари, въпреки тежките студове, Суворов се зае да строи крепости и малки полски землени укрепления, като предварително оглеждаше местността, набелязваше контурите на всеки строеж и участвуваше в инженерните работи. Тези съоръжения превъзхождаха обикновените полски укрепления от онова време: те се състояха от банкет и амбразури, осигуряваха добър обстрел върху разчистената наоколо местност, имаха фашины и чували с пръст като надеждно прикритие за стрелците и оръдейната прислуга, а освен това пред всяко от тях бяха издигнати изкуствени препятствия. Според самия Суворов, „при обичайното руско мъжество мъдрият комендант ще отблъсне със силата на своето укрепление враждебните действия на

напълно редовни войски, камо ли нестройните варварски набези“. Според неговите предвиждания цялата отбранителна система трябваше да бъде завършена през май.

Строителните работи се извършваха в тежки условия. Като си спомня това време, Суворов пише на ръководителя на канцеларията на Потьомкин, П. И. Турчанинов, в своя обичаен образен и афористичен стил: „Аз разравях Кубан от Черно море до Каспийско, под открито небе, успях през едни Велики пости да установя мрежа от многобройни крепости, подобни на моздокските, не с лош вкус. От моите две, по седемстотин души, работни армии, които строяха под носа на въоръжените многобройни варвари, при непостоянно време и неизказани усилия, нямам нито един умрял, а загина един — невъоръжен.“ Още на 19 март Суворов можа да донесе на Румянцев, че „крепостите и полските землени укрепления по Кубан са построени... с неочакван успех. Те са толкова непреодолими за черкезките поколения по своето въоръжение, че ги обуздават напълно.“

Поради неуморната дейност на Суворов, към април 1778 година цялата област бе подробно обследвана, обградена със сигурна верига от укрепления и напълно успокоена: набезите на черкезите бяха престанали, ногайците се бяха върнали към своите мирни занятия. По същото време работите в Крим вървяха от лошо по-лошо, вина за което имаше неразпоредителността на Прозоровски, който в края на краищата бе освободен в двугодишен отпуск. За това място Румянцев имаше една кандидатура: на 23 март фелдмаршалът изпрати на Суворов заповед за назначаването му командир на Кримския корпус, като при това кубанските войски оставаха под негово разпореждане.

По всичко изглежда, че характерът на великия пълководец не е бил от леките: като престанеше да обича някого, той не само запазваше своята неприязън докрай, но я и показваше без оглед на приличието на всяка стъпка. Какъвто бе самолюбив и не прощаваше причиненото му зло, той реши да накаже своя бивш началник.

На 27 април Суворов пристигна в Бахчисарай, без даже да уведоми за това Прозоровски, от когото трябваше да приеме корпуса. Докато го чакаше при реката Кача в своя лагер, „генерал Сиреч“ няколко пъти се осведомяваше дали е пристигнал Суворов. Изпратеният от него в Бахчисарай дежурен генерал-майор Леонтиев срещна по пътя Суворовия куриер капитан Коробин, който му съобщи,

че началникът му е болен и не може да приеме никого. Като пристигна заедно с Леонтиев в лагера, Коробин още веднъж повтори даденото му нареждане. Тогава Прозоровски възложи на капитана да разбере в колко часа на другия ден ще го приеме Суворов, но отговор не дочака. Все пак той изпрати в Бахчисарай своя адютант, който се върна със съвсем неутешителни известия: „болният“ Суворов вечеря у руския резидент при бахчисарайския двор Андрей Дмитриевич Константинов, а на другия ден се кани да бъде при Шахин Гирей. Чак сега „генерал Сиреч“ разбра, че новият командущ преднамерено избягва срещата с него. Той изпрати на Суворов „необходимите за сдаване на командването писма“ по генерал Леонтиев, а сам през нощта напусна Крим, като след това се оплака на Румянцев.

Суворов прие корпуса и както в Кубан обходи и огледа построените при Прозоровски полеви укрепления, и макар че ги намери „изрядни“, все пак реши, че „не е лошо да бъдат по-силни“. В самия Крим беше спокойно, затова пък в Ахтиарския, бъдещия Севастополски рейд все още стояха турски кораби. За удобно наблюдение на турците и по-добро взаимодействие между отрядите Суворов раздели целия Кримски полуостров на четири териториални района, като отдели голям външен резерв — бригадата на генерал-майор Иван Вахтушевич Багратион, разположена на север от Перекоп. И в Крим той приложи с успех опита от войната с конфедератите. За да се предпази от възможен десант, постави край брега верига постове, въведе сигнализация между сухопътните войски и флотилията, заповяда да научат войниците да разпознават своите и турските кораби.

Трябваше да се подобрят отношенията с татарското население и самия кримски хан. Значителна помощ му оказа Константинов. Той беше стар познат на генерал-поручика и бе кръстил дъщеря му Наташа. Добре познаваше обичаите и традициите на татарите, умееше да се разбира с тях и тайно участвуваше в откупуването на данъчното право. Чрез него Суворов се сближи с кримския хан.

Дворецът на Шахин Гирей в Бахчисарай се охраняваше от верните му бешлеи — постоянна гвардия, организирана по европейски образец. Като мина, придружен от Константинов, във вътрешните покои, генерал-поручикът видя тридесетгодишния хан — висок, слабичък, с приятно лице. Беше облечен в сукнен мюфтийски костюм,

но не пускаше брада, както се изискваше от обичая на хановете и духовните лица, а я подстригваше. В черните му живи очи личеше ум, речта му бе непринудена и изящна.

Шахин Гирей бе потомък на Чингис хан и необикновена личност, бе получил образованието си във Венеция, добре знаеше италиански, гръцки, арабски и руски език, пишеше стихове на татарски и арабски. Когато посети през 1771 година Петербург, той съумя да очарова Екатерина със своята приветливост и европейско лустро. От Петербург се бе върнал привърженик на незабавните реформи по европейски образец. Бе приравнил живеещите в Крим гърци и арменци с мюсюлманите, бе заповядал да освободят руските пленници и бе почнал да сече собствени сребърни и медни монети.

Шахин Гирей покани Суворов да пият кафе; гостите се настаниха по европейски в кресла край масата, само камердинерът, французин, подаваше на хана кафето, застанал на колене. Като гледаше Шахин и свитата му, Суворов мислеше за времето, когато тези куртки, шалвари и шапки бяха навявали ужас у прадедите му.

След кафето на хана подадоха турска глинена, с много дълъг чибук лула, почти веднага заменена с втора и трета: Шахин Гирей всмукваше от всяка няколко пъти. При шахматната дъска Суворов се споразумя с него върху първите стъпки за подобряването на отношенията между татари и руси. Двамата се разделиха доволни един от друг.

Суворов бе опитен администратор и на 16 май се обърна към войските със специална инструкция, с която изискваше „да се поддържа искрена дружба и да се укрепва взаимното съгласие между русите и местните жители от всички звания“. Основната мисъл на генерал-поручика беше: „С покорените да се отнасяме с човеколюбие.“

Същия ден Суворов издаде знаменитата заповед до войските от Кубанския корпус, повторена през юни за кримските войски и обхванала всички страни на военния живот: обучение, стопанство, бит. С дребнава прецизност командувачият изброява мерките, които трябва да се вземат за запазване здравето на войниците, като вниква във всичко и строго изисква от лекарите и техните команди „да имат постоянна грижа за по-доброто запазване на здравето на здравите чрез постоянни прегледи и полагащите им се неща за всекиго изобщо, за тяхната храна и питие. Към това се отнася: където водата не е добра —

да се преварява и прецежда, на слабите да се дава със сухар или оцет; а към храната препечен хляб, добри сухари, топло вариво в хубаво калайдисани котли.

Престояла, развалена храна съвсем да не се дава, но подходящата да се вари, а след употреба котлите да се измиват и да се избърсват до сухо. Обувките и мундирите не бива да бъдат съвсем тесни, за да може да се слагат подложки.

Да се следи за пълна чистота на бельото, да няма мързел при изпирането. Строго да се пазят от вредно изтощение, но най-много да се приучават на трудолюбие, да се избягва всякакво безделие...“

Популярността на Суворов, който дълги години тегли войнишкия хомот и действително истински вниква в грижите за редника от руската армия, се основава вече на непоколебимата увереност сред подчинените му в това, че техният генерал се грижи за тях не като за самия себе си, а *повече*, отколкото за себе си.

В заповедта от 16 май Суворов отделя най-голямо внимание на бойната подготовка на войските. Като взема предвид местните условия — проточила се на петстотин и четиридесет версти Кубанска укрепителна линия и особеностите на противника, който извършва летящи набези, „генерал Напред“ изисква твърда пасивна отбрана. Това още веднъж опровергава едностранчивия възглед за суворовското военно изкуство. Същото показват и другите раздели на заповедта, например посветените на огневата подготовка. Критиците на Суворов, които уместно и неуместно споменават крилатата му фраза: „Куршум — глупак, щик — юнак“, не искат да разберат лошите боеви качества на тогавашните пушки, малката им скорострелност, техния слабо поразяващ огън. Но главното те не забелязваха, затваряха очи пред това, колко важна роля определяше той всъщност на прицелния огън, като направо поддържаше: „Пехотният огън открива победата...“ Като развиваше нововъведенията на Румянцев, генерал-поручикът отделяше особено внимание на бойните действия на егерите — най-точните стрелци, или както бихме казали сега — снайперистите. Благодарение „най-точното прострелване на противника, а особено на старшите и ездачите“, те получиха важна привилегия. „Свободни са да стрелят, когато искат, без заповед.“

Въпреки закостенялата линейна тактика, самите бойни части се представят под перото на Суворов като гъвкав, подвижен и жив

организъм: „Плътните карета са тежки, най-подвижно е полковото каре, но и батальонните са годни; при кръстосан огън те бият противника на всички страни от единия до другия край, напред мъжествено, жестоко и бързо; ненастанената тежка артилерия върви по своя път батерейно с прикритието си; конницата сече и пробощда разбитите и разпръснатите в тил или за по-пълно поражение ги притиска в каретата... Пехотният огън открива победата, щикът пробощда бързо проникналите в карето, сабята и дротикът довършват докрай победата и преследването... Да се бие унищожително напред, като се върви без нощна почивка. Нощното поражение на противника показва изкуството на вождата да използва победата не за отличаване, а за постоянно. По плодовитост на релации човек може да се упражнява и после.“

В тези редове, които просто дишат енергия, порив, настъпателен дух, Суворов сякаш излиза извън тесните предели на кримския или кубанския боен театър. Пред себе си той вижда не възможния десант или още повече планинските партизани, а големи сили на редовна вражеска армия.

Отношенията с Високата порта по това време се разваляха от нежеланието на Портата да се примири с териториалните загуби и окончателно да утвърди Кючуккайнарджийския договор. Без да обяснява своите действия, Турция почна да трупа войски по Южния Буг и изпрати в Черно море три бойни ескадри. Румянцев възложи на Суворов да не допуска стоварването на десант, като действа при това изключително с мирни средства, като остави оръжието за краен случай. Фелдмаршалът се боеше дали Суворов ще се справи с подобна задача, при която дръзката решителност трябваше да отстъпи място на гъвкавата предпазливост. Като излагаше своите съмнения пред Потьомкин, той поясни: „Както не е общителен и отстъпчив господин Суворов, да не би да се скарат, а после и сбият.“ Дипломатическите способности, самообладанието и находчивостта на Суворов той можа да провери скоро.

От дълго време вече в Ахтиарския залив на котва стояха турски кораби. На 7 юни двама донски казаци се връщаха след смяната на постовете към своя лагер, когато трима турци ги извикаха, защото уж търсели преводач. Казаците отговориха, че между тях няма преводач и тъкмо щяха да завият по пътя, когато видяха, че турците се целят в тях

с пушки. Те препуснаха с конете, но беше късно: изтрещяха изстрели и единият от тях падна мъртъв от коня. Турците се хвърлиха да го ограбят, а вторият казак препусна при своите.

Суворов поиска от началника на турските кораби хаджи Мехмед да намери и накаже убийците, а в същото време покани Шахин Гирей да извършат малка демонстрация пред очите на неприятеля и обходи с него част от брега. Сравнително тясното гърло на Ахтиарския залив му подсказа търсения план. Трябваше само да изчака до получаването на отговора.

Както и се очакваше, хаджи Мехмед изпрати писмо с приятелски уверения, но не правеше нищо, за да накаже виновните. Тогава генерал-поручикът, който предварително бе набелязал местата за издигане на насипи, заповяда на шестте батальона „с достатъчно артилерия и конница, и с резерви“ през нощта на 15 юни да започнат тайно землени работи от двете страни на залива. На разсъмване те бяха преустановени.

Когато сутринта дежурният извика хаджи Мехмед на палубата, той видя зад флотилията, при изхода за морето, значителни земни насипи, наченки за артилерийски батареи и нито един жив човек. Обезпокоен, запита защо се строят укрепления. Докато чакаше отговора, мрачно ходеше по палубата и гледаше ту увисналите платна на своята флотилия, ту издигнатите насипи, които застрашаваха да го затворят. Донесоха писмо от Суворов:

„Като приех приятелски вашето писмо, аз останах изненадан от неочаквания въпрос, дали не сме нарушили взаимната си дружба... Ние нямаме никакви намерения да нарушим общия мир, а напротив, всички наши старания са насочени единствено към това да отбием всякакви враждебни опити от подобен характер и да запазим свято запечатаното с тържествени обещания на великите ни господари приятелство. И така, приятелю мой, човек може ясно да види моята искрена откровеност и че вашето съмнение произлиза от самите вас...“

Хаджи Мехмед побледня от гняв и скъса хартията:

— Да се излезе в морето!

— Но, ага, няма вятър...

— Да се предаде сигнал на флотилията: „Да се излезе на весла.“

Лодките бавно потеглиха фрегатите от залива. В морето обаче флотилията бе посрещната от пълно затишие. Суворов нареди да не

допускат турците за прясна вода, така че ги постави в безизходно положение. Флотилията престоя две седмици пред кримския бряг и бе принудена да замине за Синоп. Така безславно завърши опитът на турците да се настанят в Ахтиарския залив. Екатерина отбеляза успешните действия на генерал-поручика: „за изгонването на турската флота от Ахтиарското пристанище...“ му бе подарена златна табакера, украсена с брилянти. За потомството остана още една заслуга на Суворов. Той бе първият, който оцени значението на Ахтиарския залив и положи началото на бъдещата Севастополска крепост.

Колкото и успешни да бяха действията на Суворов, Екатерина все още се съмняваше в окончателното присъединяване на Крим. За да приближи желаната цел и да извлече колкото е възможно по-голяма полза в случай на несполука, Потьомкин реши да пресели от полуострова в Русия християните, предимно арменци и гърци. Повечето от тях бяха търговци, занаятчии, градинари и земеделци — трудолюбиви и заможни хора, които плащаха на хана и мурзите значителен данък. Какви изгоди получаваше с тази мярка? Преди всичко подчиняването на ненадеждния кримски управител. Като го лишаваше от значителна част от неговите доходи, Шахин Гирей ставаше повече зависим от Русия. Освен това се постигаше и друга, странична, но не по-малко важна цел.

Получил неограничена власт над южните руски земи — от Астрахан до полската граница, Потьомкин виждаше истинската си задача в усвояването на новодобитите Новоросийска, Азовска и Таганрогска губерния, които по това време бяха гола пустиня. Хората помнят „потьомкинските села“, разкошните декори, издигани от генерал-губернатора на Новорусия по пътя, изминат от Екатерина през 1787 година. Покрай фалшивите обаче той строеше — и то твърде много — „непотьомкински“, истински градове и селища.

Неговата енергия като администратор беше неизчерпаема. На юг той издигна нови крепости и сред тях пристанище за руската флота в устието на Днепър — Херсон; в Предкавказието построи верига от укрепления — Ставропол, Александров, Георгиевск, Екатеринодар. Необходими бяха хора, огромно количество преселници за обитатели на новите пространства.

Потьомкин се стремеше да издири всяка възможност, за да допълни липсата на хора. Той заповяда на Суворов да влезе във дръзка

с некрасовци; пресели част от запорожците в долината на Кубан, където те образуваха Черноморската казашка войска; най-сетне обърна внимание на кримските арменци и гърци. Извънредно трудната операция по извеждането им от ханството Потьомкин изцяло възложи на Суворов.

Татарите и самият Шахин, колкото и приятелски да бяха неговите отношения с генерал-поручика, не можеха равнодушно да се съгласят с това. Налагаше се решителните действия да бъдат маскирани с изтънчени софизми и дипломатически заобикалки. От май 1778 година Суворов успя за месец и половина да извърши твърде много и което е особено важно, да си осигури подкрепата на кримските църковни князе начело е гръцкия митрополит Игнатий. Подготовката за преселването се извършваше в такава тайна, че самият Румянцев узна всичко това чак на 17 юни от рапорта на Суворов: „Вярвам, че християните след месец могат да бъдат готови за изтегляне...“

По такъв начин прекият началник на Суворов беше през цялото това време в пълна неизвестност и бе поставен пред свършен факт! Също толкова честолубив, колкото и талантлив, Румянцев прекрасно знаеше своята цена и вече отдавна изпитваше неприязън и раздражение към Потьомкин, като не без основания се смяташе несправедливо пренебрегнат. И сега той не можеше да прикрие своята обида, тъй като разбираше цялото политическо значение на евакуацията на кримските християни за Русия. Потьомкин беше недосегаем, затова пък оставаше Суворов, който и преди бе будил неговото недоволство, като се бе обръщал неведнъж през главата му направо към фаворита. Както и самият Румянцев бе страдал от повисшите генерали, които му пречеха през Седемгодишната война, така сега сам почна да пречи на Суворов.

За преселването научи и Шахин Гирей и изпадна в състояние, близо до ярост: разкриваше се пълното безсилие на неговата власт, отнемаше му се важен източник на доходи. Без да желае и да чуе за възнаграждение, ханът незабавно скъса отношенията си със Суворов и Константинов, напусна своята столица Бахчисарай, заплаши, че ще отиде в Петербург с оплакване, разпространи слухове, че уж руските войски се готвят да избият татарите. Суворов отбиваше писмените нападки на „съсипвания от гняв“ Шахин Гирей, държеше готова

войската за охрана на преселниците и бе потънал в сложни интендантски сметки. За евакуирането бяха необходими шест хиляди волски впряга, трябваше да се изкупи „недвижимото фамилно“ имущество на арменците и гърците и да им се изберат удобни земи на новите места, а освен това да се вземат под внимание всички непредвидени усложнения, включително рушветите до пет хиляди рубли на откупчиците на митата за свободно превозване на имуществата.

От средата на юли Суворов започна редовно да уведомява Румянцев за хода на евакуацията. Неговите рапорти са написани в спокоен тон и не издават онова душевно смущение, в което живееше той, като чувствуваше враждебността на Румянцев, недостига на пари и противодействието на хана. Ролята на Румянцев в събитията, свързани с преселването на християните от Крим, се характеризира от Н. А. Полевой по следния начин:

„Ние не бихме повярвали, ако няхахме безспорни доказателства, че героят на Кагул се е унизил тогава до дребнави незначителни интриги против Суворов. Тъй като не е знаел дадените му тайни нареждания, той се противи на своеволните според него разпореждания на Суворов, пише на хана, спира преселването на кримските християни, изисква строг отчет — даже поощрява долните клеветници, които уверяват, че Суворов грабел Крим, допускал войниците да произволничат, вземал подаръци от хана.“

Болезнено мнителният Суворов увеличаваше във въображението си още повече размерите на тази неприязън. Всяка несправедлива забележка на Румянцев го хвърляше в дълбоко униние, караше го да пише, ако не на самия Потьомкин, то на ръководителя на неговата канцелария, „ловкия“ Пьотр Иванович Турчанинов, многоречиви оправдателни послания. От тях лъха страх и отчаяние: „Боя се особено от Пьо(тър) Але (ксандрович) за християните — ханът е изпратил при него с писма своя любимец. Да не ме оклевети в С(анкт) Петербург. Наистина нито пред бога, нито пред императрицата съм виновен.“ „От ф(елдмаршала) непрестанно се страхувам... боже пази, ако се залови за мними несполуки, ще ме изхвърли още от Вишенка^[1] цял-целеничък...“ Писмата са изпълнени с молби за преместване: „П(роменете) ми въздуха, ще имате полза от мен...“ „Завихрете ме в

друг климат, дайте ми работа, иначе ще бъде скучно, или ще бъде тежко“ и т.н.

Към всички напасти се прибави още една — болезнената треска, която свали на легло самия Суворов, неговата тригодишна дъщеря Наташа и бременната му жена. Сякаш никога досега не му бе бивало така тежко.

Най-сетне преселването на християните от Крим завърши. На 18 септември Суворов рапортува пред Румянцев за извозването в Азовска губерния на 31 098 души „от двата пола“. Руското правителство бе определило за новите жители земя в Приазовието: по-голямата част от гърците се установиха между реките Берда и Калмиус, където бяха основани градовете Мариопол и Мелитопол; арменците — по Дон, при крепостта „Свети Дмитрий“, с център Нахичевани, сегашно предградие на Ростов на Дон. Бремето от душата му падна, макар и посетнешната съдба на тези хора да продължаваше да го тревожи и той напомня на Турчанинов през 1779 година: „положението на вече преселените в Азовска губерния бивши кримски християни не е най-доброто“ и моли „да се подобри благосъстоянието на този значителен брой руски граждани от тези народности чрез човеколюбиво и добронамерено подпомагане“.

Още не бе завършило изселването на арменците и гърците от Крим, когато отвън възникна нова опасност: в началото на септември 1778 година в Черно море се появи огромна турска флота, на брой 170 „флага“, и обкръжи част от полуострова, като се държеше по-близо до Кафа, т.е. Феодосия. Суворов заповяда на княз Багратион да въведе резервния корпус в Крим и почна да маневрира с войските по брега според движението на турските кораби.

Тъй като по това време в страната на султана бе избухнала „смъртоносна язва“ — чума, това даваше повод да не се допуска нито един човек от корабите. Турците искаха разрешение да слязат на брега за разходка. Беше им отказано поради карантината; неколцина чиновници помолиха „да поседят при файтоните“ — бе отказано; да набавят прясна вода на корабите — „много любезно отказано“. Без да постигнат нещо, турците дадоха сигнал по флота с оръдейни изстрели и като вдигнаха платна, отплуваха за Константинопол. Несполучилото начинание им струваше седем хиляди моряци и седем кораба; още по пътя се наложи да изгорят осемдесеторъдейния флагмански кораб.

Малко по малко вълненията в Крим затихнаха, но започнаха неприятности в Кубан. Назначеният там от Суворов генерал-майор В. В. Райзер се оказа недостатъчно способен и ограничен управител. Въпреки строгите указания на командувачия, който бе забранил всякакви настъпателни действия, Райзер бе организиран експедиция отвъд Кубан, бе опожарил селища и озлобил с тези си действия планинците. Като поиска да се разследва случаят и да се предадат виновните на съда, Суворов изтъкна грешката на Райзер, но той отново направи пропуск, като оскърби сераскера на кубанските ногайци Арслан Гирей, а след месец проспана набег на планинците срещу полско укрепление.

Суворов го извика в Крим за обяснения, но не го остави да направи това, а веднага се нахвърли върху него:

— Срам, ваше превъзходителство, Викентий Викентиевич! Срам за императорското оръжие! Не страшни неприятели, а малобройни разбойници отвъд реката не можахте да усмирите.

Той тичаше из стаята, като размахваше ръце и отсечено говореше:

— Докато бях в Кубан, тия отвъд реката бяха покорни. Аз ги склонявах с благовидност и сиятелният сераскер ми помагаше в това. Не е прилично да бъдат усмирявани с разорение от руска страна!

Райзер се помъчи да възрази:

— Изглежда сами си се плашат, затова и започват да правят глупости.

Суворов рязко спря пред Райзер и вдигна пред лицето му показалец, като бавно, с разчленяване на думите, сякаш искаше да ги втълпи на злополучния генерал, изрече:

— До-бро-на-ме-ре-но-то ве-ли-ко-ду-ши-е по-ня-ко-га е по-по-лез-но от стрем-глав-ия бо-ен меч!

— Но, ваше превъзходителство!

Суворов тропаше с крак в такт с думите:

— Не могат да се изброят вредните приключения след поемането на командването на Кубанския корпус от вас. Каква е причината? Вашите грешки! Поради тях войските са се отпуснали и стават плячка — срамно е да се каже — на варвари, които нямат никакво понятие от военна уредба!

— Нощем човек не може да види всичко...

Генерал-поручикът отново избухна:

— Старшият генерал трябва да бди, когато всички спят! Да не изпада в богаташко разхайтване! Самите вие трябва навсякъде, всичко със собствените си очи да виждате, повсеместно да поправяте, да подреждате и да предопределяте!

Дошлият за доклад генерал-майор М. И. Кутузов се осведоми в съседната стая от ординареца Горшков за причината на този шум.

— Заповядано е никой да не се пуска! — достатъчно високо пошепна сержантът. — Негово превъзходителство Лександър Василич малко кастрят.

Краят на 1778 година измина в непрекъснати организационни грижи в Крим и Кубан. През януари 1779 година Румянцев възложи на Суворов да огледа астраханско-кизляр-моздокската граница. Като се отби за малко при семейството си в Полтава, генерал-поручикът почти месец и половина обследва по лоши зимни пътища, в проста каруца, грамадната гранична линия, протегнала се на 1200 версти, а след това и Кубанските укрепления. Благодарение на неговите усилия на мястото на Райзер бе назначен бригадирът К. Х. Гинцел.

Потънал в административните грижи, Суворов не знаеше за извършващите се промени в голямата политика.

[1] По това време П. А. Румянцев се намира в имението си Вишенка. ↑

Не без влиянието на Потьомкин Екатерина започна сближаване с Австрия. Към пролетта на 1779 година войната за баварското наследство между Австрия и Прусия, известна в историята под названието „картофена“, завърши: в продължение на две години нямаше нито едно сражение, двете войски само маневрираха и повреждаха нивите. Екатерина стана посредница между воюващите страни и ги накара да сключат мир, което бе много голям дипломатически успех на Русия. Като развързваше ръцете си и бе заинтересована от отслабването на Османската империя, Австрия се нуждаеше и от сигурен съюзник. Ето защо предложението за съвместни действия против Портата, направено от Екатерина в началото на 1779 година, намери горещ отклик при двора на император Йосиф II.

В Турция, изчерпала всички възможности за военни демонстрации в Черно море и на Дунава, изтощена от безславната за нея доскорошна кампания, навреме взеха връх привържениците на мира с Русия. На 10 март 1779 година в Константинопол бе най-сетне подписан документ, който потвърждаваше всички условия на Кючуккайнарджийския договор. В отговор на признаването от страна на Портата на Шахин Гирей като законен и независим кримски хан правителството на Екатерина се задължаваше да изтегли руските войски от полуострова и да опразни напълно Кубанската укрепена линия.

За Суворов и Румянцев това бе съвсем неочаквано. Трябваше да се разруши почти всичко, което с толкова усилия бяха успели да създадат — крепостите, полските укрепления, постовете. В Крим оставаше само шестхиляден отряд пехота, като гарнизон на Керч и Еникуле.

Суворов използва евакуацията на войските за поредно упражнение и го проведе с обичайния блясък. Последните части на Кримския корпус преминаха Перекопската линия на 10 юни, като не

оставиха на полуострова нито един болен и не реквизираха нито една местна каруца.

Молбите за ново назначение, с които генерал-поручикът отдавна бомбардираше Потьомкин чрез Турчанинов, се увенчаха с успех едва в началото на юни 1779 година. Този път генерал-губернаторът го уведоми лично за назначаването му командир на пограничната Новоросийска дивизия, подчинена непосредствено на Потьомкин. В своите писма Суворов неуморно превъзнасяше фаворита, молеше го за голям брой отличили се подчинени и изглежда се чувствуваше напълно доволен от съдбата. Но, казано с неговите думи, под „стоическата кожа“ бушуваше ревността на самолюбивия измамен мъж.

Бракът на Суворови имаше вече пукнатини. За да бъдем справедливи, трябва да кажем, че през всички тези години на Варвара Ивановна не ѝ беше леко. Тя живееше ту в Опошня при Полтава, ту следваше своя неспокоен генерал-поручик. Безкрайните пътешествия очевидно не бяха минали даром за нея: поради друсането по ужасните пътища през 1776–1777 година тя два пъти бе помятала. В нездравия климат на Крим осем месеца не стана от леглото от треска. Потънал до гуша в работа, Суворов не виждаше съпругата си по половин година. Красивата млада жена, която при това нямаше устойчиви нравствени разбирания, се поддаде на изкушение. През лятото на 1777 година тя почна роман със секунд-майора от Санктпетербургския драгунски полк Николай Суворов.

Внук на Иван Иванович Суворов, доведеният брат на Василий Иванович, той се падаше на великия пълководец внук чрез племенника и се ползуваше дълго време от разположението му. Под негово началство бе служил в Суздалския полк и бе проявил необикновена храброст при Ландскрон и обсадата на Краков. През 1778 година Николай Суворов се намираше в Крим като началник на полицията при Шахин Гирей. Услужливи хора побързаха да разкрият във всички подробности тайните връзки между Варвара Ивановна и Николай Суворов.

Чист и откровен, казал за себе си: „освен брака нищо друго не познавам“, А. В. Суворов бе потресен от разкрилото му се вероломство едновременно на двама близки хора. Сякаш се смъкна и отслабна за няколко часа през този юнски ден на 1779 година.

— Толкова благодетелствуваният от мен се оказа гнусен съблазнител, а тя — блудница! — сега Суворов избягваше даже да споменава името на жена си. — Правилото на Йонатан Велики е — отмъщението да се отлага до удобния момент.

Спомняше си романа на Филдинг „Историята на Йонатан Вилд Велики“, преведен наскоро, през 1772 година, от Иван Ситенски.

— Но какво ми остава тогава? Да извикам безсилно и да се върна в стоическата си кожа? Не, отмъщението тук не търпи отлагане!

След кратко и бурно обяснение Суворови се разделиха: Варвара Ивановна и Наташа заминаха за Москва, в къщата на Большая Никитска. Пред нея за столицата летяха писмата на Суворов до неговите близки, например запасния капитан Иван Дмитриевич Канищев. Като измъчваше себе си, генерал-поручикът съобщаваше подробности за измяната, която бе за него именно *измяна*, равнозначна на предателство в боя. В заслепението си той беше готов даже да наговори за Варюта излишни неща, може би в желанието си да я очерни не толкова в очите на някой си Канищев или московските лели на Варвара Ивановна, колкото в своите собствени. Той искаше окончателно да се убеди във вероломството и извратеността на нейната природа.

„Да не мислиш, че е само Н(иколай) С(уворов): за нея понякога всички са равни. Тя е твърде лукава, но Н(иколай) С(уворов) са виждали да ходи при нея нощем с бяла наметка. В моята къща той да не идва, а другите — колкото може. Само че и това е хитро: ще се среща с него по църкви, по весели места, в чужди къщи, та и моите служители да не виждат. Но най-добре ще е, като пристигне сега в Москва и влезе в моя дом, делитба според зестрата.“

Като даваше на Канищев разни деликатни поръчения, той искаше:

„На бившата моя жена... много ми се иска да зная нейните любовни похождения като мома... И накрай да ми се съобщават такива неща, макар и с непознат почерк — както искаш, все едно.“

„Макар и за писмата, които ще й пише Н(иколай) Суворов), да са взети всички предпазни мерки и се получават тайно, постарай се да бъдат доставени по всякакъв възможен начин...“

Ревността не престава да го мъчи. Той се готви за развод. Но като се изповядва пред Канищев, не може сам да разкаже за случилото се

на другите близки и роднини: на девера си И. Р. Горчаков, на секретаря на консисторията Деев, на главния управител на неговите имения Терентий Иванович Черкасов:

— Довери всичко подробно на Терентий Иванович, а аз все още наистина се срамувам.

През септември 1779 година Суворов подаде молба за развод в Славянската духовна консистория. Той обвини жена си в това, че тя, „презряла християнския закон и страха от бога, се е поддала на неистови беззакония открито с моя племенник... През (1)778 (година), през време на отсъствието ми от дома, той тайно бил допускан от нея в спалнята, а после и през тази година, след идването си в Полтава, същият този племенник е живял при нея двадесет и четири дни непозволено, за които нейни постъпки аз мога да докажа и да я обвиня със свидетели.“

Присъщата му решителност се проявява и в семейния конфликт. Той подкрепя своята молба до консисторията с писмо до великия Потьомкин, когото моли да ходатайствува пред императрицата „да ме освободи завинаги от веригите на бившия... съюз, за който и споменът вече у мене е изтрит“. Едновременно с това той иска да настани дъщеря си в института за благородни девици в Смолни, като я вземе от Варвара Ивановна. Желанието на Суворов бе изпълнено и пристигналият на 31 декември 1779 година в Москва капитан от Суздалския полк Пьотр Корицки взе по височайша заповед малката Наташа от майка ѝ и я заведе в Петербург. Тъй като силно я обичаше, Суворов не се реши да поеме пред началничката на института в Смолни дъо Лафон изискваното задължение, че няма да я взема у дома до завършване на курса. Поради това в института я настаниха отделно от останалите възпитанички.

Не без помощта на Потьомкин Суворов бе извикан към края на 1779 година в Петербург. На 24 декември той бе поканен да се яви при Екатерина, която го прие с малка корона на главата и пъстрото облекло на кавалерите на ордена „Александър Невски“. Царицата, в чийто живот интимните неща играеха огромна роля, обичаше „да урежда“ личния живот на своите поданици и беше вече добре осведомена за желанието на Суворов да се разведе.

Внимателен и даже подозрителен, в своите разговори и писма до велможите, в това число и Потьомкин, той често се отърваваше с

шеговити измислици или се правеше на смахнат. Ето защо когато Екатерина бе запитала веднъж Потьомкин за него, той бе казал, че Суворов е добър войник и партизанин, но голям особняк. Докато разговаряше с пълководеца обаче, императрицата се удивяваше на обширната му осведоменост и задълбочени доводи. Той знаеше и виждаше в политиката повече от посветилите се на това поприще цял век дипломати, говореше за европейския военен театър, за съдбата на Полша и Високата порта. Тя говори с него дълго, а в края на аудиенцията отбоде от дрехата си брилянтената звезда на „Свети Александър Невски“ и му я подари.

Без съмнение императрицата се намесва лично в спора на Суворов с жена му и го скланя да се помири. Така той се среща с Варвара Ивановна в Москва през януари 1780 година. Тук, в първопрестолния град, получи и тайната заповед на Потьомкин да замине незабавно за Астрахан, където да подготви военна експедиция за отвъд Каспийско море.

Като най-близка цел на похода Потьомкин сочеше персийския пристанищен град на Каспийско море Рязц — Рещ, чрез заемането на който можеше да се постигне и по-далечната — да се насочи през Русия богатата остиндийска търговия, смущавана поради невъзможността да се осигури безопасност на търговските кораби, тъй като през това време бе избухнала войната между Англия и Франция. Тези две най-големи държави в Европа бяха заети освен това с вътрешните си работи: Франция преживяваше предреволюционно брожение; Англия се бореше с откъсналите се северноамерикански провинции. При тези условия за Потьомкин, а с него и за Екатерина, изглеждаше възможно не само да бъдат възвърнати земите, завоювани от Пьотр I по южните брегове на Каспийско море и предадени на Надир шах от Ана Йоановна, но и да се използват изгодите от остиндийската търговия.

Суворов пристигна в Астрахан заедно с жена си през първата половина на февруари 1780 година. Той веднага се зае с проучването на пътя от Кизляр към Рещ и състоянието на подчинената му Каспийска флотилия. Живееше както в самия град, в Спаския манастир, така и в богатото имение в село Началово, „Черепаха“, което принадлежеше на един от така често срещаните през осемнадесетия век „случайни“ хора, Никита Афанасиевич Бекетов.

Той бе роден чичо на известния поет И. И. Дмитриев и сам пишеше стихове, а според авторитетното свидетелство на великия Фьодор Волков беше забележителен актьор. Когато в сухопътния кадетски корпус изпълняваше една от женските роли в Сумароковата трагедия „Синав и Трувор“, дошла Елисавета и била заплена от неговата младост, красота и нежност. Издигането на Бекетов било кратко, а кариерата неуспешна. Като командир на 4-ти гренадирски полк през Седемгодишната война той го бе погубил в сражението при Цорндорф и сам бе попаднал в плен. От 1763 до 1773 година Бекетов бе изпълнявал длъжността астрахански губернатор. В неговото село Началово, което се намираще на дванадесет версти от Астрахан, се издигаха прекрасен господарски дом и дървена Георгиевска църква, обкръжени с лозя. Черепеховското грозде се поднасяше даже на императорската маса. Тук Суворов се разхождаше из селото и подаряваше на селските деца бисквити и орехи.

Съдбата обаче му бе подготвила нов удар. В началото на март Варюта му призна, че някакъв „осквернител“ я нападнал и като я заплашил с два пистолета, я овладял. Суворов се обръща към своя покровител Турчанинов и горещо настоява за наказването на виновника, останал за потомството неизвестен. Този път генералът не обвинява в нищо Варвара Ивановна, а се мъчи да я оправдае — с особения характер на обстоятелствата, със заплахата и насилието. Тук проличават неговите чувства към жена му; проявява се трогателната човечност на Суворов.

„Съжалете се над бедната Варвара Ивановна, която ми е по скъпа от живота, иначе господ-бог ще накаже вас! Като гледам положението ѝ, не мога да изтрия сълзите си. Защитете нейната чест. Сатирикът би казал, че това е могло да бъде любовна история; но гордостта, майка на своеволието, лицемерието, покров на недостатъците — са части от нейното неразумно възпитание. Тя е била оставена, без да бъде посветена в добродетелите и пороците, така че могла ли е в случая да различи गरेказаното от истината? Не, това е истинско насилие, достойно за наказание по военния устав! Ако се възрази: че тя «после вече отишла сама...», ще забележа: страхът от разкриването, присмехът, опасността от убийството — всичко това далеч не е женска слабост. Накажете този изверг според примерната строгост на духовните и светските закони, унищожете людските съблазни, спасете

честта на най-верния раб на нашата Майка, който има почти четиридесетгодишна отечествена служба.“

Той убеждава своя петербургски приятел, че Варвара Ивановна се подготвя в благочестие, пост и молитва под ръководството на „достоеен пастир“. Но кой е избран за пастир в случая? Такъв развратен майстор на флирта като стопанина на „Черепаха“ Бекетов! Наистина никакви превратности на съдбата не можеха да отучат Суворов, това възрастно дете, безконтролно да се доверява на хората и да разчита на тях като на самия себе си. За него е достатъчно чисто „външното“ разкажание на Варюта, за да повярва вече на възможността за обновяване на техния съюз.

През Страстната седмица, между 11 и 18 април, преди самия Великден, Суворов изпрати през нощта да доведат в „Черепаха“ катедралния протойерей отец Василий Панфилов и игуменката на Благовещенския манастир Маргарита. Сутринта ги посрещна самият генерал-поручик с жена си. Той бе облечен с проста войнишка униформа, а тя — със сарафан. Всички веднага отидоха в Георгиевската църква. Отец Василий, в пълно одеяние, отвори царските двери. Всички в църквата коленичиха, като се обливаха в сълзи. След това Суворов стана, влезе в олтара и като направи три поклона до земята, почтително целуна престола и после падна в краката на протойерея:

— Прости мен и моята жена, освободи от мъки моята съвест!

Протойерейт го изведе от олтара и го накара да коленичи, а Варвара Ивановна повдигна да се изправи и я поведе да целуне скъпоценната икона на Рудневската божа майка, подарена на Бекетов от Екатерина II. След това съпрузите се поклониха един на друг до земята, а отец Василий прочете опростителна молитва, отслужи литургия и причести разкаяните:

— И ненавижданите от нас да простим до Възкресението...

Като възстановява мира в семейството си, Суворов нито за миг не забравя поверената му мисия. Енергично се готви за поход отвъд Каспийско море, нарежда да се ремонтират корабите, очаква пристигането на артилерия и подкрепления, моли да изпратят добър преводач от азиатските езици. През май под негово командване минава Казанската дивизия, комплектувана всъщност от два полка. Генерал-поручикът установява връзка с владетеля на Рещ и Гилянската

провинция, Гедает хан, и го склонява да приеме руско поданство. Положено е успешно начало. В душата на Суворов обаче постепенно се прокрадват съмнения. Той чувства как поддръжката на Потьомкин, загубил интерес към Каспийската експедиция, все повече отслабва. По това време английските работи в Индия отново се бяха подобрили, така че се налагаше да бъдат забравени плановете, свързани с подчиняването на остиндийската търговия.

В края на краищата Суворов остана измамен — с призрачна власт, изпокарал се с местното началство, погребан за повече от две години в глухата астраханска провинция. Потьомкин сякаш бе охладнял не само към персийските планове, но и временно към самия Суворов и не отговаряше на съзливите му молби за преместване. През юни 1781 година той назначи за началник на Каспийската флотилия тридесетгодишния пришелец от Далмация, капитан 2-ри ранг М. И. Войнович. Той обаче се считаше подчинен не на Суворов, а на учреденото в Херсон Адмиралтейство и на самия Потьомкин, с чието доверие се ползуваше.

Без да съобщи на генерал-поручика, Войнович излезе на 29 юни със своята флотилия в морето и се насочи към бреговете на Персия. В началото дръзката експедиция вървеше успешно: Войнович даже се споразумя с астрабадския хан Ага Мохамед за построяването на укрепена руска фактория в югозападния район на Каспийско море. Но след това го заловиха заедно с другите офицери, а укрепленията разрушиха. Неподготвеният, авантюристичен по характер опит на Войнович да се закрепил на персийския бряг погуби окончателно в очите на Потьомкин самата идея за Каспийски поход.

Положението на Суворов стана непоносимо. В действителност той не разполагаше нито с флота, нито със сухопътни войски, защото двата полка на Казанската дивизия просто не пристигнаха в Астрахан. Той се считаше за заточен и тъй като бе лишен от всякаква работа, изпадна в състояние на злъчна раздражителност. В Астрахан се носеха празни сплетни за неговите чудачества, а когато стана известен епизодът с църковното му помиряване със съпругата, това наля още повече масло в огъня. На чувствителния до мнителност пълководец навсякъде се привиждаха врагове, които се стремят да го очернят и унижат. Своите подозрения и обиди той поверяваше на хартията, като обсипваше с жалостиви писма Турчанинов. „Сега тук се чувствавам

забравен, с намалено далечно командване, което и на вас в началото изглеждаше подозрително, не трябва ли вече да се съмнявам в колебливата милост на моя покровител към мене? И тъй като само него имам, ако се лиша без причина, какво ми остава да правя тогава?... Освен да се стремя към усамотение, към някакво тихо пристанище, в което да прекарам остатъка от своите дни?“

Като остави гъшето перо настрана, Суворов прочете отново написаното. Ами ако изведнъж Потьомкин наистина го изостави? Тогава лошо. Ще го затрият придворните — розовите токчета — и парвенютата, награбили чинове. Генералът почна да тича из стаята, като гневно мърмореше:

— Този се издигнал за докарване на знамена, онзи — за докарване на кукли, този за квартирмайторски преход, онзи — поради бащин произход още като пеленаче...

Долу вратата хлопна. Дочу се ядовитият глас на жена му. Суворов изтича по стълбата.

— Варюта? Защо така рано от църква?

Румена, сивоока, тя беше готова да се разплаче от обида. Не стига, дете губернаторшата Жукова не й определила нито една визита, но и едвам я поздравила.

Суворов размаха ръце.

— Пък ти съвсем не я поздравявай! С това вице-ре иска да засегне мен!

Той бе сигурен, че изпълняващият длъжността губернатор Жуков, или както той го наричаше „вице-ре“, му е нагласил нова обида и въпреки това не можеше да не се съобразява с него: Жуков бе женен за родната племенница на Потьомкин, Ана Василиевна Енгелгард.

— Той мисли само за приеми. Непрекъснато да танцува и да играе на карти вист... Вице-ре и неговият шут Пиери — ето моите врагове.

— Утре е Михайловден — напомни Варвара Ивановна. — Поканени сме на обед у Пиери.

Командирът на Астраханския полк Пиери не беше подчинен на генерал-поручика и открито раболепничеше пред Жуков. Посещенията на знатните граждани по празниците се превръщаха за Суворов в истинско изтезание, но не можеше и да отказва — ще стигне до ушите на светлейшия...

Привикнали да обядват твърде рано, в осем-девет часа, Суворов и Варюта седяха дълго в приемната на Пиери, като очакваха да ги поканят на масата. Поставеният в дъбова рамка холандски часовник би два, би три пъти, а покана нямаше. Но ето че Пиери даде знак и сам изтича към вратата. Веднага гръмна скритият зад паравана военен оркестър, който не бе достоил със същото Суворов при неговото пристигане.

— Дали не е някой от втори клас? — разтревожи се Суворов.

— Какво говорите, отде тук генерал-аншеф...

Суворов подскочи към прозореца:

— Ба! Каретата на вице-ре! Тайния съветник приемат като генерал-аншеф!

Той се обърна към слугите и със сподавен от обида глас рече:

— Какво чакате? Веднага носете обеди!

Когато Жуков и Пиери се появиха в покоите, Суворов вече седеше на масата, опитваше ястията и ги отстраняваше едно след друго. Като видя влезлите, той се хвана за корема:

— Яденето е изстинало, престояло, подправено. Нямам сили, наредете да извикат лекар! От стомаха ми се надигат пари до мозъка.

Той остави доктора да опипа пулса, поклони се на Жуков и си тръгна за дома. Докато седеше в покритата шейна, тъжно каза на жена си:

— По-добре е да не ходя на подобни сборища. Но като живея сред десет-петнадесет хиляди войници, мога ли да стана Тимон-мизантропът?

Свадлив, саможив, склонен към неочаквано буйни действия, генералът изглеждаше на астраханските жители заядлив и смешен особняк, при това останал без занимания. За него съчиняваха небивалици, припомняха и онова, което се разправяше от недоброжелателите му в Крим. Из града от ръка на ръка почна да се разнася пасквил, в който се говореше за Суворов под името Фехт Али хан. Както мислеше пълководецът, той бе съчинен от постоянните участници в приемите на Жуков — бившия губернатор на Астрахан генерал-майор И. В. Якоби, действителния статски съветник М. С. Степанов и местния жител, търговец на едро, Навруз Али Имангулов. Оскърбен до дъното на душата си, Суворов ходеше бързо из стаите и

изливаше мъката си пред близките — Варюта и Митюша, поручик Горихвостов, негов кръщелник и ковчезник в канцеларията:

— Бил съм генерал, тръгнал да завоюва Персия? Аз се хваля само, че близо четиридесет години служа непорочно. Искал съм красавици на хановете? Срамно е да се говори! Освен семейството аз не познавам друго, защо да не се застъпвам за своята чест. Искал съм най-добрите персийски ездитни коне? Аз пътувам с пощенски. Най-добрите украшения? Сандък за тях нямам. Скъпоценности? Имам много брилянти, получени от най-височайшите на света ръце! Индийски брокати? Аз наистина не зная има ли такова нещо там...

Мнителният генерал-поручик все повече мислеше, че тежкото му положение в Астрахан се дължи на отмъщение от страна на Потьомкин. „К(няз) Г(ригорий) А(лександрович) е заповядал на губ(ернатора) да ме сведе до нищожество“ — оплаква се той на Турчанинов и завършва поредната си изповед с отчаян вик: „Боже мой! Дълго ли ще ме мъчат с подобна тирания?“ Трябва ли да говорим колко се е радвал той, когато получава указа на Военната колегия „да замине за Казанската дивизия“. Впрочем и в Казан не остава дълго. Още през август бе заповядано на дивизията да замине за Моздок, а на самия Суворов — да поеме в участъка Кизикирм, на Днепър, войските от генерал-майор дьо Балмен. Суворов бе отново необходим на Потьомкин в Крим и Кубан, където той наскоро се бе проявил блестящо.

От дълго време вече генерал-поручикът следеше развоя на събитията в Причерноморието. Въпреки конвенцията от 1779 година и официалното признаване на Шахин Гирей, Турция не преставаше тайно да подбужда против него кримските татари, а също така и планинците и ногайците отвъд Кубан. През есента на 1781 година поголемият брат на кримския хан, Батир Гирей, който живееше в Таман и бе ярък привърженик на древните обичаи и ревностен мюсюлманин, започна агитация против Шахин сред ногайските мурзи и своите привърженици в Крим. Към недоволните се присъедини в началото на 1782 година кримският мюфтия и се зае в публичните проповеди да изобличава Шахин в отстъпничество от Корана и подражание на неверниците.

Както и предполагаше Суворов, който познаваше твърдия характер на Шахин Гирей, ответните мерки на хана бяха толкова

жестоки, че само озлобиха татарите. По негова заповед мюфтията и двама знатни мурзи бяха обесени и бе обявено от минаретата, че такава участ ще постигне всеки размирник. В отговор на това неговият роднина Махмуд Гирей вдигна въстание, в което взеха участие много бивши привърженици на Девлет Гирей, отишли преди това отвъд Кубан и в Турция. Въстаналите превзеха столицата на Кримското ханство Бахчисарай. Заедно с вярната си гвардия, бишлите, Шахин избяга под защитата на руските войски в Керч. Батир Гирей премина по море в Кафа и със съгласието на тулския султан бе провъзгласен за главатар на всички татарски орди. Руските войски се съсредоточиха в Никопол, на двадесет и пет километра от Перекоп, зает от татарски отряд.

3

От Казан Суворов замина за Херсон при Потьомкин. Пътуваше както обикновено с проста, открита кола, заедно с поручик Горихвостов. Наоколо се простираха пустеещите доскоро плодородни степи, сега разпределяни и заемани от преселници от вътрешните области на Русия, държавни и помещически селяни, които бяха привлечени тук от десетгодишното освобождаване от данъци. Той минаваше през селища на кримски арменци и гърци, запорожци, сърби, немци-колонисти. Големият брой куриерски коли, военни патрули и команди показваха, че Херсон е близо.

Херсон беше едва ли не най-важният от всички двеста и четиридесет града, основани по личната заповед на Екатерина II. Ако е истина, че голяма част от тях бяха в действителност жалки села, а други се оказаха безжизнени и загинаха още с раждането си, то някои се разраснаха, укрепнаха и определиха за кратко време истинския облик на новите руски губернии. Херсон, получил името на гръцко божество, създаден в непосредствена близост до турската крепост Очаков, бе град и пристанище на Днепър, заплашваше Османската държава и утвърждаваше морското могъщество на Русия. Тук се намираще Адмиралтейската колегия, която управляваше флотите в Черно, Азовско и Каспийско море и се изграждаха най-големите в страната корабостроителници. За Херсон Потьомкин бе определил ролята на столица на Таврида.

Наистина през 1782 година самата дума „столица“ малко прилягаше на селището, повечето жители на което живееха в землянки, изкопани в хълма и покрити с камъш и пръст. Като минаваше по улиците на Херсон, Суворов видя край себе си еднообразни редици колиби, които за прозорци имаха дървени рамки, облепени с намаслена хартия. В пристанището на днепровския залив се виждаха мачтите на линейни кораби и фрегати, а още по-далеч — елинги за постройка на плавателни съдове. Корабостроителниците бяха прикрити от издигнатата непосредствено до Днепър крепост, северно от която възникваше предградие за офицерите и войниците. В

центъра на града, при църквата, се издигаше дървеният дворец на губернатора — резиденцията на Потьомкин.

В обширния двор скучаеха и се мотаеха, загубили надежда, че ще си спомнят за тях, куриери и ординарци; пред входа дежуреше запрегнат в шест коня параден екипаж. Генерал-поручикът изпрати Горихвостов да се погрижи за настаняването. Като влезе в чакалнята, едва си проби път през тълпата от велможи, генерали и чиновници, които не се решаваха даже да се приближат до вратата на Потьомкиновия кабинет и търпеливо очакваха излизането на всесилния фаворит.

Дежурният офицер побърза да доложи за пристигането на Суворов. Наредено бе да го поканят.

Суворов надникна в огромното помещение и видя дълбоко навътре Потьомкин — зад маса, отрупана с бутилки с квас. Пъхнал разперени пръсти в дългите си черни коси, едноокият гигант седеше облечен в своя знаменит стар и замаслен халат. Мургавото му лице беше както обикновено замислено. От време на време вземаше от огромното блюдо на масата по някоя пирожка с пресен лук и както изглежда съвсем машинално я пъхаше в устата си. Единственото му око бе обърнато към подадените му от скулестия, почнал да оплешивява човек книжа — това бе чиновникът за особени поръчения Попов, който по-късно стана секретар при Екатерина.

Потьомкин ядосано вдигна глава, сякаш бе забравил, че е поканил Суворов, но веднага лицето му се проясни и той размаха хартията:

— Генерал-поручик! Тъкмо навреме. Влизай.

— Батюшка светлейши княже, не преча ли?

Като се кланяше, Суворов бързо мина през залата.

— Сядай и благоволи да послушаш. За почивка съчиних записка във връзка с облеклото и въоръжението на нашата армия. Мисля, че няма да възразиш.

— За бога, благодетелю наш, Григорий Александрович! — бързо изрече Суворов, като наведе глава встрани. — Може ли да се помисли такова нещо, да възразя на моя великодушен началник!

Суворов седна на кожена банкетка срещу Потьомкин.

— Чети, Василий! — предаде князът хартията на Попов.

Той започна с висок напрегнат глас:

— „В предишните времена в Европа, когато всеки, който е могъл, трябвало да ходи на война и според тогавашния начин на воюване трябвало да се бие с хладно оръжие, той според възможностите си се е обременявал с железни брони...“

— По-ясно, по-ясно чети — погледна го накриво Потьомкин.

— „После, като предприемали далечни походи и се строели и ескадрони, започнали да се облекчават: ризниците за цял ръст били заменени с половинки, а най-сетне и те били намалени така, че накрая от цялото това готическо снаряжение останала само предната част и каската за шапка, а в пехотата един знак, и то у офицерите...“

Потьомкин отново се намръщи.

— Ти какво караш като дякон... Дай на мен.

Той изпи на един дъх чаша квас, постави хартията далеч от себе си и дрезгаво, но високо продължи четенето.

„Когато в Русия се въвеждаше редовна армия, дойдоха чуждестранни офицери с педантизма на тогавашното време. А нашите, като не знаеха истинската цена на вещите от военното снаряжение, смятаха всичко за свещено и сякаш тайнствено...“

По лицето на Суворов се отрази искрено любопитство.

— „... Струваше им се, че редовният войник не може без плитки, шапки, капаци, маншети, хватки с пушката. Като се занимават с такива глупости, те и до ден-днешен не знаят най-важните неща и движения, а колкото се отнася до изправността на оръжието, то полирането и лъскавината се предпочитат пред изправността, а да стрелят почти не умеят. С една дума облеклото и амуницията на нашите войски са такива, че почти не може да се измисли нещо по-добро за потискане на войниците, още повече че те, дошли от село близо на тридесетгодишна възраст, за пръв път виждат тесни ботуши, множество превръзки, стегнато долно облекло и редица неща, които съкращават живота...“

— Наистина е така! — не издържа Суворов и скочи от банкетката. — Ай княже, ай Потьомкин! Да живее Потьомкин!

— Ваше превъзходителство — в гласа на Потьомкин прозвуча тържество, макар лицето му да оставаше безизразно, — не ме прекъсвай, бъди добър.

Той остави хартията настрана и се надигна, като изглеждаше още по-висок близо до хилавия Суворов, закрачи из залата и почна

отсечено да произнася отделни фрази от очевидно любимата си „Записка“:

— Да се навиват, да се пудрят, да сплитат коси — това войнишка работа ли е? Те нямат камердинери. А за какво им са буклите?... Всеки трябва да се съгласи, че е по-полезно главата да се измие и реши, вместо да се обременява с пудра, мазнина, брашно, фуркети, плитки...

Той се спря пред Суворов и го хвана за раменете.

— Войнишкият тоалет трябва да бъде такъв: щом станал, значи готов.

— Наистина! — подхвана генерал-поручикът. — Бързината, ето главната заповед за военния. Здравето! Бодростта! Храбростта! Упражнението!

С въображаема пушка той почна бързо да прави щикови хватки. Попов с известен страх гледаше ту него, ту светлейшия княз, а хитрите му татарски очички леко блестяха. Но Потьомкин с видимо удоволствие наблюдаваше впечатлението, което неговата записка бе направила на прочутия генерал. Никой не забеляза как в залата се бе промъкнал фронт с накъдрена перука и разкошно извезан камзол, ръкавите на който бяха общити с много нежни дантели. Той се приведе в изискан поклон незабелязано от никого и неочаквано каза на френски:

— Масата е сложена, ваша светлост...

И като още повече се подмилкваше:

— Светлейши княже, какво става тук? Може би трябва да доведем войниците от караула за обучение с пушка?

Потьомкин сякаш чакаше именно това предложение.

— Викай, Масо, и то незабавно. И кажи освен това да дадат сапун и съд с гореща вода.

Масо, който бе хирург и шут при Потьомкин, вдигна рамене и изчезна зад вратата. Князът намигна на Суворов:

— Я да накараме французина да поработи над войнишката прическа!...

Съдът с водата бе сложен на банкетката. Двама юнаци — носове като луковици, тесни лакирани ботуши, къси опънати гащи от еленова кожа, червени камзоли и триъгълни шапки — застанаха вцепенени пред Потьомкин.

— Хайде, дечица — обърна се князът към тях, — сваляйте шапките, сега хирургът ще ви мие главите.

— Аз? — Масо с погнуса плесна с дантелените си маншети.

По челото на Потьомкин се изду жила, лицето му още повече потъмня.

— Ти що за птица си... Лекарче! От руския войник се гнусиш?

Но Масо вече мърмореше, отстъпваше и се кланяше на всесилния фаворит:

— Простете, ваша светлост... Разбира се, ваша светлост... Сега, ваша светлост...

Войниците свалиха триъгълните си шапки и откриха напудрените си бели и сплетени в плитки коси. Масо веднага нави ръкави и като наведе до самия съд главата на единия от войниците, с удивителна сръчност я сапуниса. След десет минути всичко бе свършено. Светлокоси, зачервени, неузнаваеми, руските момчета смутено тъпчеха от крак на крак пред Потьомкин. Князът се обърна към Попов:

— А сега донеси образците от облеклото, което заповядах да приготвят...

Къса куртка от зелено сукно с червена легнала яка, ревери и маншети, „шалвари“ от червено сукно, обшити с жълта гарнитура, каска с черно вълнено дъно, широка козирка и жълто украшение от косми, и бяла наметка — такава бе новата екипировка. За лятото се полагаше кител от фламандско платно и също такива панталони.

С леко накуцване Суворов обиколи войниците, даже попипа платното на лятната куртка.

— Харесва ли ви, Александър Василиевич? — присви очи Потьомкин.

— Боже мой, хубаво е. Сега да преоблечем някак си цялата армия...

— Ще помолим всемилостивата господарка — Потьомкин се прекръсти, здраво стиснал три пръста, и се обърна рязко на кривите си мускулести крака. — А сега да вървим да обядваме.

В чакалнята на Потьомкин ги обкръжи, раздвижи се и забръмча хор от ласкатели. Тъй като познаваха щедростта на светлейшия, всеки се мъчеше да улучи щастливия миг за молбата си. Мъже подтикваха хубавичките си жени към княза а те като решаващ довод се навеждаха

ниско, откриваха гърдите си под изрязаните рокли в желанието да ги хареса и запомни. Суворов следваше с леко подскачане княза и като се държеше настрана от околните, сякаш се боеше да не се изцапа, мърмореше под нос:

— Грях, грях... Седмата заповед нарушават...

Масата беше претрупана с ястия. Волжка есетра, средиземноморски стриди, маслини от Прованс, сирене от Холандия, разни сортове плодове и зеленчуци — сливи, ябълки, круши... Скромният генерал-поручик даже не знаеше имената на много от тях. В тежки зелени съдини, тумбести бутилки, сребърни кани имаше френски, анасонови, от резене, с пелин, тръстикова и портокалова водки; вино малвазия, бира, медовина, а сред тях прочутата по своята сила полска липеца; вино от грозде, от ягоди, от треви, стафиди, мозелски и лимонени. Настаниха се по старшинство, само че в средата на масата. Потьомкин се обърна към един генерал с рогата перука и маслинено тъмно лице, на което рязко изпъкваше бялото на очите, и нареди:

— Ти си домакинът тук, Иван Абрамович, а аз съм гост...

Суворов познаваше добре Иван Абрамович Анибал, който през 1770 година се бе отличил при Наварин. Неговият баща, Абрам Петрович Анибал, бе близък приятел на покойния Василий Иванович Суворов, а двамата братя — Исак и Яков — бяха храбро воювали в Полша под командуването на Суворов-младши.

Самият светлейши княз мина зад страничните маси и се настани между две младички жени с еднакви куклени лица. Зад огромния му гръб вече се въртеше Масо, с бенка на бузата и тъжни очи, и още един, с копринена риза, когото Потьомкин наричаше Сенка-бандуристът.

Генерал-поручикът седеше кротко на стола и се чувствуваше като в капан. Неговият съсед отдясно, с подпухнало лице и влажни устни, му наливаше анасонлийка и като на близък дишаше право в бузата му:

— Ей го, князът се добра до собствените си племенници...

Суворов се отдръпна от него, затова пък седналият от другата му страна простодушно ахна:

— Как? С две племенници изведнъж?

— В Питербурх има и трета една като тези! — високо прошепна оня с пълното лице, като се радваше на своята осведоменост.

Суворов с негодувание се отдръпна.

Охранен старик бършеше плешивата си глава с перуката и обясняваше:

— Вземи за бъчонка от около седемдесет литра към шестдесет грама бял джинджифил, дълъг пипер, мушкато, сакъз, корени от тръстика, надроби всичко това на ситно, сложи го в торбичка и налей хубава френска водка, така че торбичката да се покрие...

За генерал-поручика това беше вече истинска мъка. Поднесоха цели печени овни, розови късове месо от мечка, зайци, шпиговани със сланина. Потьомкин неуморно ядеше, а още повече пиеше, дълго време без да се напива, само разкопча халата на косматите си гърди. Когато, след като помисли малко, Суворов си взе парченце есетра, Потьомкин го запита високо през масата:

— Александър Василиевич, ти защо не ядеш месо?

— Чревоугодие през Петровски пости — твърдо отвърна Суворов, — разговяването още не е дошло!

Шумът край масата веднага стихна. Потьомкин намръщено и гузно поглеждаше печеното овнешко в чинията си. След това се усмихна пресилено и рече:

— Вижда се, ваше превъзходителство, че искате да влезете в рая на гърба на есетра.

Шегата на сиятелния княз предизвика взрив от възторг. Високо се смееше пълнолицият съсед на Суворов, ечеше тенорчето на Масо, изтриваше с перуката си сълзи от смях дебелият старик.

Язвителният отговор висеше на езика му, но Суворов навреме се въздържа. Да, това не ти е бойното поле, яж и не говори много.

Доволен от себе си, Потьомкин се смееше високо заедно с другите, но после отново се намръщи. Като отстрани блюдото с печеното, той изрева със своя страшен бас:

— Да се донесе любимото ми ядене!

Веднага донесоха черен хляб и чесън. Той не докосна вече месото и скоро се отдалечи заедно с дамите. Разговорите край масата се възобновиха. Масо посочи с влажните си нахални очи Суворов и пошепна нещо на Сенка-бандуриста. Той кимна в съгласие с глава и се приближи до генерал-поручика:

— Наистина ли, ваше превъзходителство, искате да влезете в рая на гърба на есетра?

Суворов бавно се надигна от стола.

— Знайте — каза той студено и с погнуса, — Суворов понякога задава въпроси, но никога не отговаря.

И веднага напусна залата. Митюша вече отдавна го чакаше на двора. Когато си отиваха по тъмните улици за нощуване в предградието, настигна ги върволица карети и покрити шейни. Конници осветяваха пътя с факли. От каретите се показваха загърнати хубавички главици, чуваше се нежен смях, френски говор. Потьомкин отиваше с гостите си в своето любимо място за развлечения в покрайнините на Херсон. Там до сутринта гърмеше музика, избухваха фойерверки, пламтяха вензелите на господарката-императрица и наследника-царевич.

Суворов стана както обикновено в пет часа, когато придворните караха своя първи сън. Митюша го заля с ведро ледена вода и след тънка закуска той седна над турския речник. Но още в девет адютантът му предаде поканата да се яви при Потьомкин.

Генералът се изненада от станалата с княза промяна. Сега пред него беше отново съвсем друг човек — потегнат, делови, енергичен.

— Нейно императорско величество е благоволила да сключи военен договор с австрийците. Така че, ако султанът допусне някакво вероломство, ще бъде бит от две страни. Със своето положение Крим разкъсва нашите граници. Ако се наложи да става нещо с турците по Буг или откъм кубанската страна, — във всички случаи трябва да се грижим и за Крим. Това показва ясно защо днешният хан им е неприятен — той няма да ги допусне да влязат през Крим у нас, така да се каже, в сърцето ни. Представи си сега, че Крим е наш, че я няма вече тази бенка на носа — ето как положението на границите ще стане изведнъж прекрасно: по Буг турците ще граничат направо с нас и поради това ще трябва да имат работа с нас самите, а не под чуждо име. Тук всяка тяхна крачка се вижда. Откъм района на Кубан, освен осигурените с войски близки една до друга крепости, винаги е готова и многобройната Донска войска. Сигурността на жителите в Новоросийска губерния ще бъде тогава извън всяко съмнение, а мореплаването по Черно море свободно. Нашата всемилостива господарка мрази завистта, която не е в състояние да ѝ се противопостави!

Потьомкин се приближи до голямата карта на империята.

— В Крим ще действа граф дьо Балмен. На запад разполагаме два корпуса — на Салтиков срещу Хотин и на Репнин в Уман. На Терек — генерал-поручик Павел Потьомкин. Вие, ваше превъзходителство, като познавач на обстановката, заминавате за Прикубанието. Ще държите своя корпус готов както за осигуряване на собствените си граници и за установяване на новото поданство сред ногайските орди, така и за нанасяне на силен удар върху тях, ако вземат да се противопоставят. А за наше сведение изпратете данни за кубанските татари и извънграничните черкези.

Суворов пристигна в Кубан в самото начало на октомври 1782 година и в течение на няколко дни събра необходимите на Потьомкин сведения: личеа познанията за областта, добити преди четири години. Според неговото донесение от 7 октомври към осем хиляди семейства „развратници“, както наричаха привържениците на Батир Гирей, били в състава на Едисанската и Джамбулутската орда, а в третата, Едичкулската, царяло спокойствие.

Успехът на турските агитатори се обясняваше и с вътрешни причини. Зимата 1781–1782 година в Кубан се оказа изключително сурова. Липсата на храна накара ногайците да потеглят към Дон и Манич, но там ги спря атаман Иловайски — тъй като самите казаци бедствуваха. А черкезите отвъд Кубан, според думите на Суворов, „нямат никакъв съюз с ногайците, но идват непрекъснато за грабеж и често стигат до руските граници“. На 8 октомври генерал-поручикът се премести в крепостта „Свети Дмитрий“, където прекара с жена си и взетата от института Смолни Наташа цялата есен и зимата на 1782–1783 година.

Като наблюдаваше действията в Крим, той можа да се убеди, че главните събития този път минават без него. Племенникът на Потьомкин, граф А. Н. Самойлов, се срещна с изгонения от Крим Шахин Гирей и по внушение на генерал-губернатора убеди хана да отстъпи доброволно Крим на Русия. Батир Гирей, който се бе затвърдил на полуострова, се канеше да влезе във връзка с русите, но като научи за съсредоточаването на корпуса на Балмен в Никопол, почна да формира отряди от свои привърженици. През септември в Никопол пристигна Шахин Гирей, който трябваше най-напред отново да бъде въздигнат в ханско достойнство, за да има после отричането му законен характер.

Дьо Балмен изпрати граф Самойлов да овладее с отряда си Перекопската линия. Два батальона егери и 3-ти гренадирски полк завзеха Оркапу и с това откриха за Шахин вратата към Крим. Руските войски напреднаха към Кирас-пазар. Опитана се да им препречи пътя с

голям, няколкохиляден отряд Алим Гирей, но още при първия удар на Самойлов татарите се разпръснаха. Скоро след това сборен гренадирски батальон залови вожда на метежниците Батир Гирей, който се опитваше да се укрие в Кубан. Шахин Гирей бе върнат на ханския престол.

Не минаха три месеца от установяването му в Бахчисарай и той вече успя да настрои против себе си населението поради своите крайни и неоправдани жестокости. В специална заповед до Потьомкин Екатерина II нарежда „да заяви на хана с най-силни изрази“ да прекрати екзекуциите и да предаде в „ръцете на нашето военно началство своите родни братя и племенници, а така също и другите, които държи под стража“. Намесата на императрицата спаси живота на Гирейте Батир, Арслан и Алим, но Махмут Гирей бе убит с камъни, а мнозина други — чрез изтезания.

Шахин Гирей обяви, че не желае да бъде хан на такъв коварен народ като кримците.

През пролетта на 1783 година по покана на Потьомкин Суворов отново отиде в Херсон, дето бе проведено военно съвещание. Събраните бяха запознати с манифеста на Екатерина от 8 април, с който царицата се обявяваше за освободена от приетите преди това задължения относно независимостта на Крим, поради смутителските действия на татарите, които неведнъж изправяха Русия пред опасността от война с Портата, и провъзгласяваше присъединяването на Крим, Таман и Кубанската област към империята. Със същата дата бе отбелязан и рескриптът на Екатерина II за мерките по опазване на новите области и „отбиване на силата със сила“ в случай на враждебност от страна на турците.

И наистина Портата започна военни приготовления: в Очаков се строяха крепостни съоръжения, пристигаха войски. В отговор Потьомкин заповяда да се укрепят Кинбурн. Но турските демонстрации вече не можеха да отменят станалото: Кримският полуостров, преименуван от императрицата в Таврида, принадлежеше на Русия. Така бе дописана още една страница от историята, започната от Пьотр Велики. Русия се затвърди в Крим, който, по думите на Енгелс, бе за нея „жизнено необходим“.

Като подсили с войски граничните редути и крепости от Таман до Азов, Суворов разработи план за тържественото подвеждане под

клетва местните ногайски орди. В Таман за церемонията отговаряше генерал-майор В. И. Елагин, в Копил — генерал-майор Ф. П. Филисов, в Ейск — самият Суворов. В своята заповед до началниците на отрядите генерал-поручикът изискваше „своевременно да се въведе във войските обичаят към татарите да се държат като към истински свои братя“. С подаръци и любезност той бе вече спечелил разположението на неколцина знатни ногайци, сред които бяха султанът на Джамбулуцката орда Муса бей и един от водачите на Едичкулската орда, Джана Мамбет мурза. Клетвата бе насрочена на 28 юни, деня на възшествието на Екатерина II на престола.

Към определеното време степта при Ейск се покри с шатрите на шест хиляди номади. Руските войски се построиха в батальон — карета, с развети знамена, като на парад. Суворов, при всички ордени, посрещна татарските старейшини и стигналия преклонна възраст Муса бей. След обедната служба в полковата църква в кръга на ногайските водачи бе прочетен манифестът за присъединяването на Кримското ханство, Таман и Кубанската област към Русия. Според мюсюлманския обичай, старейшините положиха клетва пред Корана, като на мнозина от тях веднага бяха дадени чинове на щабни и старши офицери от руската армия. След това старейшините се разотидоха по своите орди и заклеха пристигналите с тях ногайци.

Започна угощение. За гостите бяха приготвени сто печени вола, осемстотин овни и петстотин ведра водка. Старейшините обядваха заедно със Суворов и неговия щаб, по масата обикаляше голям потир, наздравниците следваха една подир друга при виковете „ура!“ и „аллах!“, грохота на оръдията и стрелбата на пушките. Скоро русите и ногайците се размесиха съвсем, появиха се музикални инструменти — татарска флейта кура, турска цигулка, — разнесоха се прекъслечните печални източни песни. След свършването на угощението започнаха надбягвания с коне, при които казаците си съперничеха с ногайците. Вечерта — ново угощение, което се проточи дълго след полунощ. Както отбелязва един биограф на Суворов, „ядоха и пиха до безсъзнание; мнозина ногайци платиха за прекаляването с живота си“. На другия ден, по случай именния ден на престолонаследника, празникът продължи. Чак сутринта на 30 юни гостите се сбогуваха приятелски и тръгнаха да скитат из степта. „За присъединяването на разни кубански народи към Всероссийската империя“ Суворов бе

награден на 28 юли 1783 година с учредения година преди това орден „Свети княз Владимир“ 1-а степен.

Възцареното на Кубан спокойствие обаче не можеше да измами Суворов. „Като гледаше лекомислието на тези ногайски народи“, генерал-поручикът предвиждаше нови вълнения и смутове. При това намиращият се в Таман Шахин Гирей се държеше двусмислено и въпреки своето обещание да замине за Русия „сееше разни плевели в ордите“. Потьомкин не преставаше да напомня на Суворов за необходимостта от внимателна политика в отношенията с кубанските татари. Той настояваше да се уважава тяхната религия и да се наказват жестоко осквернителите „като църковни метежници“, обещавахе да отърве ногайците напълно от наборна повинност и да намали всички данъци.

За да предпазят ногайците от турското влияние, Потьомкин и Суворов решиха да издействуват преселването им отвъд Волга или в тяхната „прародина“ в Уралските степи. Моментът, изглежда, бе много удобен. В рапорт до Потьомкин от 6 юли генерал-поручикът набеляза сроковете — втората половина на август, за да могат установилите се на новите места номади да си накосят сено. Защо почва да ги преселва още през юли е трудно да се каже сега. В случая стана така, че Потьомкин изпрати предписание да се почака с преселването. Заповедта закъсна.

В края на юли една тълпа от три до четири хиляди казака, т.е. ногайски семейства, се събраха при крепостта Ейск и оттам потеглиха към Дон. Но като се отдалечиха едва на сто версти от укреплението, на няколко места изведнъж се разбунтуваха ногайците от Джамбулуцката орда. Част от тях завиха на юг и неочаквано нападнаха пост на Бутирския полк. Завърза се сражение, дойдоха руски подкрепления; разбитите ногайци се хвърлиха към реката Ее и по-нататък към Кубан, преследвани от драгуни и казаци. Мнозина от тях загинаха в камъша или се удавиха в реката. Останалите ногайци от Джамбулуцката орда нападнаха придружаващата ги военна команда при реката Кагалник. Те унищожиха голям брой от верни на Русия свои съплеменници; ранен бе и Муса бей. Няколко хиляди семейства избягаха отвъд Кубан.

На 30 юли ногайците освободиха враждебния на Русия султан на джамбулуците, Тав, който стана душа на въстанието. Като събра големи тълпи въоръжени татари, към които се присъединиха и черкези,

султан Тав обсади внезапно на 23 август Ейското укрепление. Степта, дето два месеца преди това мирно пируваха руси и ногайци, стана място на ожесточено сражение. В крепостта бяха жената на Суворов и малката Наташа, а самият генерал беше около Копил. Три дни малобройният гарнизон отбиваше яростните пристъпи. Тъй като се бояха от появата на руските войски, лошо въоръжените тълпи на Тав султан се изтеглиха на 25 август отвъд Кубан.

Потьомкин беше силно ядосан от неочаквания обрат на нещата и бе готов за всичко да обвинява Суворов, като посочваше, че „тамошните народи са загубили всичкото си доверие в нас, като са видели постъпките, които не отговарят на тържествените обнадявания“. Възползувани от това, че руските укрепления покрай Кубан бяха разрушени през 1779 година, черкезите нападаха военните постове и мирните ногайци. Зад Кубан се събраха метежните сили на Тав султан. Според Потьомкин при създадените условия оставаше само една мярка — поход по левия бряг на Кубан, „за да се пресече подобна дързост“ веднъж завинаги.

Прикритият нощен поход по дясната страна на Кубан, без път, през заблатена, отчасти гориста местност, започна от района на Ески Копил. За десет денонощия изминаха едва сто и тридесет версти, но затова пък придвижването остана в пълна тайна. Не бе забелязано нищо нито от постовете на планинците, разположени от другата страна на реката, нито от самите ногайци. На 30 септември Суворов издаде по отряда заповед, с която определяше реда на форсирането на реката и изброяваше всички по-нататъшни действия. Извънредно трудното преминаване бе извършено към два часа през нощта, а в ногайските станове просто не разбраха нищо за близката беда. Завършването на операцията не се нуждаеше от голямо военно изкуство.

След жестоката сеч по двата бряга на река Лаба бяха заловени голям брой пленници. В знак на покорност ногайските мурзи изпратиха на Суворов бели знамена. Трябва да се отбележи, че Потьомкин не остана никак доволен от експедицията и настояваше за репресии. Генерал-поручикът разбираше по-добре от фаворита опасностите от подобна политика и избягваше наказателните акции. В отговор на заповедите за наказване на метежните ногайци той доложи на 27 ноември на Потьомкин, че „една продължителна операция срещу

тях в късна есен е вредна за войските“ и помоли за отсрочка до началото на идното лято или даже до преминаването на горещините.

Като считаеше, че успокояването на развълнуваните от станалото мирни орди е далеч по-важно от нови походи, Суворов след завръщането си от Кубан посети най-близките до Ейск аули, прояви дружелюбие към началниците и старейшините, като особено приятелски се държа с Муса бей. Този почти стогодишен, но здрав мурза, някогашен враг на русите, а после станал техен съюзник, имаше, според думите на военния историк добро сърце, „постоянно помагаше на бедните, отличаваше се с вяност и постоянство към своите приятели, ненавиждаше разкоша, спазваше в своя бит забележителна чистота и спретнатост, беше смел ездач и весел събеседник, обичаше добре да си хапне и порядъчно да пийне; освен всичко тава към Суворов изпитваше бащинска любов“. Генерал-поручикът му се отплащаше с взаимност и не пропускаше случая да потвърди своето приятелство. Когато узна, че Муса бей си търси нова жена, Суворов му помогна да се снабди с млада красива черкезка.

Постепенно в Кубанския край се възцари мир.

Суворов използваше всяка възможност да приучи своите подчинени към невзискателност и готовност да понасят трудностите на войната. Самият той бе непретенциозен, скромен а не обичаше и у другите чуждото за правилата на военния ред контене. Не търпеше също така хвалебните и препоръчителни писма. Като се канеше веднъж да провери постове и се готвеше да излиза, в палатката му се яви млад придворен от Петербург с писмо в ръка. Той бе с модерен лъскав кафтан и копринен камзол, също такива чорапи и ботуши с червени токове и златни токи. Главата му беше напудрена, косите фризирани и прихванати с мрежа на тила. Сред благоухание от парфюми контето почна да мята крака в менуетна стъпка и подаде на генерала писмо от близките си. Старите Бикови молеха Суворов да вземе под свое покровителство пристигналия от Париж млад човек, да се помъчи да изгони от него френските глупости и да го направи полезен на отечеството.

— Значи това си ти, Мишенка?... — рече генералът, като прочете писмото. — И не ме ли познаваш? А аз те зная още мъничък, носил съм те на ръце и много обичам баща ти. Боже мой, какъв юнак си станал! Да се целунем, Миша. — Суворов го прегърна, но веднага

отскочи и го огледа от глава до пети. — Ти знаеш ли, Миша, какво е казано в писмото?

— Зная, mon general — отговори парижанинът, — наредено ми е да остана при вас няколко седмици и да се науча на някои неща.

Суворов се престори напълно доволен.

— Добре! Боже мой, добре! Ние с тебе ще направим bon voyage. Искаш ли? И то още сега. Само че виж, ще можеш ли?

Юношата горещо помоли да го вземе със себе си.

— Е добре, тогава върви да се преоблечеш.

— Не, mon general! Аз и така съм готов да вървя.

Суворов се обърна към адютанта:

— Наредете веднага да приготвят един по-бърз кон за рекрута!

Бързият преход по стръмнини и баири продължи без почивка четиридесет версти. Изнемогнал от умора и жажда, младият човек бе принуден да слуша по пътя разказите на генерала за историята на тези места и за красотите на природата.

— Мишенка! Погледни: тук някога е имало венецианско укрепление, а това пък е построено от татарите... Я виж, Миша, чучулига се издига към небето и колко сладко пее! Ето ято пъдпъдъци, ето друго ято — скорци! А колко много гъски и лебеди има в кубанските тръстики! И колко е хубаво, колко спокойно е навсякъде... Наистина рай!

На Миша не му беше до старините и земния рай. От тясното казашко седло не му бяха останали не само чорапи на прасците, но целите му крака бяха изподрани и в кръв.

След завръщането им Суворов запита изпокъсания и мръсен парижанин:

— А познаваш ли, Миша, инженерната наука? Умееш ли да чертаеш планове?

Той само гледаше генерала и от умора не можеше да промълви дума.

— Я ми подай коженото сандъче!

Суворов извади математическо пособие, лист хартия и дъска и накара Биков да начертае план за полево укрепление:

— Лицето отпред петдесет аршина, изходните ъгли на пет аршина и четиридесет градуса...

Михаил не разбираше.

— Боже мой, Мишенка, че какво си учил в Париж? Така ти даже къщата и бостана си няма да оградиш! Не е хубаво! Но ние с тебе ще се понаучим на това-онова!

Като разгледаха внимателно устройството на укрепленията и си починаха малко, те хапнаха войнишка кашлица със сланина и сухари. Суворов нареди да донесат бутилка старо рейнско вино, наля малка чаша и като я подаде на Михаил, каза: Мишенка, изпий това! То е много добро, когато се пие с мярка и след работа, а когато се употребява в излишък, е, бога ми, вредно!

Когато се разделяха с младия човек, генералът го посъветва:

— Ти си юнак, руски богатир! И баща ти беше храбрец, беше богатир! Свали от себе си тези тленни дрипи, Миша. Ти си войник. Я си облечи нашенски, а тия френски парцали дай на пране.

Суворов обходи повече от шестстотин версти. Михаил си почина след небивалото за него преди това пътешествие и се яви пред генерал-поручика в боен кавалерийски мундир. Беше остригал до кожа, по руски, косата си и беше станал истински витяз. Суворов го погледна, просълзи се и го целуна.

— Миша, ти си герой! Съвсем като баща си някога!

Пълководецът прекрасно разбираше, че покрай ползата за самия Биков, който бързо стана образцов воин, този случай ще послужи за поука на всички мамини синчета и доморасли парижани.

Края на 1783 и началото на 1784 година Суворов прекара в южните предели на Донската област, в Уст-Аксайския стан, а през февруари се премести в крепостта „Свети Дмитрий“. Още преди това бе получил нареждане от Потьомкин да възобнови преговорите с Шахин Гирей за отпътуването му в Русия. Съдбата на последния кримски хан обаче бе решена едва през последните месеци на 1784 година, вече след напускането на областта от Суворов. Генерал-поручик Ингелстром въведе с хитрост батальон пехота и голям кавалерийски конвой в Таман. Шахин Гирей бе принуден да се съгласи на преместването във Воронеж. След това той живя в Калуга, тъгуваше и молеше Екатерина II да му разреши да си отиде в Турция. Там бе приет с външно изразена почит, но бе откаран на остров Родос и по заповед на султана вероломно убит.

В Истамбул руските дипломати спечелиха нова победа. Посланикът Я. И. Булгаков успя на 28 декември 1783 година да

постигне подписването на тържествен акт, според който Портата признаваше Кубан и Таманския полуостров за владения на руската императрица и се отказваше от всякакви претенции за Крим. По такъв начин този труден въпрос бе уреден в решителния си етап без военни действия. Новата обстановка не изискваше специални войски в Кубан. От март 1784 година цялата граница от Каспийско до Азовско море минаваше под ведомството на командира на Кавказкия корпус П. Потьомкин.

След като предаде войските на генерал-поручик П. С. Леонтиев, Суворов замина за Москва на ново назначение и получи командването на Владимирската дивизия. Преди да замине затам обаче, той неочаквано се появява в Петербург. По това време вече става окончателното скъсване между него и Варвара Ивановна. Нови подозрения го карат да се обърне с молба към Синода. Този път той обвинява жена си във връзки със секунд-майора И. Е. Сирохнев. Генералът се разделя с невярната Варвара Ивановна, определя ѝ издръжка най-напред от хиляда и двеста рубли, а след това увеличава тази цифра до три хиляди и ревниво следи някой от роднините да не изрази съчувствие към нея.

Тя се заселва в Москва, дето на 4 август 1784 година ражда син, Аркадий. Всички опити от нейна страна за помиряване остават без резултат. На писмата си Варвара Ивановна не получава отговор, даже на завърналата се в института Смолни Наташа е забранено да пише на майка си.

Трябва да кажем, че чистотата и строгостта във възгледите на Суворов за брака и семейните отношения рязко се отличават от „свободните“ нрави, които господствуваха в двора. Това бе наистина „развратен век“ и първата жена на империята — Екатерина II — даваше лошия пример за това. Голям брой мъже „рогоносци“ предпочитаха да гледат през пръсти на лудориите на своите жени, само да не предизвикат гнева на царицата или на нейните фаворити. Суворов прояви и характер, и сила на волята, като се реши на рязък и открит разрив с жена си, въпреки че самата Екатерина II се бе заемала неведнъж да ги помирява. Неговата постъпка бе и косвен упрек за поведението на самата императрица.

Предишната „Варюта“ бе умряла за Суворов, но озлоблението към нея бе заменено постепенно от пълна и трайна забрава. За да не му

напомня нищо за нея, генералът ѝ даде даже ново, неприлично прозвище, а в други случаи преднамерено не я назоваваше по име. Той не мислеше да се връща към семейното огнище, като искаше да си умре самотен, и остана верен на себе си: почина, без да се помири с виновната в неговите очи жена. Суворов гледаше твърде строго на брачните задължения и беше безпощаден към тези, които нарушаваха тяхната святост. Лично той не можеше да бъде упрекнат в нищо: докато жена му носеше неговото име, той ѝ бе верен.

В Петербург генерал-поручикът навести любимата си дъщеря в Смолни, отиде в Зимния дворец и предаде според установения ред чрез прочутия камердинер Захар Константинович Зотов молба за аудиенция при господарката по случай недавнашното получаване на ордена „Свети Владимир“. Екатерина II го прие както обикновено рано сутринта и след свършването на разговора, рече:

— Вие днес обядвате с мен.

Той не пропускаше случая да покаже своята неприязън към всичко придворно и като срещна там слугата за печките, започна почтително да му се кланя.

— Ваше превъзходителство — внимателно забеляза дежурният офицер, — това е служител от най-нисш разряд.

— За бога, батюшка — в скоропоговорка възрази Суворов, — аз съм новак при двора! Трябва да спечеля приятели за всеки случай.

Той се спря и замижа с едно око:

— Днес огняр, утре пред покоите, в други ден — бог знае какво!...

Ясно беше, че новото назначение ще го разочарова скоро. Докато ръководеше дивизията от своето имение Ундол, разположено недалеч от Владимир и купено през 1776 година очевидно с получени в наследство от бащата пари, генерал-поручикът почна да скучае. Той жадуваше за истинска работа. Канцеларщината и стопанско-предприемаческите грижи го отвращаваха. В Ундол той изглеждаше повече помещик, отколкото командир, но помещик необикновен и странен.

Денят на Суворов започваше от тъмно: той скачаше, обливаше се с вода, тичаше из стаите в дълга долна риза, упражняваше се по езиците, като високо повтаряше турски, полски или италиански думи и фрази. След това обличаше платнена куртка или — в студено време —

лек сукнен плащ и лично вдигаше селяните на работа. След закуската преглеждаше кореспонденцията и пишеше „заповеди“ до управителите и старейшините.

По това време неговият верен Ефим Иванов бе вече възрастен, напусна службата и замина да ръководи едно от имененията. Новият камердинер, Прошка Дубасов, който бе отракан, съобразителен и хитър, му носеше обширната поща. Генерал-поручикът се нахвърляше преди всичко на периодиката и книгите: „Московские ведомости с Экономическим Магазином“, „Петербургские немецкие ведомости“, „Енциклопедически вестник, издаван от дружеството на литераторите в Лиеж“ — „Journal encyclopédique, par une société des gens de lettres à Liège“ — този вестник, излизал от 1756 до 1793 година, Суворов обичаше особено много. Но най-много се зарадва веднъж на книгата на Фонтенел „О множестве миров“, преведена от френски от Кантемир и считана от Синода за вредна; още през 1756 година бе докладвано на императрицата за изземването ѝ от тези, които я притежават. Генералът отдавна я търсеше.

— Налучкал си, Матвеич! Налучкал! Изнамерил ми Фонтенел! — Мършавият, попрегърбен, с хлътнали бузи и редки посивели коси, събрани отпред в къдрица, Суворов почна с юношеска разпаленост да скача из стаята. Младши адютантът Матвеич бе определен да управлява московския му дом при Никитските врати. Той снабдяваше своя началник с всичко необходимо — от облекло до музикални инструменти и книги. Само през 1785 година командирът на Владимирската дивизия бе похарчил за изписване на книги и вестници около 60 рубли — прилична сума за онова време.

Наредбата на неговата стая беше смесица от изисканост и скромност: на вратите имаше богати завеси с дантели, висяха картини в позлатени рамки и икони в скъпа обковка; но имаше също така и прости небоядисани столове и такава маса.

Дойде време и за писмата, които Прошка му подаде върху поднос. Докато четеше донесенията на управителите и старейшините, Суворов мърмореше от време на време, сякаш отговаряше на далечния подател.

— Пиши, Матвеич, кратко, но подробно и ясно, пък и без излишни комплименти... По-ясно и със собствената си ръка пиши. И

да не харчиш много пари за поща. За носене на писмата пари да не се дават, а ти самият ходи на пощата!

Повика Прошка с глава:

— Къде е тютюнът от Матвеич?

Прочутият генерал взе като познавач две щипки, затисна една след друга лявата и дясната си ноздра, вдъхна тютюн, затвори очи, кихна с наслада, но веднага се намръщи и гневно избухна:

— От такъв тютюн за смъркане ме боли глава! Да се купува чрез познавач! Трябва да се гледа какво има вътре, а не опаковката. Да не е позлатена магарешка глава!

Той захвърли далече пакета, който Прошка бързо отнесе, да потисне обаче усмивката на хитрото си лице. Той вече познаваше достатъчно своя господар, и не се боеше от неговата избухливост. Дошлият канцеларист се зае да записва нарежданията на Суворов.

На старейшината на село Рождествено:

— При неплодородие да се помага на селянина от всички взаимнообразно без всякаква заработка, като се разпределя на останалите семейства по съвест пред свещеника, и то своевременно.

Селянинът Михаил Иванов има една крава!!! Би трябвало старейшината и останалите да бъдат глобени, че са допуснали той да стигне до една крава, но сега за първи и последен път им се прощава. Да се купи на Иванов друга крава от парите за моята аренда.

Данъци в пари от рождественските селяни вече да не се вземат, а недоборите да се заличат и на виновните да се опростят...

Малолетните деца под 13 години никога да не се приемат на работа вместо техните майки.

На ундолския старейшина:

— Добре да се следи за небрежните към децата бащи и да не се позволява да бъдат носени по къщите, особено болните от шарка, което води до излишна смърт.

На многодетните да се дава помощ... На гостилничаря Сидор и неговата съпруга да се дават провизии както обикновено, а на децата им до 5 години половин дажба; над 5 години — пълна, като на възрастни; на новородено винаги да се дава рубла.

На управителя на новгородския наследствен имот Балко:

— Много от децата на моите слуги са пораснали, така че е време да се женят. Момичета няма, а да се купят тук е значително по-скъпо,

отколкото по вашия край. Заради това моля да купите за тях четири девици от 14 до 18 години, и то както се случи — от селянките или прислужничките. За тази цел употребете от парите за арендата от 150, па макар и до 200 рубли. Лицата им да не се оглеждат много, стига да са здрави.

Прошка доложи за идването на селяни с прошение. Двама брадати мъжици, най-заможните в селото, се поклониха до пода и подадоха на генерала хартия. Общината молеше да се отмени нареждането за покупка на новобранци в околността. Суворов по правило не даваше своите селяни за войници, а нареждаше да се търсят доброволци наоколо. Половината цена плащаше той сам, а останалото трябваше да дават селяните. Тъй като цената за новобранец стигаше до 200 рубли в асигнации, те считаха сделката неизгодна за тях и предлагаха да дадат в замяна на наборниците някои бездомни скитници.

Суворов решително отказа:

— Новобранците сега да се купят и занапред винаги да се купуват. Скитниците да не се дават никога за наборници. — Той се замисли малко, но веднага добави: — Не бивало да им се позволява да скитат из околността. Още след тези пости скитникът да се ожени и да му се уреди от всички домакинство.

Когато свърши работата, той мина в специалната „птича стая“. Тук, в най-голямото помещение на къщата, бе уредена нещо като зимна градина. Още от есента насаждаха в бъчвички борчета, ели и брезички, наляваха синигерчета, червенушки, щиглеци и ги пускаха в тази горичка. През пролетта, през страстната седмица, Суворов им връщаше свободата, „Птичата стая“ се почистваше най-редовно: тук стопанинът се разхождаше, почиваше, обядваше.

Хранеше се в седем часа сутринта. На масата преди всичко се слагаше чашка кимионова водка, която генералът изпиваше с ряпа. По време на обета — чаша кипърско вино и любимата му английска бира. Суворов, който бе невзискателен към виното, което употребяваше в малки количества, бе твърде настоятелен, даже придирчив, когато ставаше дума за бирата и особено за чая, и убеждаваше Матвеич да не икономисва разходите по тази точка.

Той спазваше свято постните дни и тогава ядеше сурово кисело зеле с квас, ряпа със сол и конопено масло, фарширована щука по

еврейски, бели гъби, приготвени по различен начин, банички с гъби. През другите пък — обичаше говеждо в гърненце на фурна, чорба от кисело зеле, калмицка чорба, бешбармак, пелмени, варена щука под названието „щука със синя перка“ и различни каши. Понякога той прекаляваше с овесената и елдената и тогава Прошка казваше:

— Александър Василиевич! Позволете! — и протягаше ръка към чинията.

— Аз искам да ям, Прошка!

— Не е позволено!

— Кой не позволява, Прошка?

— Негово превъзходителство генерал Суворов.

— Генералът трябва да се слуша! Боже мой, трябва. — И Суворов преставаше да яде.

През зимата следобед бягаше с кънки и се пързалаше на шейна от нарочно заледената височинка пред къщата. Съседите не посещаваха често, а повече ги приемаше у дома си. Обичаше да се храни в компания и да се позабавлява, особено да потанцува, което той наричаше „да поскача“. За празниците се готвеше овреме, като си изписваше от Москва аншуа, цветно зеле, френски кагор и други сладки вина „за дами“. За същата цел служеха тъмната стая, сандъкът за игра на залагане, жълтият орган, масата за игра на карти, шашките, доминото, картите за гадаене. Всичко това изпращаше от Москва Матвеич.

Много се грижеше Суворов и за музиката. В Ундол той образува хор и оркестър, изпращаше в Петербург инструментите за поправка, като веднъж изразходва за това двеста рубли. Певците обучаваше платен познавач на италианските методи от Преображенския полк. Бяха набавени различни ноти — симфонии на Плейл, квинтети, квартети, серенади на Вангали, трио от Крамер, нови контраданси, полонези, менуети, църковни концерти. През целия си живот Суворов най-много обичаше религиозната музика.

Той организира нещо като драматичен театър и сам се занимаваше със служителите си, като ги напътствуваше:

— Представлението служи за упражняване и невинно веселие.

— Васка е добър комик, а Никита ще бъде по-добър трагик. Само че той трябва да се обучава в изказа според запетаите, точките,

двоеточията, въпросителните и възклицателните знаци. С римите ще върви лесно.

— При стиховете трябва да се спазва ритъмът, както тактуването при инструментите, без което в думите няма да има нито яснота и сладост, нито очарование.

През лятото генералът ходеше из селото в платнена куртка, влизаше в разговор със селяните, пееше и четеше в църквата и лично биеше камбаната. Занимаваше се с благоустрояване на своето имение, сам забиваше колчетата по линията на брезовите и липовите алеи, дърветата по които са се запазили до днес. Следеше за реда и в другите си имения, като отстраняваше злоупотребите на управителите и старейшините. Определеният от него по това време оброк не беше голям: три рубли в асигнации от човек, като селяните се ползуваха от всички владения: гори, езера, реки, ливади, освен запретените. Той бе състрадателен към изпадналите в беда и сиромашия, ако безделието не ги бе довело до подобно нещастие. Към селските деца се отнасяше с особено, трогателно внимание.

Жителите на Ундол дълго си спомняха как техният генерал-помещик бе раздавал на дечицата бонбони и медени питки и бе изисквал от родителите да се грижат във всяко отношение за тях.

— Пазете особено децата на слугите, обличайте ги топло и удобно, давайте им здрава и достатъчна храна и следете за тяхното възпитание в благочестие и ученолюбие...

През време на Отечествената война от 1812 година всички жители на Ундол отидоха в гората, тъй като се опасяваха от нападение на предни френски отряди. „Всички ние си спомнихме нашия Суворов — казва тогава един от старците — не доживя до французите.“

Никакви стопански грижи не можеха да отвлекат генерал-поручика от любимото му дело. Тъй като се боеше да не го забравят на село, казваше: „Смърт на легло — това не е войнишка смърт.“ Все повече се отегчаваше от „приятното безделие“ и безпокоеше с молбите си Потьомкин:

„Изтеклата година прекарах на село при някакви войски, като очаквах от ваша светлост особено командуване за мен. Имам най-доброто село в страната, но все едно ще е за мене, светлейши княже,

където и да получа по ваше благоволение особено командване, па макар и на Камчатка...

Аз служа, милостиви господарю, повече от 40 години, и почти шестдесетгодишен имам едно желание — да нося усърдно височайша служба с оръжие в ръка. Продължителното ми пребиваване в долен чин ме приучи на груби постъпки при най-чисто сърце и не ми позволи да се науча на светски обноски; тъй като прекарах живота си при полеви условия, късно е да свикна с тях.

Науката ме просвети в добродетелта: аз лъжа като Епаминонд, тичам като Цезар, постоянен съм като Тюрен и правдив като Аристид. Не познавам извъртанятията на хитростта и ласкателството към моите връстници, често съм лош. Не съм изневерил на думата си пред нито един неприятел, бях щастлив, защото повелявах на щастието.

Успокойте душата на невинния пред вас, за което аз пред Страшния божи съд отговарям, и ми поверете самостоятелно командване... Изтръгнете ме от безделието, но не мислете при това, че от нещо макар и малко... съм бил недоволен, само че не мога да живея в разкош.“

Покрай другите си качества, неговото писмо е забележително с това, че ни напомня за цялостната Суворова личност: това, което у други би звучало като самохвалство, у него изглежда, макар и не твърде скромно, но напълно правдиво. Суворов не само притежаваше забележителен военен талант, но и *знаеше* това.

В своята автобиография той пише за дейността си по това време твърде малко: „През 1784 година бях назначен във Владимирската дивизия, а през 1785 година ми бе заповядано да бъда в Санктпетербургската дивизия. На 22 септември 1786 година бях, при повишението по старшинство, всемилостиво произведен генерал-аншеф и изпратен в Екатеринославската армия.“ Новото назначение отговаряше на желанията му и доказваше вниманието на Потьомкин към него.

В края на 1786 година генерал-аншефът беше към 3-та дивизия на Екатеринославската армия; през март следващата година Потьомкин му възложи допълнително „командуването“ на част от войските на границата „с полско назначение“; тогава пък пребивава при „херсонския корпус“. По такъв начин председателят на Военната колегия и генерал-фелдмаршал Потьомкин назначава Суворов за

началник на всички войски в пределите на обширния район, който се простираше по двете страни на Днепър, от полската граница на югозапад и до пределите на Таврида на югоизток.

Замисляше се пътуването на Екатерина II и австрийския император Йосиф II в южните области на Русия. Царицата искаше да се запознае с Екатеринославското наместничество и Крим, с изграждането на Черноморската флота, с южната армия, защитница на новите причерноморски владения, и да демонстрира пред съюзника си мощта на империята. Трябваше да се разсеят и клеветите на придворните против Потьомкин за непригодността на последните териториални, придобивки, непроизводителните разходи по тяхното заселване и устройство, относно фиктивността на южната флота и леката конница, съществуващи уж само на книга в донесенията на генерал-губернатора, за нелепостта на реформите в облеклото и снаряжението на армията и т.н. Тук вече Суворов бе необходим на Потьомкин. Според председателя на Военната колегия никой от екатерининските генерали не можеше по-добре от Суворов в кратко време да подготви, а след това да покаже на Екатерина II и Йосиф новостъкмените, добре снаряжени и обучени войски.

Суворов и Потьомкин бяха напълно единодушни по отношение на войника и характера на обучението му. Дадените от Потьомкин наставления сякаш повтаряха любимите мисли на Суворов:

„В заключение искам хората да бъдат обучавани с търпение и начините за по-добро изпълнение да бъдат разяснявани добре. Да не се позволява в никакъв случай на унтерофицерите и капралите да наказват с бой, а ленивите да се подтикват с пръчка, като преди всичко прилежните и с добро поведение войници се изтъкват, което поражда похвално честолюбие, а с него и храброст. Всяка принуда, като например: изпъната стойка, силни удари при хватките с пушка, трябва да бъдат премахнати, а да се добие добър вид при свободно държане на тялото. Да се следи за чистоплътноста, толкова необходима за запазването на здравето, за поддържането чисти амуницията, дрехите и обувките. Да се доставя добра храна и да се калайдисват по-често котлите. За подобни грижи полковият командир може да се отличи, защото аз ще гледам това, а не вредното контене, което притеснява тялото.“

Суворовата 3-та дивизия и няколко леки кавалерийски полка бяха настанени на лагери близо до самия Кременчуг, по това време столица на Новоросийския край, където на път от Киев Екатерина II се канеше да прекара няколко дни. Предполагаше се, че тя ще спре за по-продължително време и в Херсон.

В началото на януари 1787 година царицата отпътува от Петербург с огромна свита от четиринадесет карети и сто и двадесет шейни. Нощем на всеки сто крачки край пътя пламтяха огромни огньове, а за посрещане на шествието излизаха многочислени тълпи. Градските жители бяха задължени да боядисат покривите, стените и оградите на къщите си. На различни места се издигаха триумфални арки. Всичко трябваше да изразява доволство, изобилие и разкош. Лошо облечените, просяците и гладните прогонваха далеч, за да не нарушават със своята външност общата картина, а такива по това време имаше доста много в Русия поради лошите реколти.

На 29 януари Екатерина II пристигна в Киев, където вече я очакваше Потьомкин. С нея пътуваха тогавашният ѝ фаворит Мамонов, вицепрезидентът на Адмиралтейската колегия Чернишов, канцлерът Безбородко, оберкамерхерът Шувалов, известният веселяк и шегобиец оберщалмайсторът Нарискин и чуждестранните посланици — австрийският граф Кобленц, английският Фриц-Херберт и френският граф Сегюр. Освен австрийския император в Киев се бяха събрали множество знатни чужденци, които търсеха служби и благоволенieto на Екатерина II — принц дьо Лин, принц Насау-Зиген, Ламет, испанецът Миранда. Тихият град изведнъж се раздвижи от баловете, фойерверките, всевъзможните светски увеселения. Суворов ги посещаваше, танцуваше контраданси и алеманди, шегуваше се сред придворните.

За неговите странности се разказваха вече легенди, набираха се анекдоти и свидетелства на съвременници, които може би преувеличаваха чудачествата му, но долавяха оригиналността на неговата природа и характера на отношенията му с Екатерина II, Потьомкин, Румянцев. Самият пълководец не опровергаваше слуховете за себе си. Веднъж в Киев срещна непознат чужденец, спря се, впери поглед в него и рязко запита:

— Откъде сте вие?

— Французин! — отговори той, изненадан от неочаквания въпрос и от тона, с който бе зададен.

— Вашето звание? — продължи Суворов.

— Военен.

— Чин?

— Полковник.

— Име?

— Александър Ламет.

— Добре! — кимна с глава Суворов и се обърна да си върви. Ламет се засегна неприятно от тази безцеремонност. Той препречи пътя на руския пълководец и като го гледаше право в очите, започна също така настоятелно да пита:

— А вие откъде сте?

— Руснак — без ни най-малко да се смути, отговори Суворов.

— Вашето звание?

— Военен.

— Чин?

— Генерал.

— Име?

— Суворов.

— Добре! — завърши Ламет.

Суворов се разсмя с глас, прегърна бъдещия деец на Френската революция и му предложи да бъдат приятели.

Като свидетел на неговите лудории, граф Сегюр нарича руския пълководец гений по достойнствата си и философ в своите чудачества.

— Това е човек, който иска всички да убеди, че е глупав, а никой не му вярва — с мрачна усмивка казва за него оставеният в сянка Румянцев. След размразяването на Днепър пътешествието на Екатерина продължи с голямата, разкошно обзаведена галера „Десна“. Съпровождаха я повече от осемдесет позлатени, украсени със знамена плавателни съда. Суворов замина от Киев за Кременчуг по-рано: трябваше да се подготви за прегледа. Генерал-аншефът бе вече успял в някакви си два месеца да обучи дивизията — не за парад, а за показ на военни действия. Както пише А. Петрушевски, „Екатерина бе царстваща господарка, която през живота си бе видяла много войски, имаше до известна степен опитно око и понятията ѝ за военна подготовка не бяха дамски“.

На 30 април императорската флотилия пристигна в Кременчуг. За Екатерина бе приготвен специално построен дворец, обкръжен с градина. Когато тя си почина, Потьомкин ѝ предложи да направят преглед на войските. Императрицата и нейната свита бяха поразени още от външния вид на войниците — потегнати, даже наконтени с новата си екипировка. Буклите и плитките бяха премахнати, войниците бяха остригани ниско, в шлем; вместо шапките бяха въведени леки каски с украса; червените дългополи кафтани бяха заменени с къси куртки; сукнените панталони не пречеха на движението. Амуницията на кавалерията бе станала двойно по-лека; пехотата бе получила нови, удобни и по-леки раници. Беше създадена и войнишка песен, която приветствуваше нововъведенията:

*Най-доволен е войникът, че косите си острига;
да живее, да живее, че косите си острига;
жив и здрав да бъде онзи, който го измисли;
да живее, да живее, който го измисли;
отървахме се от пудри, фиби, мас, фуркети;
да живее, да живее, отървахме се от всичко;
махайте се, дръзка пудро, мас воняща, долнопробна,
а сега да викнем ние: „Да живее, да живее!“*

Започнаха показните учения. Войските с удивителна точност извършваха изискваните от устава действия — марш, контрамарш, обходни движения — разгръщаха фронт, събираха се в колони, построяваха каре. Идваше ред на главната задача на учението — обща атака. По заповед на Суворов войските се разделиха на две походни колони, разгърнаха се една против друга в линии и започнаха да се приближават. Артилерийските батареи от двете страни откриха огън, затрещяха пушечни изстрели. Като се приближиха на стотина крачки, пехотинците взеха пушките в ръце и се хвърлиха бегом, а конницата мина в галоп.

Войниците продължиха, без да се спират, и то все по-бързо до самата среща с противната страна. Суворов, както и преди това в Суздалския полк, не позволяваше да се отдръпнат или да раздвояват редиците, за да минат атакуващите, както бе прието в европейските

устави. Едва в последния момент всеки пехотинец вдигаше пушката и правеше обръщане полунадясно, за да се промъкне. По този начин при стълкновението не се получаваше застой. Опитното око можеше да забележи само леко вълнообразно движение.

Огромните маси конници и пешаци изчезнаха с гръмко „ура!“ в облаците черен барутен дим. Изпълнената със забележителна бързина учебна атака бе така правдоподобна, че зрителите, заедно със самата Екатерина, бяха смаяни. Но изненадата се смени с възторг, когато след разсейването на дима видяха същите ония стройни войнишки редици, само че сега отдалечаващи се една от друга.

— Никога през живота си не съм виждал по-добри войници — възкликна един от чуждестранните генерали.

Към Екатерина II, обкръжена от многобройна свита, се приближи Суворов, пращан, с лека каска и войнишка куртка, но с ордени. Той бързо скочи от коня и двукратно се поклони.

— С какво да ви наградя? — запита доволната императрица.

Суворов направи смешна гримаса. От своя страна не виждаше никаква заслуга, достойна за награждаване.

— Не е необходимо, матушка — каза най-сетне той, — дай на тези, които молят за това. Та нали при тебе и без това има толкова просители? Я какъв хоровод от търтеи!

— Но аз искам да наградя вас, генерале — повтори Екатерина.

Суворов се приближи до нея.

— Щом е така, матушка — каза той със звучен шепот, — спаси ме и благослови. Нареди да платят на моя хазяин за квартирата. Мира не ми дава, а нямам с какво да платя!

— А нима е много? — засмя се тя.

— Много, матушка, три рубли и половина! — важно изрече генерал-аншефът.

Екатерина поиска кесията си и даде исканата сума. Като прибираще парите и се покланяше, Суворов мърмореше:

— Охарчих се!... Добре, че майчицата плати за мен, а иначе можеше да стане лошо... Даже да ме обесят...

От Кременчуг блестящата флотилия се насочи към Херсон. Потьомкин се бе погрижил всичко наоколо да развлича и радва Екатерина: той познаваше нейните слабости, имаше богато въображение и почти безкрайни парични възможности. Сякаш по

заповед на щуката по бреговете бяха изникнали дворци и вили, триумфални арки, цветни гирлянди, пищни декори. За оживяване на пейзажа бяха докарани огромни стада. В лодки по реката сновяха хора, които бяха празнично облечени и пееха песни. Депутации от украинци, гърци, татари, арменци, сърби се явяваха при спирките. Нощем светеха най-разкошни илюминации, избухваха фойерверки от стотици хиляди ракети. Потьомкин бе надминал себе си, но постигна целта — Екатерина II беше доволна.

Суворов придружаваше императрицата до Херсон. Там се приближи до него австрийски офицер без отличителни знаци и започна разговор по военни и политически въпроси. Генерал-аншефът отговаряше живо, обвини Англия, Франция и Прусия, чиито интриги бяха довели турския султан — слабоумния Абдул Хамид — до неприязнени отношения с Русия. Като се разделяха, офицерът го запита:

— Познавате ли ме?

Той се престори, че не е познал Йосиф II Австрийски, и се усмихна:

— Не смея да кажа, че зная — и пошепна, — разправят, че уж сте римският император!

— Аз съм по-доверчив от вас — отговори Йосиф — и вярвам, че говоря с руски фелдмаршал.

По това време Суворов много мислеше за неизбежната според него война с Турция. През 1787 година беше вече на петдесет и осем години. Изглеждаше хилав — с побеляла, покрита с редки коси глава и сбръчкано лице, прегърбен и дребен на ръст. Но беше здрав, як, сръчен, неуморим, умело яздеше кон, леко понасяше трудности, безсъница, глад, жажда, болка. Сините му очи блестяха умно. Завистници бяха пуснали слух, че уж поради напреднала възраст и слабо здраве Суворов ще бъде уволнен. При една от разходките с Екатерина II, когато лодката едва приближаваше брега, той ловко скочи от нея.

— Ах, Александър Василиевич, какъв юнак сте!

— Какъв юнак, матушка — престорено възрази той. — Нали разправят, че съм бил инвалид.

— Едва ли е инвалид този, който прави такива салтомортале — засмя се царицата.

— Почакай, матушка — отвърна Суворов. — Още по-силно ще скочим в Турция!

Скоро Екатерина II и Йосиф Австрийски напуснаха Херсон. Те минаха през тържествени порти с надпис: „Път за Византия“ и се отправиха на юг. През Перекоп царската колона задмина Бахчисарай, а оттам продължи за Севастопол, където Потьомкин им показа новата Черноморска флота. Суворов остана в Херсон и се зае със създаването на лагер в Блакитна. Тук бяха разположени войски за посрещането на Екатерина II. При завръщането от Крим той съпроводи царицата и Потьомкин до Полтава, където бяха проведени големи маневри. От високия хълм, наречен Шведската могила, Екатерина наблюдаваше как леките конни полкове и егерският корпус на генерал-майор М. И. Голенищчев-Кутузов представиха някои епизоди от Полтавската битка.

Императрицата остана напълно доволна от извършеното в руския Юг и награди Потьомкин с титлата Таврически, а при сбогуването подари на Суворов скъпа табакера със своя вензел. Генералът писа на своя управител на село: „А аз за разходката получих табакера за 7000 рубли.“ През юли Потьомкин заведе Суворов в едно от своите украински имения.

Като чете преписката на Суворов със светлейшия княз, човек навсякъде среща високопарни хвалебствия, които излизат извън нормите даже на галантния XVIII век: „На ваша светлост дело е благоденствието на хората; да въздига и възстановява нищите и недъгавите и да създава благополучието на търсеция вашата милост, което доказва действителната ви щедрост, сияеща навсякъде с неувяхваща слава“; „Вашите милости са далеч повече от всичките ми сили, позволете ми да посветя остатъка от своя живот за прославата на толкова безпределните благоденствия...“ и т.н. Но имаме ли право да съдим за това великия пълководец? По онова време високопоставените завистници и недоброжелатели са могли лесно да се разправят с таланта, ако е лишен от могъщ покровител, преди той да е успял да постигне достатъчно независимо положение. Впрочем в своите честолюбиви планове Потьомкин определяше за Суворов далеч не последната роля, като смяташе основателно да използва в недалечно бъдеще неговия „стремглав меч“.

Това време дойде, и то твърде скоро.

ОСМА ГЛАВА КИНБУРН И ОЧАКОВ

*На Кинбурнския нос станаха първите
чудеса...*

(войнишка песен)

Кинбурн е изопачено произношение на турската дума „килбурун“, която означава: „остър нос“. Кривата, тънка и дълга Кинбурнска издатина се връзва далеч навътре в морето и закрива изхода от лимана при устието на Днепър. От този нос при ясно време се виждат добре минаретата на Очаков, разположен на три мили върху стръмния отсрещен бряг, както и мачтите на турските фрегати и платноходки.

Крепостта на Кинбурнския нос бе незначителна — тънки стени, плитки ровове, тъй като при разкопаването на пясъка скоро излизаше вода. Но тя заемаше извънредно важно, ключово положение, понеже пречеше на неприятелските кораби да влязат в Днепър, защитаваше основаните наскоро Николаев и Херсон, преграждаше пътя към Крим и противостоеше на Очаков, на този, по думите на Екатерина II, „естествен южен Кронщадт“. Ясно е защо турците се стремяха да нанесат своя първи удар именно тук.

На 12 август 1787 година Високата порта, подстрекавана от Англия и Прусия, официално обяви война на Русия. За противодействие на турците по това време бяха създадени две армии. На Украинската, под командуването на Румянцев, бе поверена второстепенна роля: да следи за сигурността на полската граница и да осъществява връзката с австрийските съюзници, които още се бавеха с откриването на бойните действия. Екатеринославската, начело с фелдмаршал Потьомкин, трябваше да решава главните задачи на кампанията: да овладее Очаков, да премине Днестър, да прочисти целия район до Прут и като се съедини с австрийците, да излезе на Дунав. На свой ред Потьомкин, като се насочи с главните си сили към Буг, изнесе на своя краен ляв фланг отряда на Суворов, като му възложи да „поеме грижата за Кинбурн и Херсон“.

От началото на август генерал-аншефът непрекъснато пътуваше от Херсон в Дълбокия залив, а оттам в Кинбурн, издигаше укрепления и наблюдаваше маневрите на турската флота. Той пръв оцени

опасността от нападение срещу Херсон и със спокойна увереност се готвеше да посрещне вражеския десант.

Не като Потьомкин. Блестящият в мирно време администратор и държавен деец бе безпомощен във време на война, минаваше от бодрост към униние, докато най-сетне се реши да започне активни действия. Тъй като се безпокоеше за Крим, той изпрати против турците Севастополската ескадра на Войнович. Нейният поход обаче се оказа несполучлив. Жестока буря разпръсна корабите на 8 септември при нос Каликрия: една фрегата изчезна безследно, а друга, останала без мачти и рул, полупотънала, бе завлечена в Константинопол и взета в плен. Останалите кораби се завърнаха в Севастопол значително повредени.

Наложи се надеждите на флотата да бъдат временно изоставени. Потьомкин изпадна в отчаяние. Предлагаше на Екатерина II да изоставят Крим, молеше за позволение да предаде командването на Румянцев, унижено писа на стария фелдмаршал: „Та нали моята кариера е свършена... Аз почти обезумявам... Ей-богу, не зная какво да правя, болестите ме мъчат, побърквам се.“ За да се обърне ходът на събитията, бе необходима убедителна победа над турците. И тази победа донесе Суворов.

В сблъскванията близо до Кинбурн неприятелят бе понесъл вече значителни загуби. Отбраната на крепостта се ръководеше от бойния другар на Суворов, един от героите при Козлуджа, генерал-майор Иван Рек. Точно месец след обявяването на войната, на 13 септември, пет турски канонерки и няколко линейни кораба излязоха от Очаков и откриха ожесточен огън по кинбурнските укрепления. Руската артилерия им отговаряше така сполучливо, че един неприятелски линейен кораб с 54 оръдия излетя във въздуха заедно с екипажа си от 500 души. В своето писмо до Попов Суворов съобщи, като се извиняваше за жестоката си шега: „Когато турският кораб бе вдигнат във въздуха, изведнъж от облаците над него се показа прегордият турски паша, поклони се на Кинбурн и падна стремително назад.“ През нощта турците се опитаха да стоварят десант, но бяха прогонени от казаците и пристигналата пехота на Рек. Но и тази несполука не охлади врага. Сутринта на 14 септември две неприятелски фрегати и четири галери започнаха повторна бомбардировка на Кинбурн.

Генерал-аншефът, който малко преди това бе пристигнал в крепостта, лично ръководи отблъскването на нападението.

Близко до Кинбурн стояха в бездействие няколко плавателни съда от втората, Херсонската ескадра на безинициативния вицеадмирал Мордвинов. Въодушевени от присъствието на Суворов, командите на корабите се хвърлиха в боя. Едната от галерите, същата оная „Десна“, с която наскоро бе пътувала по Днепър Екатерина II, се командуваше от двадесет и пет годишния малтиец Джулиано де Ломбард. Тъй като знаеше за страха на турците от брандерите — морски съдове, специално пригодени за подпалване на неприятелски кораби, — той придаде на своята галера вид на брандер, като скри в трюма 150 гренадири. „Десна“ се впусна смело срещу турските кораби и след бой, който продължи два часа и половина, ги принуди да отстъпят. На нея пострада само един човек — храбрият Ломбард. Куршум откъсна част от ухото му.

„Кавалерът Ломбард... — съобщи Суворов на Потьомкин — атакува цялата турска флота до линейните кораби; би се с всички тях с оръдия и пушки... и след като нанесе на варварската флота значителни щети, този герой стои сега благополучно под кинбурнските стени.“ Мордвинов прецени постъпката на Ломбард като пример на неподчинение и недисциплинираност, заповяда да го арестуват и дадат под съд. Намесата на Суворов не само спаси храбрия мичман от несправедливо наказание, но му донесе и чин лейтенант. А разярените турци оцениха главата на Ломбард на голяма сума.

В течение на следващите две седмици в Очаков се извършваше трескава подготовка за десант. Френски инструктори ръководеха отбраните еничарски отряди. Към пладне на 30 септември противникът започна третата бомбардировка на Кинбурн, която продължи до късна нощ и причини значителни повреди на крепостта. На 1 октомври сутринта, на дванадесет версти от нея в лимана се показаха пет турски кораба с десант от запорожци-изменници. Но това беше само отвличаща вниманието маневра, тъй като основната маса неприятелски войски възнамеряваха да слязат на самия Кинбурнски нос.

По случай Богородичния празник Суворов бе на обедна служба в походната църква, когато едно след друго почнаха да идват донесения за десанта. Той се усмихваше леко и отговаряше на вестоносците:

— Нека излязат всичките!

Еничарите излизаха от корабите и веднага се окопаваха. Техните плитки поради близките подпочвени води окопи минаваха напреко на носа от Черно море към Очаковския лиман. Издигаха бруствери от чували с пясък, в морето забиваха колове за защита на корабите, между укрепленията поставяха преносими рогатки.

При това литургията продължаваше, като че нищо не е станало. Някои офицери в недоумение си шепнеха: „Да не си е загубил ума нашият славен командир? Да оставя толкова силен противник свободно да се настанява и да се готви за атака!“ Но пълководецът си имаше свои, по-далечни планове: не да отблъсне десанта, а изцяло да унищожи неприятеля. Наистина той разполагаше само с три непълни пехотни полка — Орловски, Шлиселбургски и Козловски, два леки конни ескадрона и три донски казашки полка. Руският отряд — приблизително хиляда и седемстотин щика и саби — бе изправен против повече от пет хиляди турци. Тъй като знаеше недостига на своите сили, Суворов своевременно бе изпратил за подкрепления: батальон от Муромския полк и два леки конни полка, настанени на дванадесет версти от крепостта. На тридесет и шест версти квартируваше Санктпетербургският драгунски полк, комуто също бе заповядано да потегли към Кинбурн.

Литургията завърши. Бе отслужен молебен за „победа и надвиване на враговете“. По пладне турците също извършиха обредно измиване и молитва пред очите на русите. Към три часа следобед предните неприятелски отряди се приближиха, като носеха със себе си стълби за изкачване на укрепленията. Десантът се командуваше от храбрия Еюб ага.

По знак на Суворов всички оръдия, обърнати към западната страна на носа, дадоха внезапен залп. Два полка казаци и два леки конни ескадрона, след като бяха обиколили крепостта, излетяха срещу вражеския авангард и се врязаха в него. Сред първите падна Еюб ага. Едновременно с това пехотата на Рек удари отдясно и подгони еничарите към техните окопи. Десет бяха взети в движение, но по-нататък, дето носът се стесняваше и нямаше място, напредването се забави рязко. Бомбите, ядрата, картечът и запалителните снаряди, бълвани от шестстотинте оръдия на неприятелската флота, взривяваха цели редици от сгъстения боен строй на русите. Бе вече тежко ранен и

изнесен зад фронта генерал-майор Рек, вече загина командирът на челния батальон на Орловския полк, секунд-майор Булгаков, оказаха се ранени всички офицери освен адютантът на Суворов, Тишченко. А неприятелските кораби стоварваха все нови и нови войски. Русите се поколебаха.

Генерал-аншефът хвърли в атака леките конни ескадрони. Но турците срещнаха кавалерията с хладно оръжие и в жестока схватка — „Аллах! Аллах!“ — я отблъснаха. При това русите свършиха артилерийските си заряди — каркасите. Наложиха се да изоставят няколко оръдия и Суворов видя как турците с победни викове ги откараха. Петдесет дервиши озверени сновяха сред мюсюлманските редици, въодушевяваха еничарите и даваха пример на лично мъжество. Нито един от тези фанатици не преживя съдбоносния 1 октомври.

Огънят на турската артилерия не отслабваше. Ядро откъсна муцуната на Суворовия кон.

Като забеляза, че шлиселбургци отстъпват, генерал-аншефът извади своята шпага и увлече войниците:

— Момчета, след мен!

Недалеч от него се оказаха двама турци, които държеха за поводите пленени коне — своя кавалерия на десанта нямаха. Тъй като взе еничарите за казаци, руският пълководец ги извика. Веднага тридесетина турци се хвърлиха върху него.

— Братя, спасявайте генерала! — и войниците се спуснаха да му помогнат.

По-бързо от другите до Суворов се оказа гренадирът от Шлиселбургския полк Степан Новиков. Той прободя единия еничар и застреля друг. Сержантът Риловников поведе авангарда и принуди турците повторно да очистят окопите. Беше вече към шест часа вечерта. Галерата „Десна“, която отново самоволно се бе отделила от безучастните кораби на Мордвинов, действуваше смело. За да отвлече поне малко огъня на турската ескадра от руския отряд, храбрият Ломбард накара седемнадесетте турски плавателни съда да се отдръпнат малко. В същото време кинбурнските оръдия потопиха две неприятелски канонерки и запалиха два големи шебека — тримачтови кораби.

Останалата турска флота продължаваше яростната си стрелба. Картечът засегна Суворов, който вървеше пред войниците. Рани го в

левия хълбок, по-долу от сърцето, и го засипа с пясък. Той загуби съзнание, беше изнесен, но като дойде на себе си се върна в строя. Изтласквани от еничарите, русите отстъпваха в крепостта, като хвърлиха във водата още едно трифунтово оръдие с разбит лафет и колела. Изглеждаше, че сражението е окончателно загубено. Обаче самият генерал-аншеф гледаше на двете несполучливи атаки само като на фази от продължаващото сражение.

Той заповяда да се съберат всички, които бяха в крепостта и обоза. Набраха се три пехотни роти, а едновременно с това пристигнаха батальон муромци и лека конна бригада, съставена от Мариуполския и Павлоградския полк — всичко четиристотин щика „най-храбра пехота“ и деветстотин и дванадесет саби. Слънцето вече залязваше, когато Суворов за трети път възобнови настъплението.

Мариуполци и павлоградци удариха неприятеля в центъра, пехотата в десния, а казаците в левия фланг, откъм Черно море. На тясната и дълга вдатина в морето руси и турци вече съвсем се разбъркаха, така че неприятелската ескадра прекрати огъня. За да лиши еничарите даже от мисълта за отстъпление, очаковският комендант Юсуф паша заповяда на свечеряване флотата да напусне бреговете на Кинбурн. Той трепереше при спомена за заповедта на султана: или Кинбурн ще бъде взет, или Юсуф паша ще се лиши от главата си. Изтласкани към морето, турците се биеха с ожесточението на обречени.

Като видя техния героизъм, Суворов възкликна:

— Я какви юнаци! С такива още не съм се сражавал: налитат повече с хладно оръжие. Каква прекрасна войска!

Сега вече руският картеч безпогрешно косеше гъстите тълпи на врага, а кавалерията се промъкваше напред през купчини трупове. В продължение на час турците напуснаха всички петнадесет окопа. Част от неприятелските десантчици стояха до пояс във водата. Чуваха се вече жални викове: „Аман! Пощада!“

По това време куршум проби лявата ръка на генерала и той почна да губи кръв. Лекар наблизо не се намери. Есаулът от Донския полк Дмитрий Кутейников и гренадиърът Огнев отведоха Суворов под ръка към морето. Промиха раната му с морска вода и Огнев я превърза със своята кърпа. След това Суворов обърна наопаки рубашката си, за да дойде десният чист ръкав на ранената ръка, и извика:

— Боже мой, благодаря! Помогна, веднага помогна! Всички турци ще прогоня в морето!...

Той се качи на коня и препусна към сражаващите се войски. Огнев го придружаваше, тъй като генерал-аншефът всяка минута изпадеше в полусъзнание. Уморени в деветчасовото непрекъснато сражение, русите окончателно победиха. От петхилядния елитен турски отряд в Очаков се завърнаха всичко осемстотин души. Целият Кинбурнски нос и плитчината към него бяха покрити с трупове. Новината за поражението направи потресаващо впечатление в Константинопол. На единадесет турски военачалници бяха отсечени главите и изложени в двореца за назидание на живите.

На 2 октомври Суворов отпразнува победата с парад пред очите на турците, върху носа, с обедна литургия и благодарствен молебен. Участниците в боя поднесоха на своя командир купено с волни пожертвувания разкошно евангелие, тежко тридесет и осем фунта, и огромен сребърен кръст. За спомен от главния кинбурнски ден войниците съчиниха проста и трогателна песен:

*С такъв водител
Да воюваме желаем,
А за храброто му дело,
Ще извикаме „ура!“*

В Петербург кинбурнската победа предизвика взрив от неподправен възторг.

В шест часа сутринта Екатерина II имаше навик да изслушва завеждащите „нейните собствени дела и приемането на подаваните до нейно величество прошения“ А. В. Храповицки и А. А. Безбородко.

Докато Храповицки докладваше на императрицата някои литературни дреболии — за преписването на чисто на четвърто действие от нейната собствена пиеса „Разстроено семейство“ и за превода от английски на немски на забавната Шериданова комедия *Die Lästerschule*^[1], Екатерина си мислеше нещо друго. Почти шестдесетгодишната царица не можеше както преди да намира време за всичко — за следващото увлечение и за държавните работи. В домашно боне, обрамчило нейното кръгло, силно набръчкано лице, тя приличаше на добра „гросмутер“ — баба от почтено еснафско семейство.

При всичките си известни слабости Екатерина II все пак умееше да отличава и цени хората според техните способности и делови качества, потвърждение за което бяха имената на братя Волкови, Румянцев, Суворов, Безбородко, Державин, самия Храповицки. Тя не губеше мярка даже при оценката на своите фаворити. Последният роман обаче с младия Мамонов показваше, че стареещата царица живее вече във властта на илюзиите. С несвойствена за нея по-рано наивност тя вярваше в искрените чувства на човек, който беше по-млад повече от тридесет години.

— Вие благоволихте да се осведомите, ваше величество, какво пространство заема Русия... — пълният здравеняк Храповицки почна да чете подготвената записка: — „Русия има всичко 165 степен дълга, като се смята от островите Езел и Даго на 40 северна дълга до Чукотския нос под 205 северна дълга, а също така 32 степен ширина от Терек до Северния океан...“

Екатерина постепенно се освобождаваше от мъчителните мисли.

— Какво излиза, Александър Василиевич, сякаш присъединяването на Беларусия и Таврида не прибавя нищо към пространството на нашата империя? — учуди се тя.

— Размерите на Русия са толкова големи — внимателно потвърди Храповицки, — че новите земи се губят в това пространство.

— А кои реки образуват сега нашата граница с Турция?

— Буг и Синюха, ваше величество.

— Какво пишат за турските работи?

Храповицки почна да чете отзивите на новите берлински вестници.

Грандиозните проекти, набелязани от Екатерина II с Орлов и Потьомкин, си останаха неосъществени. Царицата все още мечтаеше за Елинско кралство за внука си Константин, но тъкмо по нейно указание руските войски в Турция решаваха скромни задачи. Пък и те изглеждаха непостижими за изпадналия в униние Потьомкин. В опасна близост до Петербург извършваше военни приготовления шведската флота — надменният съсед не се бе отказал от намерението да си върне загубените балтийски брегове. Опасното брожение в Реч Посполита не преставаше. Хазната на империята бе изтощена от непрекъснатите войни.

Като въздъхна, Екатерина помоли Храповицки да продължи доклада. Тя се наведе към малката камина и почна както винаги сама да я разпалва, за да свари утринното си кафе.

— Ще позволите ли да премина към кореспонденцията?

— Да, батюшка Александър Василиевич. Да започнем с нашето писмо до светлейшия княз Григорий Александрович. Ти преписа ли го?

Храповицки притежаваше проникателен ум и действително феноменална памет. Само тези изключителни качества му позволяваха да се задържа на трудното поприще. Тъй като изпитваше печална слабост към Бакхус, той бе принуден сутрин да се облива с ледена вода или да си пуска по две чаши кръв, за да се яви при императрицата готов за доклад.

Той започна да чете писмото по памет още преди да намери самия текст:

— „Григорий Александрович! Не унивай и пази своите сили. Бог ще ти помогне, а царят ти е приятел и покровител. На мен ми е известно, както ти пишеш и както го наричаш, проклетото отбранително състояние. И аз не го обичам; постарай се да го превърнеш в настъпателно, тогава и на тебе, и на всички ще бъде по-

леко... Остави тъжните мисли, ободри своя дух, подкрепи ум и душа. Истинска слабост е да принизяваш, както ми пишеш, своите достойнства и да избягаш... Добре би било за Крим и Херсон, ако можеше да спасиш Кинбурн. Но империята ще си остане империя и без Кинбурн. Едно сме взели, друго загубили. Не зная защо ми се струва, че Суворов в замяна ще вземе от тях Очаков...”

Екатерина кимаше в съгласие глава, като подлагаше трески под кафеничето. Кафето беше вече съвсем готово, когато без почукване в кабинета влезе един от нейните най-доверени хора личният ѝ камердинер Захар Зотов.

— Куриер с рапорт от княз Григорий Александрович.

Императрицата нетърпеливо стана от креслото:

— Незабавно го покани.

Почти в същия миг на вратата се показва снажен офицер, румен, с пищни възриси мустаци, в каска с тесен позлатен монограм и украсена с бели гъши пера, синя сукнена куртка с червена яка, ревери и маншети, над която бе заметнал бял портупей от лос, със също така бели „шалвари“ и огромни, разширени в горната си част ботуши.

— Капитан от лекия армейски конен полк на негова светлост Николай Казаринов с релация!

„Ах, Потьомкин, злато човек! Какви юнаци намира за поръченията!“ — взе да се любува на офицера Екатерина II.

— Я дайте, капитане!

Тя отиде към свещника, като пътьом отвори пакета:

— Слава богу! На тридесети септември срещу първи октомври турците са били отблъснати от Кинбурн!

Докато тя четеше, Храповицки и Зотов наблюдаваха израза на лицето ѝ.

— Суворов два пъти ранен и не пожелал да напусне сражението. Похвална храброст! — Екатерина остави релацията настрана и внимателно огледа офицера. — Как е вашето име? Казаринов? Ние ще се погрижим да бъдете награден. — И му подаде ръката си да я целуне.

При тоалетната маса царицата каза на Храповицки:

— Твоят съименник, Александър Василиевич, ни постави на колене пред себе си. Но жалко, че са го ранили стареца!

Този път Суворов бе награден щедро. По настояване на Потьомкин Екатерина му изпрати знаците и лентата на най-високия

руски орден „Свети Андрей Первозванный“, които не бяха получили неколцина по-старши от него генерали. Като го поздравяваше в качеството му на андреевски кавалер, светлейшият писа: „Аз направих всичко, което зависеше от мен...“ Многобройни награди очакваха кинбурнските воители — георгиевски кръстове, златни и сребърни медали, повишения, парични суми. Един от шестимата георгиевски кавалери 4-та степен стана Ломбард, произведен освен това капитан-лейтенант. На спасителя на Суворов, Степан Новиков, връчиха един от деветнадесетте специално изработени сребърни медали. По-късно, по случай сто двадесет и пет годишнината от Кинбурнската битка, името му бе включено в списъка на 1-ва рота на някогашния Шлиселбургски полк. На генерал-майор Иван Рек, награден с „Георгиевския кръст“ 3-та степен, Екатерина собственоръчно постави лентата и кръста в кутийката.

На следващия прием обаче кинбурнската победа бе вече изместена в очите на двора от по-голямо събитие: от разклатеното сякаш положение на фаворита. Красивият, изящен Мамонов се срамуваше от своята роля при старата царица, но още повече се боеше да не бъде изоставен. Той току-що бе придобил за подарените му 350 хиляди рубли още едно имение, когато научи, че петербургският генерал-губернатор Брюс продава богат имот. Разговорът се водеше по време на игра на вист, за която освен Брюс и самия Мамонов, Екатерина бе поканила преведения в гвардията Казаринов.

— Значи вие не желаете да го купите? — повтори Брюс.

С умолителен поглед Мамонов се обърна към Екатерина. Императрицата се престори, че не е разбрала нямата му молба. Сега, след появата на Казаринов, тя бе решила да даде един урок на своя „Саша“.

— Ако вие се отказвате, аз ще намеря друг купувач — със студена усмивка каза Брюс.

— Моля — въздъхна Мамонов. — Кой пък ще е тоя ваш друг купувач?

Брюс многозначително сви уста.

— Казаринов.

Бледият като смърт Мамонов премести поглед от Екатерина към невъзмутимия капитан, като се мъчеше да разбере игра ли е това, или истина.

— Но нали Казаринов е беден — тихо проговори най-сетне той.
— Откъде ще вземе толкова пари?

Като размесваше атлазените карти, императрицата бавно, но ясно изрече:

— Нима Казаринов е сам на тоя свят? — тя гледаше фаворита право в очите и разтегляше думите. — Може да купи той, а може и друг...

Мамонов се надигна от креслото, но веднага безсилно се отпусна на облегалката: беше загубил съзнание. Придворните лекари Роджерсън и Месинг му помогнаха да се съвземе и той побърза да напусне залата, поддържан от тях.

— Господа — предложи с пълно самообладание императрицата, — София Ивановна дьо Лафон, известната началничка на възпитателния дом за благородни девизи, ми предаде писмото на нашия кинбурнски герой Суворов до дъщеря му Наташа. Ще помоля лейбгвардейския капитан Казаринов да го прочете.

В притихналата зала на Ермитажа прозвучаха простодушните и трогателни думи:

„Любезна Наташа! Ти ме зарадва с писмото си. Още повече ще ме зарадваш, когато облечеш бяла рокля и още повече, когато ще живеем заедно. Бъди благочестива, благонравна, уважавай майчицата София Ивановна или тя ще ти дърпа ушите и ще те постави на сухар и водица. Пожелавам ти благополучно да прекараш коледните празници. При нас имаше по-силни битки, отколкото когато вие се дърпате за косите, а когато наистина сте танцували, аз излязох от балета: в хълбока оръдеен картеч, в лявата ръка дупчица от куршум, а на моя кон муцунката простреляха; едва след осем часа ме освободиха от театъра в стаята. А сега, щом се поразкърших, яздих близо петстотин версти за шест дни, без нощите. И как е весело на Черно море, на лимана! Навсякъде пеят лебеди, патици, бекаси, по полето ластовички, синигери, лисички, а във водата чига, есетра колкото искаш! Прости, моя приятелко Наташа; надявам се, знаеш, че моята майчица господарката ме е наградила с Андреевска лента за вяра и вяност...“

[1] Училище за сплетни — б.пр. ↑

„Суворочка, душо моя, здравей!... При нас дропли пеят, зайци тичат, поотраснали скворци скачат на открито: аз взех един от гнездото, храних го от уста, а той си отиде. Узряха гръцките и володските орехи в гората. Пиши ми понякога. Макар и да нямам време, аз ще чета твоите писма. Моли бога да се видим. Пиша ти с перо от орел; той живее при мене, храни се от ръка. Помниш ли, оттогава аз нито веднъж не съм танцувал. Скачаме с кончета, играем с такива големи железни топки, човек едва ги вдига, и с оловен грах: ако попадне в окото, може и челото да пробие. Бих ти изпратил полски цветя, много са хубави, но по пътя ще изсъхнат. Прощавай, гълъбице, сестрице, Христос Спасителят да е с тебе. Баща ти, Александър Суворов.“

Той остави перото. Тихо спеше руският лагер при Кинбурн; тишина лежеше и над невидимия в нощната мъгла Очаков. Не беше лесно за генерал-аншефа да намери време за послание до обичната „Суворочка“. Но за нея той мислеше непрестанно. Бойните победи, щедрите награди, всерусийската слава, непрестанното воинско бдение — нищо не можеше да го откъсне от Наташа, единствено близкият му човек. Сина си Аркадий той дълго не признаваше за свой. След скъсването с жена си цялото му внимание бе съсредоточено към дъщерята. При раздяла с нея Александър Василиевич жестоко страдаше, като броеше месеците и дните до срещата: „Много ми е мъчно; вече не помня откога не съм виждал писмо от тебе... Знаеш, че си ми скъпа: бих полетял към Смолни да те видя, но крила нямам. Как наистина ще дочакам още 16 месеца...“ Точно след месец той пише: „Ще даде бог, като минат 15 месеца, ти ще отидеш дома, а аз ще се радвам много. След година ще броя тези дни един след друг.“

И днес човек не може да чете без вълнение писмата на Суворов до дъщеря му. Те са били писани под стените на Очаков, направо на Римникското поле, на финландската граница, в Полша, Кобрин — чак до самата му смърт. Какви неизразходвани запаси от нежност и чисти чувства са се таили в душата на стария войник!

Края на 1787 и началото на 1788 година Суворов прекара в Кинбурн. Здравето му се възстановяваше бавно: и след четири месеца хълбокът го болеше така, че не можеше да държи поводите с дясната си ръка. Въпреки това той лично обходи поверения му район. Не забравяше и ученията — упражняваше пехотата в бързо зареждане и прицелна стрелба, както преди определяше главната роля на атаката с хладно оръжие. Беше в отлично разположение на духа: жадуваше за развиване на постигнатия след Кинбурн успех.

През януари 1788 година Австрия най-сетне обяви война на Турция. В желанието си обаче да прикрие своята източна граница огромната армия на Йосиф II се бе разпръснала на малки части от Днестър до Адриатическо море. Нейният ляв фланг, под командването на Фридрих-Йосиф Кобург, принц Саксонски, се мъчеше да овладее крепостта Хотин. Потьомкин струпваше главните си сили към Очаков. В отговор турците бяха решили да се обърнат най-напред против австрийците, а след това да се насочат към русите, като подсилват предварително гарнизона на Очаков. От Кинбурн Суворов с неодобрение наблюдаваше вялото развитие на кампанията и ругаеше на себе си Потьомкин.

През зимата на 1788 година пристигна при него Алексей Горчаков, осемнадесетгодишен сержант от лейбгвардейския Преображенски полк, най-големият син на сестра му Ана.

Небръснат, в груба войнишка куртка, Суворов прегърна племенника си, целуна го силно и като го отстрани от себе си, се вгледа в юношеското лице. Присвил очи, той бързо каза:

— Ай, ай! Убодох ли те с брадата, Альоша? Е, нищо. Как живее сестра ми Ана? Надявам се, че е както преди красавица? Само кожата ѝ — и той прекара длан по задебелялата си, покрита с бяла четина буза, — не е така нежна като моята...

— Благодаря, чичо — смутено отговори Горчаков.

— При мене ти непременно ще станеш генерал. Но генерал първа категория. Нали знаеш, момче, че генералите биват две категории?

— Как така?

— Едни се отличават на бойното поле. Други се издигат на паркета, пред кабинета, като лъскач пода — той дръпна куртката си. — А мундирът е един и същ!

— Аз от трудности не се боя — с лека обида в гласа отвърна младият човек.

— Така, така! Ще те уча най-напред като казак, после вече войник, капрал, сержант. А сетне — офицер в пехотен и кавалерийски полк и в егерски батальон.

— Нас достатъчно ни упражняваха в Преображенския полк — опита да възрази Горчаков.

Генералът сякаш очакваше това:

— Човек трябва да се упражнява много! Да се упражнява по всяко време, също и зиме. Кавалерията в кал, блата, оврази, ровове, стръмнини, низини и даже по скатове, и накрая — да сече! За пехотата — на щик!

Той посочи минаващите край тях пехотни капрали и сержанти: — Най-добрите стават сега младши командири, а не се ползват от указа за дворянските свободи. Русия е необятна! В нея служат голям брой чужденци. Тях трябва да заменим със свои, руси.

— Чичо, при нас в Преображенския чужденци почти нямаше!

Суворов махна с ръка:

— Гвардията не се смята! Самият аз докато бях зачислен в гвардията носих дълга и честна служба и нищо не струвах. Гвардейските полковници са лоши. Три години мъчат офицерите със своите придворни маниери, изнежват ги, показват им как да се наредят сред големците с помощта на сладки и двусмислени думи. Те са безделници, а не спартанци, и внушават презрение към славата. Лицемерието заменя скромността, вежливостта — опитността. Като преминават в армията, стават паркетни генерали. Би трябвало да ръководят московски клубове.

След изтичането на изпитателния срок Суворов извика при себе си своя племенник. Беше доволен от него.

— Виж, Альоша! Светлейшият ми е изпратил своя шинел. Моли да го нося вместо домашен халат. Дреха точно за моя ръст — той се завъртя на един крак, за да покаже на племенника си дългия до петите шинел, надянат върху бялата риза. — Достатъчно ти е обучението при

мене. Време е да помиришеш барут! Ще отидеш в главната армия. Ще се явиш при началника на канцеларията.

Генерал-аншефът вече бързо пишеше с орловото перо:

„Изпращам моето момче; бъдете добри, представете го на светлейшия княз; наредете му да се поклони по-ниско на негова светлост и ако бъде удостоен — да му целуне ръка. Докато не бяхме обърнати от Жан Жак Русо, на старите ние целувахме само полата.“

Като изпращаше Горчаков, Суворов бе убеден, че тук, при Кинбурн, турците няма да предприемат в близко време активни действия. И наистина в края на зимата и почти през цялата пролет на 1788 година беше относително спокойно. Едва на 20 май на Кинбурнския нос отново стана тревожно. Към Очаков се приближи силна турска флота под командването на храбрия капудан-паша Хасан, който имаше намерение да унищожи руските кораби в лимана. Но опитът завърши на 7 юни с пълен неуспех. По това време безинициативният Мордвинов бе заменен по заповед на Потьомкин с адмирал Насау-Зиген, пришълец от Франция, а за негов помощник бе назначен героят от войната за независимост на Съединените американски щати Пол Джонс.

Морският бой на 7 юни наведе Суворов на мисълта да използва положението на Кинбурнския нос и той заповяда да разположат по-близо до неговия край, на три-четири версти от своята крепост, две замаскирани батареи от по двадесет и четири оръдия и пещ за каляване на ядра. Минаха само десет дни и Хасан паша атакува за втори път руската флота.

За подсилване на руската флота от Кременчуг пристигнаха двадесет и два нови гребни съда. Адмиралите Насау и Пол Джонс лично потеглиха срещу турците. Упоритият бой завърши с гибелта на линейния противников кораб. Останалите, с изключение на забавилия се флагман, избягаха под защитата на крепостните батареи. Руските гребни съдове обкръжиха изостаналия флагмански кораб, заловиха го и го запалиха. Успя да се спаси само капудан-пашата.

Като претърпя несполука, Хасан паша реши да изведе през нощта засегнатата си ескадра от Очаков. Сега именно казаха своята дума замаскираните батареи. Щом ескадрата се изравни с тях, русите откриха бърз прицелен огън. Хасан паша даже се боеше да не е сбъркал курса и да е попаднал под оръдията на самия Кинбурн. Изгря

пълна луна. Минаващите край брега турски кораби бяха така близо, че почти всеки снаряд попадеше в целта. За кратко време седем турски кораба се оказаха разбити. Освен това много други съдове заседнаха в плитчината и се превърнаха в неподвижни мишени. Скоро ги обкръжи руската флотилия и след четиричасов бой довърши разгрома. Турците загубиха в убити около 6 хиляди души, а 1763-ма бяха взети в плен.

Склонният към преувеличения Потьомкин изпадна в неописуем възторг. Сега той чакаше ключовете от Очаков, който даже още не беше обсаден. Надеждите му, разбира се, не се оправдаха — Очаков и не мислеше да се предава. Мина юни на 1788 година. Потьомкин най-сетне се приближи с главните си сили към крепостта, унищожи останалите в лимана турски кораби и започна мудна блокада. Дясното крило на руските войски командуваше генерал-аншеф Иван Иванович Мелер, центъра — княз Репнин, а лявото — повиканият от Кинбурн Суворов.

И при Очаков Потьомкин не се канеше да променя своите навици. Обкръжен от тълпа ласкатели, изискани жени, блестящи кавалери-чужденци, той уреждаше разкошни пирове. Когато тръгна на поход, светлейшият изпрати два огромни обоза със сребърни съдове, кухненски принадлежности и разнообразни ястия — първия през Москва, а другия през Могильов, за да бъде сигурен в своевременното пристигане поне на единия от тях. До сутринта в неговата квартира гърмеше музика...

Един след друг, принц дьо Лин, принц Насау-Зиген и португалецът дьо Помпелон, ставаха на крака, за да вдигнат наздравица в чест на княза, седнал зад таблата. Негов партньор беше племенникът му Енгелгард. Неизменният Масо наблюдаваше играта и сипеше ядовити остроумия по адрес на напуснатата от него Франция.

— След като казахте толкова много неща за своето старо отечество, бих искал да чуя от вас и нещо за новата ви родина — забеляза племенникът на Потьомкин, без да прикрива насмешката си.

Масо не се смути никак.

— Удивителна страна! Непрекъснато я въвличат в разорителни мероприятия честолюбиви умове. Ще запитате: „За какво?“ Защо искат да се разоряват, да губят толкова кръв и да въоръжават може би цяла Европа против себе си? За да позабавляват седналия тук княз, който скучае, и да му дадат възможност да си надене още една георгиевска лента към ония тридесет или четиридесет, с които вече е разкрасен и които все са му малко!

Фигурите полетяха на пода. Потьомкин изрева като звяр, грабна тежката, обкована с бронз табла и я хвърли след избягалия хирург. Всички на масата замълчаха. Навел разчорлената си чернокоса глава, светлейшият княз дълго мълча. След това започна да говори тихо на Енгелгард:

— Може ли да се намери по-щастлив човек от мене? Всички мои желания, всички мои капризи се изпълняват. Исках да получа високи служебни постове — моята мечта се осъществи. Стремях се да имам

чин — сега ги имам всичките. Обичах игра на карти — мога вече да губя неброени пари. Обожавах празненствата — мога да ги уреждам с царски блясък. Обичах земята — имам толкова, колкото желая. Обичах да правя къщи — построих си дворци. Обичах скъпоценностите — нито един човек няма толкова красиви и редки камъни, каквито имам аз. С една дума, аз съм обсипан... — при тези думи Потьомкин взе огромна фаянсва фруктиера с плодове и със сила я разби.

— Ваша светлост! — обади се дьо Лин. — Вие имате освен това и блестящо военно поприще!

Потьомкин впери мрачен поглед в австриеца. Стори му се, че в думите на принца има насмешка. Едва вчера пред очите на свитата се бе скрил в мазето, изплашен от грохота на оръдейните изстрели.

— Вие се съмнявате в моята храброст? — звучно изсъска той. — Тогава да я проверим, и то още сега! Отиваме в окопите! Всички! Който остане — ще съжалява! — и изтича от шатрата в юлското утро.

В безредна тълпа, като се блъскаха един друг, го последваха генерали и придворни, шутове и адютанти. Беше вече съвсем светло. Зад очаковските стени тъжно се провикваха мюезини. Потьомкин с огромни крачки се приближаваше към лявото крило на руските позиции, а неговата свита едва го догонваше в живописните си, блестящи облекла. При появата на княза в траншеите почнаха да скачат и да застават мирно фанагорийските гренадири.

— Не трябва да ставате пред мен! — казваше им Потьомкин. — Старайте се само да не лягате от турски куршум.

Той вървеше бързо нататък. От крепостта бяха вече забелязали странното движение в руския лагер, пъстрата група хора. Турците откриха по нея огън от няколко оръдия.

Потьомкин не навеждаше глава. Той се шегуваше с войниците, питаше ги за снабдяването с провизии и муниции, осведомяваше се дали всички имат ботуши. Една бомба със страшен трясък избухна до тях, но парчетата за щастие не засегнаха никого; но след избухването на втората се чуха стонове: няколко души от свитата бяха ранени. Към Потьомкин вече тичаше, придружен от снажния полковник Золотухин, уведоменият от войниците Суворов.

— Ах, батюшки, самият светлейши княз е дошъл при нас!

Той накара Потьомкин да отиде на по-безопасно място, отдето се виждаше неправилният четириъгълник на крепостта с ниския ѝ

бастион и сух ров. Подстъпите към Очаков бяха покрити с гъсти насаждения, сред които се бяха настанили турски стрелци.

— Проклетата крепост... — измърмори светлейшият княз.

— Но не и непристъпна твърдина, позволявам си да забележа — в скоропоговорка отвърна генерал-аншефът. — Траншеи! Противомини! Да се направят пробиви от флотата в стената към брега. Успех! Щурм!

Потьомкин поклати глава.

— Всяко полезно нещо ти е разрешено от мене, но при Очаков несполучливият опит може да бъде вреден... Ще направя всичко да не ни излезе скъп. После — той прегърна дребничкия Суворов — моят Александър Василиевич с елитен отряд ще се впусне пред мен към Измаил!

Като изпрати Потьомкин, Суворов, без да се стеснява от присъствието на неколцина приближени на светлейшия, каза на своите офицери:

— Само с гледане крепост не се взема. Ако ме слушаха, Очаков отдавна би бил в наши ръце.

Колкото и да скъпеше благосклонността на всесилния фаворит, раздражението му от бездарното водене на обсадата беше по-силно от чувството за самосъхранение. До Потьомкин стигаха всички нападки и остроти на Суворов, но князът хапеше нокти и мълчеше. Скоро стана нещо, което силно промени техните отношения.

Беше два часа след пладне на 27 юли, когато на току-що обядвалия и леко разгорещен от две чашки проста водка генерал-аншеф съобщи за вилазка на турците от крепостта. Полсотня конници и към две хиляди пехотинци се бяха промъкнали тайно по долинките край очаковския лиман и бяха прогонили патрул от бугски казаци, който именно беше вдигнал тревога.

— Да се построят четири карета от два гренадирски батальона! — заповяда Суворов и лично поведе единия от тях в атака.

Тя бе толкова успешна, че турците бяха отблъснати до самия гласис на крепостта — полегатия земен насип пред външния ров. Прикрит в него, противникът се държеше здраво, докато полковник Золотухин не заповяда на 2-ри батальон да атакува с щик. Турците побягнаха. Докато ги преследваха, русите се вмъкнаха в градините непосредствено до Очаков. Суворов атакуваше едно от укрепленията,

когато му предадоха, че го търси куриер от Потьомкин със заповед за незабавно отстъпление. Турците засилиха натиска. В допълнение те изгониха от крепостта огромна глутница кучета и ги насъскаха срещу войниците.

Генерал-аншефът получи втора заповед от Потьомкин и отново я остави без отговор, а при третата изпрати решителен отказ.

В навечерието на боя от руския лагер бе избягал при неприятеля млад покръстен турчин, който дълго време бе служил като ординарец на офицер. Тъй като познаваше Суворов по лице, той го посочи на стрелците. Най-напред бе убит конят на генерал-аншефа, а след това куршум го рани в шията. В този момент, изтласквани от турците, войниците почнаха да отстъпват. Като преодоляваше страшната болка, Суворов се хвърли на земята с вик:

— Юнаци! Не са ви отблъснали, а мен убиха... Смажете ги! Стойте!

Фанагорийците веднага спряха, престоиха се и се хвърлиха отново срещу врага. Най-близките искаха да вдигнат своя командир, но той сам скочи на крака с думите:

— Съживихте ме! Съживихте ме!...

Той чувствуваше обаче, че раната е опасна, предаде командването на генерал-поручик Бибииков и като затули кръвта с ръка, препусна към лагера.

Потьомкин наблюдаваше боя отдалече и беше страшно ядосан. Дьо Лин предлагаше незабавно да атакуват останалите почти без защита укрепления. Австрийският принц ясно виждаше как повечето знамена на турски отряди — конски и биволски опашки на позлатени дръжки — вече се преместваха към своя десен фланг и оголваха левия. Фелдмаршалът беше непреклонен. Бледен, разплакан, той шепнеше:

— Суворов иска всичко за себе си да заграби!

В лагера се разнесе слух, че генерал-аншефът умира от раната. Притичалият обаче в палатката на Суворов Масо го завари, макар и целият в кръв, да играе шах със своя адютант Курис.

— Дайте да ви превържа! — извика Масо.

Суворов продължи да играе, като повтаряше едно и също име на любим пълководец:

— Тюрен! Тюрен!

— Какво пък, генерале — отговори разсърденият Масо, — когато Тюрен биваше ранен, той даваше да го превързват!

Суворов погледна хирурга и без да каже дума, се хвърли на кревата. Масо му направи превръзка. В този момент се появи дежурният генерал Рахманов с остро писмо от Потьомкин. Князът явно го бе писал така възбуден, че трудно можеха да се разберат думите: „Войниците не са така евтини, за да се губят напразно. Освен това ми е чудно, че вие в мое присъствие извършвате движения без моя заповед... За нищо са загубени толкова ценни хора, че биха били достатъчни за целия Очаков...“

— Какво ще заповядате да предам на светлейшия?

Като се мръщеше от болка, Суворов отговори:

— На камъче седя и Очаков гледам.

Той знаеше, че неговият недоброжелател Рахманов няма да пропусне случая и ще предаде отговора точно. Като предприеме действие, което можеше да бъде успешно само при подкрепа на всички останали сили, генерал-аншефът искаше с това да принуди Потьомкин на решителната стъпка и бе сбъркал. За неуспеха русите платиха висока цена — четиристотин души убити. Според други източници — два пъти повече. Само намесата на Репнин, който бе привлякъл към себе си част от турците, позволи на русите да се оттеглят.

На третия или четвъртия ден след раняването Суворов бе закаран в тежко състояние в Кинбурн. Припадъците следваха един подир друг, дишането бе нарушено, към всичко останало се прибави и жълтеница. По време на консултацията бе установено, че Масо е направил превръзката лошо и набързо. В раната намериха няколко парченца от плат, поради което тя бе почнала да гнои.

Пълководецът се намираше в своята стаичка, в малката дървена къща, когато ново нещастие едва не го погуби. Кинбурнската крепост внезапно се разтърси от страшен взрив. Като превъзмогна слабостта, Суворов се добра до вратата. В този миг с ужасен грохот през тавана падна бомба, избухна, отнесе част от стената и разби кревата. Парченца отчупени трески раниха генерала в лицето, гърдите, ръката и крака; кръв бликна от устата му. Той избяга на пруста. Стълбата беше също разрушена. Ясният ден се бе превърнал в нощ. Над Кинбурн висеше гъст облак барутен дим.

В крепостта цареше суматоха. Беше избухнала артилерийската работилница, където изработваха бомби и гранати. Убитите бяха близо осемдесет души. За щастие буретата с барут, които се намираха в лабораторията, бяха останали цели, иначе щеше да пострада цялата крепост. Изнесоха Суворов в полето и му направиха превръзка. Заздравяващата рана се отвори.

Телесните страдания се подсилваха от душевните — немилостта на Потьомкин. В отчаянието си Суворов писа на светлейшия: „Не съм мислил, че гневът на ваша милост ще отиде толкова далече; винаги съм се мъчил да го успокоявам със своето простодушие... невинността не търпи оправдания. Знаете впрочем, всеки си има своя система, така че в службата аз имам моя, а да се преродя е късно. Светлейши княже! Успокойте остатъка от моите дни, шията ми не е одраскана, усещам дълбока рана и тя не е открита, тялото е разбито, така че дните не са много. Аз съм християнин, бъдете човеколюбив. Ако не можете да победите своята немилост, отдалечете ме от себе си, за да нямам и най-малко безпокойство от мене. За мене има служба на други места, според моя опит и степен; но където и да съм, вашите милости навсякъде ще помня. Със своята неизправност готов съм да застана пред престола божи.“

Мина лятото, настъпи есента, започнаха студове. Войниците мръзнаха в землянките. Болестите покосяваха стотици хора. Армията роптаеше. Румянцев язвително наричаше Потьомкиновото седене при Очаков „обсадата на Троя“. Крепостта падна едва на 6 декември 1788 година, след кървав и безпощаден щурм, който продължи всичко час и четвърт и превърна Очаков в огромна гробница. Като велик триумфатор замина Потьомкин за Петербург. Екатерина му изпрати ордена „Св. Георги“ 1-а степен, като прибави собственото си съчинение:

*Стреляй, стреляй, с шум и трясък,
Пешак и конник, кон и флота,
И сам под плясъка на знамената,
Срещу Очаков, тяхната опора.^[1]*

Светлейшият княз бе награден с похвална грамота, медал за спомен на потомството, жезъл, обсипан с брилянти, орден „Св. Александър Невски“, прикрепен към елмаз за сто хиляди рубли, шпага с брилянти, сто хиляди за довършването на Таврическия дворец. Благоклонността на императрицата играеше в случая по-голяма роля, отколкото заслугите на Потьомкин, чиято истинска цена тя знаеше. Не напразно, като прочете в цензурираното писмо на Насау до Сегюр, че „Очаков можеше да бъде взет през април... но всичко бе пропуснато“, Екатерина II каза: „Това е вярно.“

Освободеният и даже невключен от Потьомкин в списъка на генералите от неговата армия Суворов бе застрашен от бездействие. При това, извън военното дело, което беше негово битие, той не можеше даже да си представи своето съществуване.

[1] Преведе Есто Везенков. ↑

ДЕВЕТА ГЛАВА

ФОКШАНИ И РИМНИК

*Днес — щастие, утре — щастие,
боже мой, понякога трябва и умение.*

А. В. Суворов

Когато в началото на 1789 година пристигна в Петербург, Суворов се яви на прием при императрицата.

— Матушка — с жалостен вид заяви той, — аз съм в запаса!

— Как така? — запита Екатерина II.

— Никъде не съм включен сред другите генерали и нито едно капралство не са ми дали да командувам.

Тъй като разбираше значението на Суворов и не желаше в същото време да засегне самолюбието на Потьомкин, царицата назначи „запасния генерал“ в Румянцевата армия. На 25 април Суворов получи заповед да замине за Молдавия и още същия ден препусна от Петербург. Съдбата бе пожелала генерал-аншефът отново да попадне под началството на Потьомкин.

Императрицата реши да съсредоточи в едни ръце командуването на двете армии, „за да върви работата съгласувано“. Освен това според нея Румянцев не бе вече същият както в първата война с турците. Потьомкин възложи на княз Н. В. Репнин да го прикрива със силите на 2-ра армия по левия бряг на Прут, а сам, с бившата Екатеринославска реши да се придвижи през Олвиопол към Бендер. Тъй като този маньовър се извършваше извънредно бавно, турците се постараха да се възползват от случая. Тридесетхиляден корпус под командуването на Осман паша предприе настъпление към Фокшани, за да разбие най-напред австрийците, а след това да нанесе удар на русите. Командирът на левия фланг на съюзниците Фридрих-Иосия Кобург се обърна за помощ към Суворов.

Неговата десетхилядна дивизия заемаше удобна позиция при Бирлат, между Прут и Серет. Щом бе уведомен от австрийците, Суворов веднага заповяда да потеглят — в шест часа след пладне на 16 юли. Вървяха с кратки почивки вечерта, през нощта и на следния ден. Принц Кобург повярва, че русите са пристигнали така бързо, чак когато ги видя със собствените си очи в Аджуда. Сутринта той покани руския пълководец да се срещнат лично за изработването на плана. Той отговори уклончиво. Втория куриер не приеха, като казаха, че генералът е на молитва. Третият получи отговор, че Суворов спи. Недоумението на Кобург растеше и той се губеше в догадки. Така мина целият ден. През това време бяха направени три моста през реката Тротуш и руските войски напълно си починаха. Късно вечерта на 18 юли Кобург получи написана във формата на заповед бележка:

„Войските ще настъпят в два часа през нощта в три колони; средната ще образуват русите. Неприятелят да се атакува с всички сили, без да се занимаваме с незначителни разузнавания вдясно и ляво, за да пристигнем в зори на река Путна и да я преминем, продължавайки атаката. Казват, че турците пред нас са около петдесет хиляди, а другите петдесет по-нататък; жалко, че всичките не са на едно място — по-добре би било да се свърши с тях изведнъж.“

По-късно Суворов обясни, че бил принуден да избегне разискванията с Кобург. Иначе, казваше той, „бихме прекарвали цялото време в дипломатически, тактически, енигматически спорове; аз бих бил поставен в трудно положение, а противникът би решил нашия спор, като разбие тактиците“. Откровен и храбър, но съвсем не велик пълководец, Фридрих-Иосия Кобург, принц Саксонски, се оказа поставен пред свършен факт. Не му оставаше нищо друго, освен да се подчини, макар и да беше по-старши по чин от Суворов и поради това имаше повече право на общото ръководство.

В три след полунощ войските преминаха Тротуш и се насочиха към Фокшани в две колони: дясната образуваха осемнадесет хиляди австрийци, лявата — седем хиляди руси, с авангард, съставен от австрийска конница, командувана от смелия унгарец барон Андрей Карачай. Походът до Мертинесчи продължи две денонощия. Суворов през цялото време се движеше в челото. При едно разузнаване той така се бе увлякъл в наблюдението, че едва не попадна в ръцете на турците.

При реката Путна съюзниците бяха посрещнати от трихилядна отбрана конница начело със самия Осман паша. След турския командир носеха знаците на неговата власт — два бунчука с позлатени наконечници и конски опашки. По броя на тези знаци в турската армия се различаваха двубунчужните и трибунчужните паши.

Завърза се упорита схватка. Турците на три пъти атакуваха, но бяха отхвърлени зад Путна. Настъпи нощта, реката придойде от падналия дъжд, а за поставянето на понтонен мост освен това пречеше и турската кавалерия. Карачай прогони неприятеля и на 21 юли сутринта войската се прехвърли през реката и се построи за бой. Австрийците застанаха отдясно в девет карета, подредени шахматно; русите — отляво в шест карета; конницата се намираще отзад. Само Карачай се изнесе със своите хусари между австрийците и русите. Като спазваха дистанцията „подобно на добре проведено учение“, съюзниците се насочиха към Фокшани, до където оставаха дванадесет версти.

Започнаха и взеха постепенно да се засилват турските конни атаки, отначало по фронта на съюзните сили, а след това, все по-ожесточено, по фланговете. Руските батальони под командването на опитния генерал В. Х. Дерфелден хладнокръвно посрещаха масираните налети на конницата със стрелба в упор. Само отделни ездачи се вмъкнаха в карето, но веднага загиваха от щиковете. „При такъв съпровод — забелязва Суворов — ние вървахме през телата на турците две версти повече от час.“ На пътя се изпречи доста гъста борова гора. Решено бе да я обиколят: австрийците поеха надясно, а русите — наляво. Настанилите се там турци веднага избягаха под защитата на фокшанските окопи.

Като обходиха гората, русите се оказаха в местност, покрита с трънливи храсталаци. Стана трудно да се върви: конете и хората бяха изподраскани; затова пък налетите на турците видимо отслабнаха. На три версти до Фокшани Суворов пусна напред леката кавалерия, която завърза с противника престрелка при пълен кариер. Турците обаче откриха скоро силна оръдейна стрелба. Съюзната артилерия с ответен огън накара батареите им да замлъкнат. Конницата отстъпи място на пехотата. Гренадирите и егерите на Дерфелден се хвърлиха в атака и като се приближиха до окопите, дадоха залп. Пехотата се нахвърли с щикове върху турските редици и зае цялото отбранително съоръжение.

Наблизо се намираше укрепеният манастир „Свети Самуил“. В него бяха останали няколко стотици еничари, решили да се защищават докрай. Манастирът бе обсаден от две страни и артилерията започна жесток обстрел. Портата и малката вратичка бяха след един час пробити и разширени. Атакуващите се хвърлиха в отворите. Изведнъж се раздадоха два силни взрива — големият турски барутен погреб излетя във въздуха. Пострадаха двете страни: при съюзниците шест щабни и трима оберофицери бяха ранени от каменни отломки. Принц Кобург едва не бе затиснат от паднала стена. Разярените войници не пощадиха турците.

Неприятелят захвърли обозите и избяга към Римник и Бузео. Леките войски на съюзниците го преследваха и удвоиха по този начин неговите загуби. В ръцете на победителите падна целият Фокшански лагер, дванадесет оръдия и шестнадесет знамена. Турците загубиха повече от хиляда и петстотин души. „Не е възможно човек достатъчно да похвали мъжеството, храбростта и повратливостта на цялата съюзническа войска от най-висшия до низшия чин“ — съобщи Суворов. В действителност австрийците със своята склонност към изчаквателна тактика се проявиха отлично под началството на великия пълководец.

Десетчасовият бой бе отнел много сили, но възбудените от победата войници сякаш не чувствуваха умора. Висок красавец в бял австрийски мундир и триъгълна шапка се хвърли да прегръща дребничкия Суворов. Кобург разбираше кому е задължен за този толкова блестящ успех. Карачай не сваляше възхитен поглед от руския пълководец, който стана негов кумир за цял живот. В четири часа след пладне, на открито поле близо до Фокшани, пред манастира „Свети Йоан“, войниците разстлаха плащове и седнаха на празничен обед...

И по-рано турците знаеха за Суворов. Но сега те се бояха от него и му измислиха прякор. Малко преди Фокшани той бе настъпил игла, която бе проникнала в стъпалото му и се бе счупила. Бе почнал да куца. Турците така го и нарекоха: „Топал паша“ — куция генерал.

Щом се завърна с дивизията в Бирлат, генерал-аншефът веднага изпрати писмо до княз Репнин, като го убеждаваше горещо да се възползува от плодовете на фокшанската победа и да потегли против армията на великия везир, настанена по Долния Дунав, между Исакча и Измаил.

„Да се възползуваме от победата! Да вървим към Табак! — време е да се приключи... Това е моето мнение, милостиви господарю! И отговарям за успеха, ако се вземат настъпателни мерки. А ако са отбранителни? Везирът ще дойде! Защо да мушкаме с тъпия край, вместо с острия?“

Високомерният Репнин, който схващаше победата на война само като резултат от изкусно приложени кабинетни похвати, отказваше да види пълководческото дарование на Суворов и наричаше неговата система „натурализъм“, който подобава само на първобитни хора или на диваци. Когато узна за фокшанската победа, той побърза да изпрати поздравления на принц Кобург, приписвайки му изцяло тази чест, с което предизвика справедливото недоволство на Потьомкин. „Нима така е било? — укори Репнин светлейшият. — И без това човек не бива да ги въздига, тъй като и така те са достатъчно горди.“

— Този натуралист е галеник на щастието! — упорито повтаряше Репнин разпространеното вече за Суворов мнение.

— Празна кратуна! Само една магарешка глава може да казва: сляпо щастие — сърдеше се Суворов, отговаряйки не само на Репнин, но и на многобройните си завистници. — Като правят от мене галеник на щастието и негово сляпо оръдие, истинската им цел е да унижат моето дарование.

За фокшанската победа пълководецът бе награден с брилянтен кръст и звезда към ордена „Андрей Первозванный“ (получен за Кинбурн), а Йосиф му изпрати богата табакера с елмази. Кобург бе награден от австрийския император с ордена „Мария Тереза“. Резултатът от победоносния бой обаче се оказа незначителен. Успехът не беше развит и турците скоро се оправиха от поражението.

Потьомкин продължаваше бавно да се движи със своите войски от Олвиопол към Днестър. Бе получил лъжливи известия, че уж великият везир идва към Молдавия, и нареди на Репнин да започне настъпление. На 7 септември 1789 година русите срещнаха на река Салче корпуса на сераскера Хасан паша. След като завладя неприятелския лагер, Репнин затвори турците в Измаил. Сполучливият артилерийски огън запали най-напред предградието, след това града, а най-сетне бе направен и пробив в крепостната стена. Очакващите атаката войски стояха под оръжие от сутринта до вечерта, но заповед просто не последва. Уплашен от големите загуби, Репнин прояви

малодушие и заповяда да свирят отбой. Русите отстъпиха с тежко чувство.

Маневрата на Хасан паша се оказа предназначена да отвлече вниманието. Предсказанието на Суворов се сбъдна. В отговор на плахите опити „да се муши с тъпия край, вместо с острия“ се яви самият велик везир със стохилядна армия. Той се устреми към Фокшани, за да разбие по пътя слабия корпус на австрийците и да излезе във фланг и тил на главната руска армия.

От Бирлат Суворов внимателно следеше раз местванията на турците. Поради противоречивите съобщения все още не знаеше накъде ще тръгне везирът — към Фокшани или Галац, и за начало изпрати седемхиляден отряд в селището Пупесени. Тук, през нощта на 6 септември, пристигна при него първият куриер на принц Кобург. Руският пълководец реши да изчака. Близо след денонощие пристигна вторият австрийски куриер — граф Траутсмандорф.

Когато графът поиска да го приемат веднага, генерал-аншефът се молеше в църквата. Дежурният майор Курис обясни на австриеца, че се налага да изчака свършването на службата.

Суворов прочете писмото на Кобург и отговори на руски:

— Добре. Довечера поход.

През нощта срещу 8 септември генералът тръгна на път и изпрати донесение на Потьомкин. Той от своя страна съобщи това на Екатерина II, като обясни, че Суворов едва ли ще стигне навреме при Кобург, който „бие тревога“. В действителност принцът се бе изплашил, когато бе видял пред себе си цялата армия на везира и непрекъснато изпращаше до руския пълководец куриери. Пътят с всеки час ставаше все по-лош, направеният от австрийските инженери мост през река Серет беше повреден от придошлата река. Суворов страдаше от треска и в същото време се безпокоеше да не би турците да го изпреварят. Постепенно бележките на Кобург го успокоиха: великият везир не бързаше.

В ранното утро на 10 септември леката руска кавалерия се появи пред Фокшани, където я посрещнаха австрийците:

— Слава богу! Русите! Ние сме спасени!

Отрядът на Суворов се присъедини към левия фланг на австрийците, които стояха на река Милка. Числеността на съединените съюзни войски едва стигаше 25 хиляди. За генерал-аншефа поставиха

палатка, натрупаха сено и той се зае да обмисли по-нататъшните действия.

Скоро пристигна принц Кобург. Суворов изтича насреща му, прегърна го и го разцелува. А когато той почна да му благодари за навременното пристигане и да го нарича „спасител“, руският пълководец безцеремонно го прекъсна, заведе го в палатката и като полегнаха на сеното, му обясни своя план. Той искаше незабавно да започнат атаката.

— Но нали силите са съвсем неравни! — забеляза в объркването си Кобург. — Турците са четворно повече! Атаката ще бъде много рискована!

— При такова неравенство в силите само бързата атака обещава успех — с усмивка възрази генерал-аншефът. — Тяхното множество ще увеличи и безредието. Все пак те не са толкова, че да ни закрийт слънцето.

Кобург продължи да упорствува, като привеждаше нови и нови доводи и казваше, че русите са изморени от трудния преход, а неприятелят е заел силна позиция. Суворов възразяваше, след това се ядоса и заяви, че ще атакува турците само със своите сили и ще ги разбие. Тази заплаха беше последното средство. Както правилно отбелязва А. Петрушевски, „пред него се намираше представителят на тогавашното твърде изостанало военно изкуство, което съвсем не отговаряше на суворовските принципи. Делото, положено от Суворов върху човешката природа и организирано чрез цяла възпитателна система, се разбираше от другите като някакво графическо изкуство, основано на куп механични подробности, т.е. на дресировка.“ Засегнат дълбоко, Кобург отстъпи.

Щом постигна своето, руският пълководец се зае да разработва подробен план за боя. Придружен от дежурния полковник Золотухин, майор Курис и неколцина казаци, той отиде на разузнаване към река Римна и за да огледа по-добре местността, се покачи на високо дърво. Пред очите му се разкри огромната турска армия, разположена между рекичките Римна и Римник. Най-близо до руските войски беше лагерът на дванадесетхилядния турски авангард при местността Тиргу Кукулуй; вторият лагер се намираше при Крингу-Мейлорската гора, близо до селото Богса; третият — край селището Мертинесчи. Самият велик везир беше още по на юг, в селото Одоя.

Суворов реши да се приближи тайно до турците през нощта срещу 11 септември 1789 година и сутринта да ги атакува едновременно от двата фланга. Русите трябваше да превземат лагера близо до Тиргу Кукулуй, австрийците да се придвижат към Крингу-Мейлорската гора. След това генерал-аншефът отиде при Кобург, уведоми го за видяното и чак тогава си позволи малко да отдъхне: от момента на излизането от Пупесени не беше затварял очи.

Нощта бе безлунна, но звездна. При излизането от Фокшани войниците видяха безбройни огънове в турския лагер. В две колони — русите отдясно, австрийците отляво — преминаха по брод рекичката Милка, а после, след дванадесет версти — маловодната Римна. Движеха се в пълна тишина; не се подаваха никакви сигнали; строго бе забранено да се чатка огниво. На разсъмване съюзниците се построиха в същия боен ред, както и при Фокшани. Първата линия руска пехота се командуваше от генерал-майор Позняков, втората — от бригадир Вестфален, кавалерията — от бригадир Бурнашов. За връзка между русите и австрийците отново се уговориха да отделят хусарския отряд на генерал-майор Карачай.

Слънцето вече изгря. През гъстия бурен и царевичните ниви русите се приближиха до мястото Тиргу Кукулуй. Когато турците най-сетне забелязаха каретата от войници в черни каски с ярко светнали на слънцето кокарди, със зелени куртки и панталони от фламандско платно, в лагера започна паника. Едни се заеха бързо да свалят палатките и да се изтеглят по букурещкия път, други се качиха на конете и на гъсти тълпи атакуваха пехотата от фланговете.

Към едно от каретата препусна турчин с бяло знаме и извика:

— Кой сте вие? Преоблечени австрийци?

— Руси! — отговориха от редиците.

— Русите не могат да бъдат тука. Те са още в Бирлат!

— А ти се приближи по-насам!

Но турчинът препусна, за да доложи за видяното.

Великият везир пиеше кафе в Одоя. Чашката падна от ръцете му при известието, че Суворов е тук и вече се сражава. В навечерието бе повярвал на своя разузнавач, че уж русите са както преди в Пупесени. След като заповяда да обесят нещастния разузнавач, чиито сведения се бяха оказали остарели поради бързината на суворовския марш, везирът изпрати към Тиргу Кукулуй петхиляден отряд под командването на

разбития при Фокшани Осман паша. За бързина всеки спахия — конен опълченец — взе със себе си по един еничар.

Продължавайки настъплението, каретата се натъкнаха пред Тиргу Кукулуй на дълбока долчинка. Първата линия се поколеба и се спря под силния артилерийски огън. Сред редиците се появи Суворов. В отговор на някаква шега на пълководеца фанагорийските гренадири изведнъж високо се разсмяха. Намирацията се недалеч австрийски офицер бе поразен от тяхното безстрашие: „Те стоят като стена и всичко трябва да падне пред тях.“

Най-сетне пехотата преодоля долчинката, а кавалерията атакува турците отдясно, като обходи оврага. Казаците и арнаутите нахлуха в лагера. Конни и пеши турци все още се мъчеха да разбият десния руски фланг. Но карето даде силен отпор, а другото — под командването на самия генерал-аншеф, нападна атакуващите във фланг, като ги поразяваше с артилерийски и пушечен огън. Леките войски, завладели лагера, подкрепиха удара. Турците отстъпиха зад Тиргукукулуйската гора. Суворов не ги преследва: предстояха му по-важни неща.

Пристигна помощ от главния лагер — спахии с еничари и „арапи“ — маври, които се спешиха и веднага бясно се нахвърлиха върху гренадирите от втората линия. Руският пълководец незабавно престои смоленското и ростовското каре за посрещане на турците с „кръстосан“ огън и изтегли от третата линия част от кавалерията. Непрекъснатите атаки продължиха повече от час. Случваше се даже турците да се промъкнат с ятагани и кинжали в каретата, но загиваха от щикове.

Австрийците тръгнаха малко по-късно от русите и се приближиха до другия турски лагер, който бе разположен пред гората Крингу Мейлор. Съюзниците образуваха нещо като прав ъгъл. На неговия връх се намираха само хусарите на Андрей Карачай. Като забеляза това, везирът реши да откъсне русите от австрийците. Той хвърли от селото Богса двадесет хиляди конници, устремили се в два потока срещу съседните флангове на Суворов и Кобург. Страшният удар поколеба дясното крило на австрийците. Карачай седем пъти тръгваше в атака и седем пъти биваше отбит. Руският пълководец го подкрепи с два батальона. Чак към пладне турците обезсилени се оттеглиха към гората Крингу Мейлор, дето вече се намираха

петнадесет хиляди еничари. Сякаш по споразумение боят бе временно прекратен. Суворов използва близките кладенци и даде на своите измъчени войски половин час почивка.

Той огледа местността. Сега всички укрепления между Тиргу Кукулуй и гората Крингу Мейлор бяха вече станали безполезни за неприятеля. Главните турски сили се бяха разположили по западната окрайнина на тази гора, срещу австрийците. Дългият незавършен неприятелски окоп беше прикрит на двата фланга от дълбоки мочурливи оврази, по които течеха рекички. Наистина между левия фланг и оврага имаше удобна за движение ивица, но тя бе защитена от силни батареи, изнесени от турците на полегатото възвишение при селото Богса.

Суворов реши да завладее най-напред Богса, а след това да атакува крингумейлорските позиции. В един часа през деня войската потегли: русите против левия турски фланг, австрийците — срещу центъра и десния фланг. Тъй като се боеше от пълно поражение, великият везир бе събрал четиридесетхилядна конница и макар и болен, бе излязъл пред нея в каляска. Огромната маса турци се нахвърлиха върху австрийците и обкръжиха лявото им крило. Кобург следваше съвета на Суворов, отбраняваше се с картеч и отбиваше атаките с щикове. Обаче все повече нови пълчища конници притискаха белите австрийски карета. Кобург пращаше при генерал-аншефа адютант след адютант да моли за помощ.

— Кажи да се държат — отговаряше Суворов, — и няма от какво да се боят. Аз всичко виждам!

Руският пълководец още с нищо не можеше да помогне на своя съюзник. Той водеше своите карета към Богса под силен артилерийски огън, като отбиваше налетите на конницата. Руската артилерия действуваше така успешно, че принуди турците два пъти да свалят оръдията от позициите и най-сетне съвсем да ги изтеглят. Богса падна. Без да спира, в пълен ход Суворов престои своите редове. Той разгърна каретата от първа линия, в междините настани кавалерия, а казаците и арнаутите разположи по фланговете, като присъедини отляво и австрийски хусари. Без да спира енергичния артилерийски огън, той започна да се приближава към австрийския корпус, докато руският отряд не образува с него една леко нагъната линия.

Суворов изпрати дежурния полковник Золотухин при Кобург с предложение да започнат едновременно атака. Принцът се съгласи на всичко. „От крилата на кавалерията, от пешите карета, както и от присъединените императорски дадохме жестоки залпове с оръдия към гората и окопите, и турските топове замлъкнаха... Аз заповядах да се атакува — съобщаваше в релация за решаващия момент от сражението Суворов. — Тази просторна страшна линия, която мятеше непрекъснато от своите крила из каретата смъртоносни светкавици, се спусна бързо в атака, щом се приближи на около четиристотин сажена до техните опорни точки. Не е възможно да се опише напълно приятното зрелище, когато нашата кавалерия прескочи техните недостатъчно издигнати землени прикрития...“

Конницата в движение се вряза сред обърканите еничари. Като дойдоха на себе си, турците с яростта на отчаяния се нахвърлиха върху кавалеристите с ятагани и кинжали, но в същото време се разнесе гръмко „ура!“. Пристигна и удари с щикове руската пехота. Суворов, който цял ден се намираше в центъра на сражението, викаше на войниците:

— Момчета! Не гледайте неприятеля в очите, а в гърдите. Там трябва да забиете вашите щикове!

Към четири след пладне победата над стохилядната турска армия беше осигурена. Напразно везирът, забравил мъчителната треска, се качи на кон и с Корана в ръце се мъчеше да спре бягащите. Той даже заповяда да стрелят по тях с оръдията. Нищо не помагаше. Турците се устремиха към Мертинесчи, дето беше най-големият лагер. Когато Суворов и Карачай обиколиха гората Крингу Мейлор отдясно, а Кобург — отляво, пред тях се откри долина, която се простираше на седем версти от реката Римник. Тя представляваше зрелище на бягство, безредие и гибел. Пехотата не успяваше да догонва отстъпващите, а ги преследваше безпощадно съюзническата кавалерия. Тук армията на великия везир загуби много повече войници, отколкото през време на сражението.

Реката Римник при Мертинесчи бе защитена от землени окопи, но никой не мислеше да ги брани. Единственият мост бе задръстен от обози. Турците панически се хвърляха във водата и мнозина от тях потъваха. Едва смрачаването спаси бегълците от пълно унищожение. Самият везир успя да се прехвърли през Римник, но не понесе позора

и почина наскоро в някакво румелийско село. В ръцете на съюзниците падна целият обоз, сто знамена, осемдесет оръдия и даже богато обшитата със злато шатра.

Измъчени от продължителния поход и тежкото сражение, съюзниците се разположиха на бивак пред Мертинесчи на половин верста един от друг. Начело на огромна свита при Суворов се яви принц Кобург.

— Позволете ми, мой велики учителю, да ви засвидетелствувам цялата си благодарност за славното участие, на което дължим победата и богатите, произлизащи от нея последици — каза чистосърдечният принц. След Римник австрийците почнаха да наричат Суворов „Генерал Напред“.

От своя страна руският пълководец високо оцени мъжеството на австрийците, като отново отличи пред всички Карачай. Нарече унгареца истински герой и заяви, че той повече от всички други е помогнал за спечелването на победата. С това признание на заслугите Суворов окончателно спечели сърцето на храбрия кавалерийски генерал. В чест на Суворов той нарече своя трети син, родил се на 7 август 1790 година в Пеща, Александър и помоли великия пълководец да стане кръстник на детето.

На другия ден след победата бе отслужен благодарствен молебен направо на Римникското поле. Руските войници се построиха в голямо каре и се накичиха със зелени клончета. След това генерал-аншефът се обърна към тях с реч. Гърмът от римникската победа бе посрещнат в Петербург със салют, биене на камбани, поздравителни слова, възторжени признания на Суворовите заслуги от страна на Екатерина II и нейните приближени. Австрийският император награди руския пълководец с титлата граф на Свещената римска империя. Екатерина награди Суворов по царски. Графското достойнство с названието Римникски, бриляntenите знаци на „Андреевския орден“, шпагата, обсипана с брилянти, с надпис „На победителя на везира“, бриляntenият еполет, скъпоценният пръстен — целият този елмазен дъжд, който обсипа пълководеца, не можеше да го зарадва така, както дългоочакваният орден „Свети Георги“ 1-ва степен. И отново трябва да отбележим ролята на Потьомкин, комуто императрицата пише след Римник: „Макар цялата каруца с брилянти да е вече натоварена,

кавалерството на големия «Георгиевски кръст» изпращам по твоя молба, той е достоен за него...”

„Графиньо и имперска графиньо — обърна се Суворов към дъщеря си — ... главата ми е пламнала... Чу ли, сестрице, душо моя, от великодушната майчица получих рескрипт на половин лист, сякаш съм Александър Македонски, знаците на «Свети Андрей», петдесет хиляди и освен всичко това, гълъбице, «Свети Георги» 1-ва степен. Ето какъв е баща ти с доброто си сърце! Наистина едва не умрях от радост!“

Сражението при Римник е един от върховете на Суворовото военно изкуство. Според думите на маршала на Съветския съюз В. Соколовски „в това сражение най-пълно се проявиха чертите на Суворовото майсторство: всестранна оценка на обстановката, решителност, бързина в действията, внезапност и неограничено влияние на пълководеца върху войските“. Действията на Суворов изумяваха: в момента, когато две огромни съюзни армии — на Потьомкин и на Лаудон — се занимаваха с второстепенни задачи, двадесет и пет хилядният отряд бе нанесъл решително поражение на главните турски сили. Войната би могла вероятно да завърши още същата година, ако след Римник бяха последвали енергични настъпателни операции отвъд Дунав.

Впрочем „богатите последици“ от римникската победа, за които споменавахе Кобург, не закъсняха да се проявят в хода на кампанията. Руските войски прочистиха цялото пространство до Дунав, заеха Кишинев, Каушани, Паланка, Акерман. На 14 септември падна приморската крепост Аджибей, на мястото на която след няколко години възникна Одеса. Армията на Потьомкин обкръжи Бендер. Гарнизонът от шестнадесет хиляди войници и триста оръдия се предаде без всякаква съпротива. Отслабването на турските сили и ужасът, предизвикан от разгрома на река Римник, позволиха на Лаудон да прогони турците от Банат и в края на септември да завладее Белград. Принц Кобург зае Влашко и влезе в Букурещ.

Суворов се върна в Бирлат. Предстоеше му да прекара в скучно бездействие почти година.

ДЕСЕТА ГЛАВА ИЗМАИЛ

*Гръм победен се раздава,
тичай, русино, напред!
Слава цял те украсява:
ти надви на Мохамед!*

Г. Р. Державин

През февруари 1790 година почина енергичният съюзник и привърженик за продължаването на войната с Турция император Йосиф II. Дошлият на негово място мирен Леополд започна преговори с Прусия, която бе сключила заедно с Англия таен съюз против Русия. Много сили ангажираше започналата през юли 1789 година война с Швеция. На границата с Полша трябваше да се държат два големи корпуса. Съответно с това намаляваха и руските армии, предназначени за действие на турския фронт: те бяха сведени до две дивизии с обща численост двадесет и пет хиляди души.

Като зимуваше в Бирлат, Суворов влезе в тайни връзки с пашата, командир на гарнизона в близкия Браила. Генерал-аншефът вече владееше турски език толкова, че можеше да чете Корана и свободно да кореспондира със своя съсед. Убеди пашата да предаде крепостта след лека привидна съпротива. Той разчиташе, че едновременно с това Кобург ще завладее Оршо̀ва и Журжа, а след това съюзните войски заедно ще преминат Дунав. Обаче Потьомкин, състарен на своите петдесет години от пресищане с всички земни блага и от терзания на ненаситното властолюбие, се колебаеше, и тъй като не знаеше какво да реши, не отговаряше на Суворовите послания. В края на краищата Кобург започна настъплението сам, превзе Оршо̀ва и тъкмо да обсади Журжа, една сполучлива вилазка на турците сведе неговите усилия на нула. Потьомкин злорадствуваше, докато седеше в Яш, мечтаеше за стремително завършване на войната и не предприемаше нищо за това.

Суворов бездействуваше в своя Бирлат. Той предпочиташе да не се явява при светлейшия, затова пък навести няколко пъти изпадналия в немилост Румянцев, който живееше напълно самотен близо до Яш. Като изпращаше донесения на Потьомкин, генерал-аншефът всеки път нареждаше да се отнесе дубликат на Румянцев, сякаш той както преди командуваше армията. Александър Василиевич отдаваше дължимото на победоносния фелдмаршал, макар сам доскоро да бе патил доста от неговите изисквания. През време на принудителното безделие Суворов провеждаше много упражнения, обхождаше и оглеждаше войските.

Живееше както преди извънредно скромно, а занятията и интересите му бяха многостранни.

В мирни дни и през време на отдих великият пълководец изпитваше нужда от друго — от задълбочена и остроумна беседа, от словесна фехтовка, от разговори на философски и литературни теми. Той просто боготвореше поетите, държеше извънредно много на отношенията си с Державин и Костров, сам се упражняваше в писане на стихове. В неговите очи това изкуство можеше да извини недостатъци, които в други случаи биха били непростими.

Своята самота Суворов се мъчеше да преодолее с помощта на обширна преписка с хора, чието мнение ценеше, или чрез усилено четене на книги от древни и нови автори. Още през осемдесетте години се бе запознал с търсеция в Русия щастие немски студент богослов Вернет и го бе уговорил да постъпи при него на служба като секретар и четец:

— При мене ти няма да се нуждаеш от нищо и аз ще ти осигуря независимост и сигурност, необходими за философствуване.

В Бирлат генерал-аншефът караше Вернет, когото по своему наричаше Филип Иванович, да чете продължително време много вестници, списания, военни мемоари, статистика, пътешествия. При това Суворов се интересуваше винаги не толкова от фактическата, колкото от философската страна на нещата.

Често при четенето поканваха близки офицери, след обета продължаваха обсъждането на прочетеното, разговорът постепенно приемаше характер на състезание или изпит, при което офицерите трябваше да отговарят на поставените въпроси от общата история и по-специално от военната. Тъй като помнеха, че на „не мога да зная“ е наложена строга забрана, честните и малко образовани воители страдаха, тъй като беседите бяха за тях нещо като тежко служебно задължение.

Веднъж на обета бе поканен военният инженер — майор дьо Волан, пришелец от Холандия, способен и прям, подготвен в областта на науките човек. В селската молдавска къща на пейка седеше Суворов, облякъл куртка от грубо войнишко сукно. Носеше само „Георгиевския кръст“ на оранжево-черна лента.

Тъй като генерал-аншефът нямаше свои съдове, чиниите и приборите представляваха чудновата разнокалибрена сбирка.

Поканените насядаха строго според чиновете. Само един млад офицер, наскоро пристигнал в действащата армия, се промъкваше да седне пред старшите. Суворов веднага почна да вика:

— Дисциплина! Старшинство! Стълбата на военните чинове е висока! Стъпалата широки! Който се е изкачил по-горе, по-горе и ще седи!

— Ваше превъзходителство — прекъсна го находчивият Вернет, — този млад човек е стихотворец. Той е късоглед и искаше по-отблизо да разгледа героя на своята поема.

Генерал-аншефът мигновено се преобрази:

— А защо, батюшка Филип Иванович, предварително не ме уведоми? Аз мислех, че е мамино синче. А сега виждам, че било *licence poétique*^[1]. Как да не заслужава, когато певците и трубадурите ни предлагат безсмъртие!

Той помоли изплашения юноша да му донесе своята поема, развесели се и се зае с апетит с простите блюда, които бе приготвил неговият готвач Михаил.

На обедата заговориха за римския император Марк Аврелий, чиято книга „Насаме със себе си“ тъкмо преди това на глас бе чел от френски Вернет.

— Филип Иванович — обърна се към него и внезапно запита Суворов, — с какви владетели би желал да бъдеш едновременно на онзи свят?

— Как ви дойде на ум това? — учуди се той. — Има разлика между царя и бедния учител...

— Това е така, Филип Иванович! Но кажи чистосърдечно.

Като помисли малко, Вернет с немска изчерпателност отговори:

— Бих желал да бъда с Тит, с Антоний Кротки, Марк Аврелий, Траян, Хенрих IV, Людовик XII и с Лотарингския херцог Леополд. Те винаги са благославяли деня, в който са правели на някого услуга.

Суворов прегърна своя четец:

— Bravo, приятелю мой! Ти си избра отлично общество. Присъедини към тях и Пьотр I. Учи по-скоро руски, за да се запознаеш с този нов Прометей, с този владетел, който съдържаше в себе си голям брой най-добри владетели!

Той огледа своите офицери.

— Хайде, господа! Кой ще ми говори за Хенрих IV?

Храбрите воители седяха с наведени глави.

— Този господар — плахо започна новакът, който бе нарушил преди обеда старшинството — е бил вожд на френските хугеноти, крал на Навара и се отличавал с веселия си нрав и достъпност. Астрологът Нострадамус му предсказал по звездите велико бъдеще...

Генерал-аншефът засия, скочи от масата, изтича при офицера и почна да го гощава с ряпа — знак за особено благоволение. След това, като продължаваше изпита, се обърна към невъзмутимо седящия в продължение на целия обед дъо Волан:

— Какво е окомер?

— Съвсем не зная, ваше сиятелство — спокойно отговори дъо Волан, като го гледаше в упор.

Суворов се промени в лице.

— Проклето незнаене! — той се отстриани бързо от масата и високо зачести: — Намеци, догадки, лъжи, хитрости, красноречие, двуличие, вежливост, неразбиране, недоизказване, скромничене. Срамно е да се каже, но незнайковството носи много беди.

Генерал-аншефът отново се приближи към холандеца:

— Какво е окомер?

— Не зная, ваше сиятелство!

В объркването си Суворов заповяда да разтворят прозорците и вратите и да донесат тамян, за да прочистят въздуха от заразителното незнайковство. Всичко беше напразно. Дъо Волан съвсем не искаше да каже „зная“ за неща, които не знаеше. Той бе вече станал от масата и в отговор на репликите на генерала крещеше нещо и с пламнало лице размахваше ръце. Суворов ядосан подхвърли:

— Като не умее кучият крак на блюдото да лежи, да си знае мястото!

Холандецът се обърна и въпреки своята пълнота ловко скочи през прозореца — и дим да го няма. Никой още не бе успял да отвори уста, когато след него през прозореца скочи Суворов.

Минаха няколко тягостни минути. Но ето че офицерите чуха гласа на своя генерал-аншеф:

— Окомер! Това е бърз оглед на всички предмети за приблизително определяне на техния брой и големина. На война се качваш на дърво, както аз при Римник. Видях неприятелския лагер, местоположението и се поздравих с победата!

Суворов се появи на вратата, приятелски прегърнал упорития дьо Волан. Той се обърна към седналите и каза:

— Сега виждам защо наричаната непобедима испанска флота на Филип не е могла да устои пред такъв упорито груб народ като холандския! И Пьотр Велики бе почувствувал и оценил това!

[1] Поетическа волност (фр.). ↑

През втората половина на 1790 година международното и военното положение на Русия видимо се подобри. На 3 август бе сключен мир с шведския крал Густав. Севастополската флотилия в Черно море бе поел да командува най-сетне Ф. Ф. Ушаков, а злополучният Войнович се върна на Каспийско море. В генералното сражение между Аджибей и Тендра на 28 август Ушаков разби турската флота на капудан паша. От разстояние пушечен и даже пистолетен изстрел — картеч! — такъв бе тактическият похват на Ушаков, този Суворов на море, който му носеше сигурен успех. Победата при Тендра очисти морето от неприятелската флота, която пречеше на руските кораби да минат в Дунав за единодействие с армията при овладяването на крепостите Тулча, Галац, Браила, Измаил. Потьомкин отново се ободри. „Благодарение на бога нашите дадоха такъв урок на турците, че да ти е драго — писа той. — Благодаря на Фьодор Фьодорович. Ако беше страхливецът Войнович, той би напълнил гащите... при Тарханкут или в пристанището.“

Сега на руските действия не можеше да попречи даже излизането на Австрия от войната. Трогателна беше раздялата на Кобург със Суворов. Принцът се бе подал изцяло на нравственото обаяние на руския пълководец. В своето прощално писмо до него той съвсем искрено пише:

„Нищо не ме опечалява толкова при заминаването ми, както мисълта, че трябва да се отдалеча от вас, достойни и скъпоценни приятелю мой! Аз познах цялата възвишеност на вашата душа. Връзките на нашето приятелство се създадоха при обстоятелства от най-голяма важност и при всеки отделен случай ви се удивлявах като на достоен човек. Съдете сам, несравними учителю мой! Колко коштува на сърцето ми раздялата с мъжа, който има толкова право на особеното мое уважение и привързаност. Само вие можете да омекотите горестта на моята съдба, като запазите към мен същото разположение, с което до днес ме удостоявахте, и ви уверявам с цялата си искреност, че честите ви уверения в приятелство към мен са

необходими за моето благоденствие... Вие ще останете завинаги най-скъпият приятел, изпратен ми от небето, и никой няма да има повече от вас право на оная висока почит, с която аз оставам...”

На свой ред великият руски пълководец бе намерил в лицето на Кобург честен съюзник, комуто можеше да се довери напълно. Като обяснява как е била постигната победата при Римник, Суворов забелязва:

— Първият двигател на нашите успехи беше взаимната ни дружба, пълната откровеност и искреност между мен и принц Кобургски; значението на тези отношения не се промени до края; аз не мога да забравя онази нежна честност, толкова рядка и може би безпримерна, която неизменно чувствах без най-малка сянка от недоверие. Нашата малка армия живееше по братски и се раздели с достойнство; двуличието, увъртането, прикритостта бяха най-сериозно забранени...

С излизането на австрийците от войната, в Систово започнаха преговори между турците и представители на враждебните на Русия европейски държави. Потьомкин сега трябваше да действа по тесния коридор на турското Причерноморие: по споразумение с Портата Австрия се бе задължила да не допуска русите във Влашко. Първите успехи бяха постигнати бързо. Гребната флотилия под командването на дъо Рибас очисти Дунава от турски лодки. Генерал-поручикът И. В. Гудович превзе на 18 октомври Килия. Докато Рибас завземаше Тулча и Исакча, Павел Потьомкин още на 4 октомври се бе приближил до Измаил. Но Измаил не беше нито Килия, нито Тулча или Исакча, а крепост „без слаби места“, както казваше Суворов.

Твърдината, укрепена и престоена по проектите на френски инженери, представляваше правоъгълен триъгълник, включен в окръжност с диаметър десет версти и хипотенуза, обърната към Дунава. Катетите се образуваха от шестверстния главен насип с височина от три до четири сажена, пред който допълнително минаваше дълбок и широк ров. Измаил се защитаваше от около двеста и петдесет оръдия различен калибър и тридесет и пет хиляден гарнизон. Сераскер Мехмед Айдозле се бе заклел по-скоро да умре, отколкото да предаде крепостта.

Русите трупяха край Измаил войски. В помощ на Павел Потьомкин пристигна генерал-майор Самойлов. Отрядите се

разположиха в полукръг на четири версти от града. Енергичният дьо Рибас докара флотилията, овладя големия дунавски остров Чатал срещу крепостта и започна да поставя там батареи. Когато на 24 ноември пристигнаха частите на генерал-поручик Гудович, общата численост на руските войски стана приблизително тридесет хиляди, но половината от тях бяха слабо въоръжени казаци. Обсадна артилерия напълно липсваше, а полевата разполагаше само с един комплект боеприпаси. Чувствуваше се остър недостиг на продоволствие. Войниците бяха уморени и с износено снаряжение. Проличаваше и липса на единоначалие във войските. „Много са генералите с еднакъв чин, а от това винаги произлиза всякаква нерешителност“ — признаваше по-късно светлейшият пред Суворов.

Времето минаваше, увереността на и без това силния измаилски гарнизон само нарастваше. След слаба бомбардировка в крепостта бе изпратено предложение за предаване — сераскер Мехмед отговори подигравателно. Настъпваше късна есен, студена и влажна. Тя донесе болести и сякаш отнемаше последната надежда. Свиканият военен съвет реши да се откажат от щурма и предложи да се върнат на зимни квартири.

С това не можеше да се съгласи даже нерешителният Г. А. Потьомкин. Търпението на главнокомандувания се бе изчерпало. Екатерина II искаше от него най-скорошно и победоносно завършване на войната. На 25 ноември в Галац при Суворов долетя куриер със заповед: „Остава в сила да се предприеме с божия помощ овладяването на града. Затова, ваше сиятелство, благоволете да побързате за там и да поемете всички части под свое командване... Мисля, че градът е най-слабо защитен откъм Дунава. Ако се започне с това, че като се изкачат оттам, дето няма място за техни окопи, и се проведе атаката, така че и в случай на някакво, боже пази, отблъскване, да има къде да се изтеглят... Боже, помогни им! Уведомявайте ме по-често!“

Светлейшият изпитваше съмнения. Сам той едва ли вярваше във възможността да бъде превзет Измаил. Като узна, че войските вече са започнали да се отдалечават от крепостта, той отново се разколеба. Към Суворов полетя нова телеграма: „Предоставям на ваша светлост да постъпите както намерите за добре, като продължите делото при Измаил или го изоставите.“

Затова пък Суворов не се съмняваше нито миг. Подготовката му бе кратка. Като определи за Измаил своя любим Фанагорийски полк под командването на изпитания Золотухин, заедно с хиляда арнаути и сто и петдесет доброволци от Абшеронския полк, той заповяда да се приготвят и изпратят към крепостта тридесет стълби и хиляда фашины.

Най-напред генерал-аншефът излезе придружен от четиридесет казаци, но му се стори, че конвойт се движи бавно. Той остави своя отряд и препусна към Измаил. По пътя изпрати заповед до Павел Потьомкин да върне войските.

Рано сутринта на 2 декември, след почти сто версти път, към руските предни постове се приближиха двама конници: това бяха Суворов и неговият казак Иван, който носеше вързопче с целия багаж на генерал-аншефа. Само вълшебното име на Суворов бе достатъчно да прероди всички. Новината за неговото пристигане полетя из армията и флотата. „Vous seul, cher Héros, valez 100 000 h!“^[1] — възкликна Рибас. Сега в устата на всички беше една дума: „Щурм“. С пълно право Суворов можеше да пише в рапорта си от лагера до светлейшия: „Генералитетът и войските горят от желание да служат.“

Наистина великият пълководец си даваше прекрасно сметка за това, колко трудно е предстоящото сражение. В своята втора телеграма Потьомкин всъщност бе прехвърлил върху него цялата отговорност за изхода от атаката. Трябваше да се разбие цяла армия, настанена в непристъпна крепост! Генерал-аншефът хвърляше в чашата на везните цялата своя четиридесетгодишна слава, нещо повече — самия живот, защото навярно нямаше да понесе позора от несполуката. Оставаше да се превземе Измаил — да се превземе на всяка цена. Но даже Суворов не се решаваха да предскаже изхода от щурма. „Не бива да се обещава, божият гняв и милост зависят от неговото провидение“ — писа той на Потьомкин в Бендер.

Закипя работа. Рибас бързо разполагаше нови батареи и готвеше войските за десант. Той всекидневно влизаше във връзка с командувачия, предаваше му сведения за турците и за резултатите от обстрелите. Бяха поставени освен това две батареи по четиридесет оръдия на фланговете на руските сухопътни войски — за отвличане вниманието на неприятеля. Преди да бъдат вдъхновени за атака и да се

посочи на всекиго мястото, за войниците трябваше да се положат грижи. От Галац бяха извикани търговци с провизии.

През това време настрани от Измаил Суворов построи нещо като крепостен насип с ров. Тук идваха частите да се обучават нощем за преминаване на ров, изкачване по насип и удар с щик — фашините на насипа представляваха турци. Суворов лично провеждаше упражненията и ги завършваше с беседи. Той напомняше предишните победи и не криеше трудностите на предстоящата атака.

— Насипите на Измаил са високи, рововете дълбоки и все пак ние трябва да го превземем! — генерал-аншефът вървеше край строя на Екатеринославския полк, взираше се в лицата на войниците и офицерите. На десния фланг той спря:

— Леонтий Неклюдов?

— Тъй вярно, ваше сиятелство! — веднага отговори секунд-майорът.

— Ти, братко, доскоро беше още хусар?

— Омръзнаха ми празните приказки. Царицата на боя ме призова.

— Помня те! При Козлуджа ти срази четирима спахии!

— Точна така, ваше сиятелство — затова пък петият ми готвеше смърт — постави пистолет на гърдите ми. Батюшка Александър Василиевич! Благословията и молитвите на майка ми наистина ме запазиха: пистолетът даде засечка. Е, а моята сабя не правеше засечки!

— Юнак! Помня твоето геройство и от Крим — Суворов говореше вече не само с Неклюдов, а с целия батальон. — Помня как в Балаклавското пристанище ти се хвърли с коня в морето и пред очите на турските матроси обиколи техния голям кораб — той прегърна офицера и високо завърши: — За руския хусар не са страшни нито морските дълбини, нито височината на крепостните стени!

Одобрителен шум се понесе по тъмнеещия строй на екатеринославци.

— Нека този офицер ви служи за пример! Равнявайте се по него! — всяка дума на Суворов падаше в душите на войниците.

Преди атаката генерал-аншефът опита последното средство и изпрати на 7 декември писмото на Потьомкин до сераскера, с което се предлагаше да предаде крепостта за избягване на напразно кръвопролитие. Суворов прибави свое послание, също с официално

съдържание, както и обяснителна записка: „До сераскера, старейшините и цялото общество. Аз пристигнах тук с войските. Двадесет и четири часа за размишление — ваша воля; първият мой изстрел — вече неволя; щурм — смърт. Всичко оставям на вас.“

Един от пашите казал на руския офицер, когато приемал този пакет:

— По-скоро Дунав ще престане да тече и небето ще падне на земята, отколкото Измаил да се предаде.

Самият сераскер отговори на другия ден вечерта, като прибегна до обичайната турска хитрост: той искаше десет дни срок, вместо двадесет и четири часа, за да изпрати уж куриер до везира. Но пред турците беше не Потьомкин, не Гудович и не принц Кобург. Суворов заповяда да предадат, че ако на другия ден не види бялото знаме, ще последва атака и никой няма да бъде пощаден.

В съгласие с военния устав на Пьотр Велики, където в четиринадесета глава е казано: „Генералът не започва нищо важно по своя воля, без да свика предварително военен съвет от всички генерали, където те могат да дадат и други предложения“, Суворов събра на 9 декември в своята скромна палатка генерал-поручиците Потьомкин и Самойлов, генерал-майорите Голенищчев-Кутузов, Тищчев, Мекноба, Безбородко, Ласи, Рибас, Лвов, Арсениев и бригадирите Вестфален, Орлов, Платон.

— Два пъти стояха русите пред Измаил — тихо започна генерал-аншефът — и два пъти отстъпиха от него; сега, третия път, нищо друго не им остава, освен да превземат крепостта или да умрат. Наистина трудностите са големи, крепостта е силна, гарнизонът — армия; но на руската сила нищо не трябва да устои! И ние, русите, сме също силни и изпълнени с решителност и — главното — досега не сме отстъпвали пред нищо. Прикрилите се зад стените турци си въобразяват в своето високомерие, че могат да не държат сметка за нас. Затова и трябва да им покажем, че руският войник може да ги настигне всякъде. Отстъплението би предизвикало силен упадък в духа на войските, би дало отглас в цяла Европа и би направило турците и техните приятели още по-високомерни. Ако пък Измаил се покори, то кой занапред ще се противопостави на русите!...

— Аз реших — завърши също така тихо Суворов — да завладея тази крепост или да загина под стените ѝ.

Той посочи чистия лист, определен за изказване на мнения:

— Нека всеки гласува, без да държи сметка за нищо, освен за бога и съвестта си. — И бързо излезе.

Пръв стана и се приближи към масата чернокосият казашки бригадир, необикновено висок, с добро, мургаво лице. С правото на младши, той преди всички други написа на листа: „Да се атакува.“ Това беше проявилият се с отчаяната си храброст в много сражения, в това число и при превземането на Очаков, Матвей Платов, който беше на военна служба от тринадесетгодишна възраст.

Военният съвет реши единодушно: „Атаката да започне без отлагане.“

Суворов разработи подробна диспозиция. Войските трябваше да атакуват крепостта едновременно в три групи — от запад три колони под общото командване на Павел Потьомкин, от изток две колони на Александър Самойлов, от юг десант на флотилията на Йосиф дьо Рибас. Началниците бяха задължени да съгласуват своите действия; като започнат атаката да не спират; християни, невъоръжени, жени и деца да не закачат. Пред редиците на щурмуващите колони да има работници с кирки, лопати и брадви.

С изгрева на слънцето на 10 декември шестстотин оръдия от флотилията, остров Чатал и фланговите батареи откриха най-силна канонада. Отначало турците отговаряха със силен, огън, но след това техните изстрели почнаха да затихват и с тъмнината престанаха съвсем. В крепостта се чуваше глух шум: през нощта при турците бяха избягали неколцина казаци и ги бяха предупредили за близката атака. До сутринта малцина спаха и в руския лагер. Бодърствува и Суворов, който обикаляше биваците и разговаряше с войници и офицери.

В три след полунощ на 11 декември се издигна сигнална ракета — войските заеха изходни позиции за атака. В пет и половина сутринта колоните потеглиха през гъста млечна мъгла към крепостта, като пазеха пълна тишина; в същия момент отплуваха и десантните кораби на дьо Рибас. Но изведнъж с приближаването на групите на Павел Потьомкин и Александър Самойлов на триста крачки от крепостта целият крепостен насип сякаш пламна: бе открит адски огън.

*Везувий пламъци изригва,
гори в небето огнен стълб,
геена черна се надига,
хвърчат кълбета пушек жълт,
кърви понтона; гръм след гръм
потрисат алената твърд.
Клокочи лава главоломно,
потоци от искри текат.
О, Рус! Такава ще те помни
навеки в Измаил светът!*

Преди другите откъм дясното крило се приближи втората колона под командуването на генерал-майор Ласи. Поради силния турски огън войниците в объркването си се долепиха до земята и захвърлиха стълбите. Секунд-майор Неклюдов, поставен начело на тази колона със стрелците, се хвърли към Ласи:

— Ваше превъзходителство! Позволете да започна аз!

— С бога! — отговори генералът.

— Момчета! — извика Неклюдов. — Напред след мен! Гледайте ме: където съм аз, там бъдете и вие. Заедно ще делим славата и честта или ще сложим главите си!

Той се хвърли в дълбокия ров и се изкачи на насипа без помощта на стълба. С шепа войници овладя вражеската батарея на укрепението. Куршум прониза ръката му близо до рамото. Два куршума улучиха левия му крак. Турчин го удари с кинжал в коляното. Стрелците побързаха към своя майор из деветсажения ров, но малцина се добраха горе. Като губеше кръв, Неклюдов продължаваше боя на укрепението. Тук майорът бе ранен и в гърдите. Той падна, но вече цялата колона егери се бе изкачила при превзетата батарея и от стените на крепостта гърмеше победоносното руско „Ура!“. Полумъртвия Неклюдов занесоха върху пушки в лагера. Той беше първият, който се изкачи върху насипа на гордия Измаил.

Съседната, първа колона на генерал-майор Лвов, се забави пред силно укрепения каменен редут на Табието. Фанагорийци и апшеронци минаха през палисадата и завзеха дунавските батареи. От редута върху тях налетяха турци и ги нападнаха със саби.

Фанагорийците отбиха с щикове вилазката и като обходиха редута, продължиха към Броските врати.

Лвов беше ранен: смени го полковник княз Лобанов-Ростовски, който също бе ранен: командуването пое полковник Золотухин.

Едновременно с първите две, крепостния ров достигна шестата колона на лявото крило. Ръководеше я „достойният и храбър генерал-майор и кавалер“ Голенищчев-Кутузов, който според отзива на Суворов „бе със своето мъжество пример за подчинените“. Отрядът форсира рова под страшен огън, убит бе бригадирът Рибопиер. Войниците се изкачиха на насипа по стълби, но тук ги посрещнаха поголеми от тях турски сили. Кутузов два пъти отблъсна неприятеля и два пъти отстъпи на самия насип. Колоната се спря.

Генерал-аншефът наблюдаваше внимателно от могилата развоя на сражението и разпращаше разпореждания по ординарци. В предизгревната мъгла само сменяващите се един друг викове „Аллах!“ и „Ура!“ показваха на чия страна клони победата. Кутузов уведоми своя командир за невъзможността да продължи по-нататък.

— Кажете на Кутузов, че го назначавам комендант на Измаил и даже съм изпратил в Петербург съобщение за падането на крепостта! — отговори Суворов. „Ние се познаваме един друг — казваше той след боя, — нито той, нито аз бихме преживели неуспеха...“

Кутузов взе от резерва Херсонския полк, атакува струпалите се турци, отблъсна ги и окончателно овладя укреплението. На едно място русите се поколебаха — сред тях се появи свещеникът от Полоцкия полк и като държеше кръста, ги поведе напред.

Суворов, който бе наблюдавал този най-важен участък, одобрително отбеляза в релацията: „След като стъпиха здраво в този участък, войските разшириха победата по съединителните ходове към другите укрепления.“ Известна е неговата оценка за действията на Кутузов при Измаил:

— Кутузов се намираше на лявото крило, но беше моята дясна ръка.

Огромни трудности се паднаха на четвъртата и петата колони, съставени от лошо въоръжени и слабо обучени казаци. Когато част от четвъртата колона, начело с бригадира от донските казаци и георгиевски кавалер Василий Орлов се изкачиха на насипа, близките Бендерски врати внезапно се отвориха и турците се спуснаха в рова, та

ги удариха във фланг. Пиките се оказаха безполезни — еничарите ги пресичаха и казаците гинеха масово под неприятелските саби. Петата колона, в която се намираше генерал-майор Безбородко, премина напълнения с вода ров и почна да се изкачва на насипа, но тук се разколеба и мигновено бе отблъсната назад в рова. Безбородко получи тежка рана в ръката и предаде командването на храбрия Матвей Платов. Суворов забеляза опасността и веднага подкрепи четвъртата колона с резерва. Пристигна и изпратеният от Кутузов пехотен батальон. С вик: „Братя! След мен!“ — Платов пръв изскочи на насипа. Най-сетне двете колони се закрепиха на него.

Най-силното укрепление, цялото облицовано с камък, се падна на третата колона с генерал-майор Мекноба. Стълбите от пет и половина сажена трябваше да се свързват по две, да се поставят една над друга и всичко това под най-жесток огън. Загубите бяха грамадни. Самият беловлас сераскер се биеше тук с най-добрите си еничари. Генерал Мекноб бе тежко ранен в крака, а в Литландския егерски корпус бяха извадени от строя всички батальонни командири. Пристигналите резерви помогнаха да се овладее главното укрепление. Ударът откъм Дунава бе извършен с леки кораби, тъй като големите се управляваха трудно поради гъстата мъгла. За успеха на десанта помогнаха действията на първата колона, завладяла вече придунавските батареи. Отрядът под командването на генерал-майор Арсениев мигновено слезе на брега от двадесет кораба. Както и на всички други участъци, офицерите вървяха напред и се биеха като обикновени войници. Безстрашно командуваше казашката флотилия полковник Антон Головатий, пришълец от Запорожская сеч и атаман на Черноморската войска. Турците бяха отблъснати откъм реката и Рибас скоро влезе във връзка с Кутузов и Золотухин.

Към осем сутринта русите завзеха всички външни укрепления на Измаил. „Денят вече осветяваше бледо всички предмети“ — спомня си Суворов. Турците се готвеха за отчаяна отбрана по улиците и в къщите. Генерал-аншефът заповяда да настъпят, без да дадат на многочисления враг да се опомни. Павел Потьомкин изпрати казаци да отворят Броските врати, през които веднага влязоха три ескадрона карабинери; Золотухин отвори Хотинските врати и вкара гренадири с полева артилерия; през Бендерските врати влязоха воронежски хусари. Жестокият бой продължаваше: от къщите летяха куршуми, всеки хан

беше превърнат в малка крепост. Загубите на русите все повече се увеличаваха. На някои участъци превъзходството на турците се оказваше толкова значително, че те контраатакуваха и даже обкръжаваха оредяващите руски бойни редове. Събрал няколко хиляди турци и татари, победителят на австрийците при Журжа, Каплан Гирей, помете черноморските казаци, отне им две оръдия и би ги унищожил напълно, ако не бяха пристигнали бегом три батальона. Обкръжен, Каплан Гирей се хвърляше от една страна на друга, на всички предложения за предаване отговаряше със саблени удари и загина върху щиковете. След шест и половина часа над силния неприятел беше вече постигнато „пълно надмощие“: само на редута Табия, при червената джамия и два каменни хана оставаха последните защитници на Измаил. Самият Мехмед Айдозле бе заседнал в една от тези каменни постройки заедно с две хиляди еничари. Полковник Золотухин няколко пъти се опитваше да щурмува хана с батальон фанаторийци, но безуспешно. Най-сетне вратата беше разбита с оръдейни изстрели и гренадирите нахлуха вътре и изклаха голяма част от турците. Мехмед Айдозле умря от шестнадесет щикови рани. Сред двадесет и шестте хиляди загинали турци и татари имаше четирима двубунчужни паши и шестима татарски султани — принцове по кръв. Загубите на русите бяха посочени от Суворов на четири хиляди двеста и шестдесет убити и ранени, но това бяха по-скоро занижени сведения. По-късните данни говорят, че са загинали четири хиляди и са били ранени — шест; от 650 офицери в строя бяха останали 250.

Щурмът на Измаил показва чудеса от храброст и героизъм. Поетите запечатаха в звучни строфи подвига на суворовските воители. Державин се отзова със своята „Лирична песен за превземането на Измаил“:

*Не чезне славата на оня,
кой за отечеството мре;
сияе вечно тя, подобно
пътека в лунното море.
От дъното на вековете
на цялото потомство свети
неустрасимият му дух.*

*И огън влива във душата
на най-готовите, когато
делата му се чуят тук.*

„Не стигат похвалите, за да бъдат достатъчно изтъкнати мъжеството, твърдостта и храбростта на всички чинове и всички войски, които участваха в това дело, никъде другаде не можеше повече да се прояви присъствието на духа на началниците, съобразителността и упоритостта на щабните и оберофицерите, послушанието, строят и смелостта на войниците — писа Суворов в рапорта. — Това е свойствено само на храбрата и непобедима руска войска.“ В ръцете на русите падна богатата плячка: 265 оръдия, 345 знамена, 3000 пуда барут, около десет хиляди коня. Войниците разделиха помежду си стоки за милион рубли. Те откъснаха множество знамена от дръжките и се перчеха, опасани с тях.

Самият генерал-аншеф по навик се отказа от своята част. Даже когато войниците доведоха при него великолепно украсен кон, той не го прие, а каза:

— Донски кон ме докара тука, с него ще си отида.

В крепостта уредиха болница, където пренесоха най-сетне ранените от студентите палатки. Сред тях беше и Неклюдов, който от сутринта губеше кръв. Суворов посети болницата, прегърна ранения герой и извика, обърнат към свитата:

— Храбрият Неклюдов! Безстрашният Неклюдов! Ура! Ура!

Веднага след превземането на Измаил Суворов изпрати на Потьомкин кратък рапорт: „Няма по-силна крепост, нито по-отчаяна отбрана, както при Измаил, паднал пред височайшия трон на нейно императорско величество с кръвопролитна атака!“

Турция и европейските недоброжелатели на Русия останаха смаяни при падането на Измаил. Систовската конференция беше прекъсната, дипломатите побързаха да се разотидат. Пътят към Балканите беше открит. В Константинопол заговориха за укрепяване на столицата и за създаване на всеобщо опълчение.

В историята на военното изкуство бяха вписани нови страници. Според съветския военен историк Г. Мещеряков „дейността на Суворов при Измаил, продължила всичко няколко дни, имаше

извънредно голямо значение за развитието на военното изкуство. Със своя щурм на крепостта той извърши буквално преврат в начините на борба в такива случаи, тъй като дотогава това се вършеше с продължителна обсада или инженерна атака, които изискваха много време и огромни усилия. Суворов подготвя щурма с артилерия и превзема крепостта с открита атака. Този преврат във военното изкуство той можа да извърши само поради това, че от дълго време бе разработвал теорията и практиката на новия метод за щурмуване на голяма съвременна крепост, при което решаваща роля се определяше на артилерията и пехотата.“

Като прекара около десетина дни в Измаил, Суворов със същото казашко конче замина за Галац. Победителят бе извикан от Потьомкин в Яш, който му обещавахе голямата си благосклонност. В отговор генерал-аншефът не жалеше комплиментите и го уверяваше, че войниците са готови да умрат за княза, а самият той „би желал да докосне ръката му и в мисълта си прегръща неговите колене“. Нищо не предвещавахе скорошния и вече окончателен разрив на техните отношения. Но Суворов отиваше в Яш с пълното съзнание за това, какво бяха направили войските под негово ръководство, и се считаше по право достоен за фелдмаршалски жезъл. Затрупан от поздравителни писма, прославян от поетите, привлякъл всеобщото внимание, той вече не можеше да бъде предишният изпълнител на волята на Потьомкин и чувствуваше, че го е надраснал в очите на русите.

[1] Вие сам, драги герою, струвате сто хиляди д(уши) (фр.). ↑

В желанието си да уреди почетно посрещане на измаилския победител, Потьомкин заповяда да поставят по пътя вестители. Когато съобщиха за излизането му от последната станция, на адютанта Баур бе заповядано да стои до прозореца в залата и да доложи на княза, щом само види идващия пълководец.

Но Суворов, който обичаше да прави всичко по своему, пристигна в Яш тайно и спря у свой познат молдовански полицейски началник, като забрани да се казва за неговото пристигане. На другия ден в десет часа седна в една местна каруца, която приличаше на архиерейска каляска; на капрата се настани молдованин с широк плащ и дълъг бич; в задната част се изправи лакеят на полицейския капитан, облечен в жупан с широки ръкави. Когато този маскараден екипаж се приближи до Потьомкиновия дворец, никой от наблюдателите не можеше даже да помисли, че е пристигнал Суворов.

Но ето че каруцата зави в двора. Баур забеляза генерал-аншефа, изтича при княза и той бързо излезе от своите покои. Потьомкин обаче не бе успял да слезе по стълбата, когато Суворов с няколко скока се намери до него. Прегърнаха се и няколко пъти се целунаха. Свитата на Потьомкин почтително стоеше по-далеч, на вратата.

— С какво мога да ви наградя за вашите услуги, графе Александър Василиевич? — запита Потьомкин, зарадван от срещата.

— Не, ваша светлост — предизвикателно отговори Суворов, като го гледаше от долу на горе, — аз не съм търговец и не съм дошъл да се пазаря с вас. Освен бога и всемилостивата господарка никой не може да ме награди!

Лицето на Потьомкин се промени. Той се обърна и мълчаливо влезе в залата. Суворов — след него. Генерал-аншефът направи строеви рапорт. Двамата походиха из залата, без да могат да кажат нито дума, поклониха се и се разделиха. Суворов се върна при своя молдованин и с Потьомкин вече не се видя.

Великият пълководец разчиташе на справедливостта на Екатерина II. Но в случая се прояви неговата наивност и простодушие,

доверчивото му отношение към „майчицата-царица“, която „всичко вижда“. На надеждите му бе нанесен жесток удар. Беше си спечелил зъл и все още могъщ враг, така че отново изпадна в немилост. В сравнение със спечелената победа наградата бе смешно нищожна. По предложение на Потьомкин, в чест на Суворов бе изсечен медал и той бе произведен в чин подполковник от Преображенския полк. Това бе почетно, но едва ли не пенсионно назначение: Суворов се оказваше единадесети гвардейски подполковник сред редица други стари и заслужили генерали. Изображението му върху паметния медал свидетелствуваше за двусмисленото отношение на императрицата към него, тъй като тя сама бе предложила ескиза. Като анализира образа, познавачът на Суворовите портрети намира в него „съчетание от атрибутите на Херкулес с натуралистично изписване на старческото лице на Суворов“.

— Аз имам седем рани — казваше великият пълководец. — Две от тях са получени на война и пет при двора.

През януари 1791 година той пристигна в Петербург. Войната с турците трябваше да завършат други.

В несправедливата отмъстителност на Потьомкин проличава раздразнение не само от Суворов. Светлейшият болезнено чувствуваше, че неговото влияние намалява, че новият фаворит, двадесет и три годишният Платон Зубов, започва да печели власт над старата императрица. Не можеха вече да го излъжат непрекъснатите подаръци. Като чувствуваше, че почвата се изплъзва под краката му, той все още се перчеше и заминавайки за столицата, казваше на приближените си:

— Не съм здрав и отивам в Петербург да си вадя зъби.

На 28 април 1791 година бе уреден пищен бал в чест на измаилската победа в повторно подарения на Потьомкин Таврически дворец.

Победителят при Измаил не присъствува на пира. Тъй като искаше да го изпрати по-далеч от очите си, Екатерина го извика два дни преди тържеството и му заповяда да огледа Финландия край самата шведска граница. Това беше немилост, заточение. Великият пълководец вече трети месец се мъчеше в Петербург с чувството на смъртно обиден, загубил последните си жизнени сили: „Малко време

остава, приближава края, наранен, шестдесетгодишен и всичкият сок в лимона ще изсъхне.“

Историята му готвеше занапред нови победи, но Измаил остана в душата му като дълбока рана. Извършил подвиг, който няма равен на себе си и до днес възхищава военните специалисти, Суворов до края на живота си не можеше спокойно да мисли и говори за причинената му несправедливост:

— Измаиловският срам никога не изчезна от мене.

ЕДИНАДЕСЕТА ГЛАВА ВЪВ ФИНЛАНДИЯ

„Работата върви. Сърцето — на място.“

Писмо на Суворов
до Турчанинов от
Финландия

Още на другия ден след получаването на предписанието от Екатерина II, с което тя го изпращаше във Финландия, Суворов вече ѝ писа от Виборг: „Чакам вашите заповеди.“ Генерал-аншефът се зае усърдно с работата, макар и тя да не му беше по-сърце, но поне бе полезна за Русия и го спасяваше от омразното бездействие. През времето, докато Потьомкин жънеше измаилските лаври и седеше в Петербург сред невероятен разкош, 61-годишният пълководец живееше в затънтената провинция и понасяше лишения, каквито едва ли е изпитвал човек с неговия чин и във военно време.

„По различен начин бодърствувам цели денонощия и яздя едно след друго из лошите тукашни села“ — съобщава той на държавния секретар по военните дела Турчанинов. Суворов обходи крепостите и отдалечените постове — Вилманstrand, Фридрихсхам, Виборг, Кюменегород, Давидов, — огледа укрепленията, казармите, артилерията, складовете, болниците и състави подробен план за инженерните работи в случай на война с Швеция. Бяха му достатъчни всичко четири седмици, за да изпълни задачата и да се яви в Петербург с отчет. На 25 юни последва друго предписание на Екатерина II: „В резултат на извършеното от Вас по наше желание оглеждане на нашата граница с Швеция във Финландия, нареждаме Ви да се построят под Ваше ръководство предлаганите от Вас укрепления...“

Това беше нова, макар и леко замаскирана немилост. Първият пълководец на Русия, който казва за себе си, че „не е инженер, а

строеви войник“, „не е Вобан, а Римникски“, се изпращаше в затънтения северозападен ъгъл на страната да ръководи строежи! И то в същото време, когато се решаваше съдбата на войната с Турция, когато Англия, Прусия и Полша се въоръжаваха и заплашваха с друга война.

Суворов жадно се нахвърляше на вестниците, молеше доверени лица своевременно да го записват за немски, австрийски, френски и полски периодични издания, писа от Вилманstrand на подполковник Сакен-Остен: „Барон Фабиан Вилимович! Аз получавах немски вестници — хамбургски, виенски, берлински, «Ерланген»; френски — «Барейн», «Курие дьо Лондр»; варшавски — полски, Санктпетербургски или московски — руски; френското малко списание «Енциклопедик дьо Булон»; немското хамбургско политическо списание. Тъй като годината свършва и трябва да се поръчат нови, покорно моля ваше високоблагородие да си направите труда, а заедно с това не бихте ли благоволили да прибавите «Нувел екстраординер».“

След щурма на Измаил, чак до 1794 година, всички бурни събития минават без каквото и да било участие на великия пълководец. Той усърдно следеше политическия живот на Европа и можеше само да размишлява за последиците от разиграващата се историческа драма. Страдаше от това, че бе станал „паразитен инженер“, стремеше се „към полето“, молеше да го изпратят в Турция, в Полша...

Всички негови молби, даже „невъздържаните искания“ или не бяха удостоявани с отговор, или бяха посрещани с твърд отказ. Парадоксът е: *велик пълководец*, нежелан придворен, неоценен според заслугите си от правителството на Екатерина II, прекарва по-голямата част от своя живот на ниски длъжности в Полша, в Крим, на Кубан, в Астрахан, в Ундол и сега във Финландия.

„Работата върви. Сърцето — на място“ — оплаква се той на Турчанинов в писмо от 12 юни 1792 година. След девет дни: „През целия си живот винаги съм вършил нещо, сега, за мой срам, съм паразит!“ През същия юни: „Петдесет години практика са ме върнали сега в класата на паразитите. Грабители на титли ме принизиха по достойнство и старшинство, знаейки, че стоя пред тях по служба и възраст, но не съм равен по прадеди и камердинерство. Фактически и по титла потъпкват сънародника — аз бъркам вар и пека кирпичи, — за което безделниците като стоглава хидра ме освиркват в Санкт-

Петербург. Тук няма място за извъртане с двусмислени предлози. Далеч от тебе съм аз, смъртният, о майко, родино! Нареди да изпитам приятен край, па макар и пред ескадрон.“

Суворов чувствава, че и Турчанинов е лош застъпник. Син на турски офицер, пленен от Миних при щурма на Очаков, този лукав царедворец умее, според думите на генерал-аншефа, „да надува платната според вятъра“, т.е. да служи и на нашите, и на вашите. Старият пълководец затрупва с писма мъжа на своята племенница Д. И. Хвостов, тридесет и пет годишен подполковник от Черниговския пехотен полк и начинаещ поет. Той искрено се прекланя пред великия роднина, като полага много усърдие и голяма несъобразителност, съобщавайки му всичко без разлика и събирайки най-нелепите и противоречещи един на друг слухове. Обърканите му послания честичко предизвикват у Суворов приливи на гневна раздражителност.

Към всичко останало се прибавяше и страхът за съдбата на единствената дъщеря. Още на 15 февруари 1791 година Наташа завърши курса на обучението в института Смолни и временно бе настанена при Аграфена Ивановна Хвостова, нейна братовчедка. Но на 3 март императрицата назначи Наталия Александровна за придворна със заплата шестстотин рубли годишно и я взе при себе си. Ужас обхвана пълководеца. Той се обръща към Суворочка с напътствия и разработва за нея цял кодекс от правила, тъй като се мъчи да я запази от погрешна стъпка: „Да те пази винаги богинята на невинността. Твоето положение се променя. Помни, че позволениято свободно да се държат с тебе поражда пренебрежение. Пази се от това. Придавай се към естествена вежливост, като избягваш хората, които обичат да блестят с остроумие: повечето от тях са с извратени нрави. Бъди строга с мъжете и говори с тях малко; а когато те почнат да говорят с тебе, отговаряй на похвалите им със скромно мълчание. Надявай се на Провидението! То няма да закъсне да осигури твоята съдба... Аз отговарям за това.“ Тъй като познаваше добре какъв развратник е Потьомкин, много се боеше за нравствеността на Наташа. Но само Потьомкин ли беше! Не му харесват мнозина, сред тях и хофмайстершата при придворните дами баронеса Малтиц, която си бе спечелила лоша слава.

В своите опасения Суворов-баща не беше сам. Не напразно един от най-умните хора на Русия по това време, пълномощният министър

при великобританския двор С. Р. Воронцов, беше казал, че би искал да види своята дъщеря придворна само при Павел I. „При предишното царствование — поясняваше той — аз не бих се съгласил на това и бих предпочел за моята дъщеря всичко друго — вместо пребиваването при двора, където племенниците на Потьомкин се освобождаваха от време на време от бременност, без да престават да се наричат *demoiselles d'honneur*“^[1].

Като повтаряше непрестанно в писмата си до Хвостов, до възпитателя на Наташа Корицки и до самата нея за „тленната зараза от суетата, гибелните нрави и благосъстоянието“, Суворов бе напълно заслепен от родителска обич към своята „роза“. Той не искаше да види, че Наташината добродетел е надеждно осигурена срещу посегателствата на мъжете от самата природа. Ненадарена нито с красота, нито със стройност и ръст, Суворочка освен това се държеше сред хората стеснително, мълчаливо и затворено. Екатерина II почти не разговаряше със своята нова придворна поради нейната необщителност. Една от другите дами казваше, че Наталия Александровна „има много добро сърце и е твърде глупава“. Във всеки случай и най-големите клюкари не можеха да намерят в поведението на Суворочка нещо осъдително.

Когато през юли 1791 година дойде в столицата, генерал-аншефът реши да измъкне Наташа от двореца под предлог, че иска да бъде около него. Макар и с видимо неудоволствие, Екатерина му разреши да вземе дъщеря си — в тази постъпка проличаваше пренебрежителното отношение на пълководеца към висшия свят. След това Суворов извика от Вологодското село сестра си Мария Василичевна Олешева и настави дъщеря си с нея в своя собствен дом на улица „Италианска“. Той още тогава бе намислил да омъжи Наташа. По това време тя беше твърде богата годеница: чрез духовно завещание Суворов ѝ оставяше всички придобити имения, осемстотин тридесет и четирима селяни мъжки пол, „а така също всички налични пари, на колкото възлязат“.

За нея — и то с известни имена — кандидати не липсваха. Разбира се, генерал-аншефът пристъпи лично към избора на бъдещия зет, като претегляше всички „за“ и „против“, като преценяваше и отхвърляше. Пръв кандидат беше синът на председателя на Военната колегия граф Н. И. Салтиков — Дмитрий. Човек можеше да помисли,

че подобен съюз обещава за честолюбивия Суворов изгоди, и то не малки. Но генерал-аншефът не се канеше да слага в сметката служебните работи и даже се боеше, че роднинските отношения със Салтиков, обратно, ще му вържат ръцете. Освен това женихът му изглеждаше твърде млад, пък и неугледен — „късоглед“, „крив“. По такъв начин претендентът за ръката на Наталия Александровна бързо отпадна.

Другият кандидат — грузинският царевич Мириан — скоро бе засенчен от младия княз Сергей Николаевич Долгоруки, появил се във Финландия уж „поради склонност към военната наука“. Най-напред той хареса на Суворов: „не е богат — не е разточителен, млад — високопоставен, сипаничав — благонравен“. Обаче Хвостов, който с предпазлива настойчивост влияе на своя велик роднина, го разубеждава от прибързаната постъпка, като му напомня за сватовството на Долгоруки с граф Салтиков. Това обстоятелство действа на впечатлителния Суворов, който се разколеба и постепенно изключи съвсем Долгоруки от числото на претендентите.

Докато дъщерята не е подредена, великият пълководец се бои да предприеме нещо рисковано като оставка или служба в чужбина: „От Наташа зависи моята съдба, по-скоро да се омъжи: дотогава моята лява страна е открита.“

Тук, в далечна Финландия, много събития изглеждат на обидения генерал-аншеф изопачено. На 28 юни 1791 година княз Репнин разбива седемдесетхилядната турска армия при Мачин, като принуждава противника да поиска примирие. На Суворов обаче победата на Репнин изглежда съмнителна. Той мисли, че турците са били всичко петнадесет хиляди, а останалите нарича „привидения“. Хвостов получава негова епиграма за Репнин, уж „преведена от английски“:

*Петнайсет бяха хиляди след толкоз поражения
останали и вихърът под Мачин ги събра.
Фагот наду героят и стори ги на прах.
Тук бе везирът сам със сонми привидения.*

— Мачинският безумец в сравнение с Римник е като жабата и вола — горещеше се Суворов, като припомняше баснята за вола и

жабата.

Мъчеше го това, че на други бе възложено победоносното завършване на войната с Турция. На 21 юни войските на Гудович превзеха с щурм силната кавказка крепост Анапа на черноморското крайбрежие. На 31 юли Ф. Ф. Ушаков разби напълно турската флота, под командуването на капудан паша Саид Али при нос Калиакра. Турците бързаха да се споразумеят с Репнин по предварителните условия на мира. Потьомкин закъсня с подписването на това споразумение и силно упрекна Репнин в излишна прибързаност и отстъпчивост. Светлейшият пренесе по-нататъшните обсъждания в Яш, като се надяваше да навакса изпуснатото, но не доведе работата до край. Болестта, която се бе проявила още в Петербург, се засили. Тъй като предчувствуваше близката смърт и искаше да я срещне „в своето Николаево“, Потьомкин напусна на 5 октомври 1791 година Яш, но като измина 38 версти, почувствува, че няма да издържи пътя. Той заповяда да го изнесат от каретата, постлаха плаща близо до пътя и той почина направо в степта.

— Велик човек и като човек голям: велик по ум и голям на ръст — отзова се за неговата смърт Суворов. — Не прилича на онзи висок френски посланик в Лондон, за който канцлерът Бейкън бе казал, че чардакът обикновено е лошо мебелиран.

Той предаваше ясно противоречивостта на Потьомкиновата природа в епиграмата — пародия на тържествените стихове на Державин, написани за празника на 1791 година в Петербург.

*С едната си ръка играе той на шах,
а с другата — народи могъщи покорява.
С единия си крак врага превръща в прах,
а с другия на края на космоса застава.*

Със смъртта на Потьомкин враговете на Суворов не намаляха. „Стоглавата хидра“ — придворната клика, не пропускаше случай да позори стария пълководец, като разпространяваше за него небивалици. „Царят дава, пьдарят не дава“ — повтаряше генерал-аншефът и водеше истинска война с придворните. „За двора са необходими три

качества — пише той на Хвостов — смелост, гъвкавост и вероломство.“

Петербург жъли, Финландия подтиква да се бърза. Работата, възложена от Екатерина II на Суворов, се оказа при проверката съвсем забъркана, искаше опитност, вникване в сложни изчисления, парична отчетност, заплетено книговодство. Финландската дивизия беше изпаднала в жалко състояние поради нездравия климат, небрежността на командирите, липсата на необходимите битови условия. Освен това в тази дивизия се изпращаха наказани за всякакъв вид провинения от гвардията и другите части. Трябва ли да се учудваме на това, че в нея се ширеше дезертъорство!

Суворов започна с основата: с оздравяването на войнишкия бит. Заповедите му бяха недвусмислено строги: „За немарливост при точното опазване на войнишкото здраве началникът ще бъде строго наказван.“ Той написа и обяви във войската правила, които бяха задължителни за всеки подчинен и с които се предвиждаха всички подробности на войсковата хигиена:

„— Запотеният да не сяда да се храни; особено да не ляга да почива, а преди това да се разходи и изсъхне.

— Щом чорбата е готова — в същия миг на храна; ленивият да се пъди.

— При треска, разстройство и температура — глад, при скорбут — тютюн. Който прочиства стомаха с повръщане, слабително, очистително, за него един ден глад.

— Войнишко слабително е равенът, а също така корен от конски щавел.

— При роса на главата — калпак, в студена нощ — плащ.

— Предпазни мерки според климата: зеле, хрян, тютюн, летни треви; ягодови плодове също на времето си, зрели, умерено, комуто понасят.

— Медицинските чиновове, от големия до малкия, имат право да ми донасят всеки ден за онези началници от най-различно звание, които не се грижат за войнишкото здраве, които не изпълняват нарежданията и в такъв случай за своята немарливост те ще отговарят пред мен.“

Родените в други губернии войници боледуваха, щом попадаха в блатистите и студени краища, зимно време от скорбут, пролет и есен —

от малария, а лете страдаха от стомашни разстройства. Болничната прислуга беше крайно невежа, квалифицирани лекари имаше твърде малко. Годишно в дивизията умираха до хиляда души, а при предшественика на Суворов за един ден бяха починали петстотин. Началниците и доставчиците забогатяха от мъртъвците, тъй като продължаваха да ги зачисляват в списъците. От четиридесет и четири хиляди подчинени на Суворов войници по едно време в строя бяха останали само двадесет и шест хиляди. Великият пълководец обаче имаше добра представа за възможните злоупотреби още от времето на службата си като капрал в Семьоновския полк.

В писмо до Хвостов той споделя подробности от мрачната болнична хроника: „Хвърленият в ямата флангови войник Алексеев внезапно тропна на спалнята гол. — «Нали ти умря?» — «Не, жив съм...» Случват се и грешки“ — тъжно иронизира Суворов. Някои командири слагаха в джоба си парите за двумесечните провизии, предназначени за войниците, с надеждата, че те ще измрат през това време. А ако болните оздравяваха, пращаха ги да събират милостиня.

„Болниците са отдавна потънали в злоупотреби, аз не търпях това“ — обяснява генерал-аншефът на председателя на Военната колегия Н. И. Салтиков. Суворов закри малките болници, уволни най-пострадалите от болести, а останалите предаде в полковите лазарети.

Най-много сили му отнемаха строителните работи. Той сам избираше място за новите укрепления, грижеше се за тактическата връзка със съседните крепости и за добрите условия при маневрирането на резервите. Организира издирването на местни суровини и топливо и изнамери най-евтини способи за тяхното транспортиране. С войнишка куртка, без отличителни знаци, зиме в шейна, а лете с таратайка, генералът пътуваше от Выборг до Вилманstrand, от Вилманstrand — за Давидов, от Давидов до Роченсалм. Веднъж, като пътуваше с чухонска каруца, той не успя поради теснотата на тамошните пътища да отбие настрана и летящият насреща му куриер го удари много силно с камшик. Легналият до него адютант Курис скочи и тъкмо искаше да извика, че това е командувачият, Суворов му запуши устата.

— Тихо, тихо! Куриер, боже мой, голяма работа!

След пристигането във Выборг Курис узна, че това е бил готвачът на генерал-майор И. И. Герман, началника в Роченсалм, изпратен за

провизии от своя господар.

— Е, какво от това? — с усмивка отговори Суворов на Курис. — Ние с тебе загубихме правото на удовлетворение, понеже пътувахме инкогнито.

Суворов изпълни своя представен в Петербург план за година и половина. Бяха поправени и подсилени укрепленията на Фридрихсхам, Вилманстранд, Давидов, Нейшлот; бяха изградени новите фортове Ликол, Ути, Озерний; на няколко острова при Роченсалм бяха издигнати силни укрепления за руската крайбрежна флота, също така подчинена на Суворов. Към август 1792 година бяха предсрочно завършени работите в Роченсалм. Радваше се пълководецът и на Нейшлот. Като прикриваше своето задоволство, той казваше:

— Боже мой, забележителна крепост, добра: рововете дълбоки, насипите високи, жаба няма да ги прескочи, един взвод с атака няма да ги превземе.

Той представяше отличилите се за награди и изобщо не забравяше своя принцип — да поощрява изпълнителните подчинени. Като отиде, за да ускори работите в Давидовското укрепление, Суворов забеляза един усърден офицер. Той преди другите завеждаше войниците на мястото на строежа; в определеното време в неговата команда кипеше работа; всичко беше наред, не се допускаше нито една грешка. Щом изпратеше своите подчинени в казармата, този подпоручик оставаше до вечерта сам на мястото, разглеждаше изработеното и получаваше от инженера напътствия за следния ден. Под светлината на пълната луна офицерът дълго оглеждаше новото укрепление, правеше на хартия чертежи. След това вдигаше глава към небето и сякаш потъваше в размисъл. По това време Суворов незабелязано се приближи до него и внезапно попита:

— Господин офицер! А далече ли е до луната?

Подпоручикът не се смути и спокойно отговори:

— Не съм изчислявал, но мисля, че не е повече от три войнишки прехода. Но с едно условие, ваше сиятелство: само под ваша команда!

Суворов се обърна, подскочи и каза:

— Господин поручик, истина ли е това?

— Първо, аз съм само подпоручик, а второ, ваше сиятелство, нали на единадесети декември 1790 година луната беше вече във ваши ръце — не се забърка офицерът.

Намекът за това, че Суворов бе успял непостижимото — бе превзел Измаил, за който турците казваха: по-скоро луната ще падне на земята, отколкото той да се предаде, — бе особено приятен на стария генерал.

— Господин капитан — поклони се до пояс и промълви пълководецът, — моля ви днес да вечеряте при мене, а утре и да обядвате.

„Трудът е по-здравословен от покоя“ — казваше Суворов и провеждаше с Финландската дивизия двустранни маневри, които преди това изглеждаха невъзможни в условията на така рязко пресечената местност. Той приучи войниците към преходи, към атака и отбрана, а офицерите към умело разполагане на войските, военни хитрости и главното — инициатива. Случи се при такива маневри една колона да бъде неумело подведена под скрита батарея и да се окаже между два огъня. Резервната пък стоеше спокойно и не ѝ отиваше на помощ. Като видя това нехайство, Суворов препусна до командувачия я подполковник:

— Какво чакате, господине? Вашата колона пропада, а вие не я подпомагате!

— Ваше сиятелство — отговори подполковникът, — аз отдавна бих изпълнил своя дълг, но чакам заповед от генерал Герман.

— Какъв генерал? — бързо запита Суворов.

— Ето го, на няколко сажена!

— Този? Но той е убит, отдавна убит! — извика Суворов и посочи Герман: — Виж, ето и конят му тича! Побързайте — и препусна по-нататък.

Свободното си време Суворов прекарваше весело и не се предаваше на мизантропия. Той пише на Хвостов, че веднъж заедно с познати „три часа подред контратанц скачах“. Във Фридрихсхан генерал-аншефът заемаше горния етаж на най-добрата къща в града — на вдовицата на лекаря Грин, умна и сръчна жена, която добре говореше руски и умееше да угажда на своя чудноват наемател. На свой ред Суворов ѝ оказваше по различен начин внимание, опитваше се да говори с нея по фински, наричаше я мамичко и идваше да си поговорят на чаша чай.

Наближаваше краят на 1792 година. И когато Турция почна да се въоръжава и да увеличава силите си в пограничните с Русия области,

на Екатерина II отново потрѣбва Суворов. На 10 ноември дойде нейното предписание, според което на генерал-аншефа се поверяваха войските „в Екатеринославска губерния, Таврида и новоприсъединените области“.

[1] Почтени момичета (фр.) ↑

ДВАНАДЕСЕТА ГЛАВА ОТНОВО В РУСКИЯ ЮГ

*Буря от мисли.
В Малорусия беше Мазепа,
в Литландия — тевтонският гротмайстор
пруският крал.
Шведски претенции за Литландия
Естландия, Финландия
и Ингерманландия. Възражения
на турците за големите завоевания.
Поляците загубиха своята свобода.*

Чернова бележка на
Суворов

„Самият слух за вашето пристигане на границата направи и моята работа по-лека, и голямо впечатление на Портата — събщи руският представител в Константинопол на Суворов, — самото ваше име отбива достатъчно всички внушения, които зломислещите правят от преклонение към Портата и от враждебност към вас.“ Победоносният генерал знаеше и сам какво силно впечатление трябваше да направи на турците неговото появяване в руския юг. Но това, което той видя още в Херсон, можеше да доведе до отчаяние най-опитния командир. Боеспособните и прекрасно обучени някога войски се намираха в ужасно положение.

В слънчев декемврийски ден той навлезе в разрасналия се през тези години Херсон и на пазарния площад видя картина в най-голяма степен странна. Юначни гренадири, мушкетари и егери търгуваха със сушена финландка и моруна, с прясна есетра, севрюга и бяла риба. Кой в униформен кафтан, кой в селска аба, препасан с портупей, кой в ботуши, а най-често — в цървули, те добродушно се ругаеха помежду си, като си отнемаха един от друг купувачите — еснафи, чиновници, жени на търговци.

Суворов излетя от покритата каруца.

— От кой полк? — извика той.

— Ами че Рязския, ваше благородие! — невъзмутимо отговори крайният от войниците.

— Кой е командирът?

— Негово високоблагородие полковник Марков!

Суворов изтича в средата на площада:

— Строй се в каре!

Като се препъваха, войниците почнаха да изпълняват командата. Притичаха, подхвърлили своята стока, рязци от бакалските и другите пазарни сергии.

— Аз лично ще ви обучавам и то по моему! По суворовски! — генерал-аншефът се взираше в лицата на войниците високо вдигнал вежди. — Ще ви обучавам всеки ден, освен неделя и на празник.

Чинопочитание, упражнение! Без това няма живот — няма нито взвод, нито армия, а вредоносна тълпа! Ученето е светлина, а неученето мрак. Работата се бои от майстора си! И когато селянинът е ленив — жито не се ражда. За учения при нас дават трима неучени. Малко са ни трима! Сложи пет, десет! Всички ще бием, ще победим, ще вземем в плен!

Задъхан, пред Суворов се изправи в пълна полковническа униформа дребничкият и кръгъл Марков.

Генерал-аншефът веднага го изпрати в ареста, като заповяда да му вземат шпагата:

— За какво ѝ е на жената меч — кого ще сече с него!

Той заповяда да раздадат на войниците неговия военен наръчник. Всеки трябваше да знае изцяло написаното в него, да го помни и изпълнява. Суворов изискваше от ряжсци, тъй като временно застъпи като техен полкови командир, усърдие в службата, бодрост, спретнатост, караше ги да строят според правилата на военната наука землени укрепления, настаняваше в тях последователно всяка рота, учеше ги да се бранят, събираше целия полк и ги обучаваше да атакуват укрепленията. За кратко време той направи ряжсци в най-голяма степен свършени.

Под командуването на Суворов обаче се намираха седемдесет и седем хиляди души. Навсякъде цареше безпорядък и нямаше никаква физическа възможност да се отдели на всеки полк толкова внимание, колкото той бе посветил само на Рязкия. Ширеше се дезертърство; в разквартируваните в Крим казашки полкове имаше вълнения; в руското Причерноморие се очакваше появата на френски революционни агенти; незабавна намеса изискваше ужасяващото санитарно състояние на армията.

Болницата в самия Херсон се помещаваше в непригодна влажна сграда. Болните бяха наблъскани в малки стаички; също там държеха петстотин инвалиди, неуволнени от служба, въпреки указа на Военната колегия. В Елисаветградската болница Суворов завари същата картина: смъртността беше огромна поради „крайно тънките стени, влагата, пронизващия вятър и теснотата“. Както и във Финландия, за болните навсякъде се грижеха лошо, умрелите дълго време се сочеха като живи, а изпратените в болницата войници продължаваха да се числят в полковете. Суворов привежда кратък разговор с един от своите ординарци:

— Зибин, защo бягате в ротата? Нима при мен ви е лошо, кажете честно?

— Там изкарвам по хиляда рубли годишно.

— Откъде?

— От мъртвите войници. Случвало се е и по две хиляди.

Като се зае енергично с оздравяването на войнишкия бит, генерал-аншефът бе принуден да се съобразява и с Петербург. Крутите мерки, взети от него във Финландия, не бяха посрещнати с одобрение от членовете на Военната колегия. Суворов заповяда да отделят болните от здравите и ги групира в четири категории; заповяда да изсушат влажните казарми, а през лятото да преместят войниците от палатките в колиби и навеси; един полк от нездравата местност близо до Карасубазар прехвърли в Евпатория; изиска лечебни средства; забрани употребата на риба от застояли води; даде указания да се подготвят в полковете ротни фелдшери и техни помощници. Неговите заповеди, написани на прост, разбираем за войника език, съдържат главните изисквания за предпазване на войските от болести:

„Здраве

Истинското му опазване се състои в съблюдаването на естествените правила. За пиене — квас, за него двойни съдове, за да не е съвсем пресен или престоял; ако пък е вода, да бъде чиста или с нещо подправена. Храната: котлите калайдисани, припасите да не са развалени, хлябът изпечен, готвеното сварено, не преварено, не престояло, не подгрявано, горещо; и който не е дошъл навреме за кашата — да бъде лишен този път. Въздухът — при топло време да се почива под сянка, без мързелуване; нощем да се укриват в палатките, при студ в тях да няма течение. Ротните фелдшери да осигуряват достатъчен запас от билки в артелите. За лазаретите са описани по-подробно в бележките на опитния щабен лекар Белополски.“

Многобройните недоброжелатели в Петербург повтаряха думите на граф Безбородко, че Суворов щял да измори и разгони всички, както във Финландия, а предписанията на Екатерина II специално ограничаваха действията на новия главнокомандуващ на войските в руския юг относно използването на войниците за строителни работи. По такъв начин цялата трудововъзпитателна система на Суворов не само не бе разбрана, но и отхвърляна като неприемлива. При това се оказа извънредно трудно изкореняването на злото: в полковете

продължаваха да се ширят разхищения, на войниците се даваха развалени провизии, хлябът в карасубазарския склад се оказа мухлясал, а с настъпването на летните горещини епидемиите се засилиха. Генерал-аншефът, по собственото си признание, отпуснаше ръце.

Въпреки всички и всичко обаче той започва да прилага обширен план за инженерни работи, в който се предвижда ремонт на остарелите укрепления и изграждане на нови крепости. Под негово ръководство полковник Князев и подполковник дьо Волан създават проектите за Фанагорийската крепост, три проекта за укрепление на Кинбурнския нос, на самия Кинбурн, на форта Гаджидер на Днепровския лиман, при Аджибей (Одеса) и Севастополската крепост. Полковите и ротните командири получават специалната инструкция „Работите“:

„Срочните работи да се дават от инженерите умерено, утринна и вечерна; съединяването на двете в едно не се позволява никому... Най-строго се забранява през време на най-малката жега да се използва някой за каквато и да било работа под неоправдан предлог, може само когато се случи прохладен ден; а за да върви успешно работата, ако е необходимо да се започва преди разсъмване и определената за вечерта част да се завърши, па макар и през нощта... Когато това е направено, за закуска и вечеря веднага да се дава гореща каша, както и след развода... долните чиновци да спазват крайна хигиена и спретнатост, в чисто бельо, дрехи и обувки; лицето, ръцете и устата да се мият, да ходят на баня и особено да се къпят.“

Генерал-аншефът обикаля поверения му обширен край, следи за хода на строителните работи, проверява санитарното състояние на войските, урежда учения и упражнения.

През един от летните дни на 1793 година Суворов пристигна в проста куриерска талига от Херсон в лагера близо до Днепър, за да инспектира кавалерийските полкове: Переяславския конно-егерски, Стародубския и Черниговския карабинерни, и Полтавския лекоконен, който се командуваше от Василий Денисович Давидов, баща на бъдещия прочут партизанин и поет-хусар. Самият деветгодишен Денис говореше и мечтаеше само за Суворов.

Войските излязоха от лагера преди разсъмване. След час тръгнаха след тях в каляска и двамата сина на Василий Давидов. Тълпи любопитни хора заляха полето. Всички жадуваха да видят великия пълководец. Понякога сред облаците прах между ескадроните се показваше някой ездач в бяла рубашка и тогава се чуваха викове:

— Ето го, ето го! Това е той, нашият батюшка, граф Александър Василичевич!

При кавалерийското учение Суворов спеша половината от частите и ги разположи с пушки, заредени с халосни патрони. Всеки стрелец се намираше от другаря си на такова разстояние, колкото бе нужно за един кон да мине бързо между тях. Пешите откриваха огън в момента, когато конниците бързо преминаваха през стрелящия фронт. Конете така свикнаха с даваните, може да се каже, пред очите им изстрели, че само като видеха построените срещу тях войници с пушки, започнаха да цвилят и да се устремяват напред.

Около десет сутринта маневрите завършиха, всичко край палатките почна да шуми, а когато Денис Давидов и брат му се върнаха, се раздадоха възгласи:

— Ето го, препуска!

Суворов яздеше на светлокестеняв черногривест калмицки кон пред четирима полковници от корпусния щаб, адютанти и ординарци. Носеше доста тясна платнена долна дреха, ботуши подобни на тънки ботфорти и лека малка войнишка каска. Любимият му адютант Тищенко извика:

— Графе! Защо бързате така! Вижте, ето децата на Василий Денисович!

— Къде са, къде са те? — запита Суворов, препусна към палатката и спря. Като се поздрави с момчетата, той ги благослови и подаде на всекиго от тях ръка, която те целунаха. Обърна се към Денис и каза:

— Обичаш ли войниците, приятелю?

— Аз обичам граф Суворов! У него е всичко — и войниците, и победата, и славата! — пламенно отвърна детето.

— О боже мой, колко е юначен! — възхити се пълководецът. — Той ще стане военен. Преди да умра той ще е спечелил вече три сражения! А този — той посочи брат му — ще отиде на гражданска служба.

При тези думи генерал-аншефът обърна коня, удари го с нагайката и препусна към своята палатка. Вечерта Давидов изпрати семейството си в своето село Грушевка. Суворов, в знак на особена благосклонност към командира на Полтавския лекоконен полк, сам се покани за в други ден при него на обед.

Към осем сутринта всичко беше готово. В стаята за гости, върху голяма кръгла маса поставиха разни постни закуски, прилични по големина чашки и шише с водка. В столовата сложиха върху масата двадесет и два прибора, без и най-малко украшение, каквото генерал-аншефът ненавиждаше. Нямаше даже супници, поради което храната трябваше да се поднася едно след друго от самия кухненски огън. В отделна стая зад столовата приготвиха вана, няколко ведра със студена вода, чисти чаршафи с бельото и дрехите за преобличане на Суворов, докарани от лагера.

Маневрите този ден завършиха в седем сутринта. Денисов-старши остави своя полк в поход и се понесе към лагера с пълна скорост на своя черкаски кон, за да го смени там и по-бързо да пристигне в Грушевка, та преди идването на самия Суворов да се убеди, че всичко е наред. Вече беше на половин път, когато неочаквано от едно възвишение видя на около две версти пред себе си, но малко встрани, конник и друг, изостанал доста далече. Двамата препускаха бързо по посока на Грушевка. Това беше Суворов с един от своите ординарци.

Давидов подкара по-бързо своя кон, но не успя да стигне у дома преди този шестдесет и три годишен старец-юноша. Суворов бе слязъл, стоеше на пруста и хвалеше своя кон пред притичалите слуги:

— Боже мой, чудесен кон! На такъв никога не съм пътувал. Не двойно, а наистина тройно силен!

Денисов покани генерал-аншефа в приготвената за него стая и сам се зае с тоалета: двамата бяха така покрити с прах, че не можеха да се различат чертите на лицата им.

Започнаха да пристигат поканените за обеди други гости: дежурният генерал при Суворов Ф. И. Левашов, Тишченко, командирите на участвувалите в маневрите полкове, чиновници от корпусния щаб. Всички гости бяха в пълна парадна униформа, полковниците с шарфове и се намираха в приемната, дето ги посрещаха Давидов-старши, жена му и някаква възрастна госпожа, пристигнала с нея от Москва. Тя от пръв поглед не хареса на Суворов и стана прицел на неговите насмешки.

Всички в приемната очакваха излизането на командувачия. Мина около час, изведнъж вратата се отвори и Суворов излезе с генерал-аншефски лекоконен мундир, тъмосин, с червена яка и ревери, богато обшит със сребро, разкопчан, с три звезди. Върху бялата лятна жилетка лежеше лентата на „Георгий“ 1-а степен. Бяла лятна дреха и ботуши, които стигаха до средата на коляното, подобни на леките кавалерийски, довършваха неговото облекло.

Като каза няколко любезни думи на жената на Давидов и отново погали децата му, Суворов без най-малка усмивка подхвърли, като се обърна към възрастната госпожа:

— А за тази няма защо да питам. Тя е сигурно някаква мадамка!

Без да променя израза на лицето си, генералът се приближи към претрупаната с мезета маса, наля чашка водка, изпи я на една глътка и се зае така усърдно да закусва, че бе приятно да го гледаш. След известно време го поканиха на обедната маса. Поднесоха вряла зелена чорба, каквато Суворов обикновено ядеше: често той обичаше да я сърба от самото гърне, както стои на огъня. Почти до средата на обеди не обръщаше внимание на нищо, освен на насищането на глада и жаждата, сред дълбоко мълчание. Тези две операции извършваше ревностно и прилежно. След това, при най-интересните разговори, покрай големия възторг от децата на Давидов, той не забравяше да

улавя всеки поглед на възрастната дама и щом само тя се обръщаше на противоположната страна, мигновено хвърляше някаква шега за нейна сметка. Когато пък тя, дочула гласа му, се обръщаше към него, той като немирнен ученик потапяше очи в чинията или се обръщаше към бутилката и чашата, за да покаже, че уж е зает с пиенето и яденето.

След обедата Суворов разтълкува днешните маневри и направи някои бележки. Тъй като полковник Давидов бе командувал втората линия, генерал-аншефът го запитва:

— Защо така бавно водехте втората линия през време на атаката? Аз ви изпращах заповед да увеличите бързината, а вие продължавахте спокойно да се движите!

Известният в обществото със своето хладнокръвие и самообладание Василий Денисович не се смути, а каза:

— Защото не го намирах за нужно, ваше сиятелство!

— А защо така?

— Защото успехът на първата линия не налагаше това: тя преследваше неприятеля. Втората бе необходима само за смяна на първата, когато тя се умори от преследването. Ето защо аз пазех силите на конете, които трябваше по-късно да заменят уморените.

— А ако неприятелят се окопитеше и отблъснеше първата линия?

— Това не можеше да стане: ваше сиятелство беше с нея!

Суворов се усмихна и замълча. Знаеше се, че той се мръщи и мигновено обръща гръб в отговор на най-изтънченото ласкателство и похвала, с изключение на онези, които разгласяваха и затвърдяваха изобщо мнението за неговата непобедимост. Подобна похвала той обичаше и то страстно, не от суетност, а като нравствена подкрепа и така да се каже предварителна подготовка за непобедимостта.

Като остана около час след обедата, много разговорлив, весел и вече без ни най-малки странности, той замина в каляска за лагера и там издаде следната заповед: „Първи полк отличен; втори полк добър; за третия нищо няма да кажа; четвъртият не е годен за нищо.“ Първият беше Полтавският лек конен полк.

Като издаде заповедта, Суворов незабавно седна в каруца със сменни коне и препусна към дома си в Херсон.

Там той оставаше верен на своите навици. Беше жизнерадостен, обикновен, по момчешки закачлив, рядко цялостна натура. Всички груби постъпки, прояви на неудоволствие, завист, неприязън бяха само повърхностна прибавка към неговия добър и отзивчив характер.

Както винаги Суворов ставаше твърде рано. На камердинера Прохор бе заповядано да го дърпа за крака, когато се успи. След това тичаше по стаите или в градината необлечен, като заучаваше по тетрадка фински, турски и татарски думи и фрази. После се измиваше, обливаше се с вода, пиеше чай, след което пееше духовни песни по ноти. Като се връщаше от развода, той се отдаваше на работа и четене на вестници. Преди обед непременно изпиваше чашка кимионова водка и замезваше с ряпа. Не обичаше да се храни сам. На плодовете и лакомствата не държеше, вино пиеше малко, в тържествени дни се угощаваше с шампанско. През велики пости в стаята му почти всеки ден се извършваше църковна служба, при която генерал-аншефът изпълняваше задълженията на псалт. Спеше на сено с две пухени възглавници под главата, завиваше се с чаршаф, а когато бе студено — със синьото униформено наметало. Не носеше нито фанелка, нито ръкавици; в стаята си обичаше почти банска топлина; пареше се в страшна горещина и се обливаше с ледена вода. Обичаше животните, макар да не ги търпеше у дома. Понякога при среща с куче лаеше, а с котка — мяукаше.

Спазваше усърдно древните обичаи.

На църковни празници заповядваше да поставят близо до неговата къща различни видове люлки, целуваше се с всички в църквата, след което поканваше офицерите и чиновниците при него да отговорят. Скоро гостите се разотиваха, а генерал-аншефът лягаше да спи. В десет сутринта в пълна униформа отиваше при люлките, където вече се тълпяха хора. Тук идваха полковите музиканти и песнопойци. Суворов обхождаше люлките, качваше се на някоя от тях с жени на чиновници и търговци, канеше ги с мъжете им на чай вечерта.

Близо до самия Херсон, при протока, наречен Кошевой, се простираше голяма и сенчеста горичка, където лятно време се стичаха знатни и прости хора. Суворов заповяда да поправят изоставеното място за разходки, устроено още от Потьомкин, да направят в горичката алеи и пътечки и да ги посипят с пясък. Всяка неделя и празник там идваха полковите и морските музиканти, жителите се стичаха в горичката и всички с нетърпение очакваха пристигането на Суворов.

Щом той се появяваше, викове „ура!“ огласяха въздуха. Музикантите започваха да свирят. Като се разхождаше по алеите, той се поздравяваше с всички. Вечерта се уреждаха танци и хора, които Суворов играеше не с девойки, а с офицери. През зимата в дома на командувания се уреждаха вечеринки с танци, игри на фанте и други коледни игри, в които той живо участвуваше, като особено предпочиташе така наречената „жив-курилка“. Той открай време не обичаше огледалата и само по настояване на дамите разрешаваше да окачат едно малко в странична стая.

На него не му харесваше твърде увлечението по френската мода и никой не се осмеляваше да разговаря в негово присъствие на френски. Самият той използваше този език само при беседване с чужденци, които не знаеха руски, и винаги ги съветваше по-скоро да го научат.

На едно празненство извика при себе си сина на коменданта, който бе възпитан и образован по парижки маниер, и го хвана за ръка с думите:

— Млади човече! Бога ми, ние с тебе ще танцуваме. Музиканти! Казачок!

Франтът не знаеше руските танци и започна да прави с краката си чудновати стъпки. Всеки път, когато подскачаше към генерала, той само потропваше с десния крак и се обръщаше кръгом. Когато пък дойде ред Суворов да играе, той обясни:

— Аз съм стар, не мога. А на тебе, ето ти партньор! — и заведе младежа при една кокетка, известна със слабостта си към чуждестранната мода и предизвикателно лекомислие. Младият човек разбра поуката и престана вече да се държи като херсонски парижанин.

Суворов очевидно харесваше твърде много ролята на наставник и неведнъж писмено и устно поучаваше роднини, приятели, познати. През март 1793 година получи писмо от известния унгарец барон Карачай, който му съобщаваше, че неговият малък Александър се учи прилежно, целува ръка на своя кръстник и се осланя на неговата милост. Генерал-аншефът се обърна към всесилния Платон Зубов с молба кръщелникът да бъде зачислен в един от полковете и да бъде удостоен със звание. Молбата му беше уважена и Александър Карачай получи чин поручик. Суворов изпрати съобщението на бащата и приложи към него извънредно интересно наставление за малкия Александър като бъдещ военен човек:

„Любезни синко Александре!

Като военен човек по звание вниквай прилежно в съчиненията на Вобан, Кугорн, Кюрас, Гюбнер; учи донякъде богословие, физика и нравственост. Внимателно чети Евгений, Тюрен, записките на Юлий Цезар, Фридрих Втори, първите части на Роленовата история и фантазиите на граф дьо Сакс; езиците са полезни за словесността, упражнявай се в езда, с шпага и във фехтовка.

Военните добродетели са: смелост за войника, храброст за офицера, мъжество за генерала. Военачалникът, като се ръководи от порядъка и устройството, управлява с помощта на бдителността и предвиждането.

Бъди откровен с приятелите, умерен при нужда и безкористен в поведението си. Служи с пламенно усърдие на своя господар.

Обичай истинската слава; различавай честолюбието от надменността и гордостта.

Привиквай своевременно да прощаваш грешките на другите и не прощавай никога своите на себе си.

Обучавай усърдно подчинените и им давай личен пример.

Непрекъснатото упражняване в това да обхващаш всичко с един поглед ще те направи велик пълководец. Умей да използваш местоположението.

Бъди търпелив във военните усилия; не унивай при несполука. Научи се да изпреварваш лъжливите и съмнителни обстоятелства; не се подавай на неуместна раздразнителност.

Помни винаги имената на великите хора и следвай техния пример в походите и действията си с благоразумие, не презирай никога

своя неприятел, какъвто и да е той; старай се да узнаеш неговото оръжие и способите, по които той действува и се сражава; изследвай силите и слабостите му.

Привиквай към неуморна дейност.

Управлявай щастието; един миг дава победата. Покорявай щастието на себе си с бързината на Цезар, който умее да залавя своя неприятел даже денем, да го обкръжава и напада на ония места, на които искал, и по време, когато пожелаел; лишавай го от всякакъв вид запаси и овладей изкуството твоите войски никога да не изпитват недостиг от продоволствие.

Да те издигне бог до мъжествените подвизи на прочутия Карачай.“

Като четете това писмо, човек още веднъж се убеждава в правдивостта на някогашния израз на Бюфон: „Стилът — това е човекът.“ Характерът на Суворов, с неговата припряност, пламенност, непостоянство и в същото време целеустременост, последователност и вяност към своето призвание, се е отразил и на неговия начин на мислене. Неговият биограф Антинг, който прекарва няколко месеца в херсонския му дом, съобщава: „Изразът му е кратък и мъжествен. При избор на думите той е толкова точен, че никога не поправя написаното.“

Като мечтаеше в Херсон за бойна дейност, Суворов се колебаеше в избора между възможността за „голяма“ война с високата порта и вече започналата „малка“ война с въстанала Полша. В съгласие със своите монархически възгледи той гледаше на полските опити да възвърнат своята държавна независимост като на заплаха за руския престол. Той следеше разигралите се в Реч Посполита събития, нерешителните действия на прусите и мудността на командувачия руските войски Репнин и писа сърдито на Хвостов: „Аз бих свършил там за четиридесет дни.“ Времето показва, че в тези думи нямаше никакво самохвалство.

Според думите на Ф. Енгелс Полша през XVIII век бе „основана на ограбването и потискането на селяните дворянска република...“^[1] Наистина, след първата подялба на Реч Посполита през 1772 година шляхтата бе принудена да се съгласи на известни реформи. Това стана под влияние както на вътрешната обстановка в страната, надигналото се недоволство на социалните низини, така и на събитията извън нея, влиянието на идеите на Френската буржоазна революция. Конституциите от 1791, а след това и 1793 година дадоха на гражданите представителство в Сейма и установиха принципа на престолонаследията, но даже и в тези сакасти реформи едрите магнати виждаха посегателство върху своите права. Както се посочва в „История на Полша“, „в този момент страната можеше да се спаси от чуждестранно поробване само ако се опре на революционния подем на народните маси, само ако призове на оръжие крепостното селячество и градските жители. Борбата за национална независимост при това неизбежно трябваше да премине в аграрна революция, в селска война. В Реч Посполита не се намери политическа сила, която би могла да възглави революционния подем на народните маси. Господстващата класа в страната не можеше да направи това. Тя се боеше от своя народ повече, отколкото от чуждите войски.“ По този начин социалната база на въстанието оставаше ограничена.

При това положение Екатерина II и нейното правителство, които открито се разпореждаха в Полша като в своя бащиния, изпратиха там войски, тъй като се бояха от отслабване на влиянието си. С това обаче не искаше да се примири другата хищница — Прусия. По споразумение между тях, през 1793 година бе извършена нова подялба на Полша, съгласно която Прусия присъединяваше към себе си Торун и Гданск, а Руската империя — Киевската, Волинската и Минската губерния.

Унизената при втората подялба Полша живееше с мечтата за въстание. Моментът изглеждаше необикновено удачен: Прусия и Австрия бяха ангажирали своите армии на Рейн, а Русия бе заета с

подготовка за война с турците. Начело на движението застана великият син на полския народ Тадуеш Костюшко.

Полша бе окупирана от пруските и руските войски. Извънредният и пълномощен представител на Екатерина II във Варшава И. А. Игелстром се опираше на осемхилядния руски гарнизон. Никой не очакваше внезапен революционен взрив. Началото постави бригадирът Медалински, който бе предприел боен поход към Краков. Пристигналият набързо там Костюшко срещна на 24 май 1794 година при Рацлавица слабия руски отряд на генерал-майор А. П. Тормасов и го разби. В сражението се опозори „народната конница“, съставена изключително от дворяни; затова пък се отличиха въоръжените с коси селяни — „косинерите“. Колкото и незначителен да беше сам по себе този успех, все пак той оказа голямо нравствено влияние върху целия по-нататъшен ход на борбата.

На 6 април 1794 година, в Страстната неделя, под звъна на църковните камбани въстана Варшава. Безгрижният генерал Игелстром бе заварен неподготвен. Разпокъсаните руски части гинеха по тесните улици на града. От осемхилядния гарнизон бяха убити всичко 2265 и взети в плен 1764 души. През нощта на 12 април, на Великден, въстанието се пренесе във Вилно, където бе пленен командирът на руския отряд генерал Арсениев.

Въстанието предизвика объркване и в граничните на Полша области. Там се намираха около петнадесет хиляди поляци, постъпили около година по-рано на руска служба. Когато сведенията стигнаха до тях, те решиха да се промъкнат в родината си. Назначеният за командир на всички погранични сили от Минска губерния до устието на Днестър престарял Румянцев възложи на Суворов и на неговия съсед по район генерал-аншеф И. П. Салтиков да затворят плътно границата и да разпуснат бившата полска войска. Суворов използва своето любимо оръжие — внезапността, и бързо изпълни трудната операция. На 26 май 1794 година той тръгна на поход, а на 12 юни без бой бяха обезоръжени в Беля Церков последните от осемте хиляди поляци.

След това Суворов навести бележития фелдмаршал в неговото имение Вишенки. Румянцев го прие любезно, остави го на обед и дълго разговаря с него за събитията в Полша.

Колкото и опасно да беше полското въстание за империята на Екатерина II, дворянството, и руското, и полското, се бояха преди всичко от селската революция. За потиснатия народ интересите на Реч Посполита се оказаха в края на краищата чужди и това бе една от главните причини за поражението. Както забелязва историкът Костомаров, „ако през това време враждебните на Полша държави се бяха осмелили само да пообещаят на крепостните свобода, в цяла Полша би избухнала народна революция...“.

Поляците, които в началото действуваха успешно, почнаха да търпят поражения едно след друго. Само тайните и явни противоречия пречеха на прусите и русите да постъпват съгласувано: два месеца те нерешително тъпчеха при Варшава, която бързо се укрепяваше. Внезапно в тила на прусите се разбунтуваха Брест — Куявски, Серадз и Калиш, присъединени по-рано към Прусия. „Дебелият крал“, както наричаха Фридрих Вилхелм II, отстъпи набързо от Варшава. В същото време неуспех сполетя нерешителния Репнин. Когато се опитваше да мине в настъпление към Неман, той бе атакуван от полски партизани, спря и се готвеше да се установи на зимни квартири. Изглеждаше, че кампанията от 1794 година ще свърши с това. Но Румянцев се реши на самостоятелна стъпка: без да се свърже с Петербург, той изпрати в Полша Суворов.

На 7 август седемдесетгодишният фелдмаршал отправи до Суворов писмо по куриер. В него се казваше, че всички сведения от Турция „ни убеждават... в запазването на спокойствието и мира с тази страна“ и, напротив, неприятелят „от Полша и Литва... става от час на час по-дързък и по-хитър“. На генерал-аншефа се предписваше „да се обърне рязко“ откъм Брест с неголям отряд, за да облекчи действията на другите корпуси.

На 14 август Суворов излезе на ускорен поход с четири хиляди и петстотин души от Немирово, като реши да започне отново кампанията и да увлече след себе си към Варшава всички най-близки части от руската армия.

Корпусът се движеше със забележителна бързина, като присъединяваше всички попътни отряди. На 15 август той беше в Прилуки, на 18-и — в Белецково, на 21-и — в Острог, на 28-и, вече с единадесетхилядна войска, Суворов се приближи към Ковел.

Почти всички полкове, събрани под негово началство, вече бяха действували под командуването му — кой на Кинбурнския нос, кой при Фокшани и Римник, кой при щурма на Измаил. В редиците на закалените войници нерядко заемаха обикновени длъжности капрала и унтерофицери. Вестта за пристигането на любимия пълководец се разнесе по време на похода.

Азовци вървяха по средата на колоната, когато през полковете мина леко вълнение. До тях долетя радостният вик на войниците. Суворов наблюдаваше минаването на корпуса, яхнал казашко конче. Той беше с каска в бяла лятна кавалерийска куртка с къса домоткана дреха под нея и малък меч с портупей на пояса. След като поздрави Азовския полк, той отново го настигна и започна разговор със своя стар любимец и връстник, ротния командир Ф. В. Харламов.

Секунд-майорът и георгиевски кавалер Харламов беше истински богатир — над два метра висок, набит и като топола строен. Въпреки своите шестдесет и четири години той още можеше да се мери с всеки млад юначага.

— Боже мой, Фьодор — каза Суворов, — твоите войници са истински юнаци! Но разправят — продължи генерал-аншефът, като поглеждаше гренадирите, — че неприятелят разполагал с големи сили.

Тогавя двама от тях, Голубцов и Воронов, и двамата едри красавци, почти в един глас отговориха:

— Е, ваше сиятелство, бащице! Нали нашият щик си го бива! И глупавите куршуми няма да пуснем напразно, когато работата стигне дотам:

— Добре! Отлично! — възкликна Суворов и отново се обърна към ротния: — Фьодор, а има ли при тебе от старите — кримските, кинбурнските?

— Има! — промълви Харламов и извика: — Михайло Огнев!

Дребен на ръст, весел, напет гренадир, вече на преклонни години, излезе напред. Като го погледна бързо, генерал-аншефът за миг затвори очи:

— Боже мой! Аз те познавам, виждал съм те, не мога да си спомня...

— В кинбурнското сражение, ваше сиятелство!

— Ах! Да, да, сетих се!... Помниш ли как свали един, втори, трети турчин? Съвсем близо до мене! Помниш ли как ето тука, в

рамото куршумът ми направи дупчица и ти с един донски есаул ме заведе под ръка до морето, изми раната с морска вода и ме превърза?... И тичаше след мен през цялото сражение!

— Помня, ваше сиятелство! Помня и вашата милост към мене!
— отговори Огнев.

— А какъв боец е? — обърна се Суворов към ротния.

Тогава всички войници почнаха да викат, тъй като помислиха, че въпросът се отнася до тях: „Забележителен, голям герой!“

— Много добре! — повтори генерал-аншефът. — Но ти не беше в Азовския полк?

— Бяха ме превели с нашия ротен командир, негово високоблагородие — обясни Огнев.

— Прощавай, Михайло Огън! Юнак си ти, Огън! — и Суворов се понесе в галоп покрай строя към челото на колоната.

В три часа, през почивката предадоха на войниците устната заповед на Суворов за започване на настъплението: „Войските да тръгнат в поход при първи петли. Да се върви бързо! Главата опашката не чака. Жителите да не се закачат!“

Като обявяваше тази заповед, секунд-майорът Харламов обясни на сержанта:

— Слушай, приятелю Шулгин! Когато сме напълно готови, войниците да спят час, два, след това да се измият и помолят. Слушай, приятелю! Този петел не е като другите; той пее рано.

Генерал-аншефът се разположи на ливадата в една плевня. При него бяха казакът от Исаевия полк Иван, камердинерът Прохор, готвачът, а имаше само една палатка. Приближените се разположиха около сенника. Самият командуща почиваше върху сеното, по долни дрехи, покрит вместо с одеяло и чаршаф, с войнишко наметало от тънко синьо полусукно.

Още в седем часа следобед Суворов плесна два-три пъти с длани и извика като петле: „Кукуригу!“. В същия миг дежурните барабанчици при него забиха генералмарш и звукът на тръбите, заедно с биенето на барабаните, огласи околността. Всичко се раздвижи и след четири минути барабаните биха: „По колите!“, а офицерските и войнишките палатки за миг изчезнаха. Пет минути по-късно се раздаде походният марш на челните войски. Суворов вече ги водеше!

Пет часа без почивка бързо вървяха войниците, като не спираха нито минута. Уморените излизаха от строя настрана и почиваха няколко минути. Останалите без сили събираше ариергардът и качваше на колите.

Беше полунощ, когато войниците се разположиха на една ливада и заспаха така, както вървяха. Щом се показа зора, те вече бяха готови за поход. Всички изостанали си бяха починали и бяха влезли в строя. В десет часа русите доловиха по вятъра миризмата на благословената каша. Всички се оживиха след умората, ускориха крачките и спряха при пълните с месо и каша казани, и тук почиваха до вечерта. За единадесет часа движение краката им бяха изминали повече от петдесет версти. Вечерта в седем потеглиха отново и като спазваха пълен ред, вървяха до селището Дивин.

[1] К. Маркс и Ф. Енгелс, Съч., т. 22, с. 18. ↑

На 3 септември 1794 година казашкият авангард от бригадата на Исаев в движение атакува при селището Дивин челния полски отряд от две сотни кавалеристи. Жителите на селището и пленените съобщиха, че градчето Кобрин е заето от петстотин въстаници от корпуса на Сераковски. Генералите посъветваха Суворов да събере по-подробни сведения за противника, но той не желаше да губи нито миг и реши друго.

Вечерта същия ден генерал-аншефът настигна авангарда на Исаев на почивката в гората, дремна при огъня и към полунощ заповяда да потеглят към Кобрин. Отрядът в града бе заварен неподготвен. Русите завзеха богатия снабдителен склад. Пленниците казваха, че когато чул за придвижването на Суворов от юг, Сераковски никак не очаквал да го види така скоро, но сега ще иска да се срещне с него.

През това време Суворов разузна, че Сераковски е заел силна позиция при Крупчицкия манастир и не се кани да я напуска. Той обходи своите войски, предупреди ги за близкия бой и вечерта на 5 септември пехотата се устреми към Крупчици. От другата страна на селището, зад наклонено блатисто тресавище, стоеше Сераковски с осемнадесет хиляди въстаници. Зад гърба му беше Крупчицкият манастир, отляво и дясно — гористи възвишения. Руският пълководец имаше значително по-малко войници — около тринадесет хиляди. Предстоеше да се решава трудна задача: челната атака през тресавището грозеше с големи загуби, тъй като пред полския фронт бяха настанени пет батареи, които бяха открили вече огън; за флангов обход не стигаха силите. Беше ранното утро на 6 септември.

Суворов реши да потърси отблизо уязвимото място в позицията на неприятеля, взе със себе си конни егери и се понесе с тях към десния фланг на поляците. Но не можа да преодолее тресавището. Наложиха се да се ограничи с този несполучлив опит и да се готви за атака: Буксгевден да върви с пехотата през тресавището, четири конни

полка под командата на генерал-майор Г. И. Шевич да извършат обход отдясно, а конните егери на Ислениев да поемат вляво.

Дружно се хвърли пехотата към блатото през селището, като вземаше със себе си плетища, врати, дъски, дървета, вършинак и всичко, което им попадеше под ръка и беше годно за настилане на заблатените места. Неприятелските батареи откриха ураганен огън: картечът, гранатите и ядрата летяха като ята скворци, а куршумите се сееха като градушка. Горещо, убийствено беше при този труден преход. Войниците затъваха до колене и едва можеха да си помагат един на друг, за да се измъкват от тресавището. Особено тежко бе на Херсонския гренадирски полк: картечът разкъсваше цели редици, но той не спираше. За преминаването на блатистото място бе необходим около час — движението се забавяше от четирите полкови оръдия, които войниците влачеха на ръце.

Щом преодоля блатото, руската пехота се построи под тъп ъгъл към полските редици и се хвърли на щик. Поляците се защитаваха упорито, но всичките им окопни батареи бяха превзети. Суворов лично ръководеше сражението, появяваше се навсякъде, където само забележеше най-малък застой. Сераковски построи колоните в каре и започна да отстъпва. В този момент на двата полски фланга се появи руската конница. Поляците се оттеглиха към гъстата гора, която ги спаси от преследване.

Щом изходът от сражението стана очевиден, Суворов изпрати заповед в Кобрин до обозните и ротните коли да потеглят за Крупчици, благодарение на което уморените след трудното сражение войници веднага получиха храна. Самият генерал-аншеф, който бе прекарал няколко нощи без сън, едва се държеше на крака. Той се приближи до дървото на височинката, слезе от коня и като се прекръсти, каза:

— Слава на всевишния!

Прохор му подаде порция водка, която той изпи със сухар, а през това време казакът Иван бе вече постлал направо на височинката наметало, постави под главата походни чанти и пълководецът мигновено заспа. Генерал-поручик П. Потьомкин, който се занимаваше със събирането на войските, ранените и пленените, като видя заспалия Суворов, заповяда да донесат всички взети от неприятеля знамена и щандарти. Приближи се тихо с групата и постави знамената до дървото като шатра, с която го покри от безжалостните лъчи на

слънцето. Когато се събуди, Суворов благодари на събралите се началници, заповяда да предадат благодарност за службата на всички офицери и войници и да изпратят в Кобрин пленените, оръдията и обоза.

Малко преди вечерната заря във войнишката палатка на Суворов се събраха генералите и полевите началници. Павел Потьомкин предложи да се спрат, да изпекаат брашното на хляб и да го изсушат на сухари, тъй като войските разполагали за не повече от четири дни. Суворов хвърли поглед към Потьомкин и рязко каза:

— А при поляците няма ли хляб? Боже мой! Без хляб и без бога — не може и до прага!

И наистина, сега не им беше до печенето на хляб, тъй като на корпуса на Сераковски бе нанесен силен, но не съкрушителен удар. Генерал-аншефът похапна, поспа около два часа, а после до разсъмване не затвори очи. Той излизаше често от палатката, гледаше лагера и тихо разговаряше с часовите.

Щом съмна, Суворов изтича разсъблечен от палатката и камердинерът Прохор го заля от главата до краката със студена вода от две ведра. Докато се обличаше, той заповяда да дадат сигнал за ставане и след няколко минути напълно готов стоеше вече пред построения караул. Беше дадена кратка заповед: „Патроните да не се мокрят.“ Старите войници разбраха и обясниха на новациите, че предстои минаване на река през брод и патронните торби трябва да се привържат по-високо. Денят клонеше към свечеряване, когато при егерите засвириха валдхорните, а при конниците тръбите: Суворов бе решил да даде на своите войски отдих — сега той не се боеше да не загуби Сераковски, който се готвеше да брани такъв важен пункт като Брест-Литовск.

При похода към Брест-Литовск, по странична горска пътека Суворов настигна азовци и като поздрави полка, отиде при ротата на Харламов.

— Е, Фьодор, къде е Миша Огън-Огнев? Къде е Воронов? Къде е Голубцов?

Харламов ги извика.

— Здраве желаем, ваше сиятелство, бащице, Александър Василиевич! — казаха гренадирите, като излязоха напред.

— Здравейте, братя! — възкликна генерал-аншефът. — Вие сте юнаци! Вчера видях как се сражавате. Бога ми, отлично, храбро! Един срещу десет! Ти, Михайло, бъди Огън-Огнев, ти, Голубцов — Орел, а ти, Воронов — Сокол. Всички вие, цялата ваша рота, целият полк, всички сте юнаци! Всички сте герои!

Като каза това, той препусна в кариер напред. Спираше се и беседваше с войниците във всички полкове, освен един, в който бе забелязал нарушение на военната дисциплина.

През нощта срещу 8 септември руският корпус се опря при селото Трешчин, на шест версти от Брест. Бе решено да обходят позициите на поляците и да минат през полето, през реките Мухавец и Буг.

Войските се вдигнаха от почивка, в един часа след полунощ преминаха на лунна светлина Мухавец и стигнаха Буг. От църквите на Брест и селището Тереспол се чува камбани: русите бяха забелязани. Войниците влязоха в реката. При всяка колона имаше няколко кавалеристи — те помагаша на ниските пехотинци, които се държеха за сеновръзите. Суворов реши в центъра да атакува пехотата на Буксгевден, а от фланговете — конницата на Шевич и Ислениев.

Сераковски очакваше русите откъм Тереспол, разположил своите войски в две линии с резерв. Против осем-девет хиляди руси той разполагаше с не по-малко от тринадесет хиляди, третината от които наистина бяха въоръжени с коси. Когато маньовърът на Суворов стана ясен, поляците бързо и точно промениха фронта под прав ъгъл и заеха позиция, като оставиха отляво Тереспол, а с дясното си крило се опираха в гората.

Сераковски обаче беше недоволен от новата позиция и при приближаването на руската конница започна да отстъпва към селото Коршин, като поставяше в междините артилерия и настаняваше кавалерията по фланговете на колоните. Суворов веднага заповяда на Ислениев да атакува поляците, а пехотата да побърза да подкрепи конницата. По това време въстаниците се бяха вече разположили в две колони на височината зад селото Коршин, бяха поставили на бента три четириоръдейни батареи, а третата колона и кавалерията се опитваха да настъпват срещу левия руски фланг.

Ислениев изпревари Сераковски, като се хвърли с конницата срещу тази трета колона. Неравната, набраздена от трапове песъчлива

местност пречеше на атаката, полските батареи биеха точно и кавалеристите на Ислениев на два пъти се оттегляха назад. Но след това казаците на Исаев атакуваха полската конница от фланга, а руските ескадрони се врязаха в колоната.

Приближаваше се руската пехота — отпред четири егерски батальона, а след тях, на известно разстояние, останалите полкове. Сераковски заповяда на другите две колони да отстъпят, като се надяваше, както при Крупчици, да намери спасение в гората. Тук навреме пристигнаха кавалеристите на Шевич: едната колона бе почти изцяло сразена. Същата участ постигна и другата колона, остатъци от която все пак успяха да се доберат до гората. Засегнатата вече силно трета колона се спасяваше сред блатата по брега на Буг и рекичката Красна.

Артилерията откри огън по селото Добрин, където се стичаха бегълците; сабите на конницата и щиковеите на пехотата довършиха делото. Неголям кавалерийски отряд на поляците нагази и затъна в блатото. Руската конница преследва спасилите се в боя петнадесет версти.

Най-добрите войници от всяка рота започнаха да събират убитите и ранените другари, отделени бяха също така команди начело с офицери, които търсеха сред убитите още дишащи поляци. Намерените пренасяха на ръце до сборното място за ранени, даваха им вода, измиваха засъхналата кръв, предлагаха им от своите раници сухари и месо, превързваха раните им със своите кърпи. Някои даже разкъсваха за тази цел своето чисто бельо, тъй като знаеха, че постъпката им ще бъде приятна на „бащицата Александър Василиевич“. Като замина с кавалерията да преследва остатъците от разбития корпус на Сераковски, Суворов изпрати заповед: „Да се помогне на ранените поляци.“

По-нататъшното придвижване на Суворов бе преустановено. Заради убитите, ранените, заболелите, изпратените да конвоират пленниците и оставените на различни места да пазят реда и спокойствието, корпусът бе намален наполовина.

За лагера очистиха място, построиха палатки, изкопаха землянки и създадоха военно градче. Наложиха се до началото на октомври „под палатки, в полето на лагер да стоят“. Започнаха ежедневни учения с изключение на празниците, неделните и съботните дни.

При обучението той казваше: „Полкът е подвижна крепост: дружно, рамо до рамо! И със зъби не можеш да откъснеш!“

Ако той обръщаше своя кон и както яздеше искаше сякаш случайно да мине през войнишките редици, те бяха длъжни да се сгъстят и да не го пропускат. Пълководецът се радваше и казваше: „Умни, умници, юнаци!“ Ако пък успееше да мине през фронта, този полк и неговият началник получаваха названието — „незнайковци, туткави“. Суворов ги обучаваше не повече от час и половина и всеки път завършваше упражненията с напътствена реч от своя наръчник — войнишкия катехизис.

Докато седеше в Брест, той с неодобрение следеше мудните действия на съюзните войски, подтикваше Дерфелден да заеме Гродно и молеше Репнин да отдели част от отряда за Брест, та оттук да започне ново настъпление. Другият руски корпус — на генерал-поручик Иван Евстафиевич Ферзен, по това време бе минал през Висла. Този дванадесетхиляден корпус атакува на 28 септември поляците при Мацейовице. Полският отряд бе разбит, а самият Костюшко бе пленен от русите.

Като чу за сражението, Суворов веднага промени плана на действията. След неговите настойчиви искания Репнин придаде към него Ферзен и — с известни уговорки — Дерфелден. Сега от Брест полетяха куриери със заповед до двамата генерали да тръгнат по посока на Варшава. Суворов остави двехиляден отряд в Брест и на 7 октомври настъпи навътре в Полша.

Суворов бе чул, че след поражението на Костюшко полските отряди са почнали бързо да се събират към Варшава. Дерфелден вървеше по петите на Макрановски и бе имал с него няколко сблъсквания. Полският корпус твърде успешно отстъпваше с ускорени преходи. Суворов изпрати заповед на Ферзен да пресече пътя на едната от колоните на Макрановски, но Ферзен закъсняваше и в края на краищата се съедини с генерал-аншефа чак на 14 октомври сутринта в Станислав, като водеше със себе си единадесет хиляди войници. Самият Суворов разполагаше с близо осем хиляди души под оръжие.

Преди да настъпи към Варшава, руският пълководец реши да извърши две разузнавания — със силите на Фербен към селището Окунево и по другия път към Кобилка, където според слуховете имаше полски войски. Исаев с няколко сотни казаци и десет ескадрона

перяславски конни егери научи от селяните, че в Кобилка наистина се намират въстаници, получили през нощта помощ. Той изпрати на Суворов донесение, за да иска подкрепления; генерал-аншефът заповяда да продължат пътя. Казаците и конните егери минаха през гъсти храсталаци, след това с големи усилия преодоляха блатото и в шест часа сутринта на 15 октомври се появиха пред неприятеля.

Поляците, на брой от три до четири хиляди, се бяха установили на равнина, обкръжена с гора. В центъра бе настанена пехотата, по фланговете — кавалерията, в покрайнините на гората — пеши егери и няколко оръдия. Исаев разполагаше с хиляда и петстотин конници, но все пак атакува по фланговете. Суворов, който изпревари корпуса и дойде на бойното поле, забеляза голямото неравенство в силите. Той изпрати заповед на следващата го кавалерия да побърза колкото може.

Пристигна Ислениев и атакува неприятелската конница на лявото крило, а Шевич отблъсна и прогони в гората кавалеристите на десния фланг. Поляците взеха да отстъпват в две колони при пълен ред, под прикритието на артилерийския огън. Както и в другите сражения на тази кампания, освен свойствената си храброст, те показваха добра бойна подготовка и не приличаха нито на турците, нито на предишните войски на Барската конфедерация.

Ислениев преследваше една от колоните на брой до хиляда души и я принуди да сложи оръжие, след като я атакува със спешените драгуни: руската пехота не бе успяла да дойде на полесражението. Втората, по-многочислена колона, се изтегляше по Големия варшавски път, но бе обкръжена от кавалерията и два от пристигналите егерски батальона, които им препречваха пътя за отстъпление. Гористото място пречеше за действия в конен строй. Тогава по заповед на Суворов четири леки конни ескадрона мариуполци и два ескадрона глуховски карабинери спешени атакуваха неприятелската пехота. Ферзен, който не бе намерил в Окунево въстаници, успя да стигне тогава, когато помощ вече не беше нужна. Повече от половината полски корпус бе унищожен. Петстотин от хилядата пленници бяха разпуснати по домовете, тъй като се бяха предали доброволно.

След Кобилка по пътя към Варшава оставаше едно наистина страшно препятствие — превърнато в крепост предградие на столицата — Прага. Неговият гарнизон надминаваше тридесет хиляди, без да се смятат въоръжените варшавяни, а укрепленията бяха

обширни и снабдени с голямокалибрена артилерия. Суворов очакваше съединяването с Дерфелден, което стана на 19 октомври. Сега неговите сили нараснаха до двадесет и пет хиляди души с осемдесет и шест оръдия. Той не се поколеба в решението си: атаката на Прага трябваше да реши изхода от цялата кампания.

Като присъедини корпуса на Дерфелден, Суворов пожела да се запознае с неговите офицери. Въпреки хладното годишно време, всички прозорци и врати на стаите, дето бе определен приемът, бяха своевременно отворени за изпъждане на „незнайковците“. Тъй като пълководецът не обичаше черния цвят, бе строго забранено да се представят в черно облекло.

Вилим Христофорович Дерфелден, високо ценен от Суворов генерал, още веднъж огледа своите офицери. Сред събралите се бяха абшеронският полковник и племенник на Репнин, княз Лобанов — Ростовски, декориран с „Георгиевски кръст“ 3-а степен за Мачинското сражение; полковникът от Тулския пехотен полк, великанът Карл Ливен; капитанът от бомбардирския батальон и бъдещ покорител на Кавказ А. П. Ермолов; чужденците-доброволци — подполковник граф Кенсона и племенникът на френския кралски министър граф Сен При.

Шестдесетгодишният Дерфелден беше донякъде смутен, тъй като малко преди това бе изслушал строго мъмрене от Суворов. Когато бе излязъл сутринта да посрещне неговия корпус, генерал-аншефът бе забелязал неколцина войници, които се бяха вмъкнали в полското село и със своите безчинства бяха вдигнали голям шум. Както обикновено, без да каже нещо на войниците, Суворов посрещна Дерфелден с думите:

— Грабеж! Боже мой, Вилим Христофорович, караул! Войникът не е разбойник! Жителите да не се обиждат! Чинопочитание! Дисциплина!

В отговор старият генерал-поручик само казваше:

— Виноват! Недоглеждане!

Веднага след заминаването на Суворов Дерфелден бе заповядал пехотата да се построи в две редици, да снемат от пушките презраменните ремъци и да прекарат виновните през строя. На войниците бе раздаден Суворовият катехизис. Сега, като си спомняше сутрешното произшествие, Дерфелден с тревога поглеждаше към

вратата и чакаше влизането на генерал-аншефа. Той влезе стремително и приятелски го прегърна.

— Батюшка Вилим Христофорович! Ето че и твоят ученик пристигна! — и като забеляза недоумението по лицата на офицерите, добави: — Със своите победи над турците при Максимен и Галац той ми показва как да се изпреварва неприятелят!

Суворов беше настроен весело и малко насмешливо. Тъй като считаше успеха на Репнин при Мачин силно преувеличен, той каза с тънка усмивка на Лобанов:

— Боже мой! Та нали Мачинското сражение беше кръвопролитно!

Гледайки Ливен, той гласно забеляза:

— Какъв висок, трябва да е много храбър офицер. Защо не виждам нито един орден на вас?

След това се обърна към Сен При:

— На вас ви върви в службата. На тези години аз бях само поручик! — и изведнъж се хвърли да го целува: — Вашият чичо беше мой благодетел! Аз съм му много задължен!

Може би единствен Сен При разбра значението на казаното: неговият чичо като френски министър бе подтикнал турците към война с Русия, а тогава Суворов се отличи при Тутракан и Козлуджа.

Генерал-аншефът бързо запитва граф Кенсона:

— За кое сражение сте получили този орден? Как го наричат?

— Този орден се нарича Малтийски — отговори графът, — с него се награждават само членове на знатни фамилии.

Суворов направи гримаса:

— Какъв почетен орден! Позволете да го видя.

С Малтийския кръст в ръка той почна да разпитва един подир друг събраните офицери:

— Вие за какво получихте вашия орден?

И в отговор чуваше:

— За Измаил.

— За щурма на Очаков.

— За Римник.

— Вашите ордени са по-долни от този! — възразяваше Суворов. — Те са ви дадени само за храброст. А този почетен орден се дава за знатен род!

Представилите се офицери бяха повикани на обед и заеха места на масата по старшинство. Преди това генерал-аншефът изпи, без да се намръщи, голяма чаша водка. Най-напред поднесоха гореща и отвратителна супа, която всеки трябваше да изяде докрай. След това сложиха престоляла пушена риба с конопено масло. Тъй като бе строго забранено да се взема сол от солницата с нож, всеки трябваше своевременно да си отсипе бучка сол до чинията.

Разговорът беше за Прага, за нейните силни укрепления, за решителността на нейния многоброен гарнизон.

— Прага притежава всичко изобретено от военното строителство — каза Дерфелден на Суворов. — Такива са съобщенията на явилите се пребежчици. Високи насипи с дълбоки ровове, големи наклони, покрити навсякъде с чимове и осеяни с тройни палисади, батареи, защитени от каменни зидове, кавалиери — кули, издигнати на възвишенията, полски тъпоъгълни укрепления за осигуряване на оттеглянето, шест реда вълчи ями със заострени шипове, повече от сто оръдия и тридесет хиляди храбра войска!

— А утре, батюшка Вилим Христофорович — отговори генерал-аншефът, — нареди за обучение в корпуса: как да се носят стълби, фашины, плетове, как да се поставят към дърветата и да се минава по тях, как плетовите да се хвърлят върху вълчите ями заедно с фашините.

Събралият се военен съвет единодушно потвърди мнението на своя командущ — да се нападне Прага и да се превземе с пристъп.

През деня на 23 октомври във всички полкове правеха плетове, дълги два и половина сажена и широки до три аршина всеки. Привечер бяха отделени доброволците — тези, които ще тръгнат първи, и работниците — да носят плетовите, фашините и стълбите. На специално подбрани войници раздадоха шанцов инструмент за разрушаване на крепостните прегради. Преди смрачаване всичко беше готово за атаката.

Запламтяха огньовете, войниците от всяка рота се събраха в кръг. В седем вечерта им беше прочетена заповедта на Суворов, която започваше с простите думи: „Да се превземе със щурм пражкото укрепление...“ и завършваше също така делово: „В къщите да не се отбиват; неприятел, който моли за пощада, да се щади; невъоръжени да не се убиват; с жени да не се воюва; малолетни да не се закачат. Когато от нас убият — царство му небесно, за живите — слава! слава! слава!“

В пет часа сутринта на 24 октомври изсъска ракета, пукна се и стотици дребни звездички се разсипаха на черното небе. Колоните потеглиха. Доброволците и работниците с плетовете, стълбите и фашините се понесоха бегом. Посрещнаха ги изстрелите на полските часови. Русите не отговаряха. На крепостните батареи заблестяха пламъци. Цялата околност се озари от летящи нажежени ядра и защитниците на Прага внезапно видяха съвсем близо до себе си гъстите колони на руските войници.

Затрещяха пушечни изстрели, загърмя артилерията от всички укрепления. Колоните на Ласи и Лобанов-Ростовски, както преди мълчаливо, с бързи крачки се приближаваха към укрепленията, стигнаха до рова, покриха вълчите ями с плетове, запълниха изкопа с фашины и се прехвърлиха на насипа. Стрелци се разпръснаха по края на рова и се целеха по началниците на неприятеля. Едва сега гръмна от колоните могъщо „ура!“

Първата и втората колона издържаха кръстосания огън на крепостните батареи, а също така и от острова на Висла, пък и от самата Варшава, и под силния картечен и пушечен огън се хвърлиха върху разположената зад насипа конница и пехота, стигнаха до моста и плениха там двама генерали. Третата и четвъртата колона — щик срещу щик и гърди срещу гърди, се сблъскаха с неприятеля на насипа. Поляците отстъпиха. Три минути русите не стреляха в знак на това, че първото укрепление е взето.

Успехът на щурма се облекчаваше от разногласията, които царяха в ръководните кръгове на Варшава след поражението на Костюшко. Неговият приемник генерал Вавржецки се оказа несръчен и безволев командущ. Вдигнат на крака от стрелбата, той навсякъде видя паника и даже не намери караула при Варшавския мост. Успя да се спаси и сега бързаше да повреди моста, тъй като се боеше за участието на Варшава.

Тревогата му беше напразна. Суворов се стремеше само да сплаши варшавяни и заповяда да запалят моста.

Руските войски не оставяха неприятеля да се опомни и да дойде на себе си. Като завладяха външните укрепления, третата и четвъртата колона без и най-малко забавяне продължиха по-нататък, когато изведнъж избухна неприятелският погреб, пълен с ядра и бомби.

Започна да се разсъмва. Петата, шестата и седмата колона стремително проникнаха в дълбочината на десния полски фланг. Войниците на Денисов настигнаха защитниците на вдатината в ъгъла между Висла и блатистия приток. Артилерията вървеше след настъпващите. Няколко часа след началото на шурма цяла Прага се оказа в ръцете на русите.

Самият Суворов през този ден беше съвсем болен и едва вървеше. След сражението той легна на сламата в своята палатка да си почине. Сред разположените наблизко войски нямаше ни най-малко движение и шум. Войниците даже говореха шепнешком, за да не тревожат любимия си началник.

— Той не спи, когато ние спим — обясняваха те, — и в живота си не е проспал нито една работа.

Привечер издигнаха за генерал-аншефа калмицка шатра, тъй като времето беше по есенному хладно. Същия ден той изпрати на Румянцев кратко донесение: „Пресветли графе, ура! Прага е наша.“

Малко след полунощ на 25 октомври от варшавския бряг отплуваха две лодки с развяващо се бяло знаме. Тълпи невъоръжен народ, с фенери и свещи изпращаха в дълбоко мълчание депутатите. Посланиците на столичния магистрат, в пълно национално и военно облекло, се запътиха към Суворов, който ги изчака пред своята калмицка шатра. Като видя, че се приближават към него със страх, той скочи, разпаса своята сабя и като я хвърли настрана, завика по полски:

— Рокуу! Рокуу! Мир!

Продиктуваните от него условия за капитулацията на Варшава бяха умерени. Той предлагаше на поляците да изкарат оръжието и оръдията извън града, да поправят моста и да оказват „подобаващото се уважение“ на своя крал. От името на Екатерина II той обеща свобода за предалите се, неприкосновеност на личността и имуществата на гражданите. Жителите на Варшава изнесоха на ръце от лодките вестителите на мира.

В осем часа сутринта на 29 октомври забиха барабани, прозвучаха флейти, обои, валдхорни и медни тръби. Всички покриви, прозорци на къщите, както и бреговете на реката във Варшава, бяха задръстени от хора. Пъргаво, живо и напето вървяха руските пехотинци — без перуки, остригани в кръг и леко облечени — в каски с украса от конски косми, куртки и широки панталони.

Суворов, с войнишка куртка и каска, яздеше пред азовци. На брега от другата страна на моста най-главният от чиновниците на магистрата му подаде върху кадифена възглавница позлатените сребърни ключове на града с хляб и сол, като произнесе кратка реч. Руският пълководец взе ключовете, целуна ги, вдигна ги нагоре и рече:

— Благодаря на бога, че тези ключове не излязоха толкова скъпи, колкото... — той се обърна към развалините на Прага и се просълзи.

На другия ден генерал-аншефът направи официална визита на полския крал Станислав.

Макар че ненавиждаше всякакъв разкош, този път Суворов се постара да подчертае с парадния характер на своето облекло, с многобройните орденски знаци, големината на свитата и конвоя уважението си към кралското достойнство на Станислав-Август. Генерал-аншефът се отличаваше с голям консерватизъм на възгледите и дълбока почит към монархическия статус, независимо от това, какви чувства изпитваше към личността на Екатерина II, Станислав-Август или по-късно Павел I. Тъй като нямаше своя карета, великият пълководец използва екипажа на П. Потьомкин, който бе много приказлив, така че заповяда: „Стопанинът на каретата ще дойде заедно с мен, но да седи и мълчи, защото аз трябва да мисля по пътя.“

Полският крал, който най-напред бе пленник на революцията, а сега пленник на руската императрица, го посрещна на дворцовите стълби. Суворов се уедини с него и те разговаряха на четири очи в течение на цял час. Великодушното на руския главнокомандуващ му направи огромно впечатление. През време на разговора Станислав

помоли Суворов да освободи един пленен офицер, някогашен кралски паж.

— Ако желаете, ще ви освободя стотина — отговори генерал-аншефът, замисли се и добави: — Двеста! Триста! Четиристотин! А може и петстотин! — прибави той, като се смееше.

Същия ден генерал-адютантът на Суворов замина със заповед да догони групите на пленниците, които се бяха отдалечили от Варшава на двеста версти.

Суворов беше безпощаден в боя, но съвсем другояче, великодушно и хуманно се отнасяше към победения противник.

В резултат на разговора със Станислав-Август бе постигната спогодба за освобождаване на всички полски бойци, като офицерите запазят и оръжието си. Многобройни отряди под командването на Домбровски, Медалински, Гедроиц, Йосиф Нонятовски и Каменеcki все още се сражаваха. Слухът за хуманността на русите направи голямо впечатление: войниците се разбягваха, бунтуваха се против своите генерали, предаваха се на казашките отряди. Суворов действуваше безпогрешно. На 8 ноември той вече можа да донесе на Румянцев: „Виват велика Екатерина! Всичко е свършено, пресветли графе! Полша е обезоръжена.“ Разбира се, човечността на великия пълководец при отношенията с победените даваше своите плодове. Но към това се прибавяше и естественото простодушие на Суворов, когото се струваше, че „всичко е предадено на забрава. В разговорите се държим като приятели и братя. Немците не обичат. Нас обожават.“ Както и в много други случаи, впечатлителният пълководец приемаше желаното за действително.

Кампанията в Полша накара всички завистници на Суворов в Петербург да замлъкнат. На неговото донесение за покоряването на Варшава Екатерина II отговори с три думи: „Ура! Фелдмаршал Суворов!“ „Вие знаете — писа тя, — че аз не произвеждам без ред в по-горен чин. Не мога да обидя старшия, но вие сам се произведохте фелдмаршал...“ Ирония на съдбата! Феноменалната измаилска победа не донесе на Суворов нищо, напротив, подхвърли го на немилост; победата над полските въстаници му даде най-голямата награда, за която той можеше само да мечтае. Племенникът му Алексей Горчаков му донесе скъпоценния жезъл на стойност петнадесет хиляди рубли.

Този фелдмаршалски жезъл, който Суворов очакваше със суеверно вълнение и споменаваше в писмата си само с началната буква, бе занесен за освещаване в църквата. Пълководецът отиде във войнишка куртка, без всякакви отличителни знаци, заповяда да поставят в една линия няколко стола и почна да ги прескача, като изговаряше след всеки от тях:

— Репнин изпреварих!... Салтиков изпреварих!... Прозоровски изпреварих!...

Така той изброи всички генерал-аншефове, които преди това бяха по-старши от него в служебната стълбица, а сега бяха задължени да му рапортуват. След това нареди да махнат столовете, облече се в пълна фелдмаршалска униформа и отново дойде в църквата. В същия ден бяха осветени и ордените „Червеният орел“ и „Големият черен орел“, изпратени на Суворов от пруския крал Фридрих Вилхелм II.

Той с всички сили се стараяше да омиротвори измъчения полски край, но не знаеше тайните помисли на Екатерина II и нейния двор. Победата бе постигната от него толкова бързо и неочаквано, че в Петербург просто не успяваха с инструкциите. Постепенно в придворните кръгове плъзнаха слухове, че фелдмаршалът бил дотолкова навредил на работите, че извършеното едва ли може да се поправи. Безбородко го упрекваше, че се бил „правил прекалено добър“. Друг държавен деец се изказва още по-рязко: „Всички чувствуват грешката на Суворов, че не е взел от Варшава голяма контрибуция; но не искат да го поправят в това, поради достойното за смях уважение към ония обещания, които той е дал на най-злостните поляци за забравя на всичко минало и за неприкосновеност както на техните личности, така и на техните имения.“ Хуманните действия на Суворов бяха в разрез със завоевателните планове на правителствата на Руската империя, Прусия и Австрия, които зад гърба на фелдмаршала вече подготвяха нова подялба на Полша.

Няма смисъл да се изброяват всички молби и ходатайства на Александър Василиевич за участвували във въстанието поляци, за техните жени и семейства. Решението на Екатерина II да бъде унищожена самостоятелността на Полша и нейният крал да бъде преместен в Гродно трябваше да произведе върху Суворов впечатлението на ведро със студена вода.

Със свито сърце той бе принуден да се откаже от някои свои обещания, неизпълними при новите инструкции. Когато при него се яви следващата полска депутация с ходатайство, той я посрещна застанал в средата на стаята, скочи колкото може по-високо и рече:

— Ето колко е голяма императрицата!

След това клекна:

— А Суворов ето колко е малък!

Депутатите разбраха и си отидоха.

Суворов, чийто „стремглав боен меч“ бе донесъл бързата победа, не беше вече нужен в полските краища. През октомври 1795 година Екатерина II с милостиво предписание го извика в Петербург.

ТРИНАДЕСЕТА ГЛАВА НАУКАТА ДА СЕ ПОБЕЖДАВА

Юнаци! Неприятелят трепери от вас...

Суворов
„Науката да се
побеждава“

1

Прага и Варшава изчезнаха в мъгливата далечина и се проточи бял еднообразен път. При зимни условия той още не беше установен. Суворов страдаше в покрития екипаж от непрекъснатите тласъци по издатините и дупките. Напред препускаше като куриер един от неговите адютанти, който се грижеше за нощувката и конете.

Тишченко бе пригответил и почистил топлата селска къща, но не се бе сетил да огледа пространството зад печката, където спеше глуха старица. Като чу звъntenето, той изскочи на пруста, пое фелдмаршала от каретата и го въведе в стаята.

— Ти си вече тук? — каза Суворов. — Всичко ли е готово?

— Сега ще донеса чай.

Фелдмаршалът бе изпратил адютанта напред, за да помоли княз Пьотр Иванович Багратион да не урежда тържествена среща. След това по навик се съблече до голо, обля се със студена вода и почна да скача из стаята, като си припяваше на турски разни изречения от Корана.

В това време бабичката се събуди, погледна иззад печката и като взе фелдмаршала за дявол, почна да крещи колкото може:

— Бийте! С нас е небесната сила!

От този неочакван вопъл се изплаши и Суворов. Притичаха адютантът Столипин и камердинерът Прохор и изведоха полумъртвата от ужас бабичка.

В невзрачна каруца, покрита с рогозка и с готвача на капрата, фелдмаршалът се носеше към Петербург, като избягваше с този маскарад пригответените му от местните военоначалници почести. Той с нетърпение очакваше срещата с любимата Наташа, която малко преди това се бе омъжила. Суворочка бе станала жена на тридесет и две годишния генерал-поручик Николай Зубов, брат на Екатерининия фаворит.

Зубов не беше сред претендентите. Още през 1793 година сред възможните кандидати на Наташа фигурираха младият полковник граф Елмпт, син на генерал-аншефа, боен другар на Суворов, и княз

Трубецкой, единствен наследник на запасен генерал-поручик и собственик на седем хиляди души. Него именно Суворов скоро бе отстранил, тъй като бе чул, че „княз А. Трубецкой пие, баща му пие и има дългове, родата е опърничава, но най-вече родната му майка е леля на Наташа по братовчедка“. Оставаше Елмпт, към когото Суворов бе все повече благосклонен: „Той е спокоен, не е разточителен и не е драка; твърде срамежлив поради строго възпитание, но умен и достоен; само външно понякога се държи по немски самодоволно.“

Елмпт обаче беше отстранен поради внезапната намеса на двора, уж защото имал протестантско вероизповедание. Суворов получи писмо от Платон Зубов, в което се казваше, че на императрицата може да изглежда неприлично, ако дъщерята на прочутия руски пълководец, известен с голямата си привързаност към вярата и отечеството, бъде омъжена за иноверец. Истинската причина се криеше в друго: заедно със славата на Суворов растеше и значението на неговата дъщеря, която вече силно желяеха Зубови. Самата императрица се бе заела със сватосването. Тържественият годеж на Николай Зубов и Наталия Суворова бе извършен на 8 февруари 1795 година в Таврическия дворец, а на 29 април младите бяха венчани.

Николай Зубов беше управител на конюшните при двора на нейно величество и бе по-простичък от своите братя, носеше службата си добросъвестно и усърдно, дълго време бе прекарал в армията и бе проявил храброст във втората руско-турска война. Впрочем съвременниците се отзоваваха за него като за твърде посредствена личност: недостатъчно образован, груб, „бик, който може да бъде храбър в пияно състояние, а не другояче“, мрачен по характер и освен всичко това пияница. Със своето атлетическо телосложение той беше пълна противоположност на крехката Наташа.

Суворов твърде скоро се разочарова от своя зет и поведе с него истинска война. Неговата неприязън към Николай Зубов обаче не разколеба любовта и уважението към дъщеря му. Именно на нея той възложи грижата за Аркадий, когото най-сетне призна за роден син, а след това на нея и на зетя повери възпитанието му. Наталия Зубова преживя доста своя мъж, който стана активен участник в заговора през 1801 година и нанесе първия удар на Павел I — с тежка златна табакера по слепоочието. Николай Зубов почина през 1806 година, като остави вдовицата със шест деца. След неговата смърт Наталия Зубова

живя в първопрестолния град, всецяло отдадена на възпитанието на децата си и обкръжена с ореол на уважение като дъщеря на безсмъртния Суворов.

Веднъж бе излязла с карета и изпрати лакея си да купи плат. В стремежа си да запази интереса на своята господарка, той започна да се пазари толкова усърдно, че търговецът загуби търпение и заяви, че предпочита да има работа с нея. Щом узна от него, че тя е дъщерята на Суворов, отиде при екипажа и почна да моли графиня Зубова да приеме плата като подарък. Въпреки всички молби на Наталия Александровна, той решително отказа да вземе пари.

През паметната 1812 година Наталия Зубова напускате превзетата от французите Москва, но я спряха неприятелски патрули. Достатъчно бе да отговори, че е дъщеря на Суворов. Французите не само я пуснаха да мине незабавно, но и отдадоха — на една жена — военни почести.

Тя почина в Москва на 30 март 1844 година.

Екипажа от Стрелна до Зимния дворец — придворната карета с осем прозорчета — теглеха осем коня. Беше началото на януари 1796 година и студът стигаше двадесет градуса. Суворов бе облякъл пълна фелдмаршалска униформа, но шуба не носеше и шапката си държеше в ръка. По същия начин бяха принудени да постъпят и придружаващите го от Стрелна до Петербург — управителят на конюшните граф Н. Зубов, генералите П. А. Ислениев и Н. Д. Арсениев. Освен това по заповед на шестдесет и шест годишния фелдмаршал едно прозорче в каретата бе спуснато и спътниците му жестоко страдаха от студ. Ислениев и Арсениев от чинопочитание мълчаха, но Зубов с недоволствие каза на Столипин, когато каретата пристигна при Зимни:

— Твоят юнак замрази всички ни!

Екатерина II вече очакваше фелдмаршала в своите приемни покои. От уважение към чудатостите на Суворов бе заповядала да закрият всички огледала.

Разговорът почна с възнамеряваната персийска експедиция, командуването на която бе предложено на Суворов.

След това пълководецът се отправи със своята свита към определения му за пребиваване Таврически дворец. В малката спалня с диван и кресла беше приготвена разкошна постеля от дъхаво сено и ярко гореше камина. В съседната стая имаше гранитна ваза, напълнена с невска вода, и сребърен тас с дръжка за поливане. Суворов се съблече, седна при камината и заповяда да му дадат плодово сладко. Беше оживен, весел и необикновено красноречив. Като говореше с въодушевление за милостивия прием, той обаче вмъкна хаплива забележка за „азиатските лаври“, които привличали господарката.

На другия ден започнаха визитите. Фелдмаршалът прие само Державин и Платон Зубов. Той отмъсти на фаворита, който в навечерието го бе посрещнал в непълна форма, като го бе приел пред вратата на спалнята си само по долно бельо. Затова пък дружески

прегърна Державин, остави го да обядва, а своята постъпка към Платон Зубов обясни на поета така:

— Vice versa!^[1]

Привлякъл всеобщото внимание в Петербург, Суворов не се канеше да променя своите навици, освен че се хранеше вече не в осем, а в десет или единадесет вечерта, обкръжен от гости. Чувствителен и щедър на съчувствие, той различно се държеше с именитите и служебните лица. Веднъж на масата, когато адютантът Столипин слагаше топлата храна, фелдмаршалът погледна през прозореца:

— Чий е този екипаж?

— На граф Остерман — доложи Столипин.

През това време Иван Андреевич Остерман, вицекапелан на Иностранната колегия, беше без работа, изместен от правещия бърза кариера А. А. Безбородко.

Суворов скочи от масата и изтича на пруста така бързо, че адютантът, който беше по-близо до врата, не можа даже да изпревари стария фелдмаршал. Лакеят на Остерман едва бе успял да отвори вратичката на каретата, когато Суворов скочи в нея, благодари на полуизпадналия в немилост Остерман за честта да го посети и като поговори с него десет минути, се сбогува.

След няколко дни през обедна пълководецът отново запита за приближаващ се екипаж: „Чий е?“

— На граф Безбородко! — отговори Столипин.

Суворов даже не стана от масата, а когато Безбородко влезе, нареди да дадат стол до него и каза:

— За вас, граф Александър Андреевич, е още рано да се храните: моля да поседите!

Нямаше какво да се прави: като поговориха четвърт час, Безбородко се сбогува, при което фелдмаршалът отново не стана от масата да го изпрати. Това беше също така прием, оказан на двама души „обратно“, преднамерено противоположно на тяхното положение при двора. Великият пълководец продължаваше неуморимо да върши странни неща, като защитаваше собственото си достойнство и протестираше против несправедливостите.

Никога преди това Суворов не бе имал такава слава. Да повторим още веднъж: изумилите потомството подвизи не бяха донесли на Александър Василиевич такава признание. Поетите — Державин,

Костров, Дмитриев — в надпревара му посвещаваха свои произведения.

*Където поглед не извърна,
там той врага не покори.
Пристъпи само — и превърна
в гробове царства и гори.*

възторжено писа Державин. За него руският пълководец бе могъщ епически богатир:

*Цял град под стъпките му рухва,
кипи морето изпод тях,
в небето крепости летят
и планините се пропукват.*

„Аз не съм поет и изливам чувствата на своята душа с простотата на войнишкото сърце“ — отговаряше Суворов, като изпращаше на Державин свои стихове. Със стихове отговаряше той и на посланието на Костров, излагайки в тях своя възглед за поезията:

*Догдето мъдрите са още в този свят,
особено са длъжни те нас да просветят;
когато пък си идат, с дела ни възвисяват
и с примера си светъл за доблест ободряват.
В живота свой се ползвам и аз от твоя дар
и обожавам всичко, което си ми дал.
И твоите наставления със сили ме изпълват
в услуга да съм тук на обществото първо.
Припомням си тогава за Юлий или Тит —
към тях ме водиш ти, поете знаменит.
От гроба си да станеха и Омир, и Вергилий,
те твоя слог висок избрали биха били.*

Сред множеството поети, които славеха Суворов, беше и младият Дмитриев, който служеше тогава в гвардията. В неговата ода е прекрасно обрисувана руската войска, неизмеримостта на многонационалната руска държава:

*От Марс по-яростен във боя,
на участта си властелин,
как стъпва само посред строя
достойният славянски син!
Пера на шлема му се воят,
белеят прашни знамена;
на боя рижите петна
по бронята му още тлеят.
Да викне само — и след миг
полвина свят ще го последва:
поклонникът на Мохамеда
или езичникът калмик,
башкирецът с стрелите точни,
черкезът с лъскавия меч
сред прах на коня си ще скочат
и ще препуснат надалеч!*

Суворов не посещаваше често Екатерина II, тъй като избягваше официалните приеми. Щом узна, че фелдмаршалът е пътувал от Стрелна само по мундир, тя му изпрати разкошна соболева шуба и заповяда да му наредят непременно да я носи.

— Как? — изуми се той. — По щат на войника шуба не се полага!

Пратеникът отговори, че това е изричното желание на императрицата.

— Майчицата ме глези — последва реплика.

Когато отиваше в двореца след това, фелдмаршалът вземаше със себе си слуга, който държеше шубата в ръце и при излизането от каретата му я намяташе. В царската шуба Суворов важно шествуваше до предните стаи.

Държанието му с Екатерина II беше необичайно и биеше на очи, макар че той изразяваше външно своята почит даже по-подчертано, отколкото беше нужно. Впрочем и в тези преувеличения се криеше неговата ирония по отношение на придворните. Той бе предан на императрицата не по-малко, ако не и повече от всеки друг, но се отличаваше от другите, както хубаво го е казал А. Петрушевски, „с неподправената си откровеност и лагерна безцеремонност“, когато казваше на Екатерина истината за състоянието на войските и без стеснение засягаше личности.

В желанието си да окаже внимание на седналия до нея на един обед княз С. Ф. Голицин, Екатерина II подхвърли, че била спала спокойно, тъй като знаела, че караули надежден офицер. Тази нощ дежурен беше синът на Голицин. Князът стана и се поклони. Суворов, който седеше от другата страна на царицата, веднага го запитва защо не е изпратил някого от синовете си при Варшава за „Георгиевски кръст“ и като посочи някои лица край масата, в това число и княз Бярятински, който високо се хвалеше със своите подвизи, прибави:

— Те ги получиха даром!

Друг път Суворов явно скучаеше на придворния бал. Екатерина II, която обхождаше гостите, се приближи към него и запитва:

— С какво да почерпим скъпия гост?

— Разреши, майчице, водчица — поклони се фелдмаршалът.

— А какво ще кажат красивите придворни дами, които ще разговарят с вас? — забеляза не без неудоволствие императрицата.

— Ще почувствуват, че с тях говори войник — простодушно отговори Суворов.

Екатерина собственоръчно му подаде чашка кимионовка.

Когато посети престолонаследника, царевич Павел, по негова молба, фелдмаршалът веднага почна да прави шеги. Павел го спря, като рече:

— Ние и без това се разбираме един друг.

Суворов стана сериозен, поговори с него за работите, но като излизаше от кабинета, изтича с подскачане по стаите и почна да тананика:

— Prince adorable, despote implacable!^[2]

Разбира се, на Павел съобщи за постъпката на Суворов.

Впечатлението от недавнашния шумен триумф сред променчивите петербургски кръгове постепенно улягаше и се забравяше. На придворните, пък и на самата царица Суворов вече изглеждаше еднообразен и скучен, а неговите постъпки — неуместни. Граф Ф. В. Ростопчин изразява мнението на двора, когато пише: „Не знаят как да се отърват от Суворов; неговите плоски шеги са омръзнали на императрицата и тя се изчервява от тях.“ Екатерина II се замисляше къде да изпрати неспокойния пълководец.

Работа се намери скоро: царицата му предложи да замине за Финландия и да огледа укрепленията, създадени от него през 1791–1792 година. Старият фелдмаршал се отзова на нейната поръка с радост. Той също тъгуваше в Петербург, а когато отпаднаха и грижите за Наташа — два пъти повече. Щом се върна от Финландия, беше готов да мисли за предложената му персийска експедиция, но скоро реши, че трябва да почака по-голямата война, срещата с по-страшен противник. После той съжали за своя отказ, но беше късно да поправи грешката. Изпратената към Каспийско море войска бе възглавена от еднокракия Валериан Зубов.

През януари 1796 година на Суворов бяха поверени всички войскови съединения във Вроцлавска, Вознесенска, Екатеринославска, Харковска губернии, както и в Тавричеока област. Негови съседни командири бяха фелдмаршал Румянцев, а още по-далеч на север, до Литва — княз Н. В. Репнин. По такъв начин по южната и западната граници на Русия бяха образувани три армии в очакване на събитията.

През втората половина на март фелдмаршалът напусна столицата. По това време беше вече окончателно привършена неговата знаменитата инструкция за тактическото обучение на войските, която служеше едновременно и като войнишки наръчник — военният катехизис „Науката да се побеждава“.

[1] Обратно (лат.) ↑

[2] Принц възхитителен, деспот неумолим (фр.). ↑

Малкото градче Тулчин бе разположено между Винаца и Уман на брега на Южен Буг. Като избра него за „столица“, Суворов се настани в замъка на графиня Потоцка, родена княгиня Мнишек, и зае помещенията на долния етаж. В една от стаите, с прозорци към цветарника, бе наслагано сено, покрито с чаршафи и одеяло — фелдмаршалът не изменяше на своите навици. До прозореца имаше маса за писма, две кресла и малка масичка. Почти винаги гореше камината.

Суворов се сдружи с Потоцка и нейното семейство, непрекъснато ги посещаваше и ги канеше на обед при себе си. Към всичко останало той се погрижи за възрастната дъщеря на графинята, като ѝ предложи за съпруг най-напред своя племенник Алексей Горчаков, а след това младия Елмпт. Тази работа изглежда фелдмаршалът благополучно свърши.

С възрастта великият пълководец стана още по-религиозен: редовно изпращаше пари за помен на родителите си в църквата на Фьодор Студит в Москва, по-аскетично прекарваше постите, като не вземаше никаква храна през време на първите три дни от страстната седмица. В навечерието на празниците винаги присъствуваше на утринна служба в домашната походна църква, а на самия празник — на обедната.

В съботни дни Суворов лично се занимаваше с войските, разположени в Тулчин. Преди развода фелдмаршалът или някой от полковите или ротните командири напомняха на войниците най-важните положения от „Науката да се побеждава“.

„Токовете събрани, краката изпънати; войникът стои като стрела: четвъртия виждам, петия не виждам.

Войнишката крачка — аршин, при завиване аршин и половина; пази интервала.

Войникът по фронта, на крачка, построява се по лакът; редица от редица три крачки, при поход — две. Барабанът да не бърка!

Пази куршума три дни, а понякога и през цялата кампания, когато няма откъде да се вземе. Стреляй рядко, но точно. С щика мушкой силно. Куршумът ще излъже, щикът няма: куршум — глупак, щик — юнак. Мушкой веднъж, отхвърляй неверника с щика: ако мъртвият е на щика, удар със сабя по шията. Сабя на шията — отскочи крачка, удар. Мушкой втори, мушкой трети; юнакът ще промуши половин дузина и повече. Пази куршум в дулото. Ако трима налетят: първият мушни, втория застреляй, третия с щика смърт. Това става рядко, а няма време за зареждане. В атака не забавяй.

При стрелба мери в мишена; на човека по двадесет куршума. Олово купи от икономите — не струва скъпо. Ние стреляме с прицелване; при нас пропада тридесетият куршум, а при полевата и полковата артилерия само ако са по-малко от десетия заряд.

Фитил на картеча — хвърляй се към него: ще прелети над главата. Оръдията твои, хората твои — поваляй на място, преследвай, мушкой, останалите пощади, те са също така хора: грях е да убиеш напразно.

Умирай за дома на божията майка, за майчицата, за пресветлия дом. В църквата бога моли. Който остане жив, за него чест и слава!

Местния жител не закачай: той ни пои и храни; войникът — не е разбойник. Свещена е плячката! Превземи лагера — всичко е твое. В Измаил освен другото делиха злато и сребро с шепи. Така и на много места. Без заповед не отивай никъде за плячка...“.

Един от основните раздели на „Науката да се побеждава“ не напразно е озаглавен: „Разговор с войниците на техния език“. С цветист простонароден стил Суворов разказва на какво и как трябва да се учи войникът, за да стане майстор на своето дело, надежден защитник на родината. В основата на неговия наръчник са залегнали исканията за решителна, настъпателна тактика както в полето, така и при обсадата на крепости:

„Разбивай чрез просеки, хвърляй плетове през вълчите ями, тичай бързо, скачай през палисадите, хвърляй фашины, спускай се в рововете, като поставяш стълби. Стрелци, напускайте колоните, стреляйте по началниците. Останалите да летят през стената върху вала, да се заковат там, да изправят линията, караул — към барутните погребни, отваряйте вратите за конницата. Неприятелят бяга в града, оръдията му обърни подир него, стреляй усилено по улиците,

бомбардирай бързо. Почивката идва след това. Заповед: навлизай в града, коли неприятеля по улиците. Конница, сечи. В къщите не влизай, бий се на площадите; щурмувай, където неприятелят е заседнал. Като заемеш площада, поставяй караулна служба и веднага постове към вратите на погребите и складовете...“

И днес „Науката да се побеждава“ привлича със своята патриотична насоченост, с безкрайната вяра на Суворов в морално-боевите качества на руския войник и офицер:

„Юнаци! Неприятелят трепери от вас...“

„Неприятелят има същите ръце, но той руския щик не познава...“

Гениалната Суворова „Наука да се побеждава“ е била създавана от пълководеца през целия му живот. Началото ѝ ще намерим още в „Суздальската наредба“, където се подчертава важността на изработването в характера на войника на нравствено чувство, упоритост, настойчивост, инициатива, взаимопомощ. В подробните заповеди на Суворов през време на войната с полските конфедерати, а след това през време на пребиваването му в Крим и Кубан, основните положения се задълбочават и намират блестящо потвърждение на бойното поле.

Нищо застояло, веднъж завинаги установено: всичко зависи от особеностите на противника, а така също от непредвидените променящи се условия:

„В линия против редовните, с каре против неверниците — с колони не. А може да се случи и против турците каре от петстотин души да трябва да пробие пет или седем хилядна тълпа с помощта на флангови карета; при този случай то да се хвърли срещу тях в колона; но досега не е ставало нужда от това. Има безбожни, вятърничави, смахнати французчета. Те воюват срещу немците и с други в колони. Ако ни се случи против тях, то ние трябва да бъдем също в колони.“

Всички елементи на Суворовата тактика се възприемаха от войниците и офицерите не механично, а осмислено. Всеки разбираше своя маньовър, тъй като уставните правила отговаряха на бойната обстановка, учебната практика се приближаваше съвсем до условията на военното време. Наблюдавалият маневрите при Тулчин французин Дюбокаж пише:

„Военното изкуство за единичния войник или офицер се заключаваше, по мнението на Суворов, в бързина на изпълнението и неустрашимост без спиране пред каквито и да било препятствия; за постигане на бързината и неустрашимостта трябваше според него войската да свикне с условията на войната посредством маневри, до такава степен близки до действителността, че войникът да гледа на истинската война като на маневри...

Суворов не забравяше и промените, възприети в европейските армии: но в разгръщането, марша, контрамарша и прочие той не виждаше смисъла — как да доведе работата до своята любима атака, по възможност по-скоро и по-направо...

След всичко това трябва да се занимаем с причините за непобедимостта на Суворовите войски! Последният войник от попадналите в сферата на неговото влияние научаваше и практически, и теоретично бойното дело по-добре, отколкото го познават в която и да е европейска армия в мирно време, без да изключваме и най-образованите.“

Запомнянето на „катехизиса“ се облекчаваше естествено от това, че Суворовата „Наука да се побеждава“ беше изложена с афористичен и енергичен език, самият ритъм на който — „бързай, късай, чупи, тичай“ — придаваше стремителност и съкрушителна мощ на руските богатири. *Народният* стил на „Науката да се побеждава“ сякаш няма нищо равно на себе си в литературата от това време. Войникът-пълководец говореше със селската маса, без да се пригажда и докарва, с нейния изразителен, „простонароден“ език, наситен с пословици и поговорки.

Волята на великия пълководец, прикована към една точка, насочена към една цел — победата! — в боя и в учението магнетично се предаваше на войските, а непрекъснатите успехи под негово ръководство им внушаваха увереност, решителност и неизчерпаема енергия. Не само обучените чрез „Науката да се побеждава“ юнаци, но и австрийските „незнайковци“^[1] изпитваха върху себе си най-силно морално въздействие, преобразяваха се и даваха сериозен принос за победите при Фокшани и Римник, а по-късно — при Требия и Нови. Главната заслуга на великия пълководец обаче беше възпитаването на руския войник от *нов тип*.

Във века на дисциплината на тоягата и жестоката безмилостна муштровка вчерашният крепостен се чувствуваше в армията на Суворов като личност, вярваше в себе си и в собствените си сили, разбираше своя маньовър, притежаваше национално самосъзнание и по такъв начин бе морално готов да се срази с всеки най-силен противник. „Името на войника съдържа в себе си просто всички хора, които са във войската, от най-горния генерал, даже до последния мушкетар“ — този завет на Пьотр I се изпълняваше свято и самият Суворов беше само първият войник. Неговата външност, бит и навици правеха фелдмаршала „свой“ за долните чинове.

Дворянин, син на екатеринински велможа, пълен кавалер на отечествените ордени, граф, княз, към края на живота си генералисимус на всички руски войски, той не само не се стремеше към това, което даваха всички тези привилегии, но беше чужд и враждебен на тях. Когато във фелдмаршалски мундир, окичен с брилянти на стойност няколко села, той се секнеше пред строя с два пръста или ходеше сред войниците по малка нужда, или сядаше заедно с другите на каша — всичко това не беше позъорство. Знае се как някакъв генерал, замислил да върви по неговите стъпки и почнал да се държи по суворовски, да особничи и да се шегува, в отговор предизвикал смях у войниците: „Какво се е лепнал за нас този старик?“ У всекиго друго всичко това изглеждало само като господарски каприз.

Когато възникваха особено трудни, почти неизпълними задачи — при Измаил, по-късно на италианските полета и пропастите на Швейцария, — Суворов всеки път се обръщаше към патриотичното чувство на войника. Целият му живот бе пример за непрекъснатата борба против подражаването на западната рутина, против военните тактики, остригани по немски начин — срещу всички тези веймарновци прозоровски, репнини, меласовци. На всяка стъпка, с всеки ред той отстоява националната самобитност в армията. Като научи, че някакъв генерал не умее да пише по руски, Александър Василиевич каза:

— Срамно! Но нека пише на френски, само да мислеше по руски!

Като възпитаваше във войските патриотично чувство, любов към Русия, сам пълководецът го тълкуваше по-широко, като го повеждаше извън тясно националните рамки. „Аз съм руснак! Ние сме руснаци!“

— с гордост повтаряха след него и грузинецът Пьотр Иванович Багратион, и пришелецът от немско Вилим Христофорович Дерфелден.

Самобитният военен гений на Суворов обаче никога не би дал най-великия в световната история пълководец, ако неговата същност се свеждаше до националната архаика, до верността към пращадовските завети. „Като изучавате Суворов — отбелязва военният историк Марченко, — вие проследявате растежа и развитието, при съдействието на Пьотр I, на преобразувания руски човек.“ Внук на генералния писар на Преображенския полк и син на кръщелника на Пьотр, Суворов се прекланяше пред този „вечен работник“ на трона, пред неговите реформи, неговите победи:

— Аз благоговеех пред него на Ладожкия канал и на Полтавското поле, по неговите следи разбрах, че той е бил първият пълководец на своето време.

Като продължаваше и развиваше военните преобразования на Пьотр, Суворов не напразно придаваше такова огромно значение на обучението, на знанията. „Учението е светлина, а неучението — мрак“ — поддържаше фелдмаршалът в своята „Наука да се побеждава“. Мнозина историци, особено чуждестранни, виждаха в лицето на Суворов „варварин“, незапознат с теорията на военното дело и побеждаващ благодарение на „щастieto“. Тази „лъжа, облечена в абата на руска правда“, както хубаво го е казал Суворовият ветеран Я. Старков, не издържа никаква критика.

Колкото се отнася до чисто военната страна, то Суворов е до такава степен изпреварил своите съвременници, че и не е могъл да разчита на разбиране. Противно на съществуващите тогава стратегически принципи той поставя като главна цел на войната не заемането на градове и крепости, а унищожаването на живата сила на противника. За разлика от западноевропейската кордонна стратегия, която водеше до разпиляване на войските, Суворов изискваше съсредоточаване на силите в решаващото направление и разбиването на неприятеля на части. Като характеризира напредничавите черти на суворовското военно изкуство, Ф. Енгелс пише в средата на XIX век, че неговата стратегия е близка до съвременната стратегическа система.

Във века на застиналите канони на линейната тактика руският пълководец разчупи мъртвата рутина и придаде на военното изкуство

невиждана гъвкавост. „Всички войни са различни — писа той. — В Полша бяха нужни маси, в Италия гръмотевици да трещят навсякъде.“ Карета против турците, атака на пехотата против полската конница, колони и стрелкови вериги против французите — историята на суворовските войни ни представя необичайно разнообразие от бойни форми. Знаменитите принципи — „окомер“, „бързина“, „натиск“, енергичен щиков удар, неотслабващо преследване на противника, морална издръжливост на войските — новаторските принципи на Суворов се оказаха в края на краищата близки до тактиката на френските революционни армии.

През 1918 година В. И. Ленин и Я. М. Свердлов утвърдиха като задължителна за цялата Червена армия книжка на червеноармееца, заключителният раздел на която определяше целите на бойното и политико-моралното възпитание и започваше с кратки извлечения от военния наръчник на Суворов.

[1] Нихтбецимтзагер — който нищо точно не знае — не може да каже. (нем.) — б.пр. ↑

Когато стана пълновластен началник на войските върху огромното пространство на югозападна Русия, Суворов с неотслабваща енергия се зае да прилага своите новаторски идеи в живота. Сега той нямаше и не можеше да има съперник. Притесняващите го някога А. Прозоровски и П. Потьомкин сами молеха да ги приема по служба. Великият Румянцев доживяваше последните си дни. Когато пътуваше от Петербург за Тулчин и наближи имението на Румянцев във Вишенки, Суворов облече фелдмаршалски мундир с всички кръстове и звезди, излезе от каретата пред вратата на къщата и с шапка в ръка премина целия двор пеша. Той се постара да изказва с всяка дреболия уважение към стария фелдмаршал. Двучасовият разговор на четири очи се отнасяше, разбира се, за бурните събития в Европа.

Още на 9 април 1792 година Франция бе обявила война на Австрия. Бяха се раздали изстрелите на онази война, която прогърмя през всички краища на Европа и продължи почти четвърт век. Феодално-абсолютната коалиция на западноевропейските страни безусловно се бореше с буржоазно-републиканска Франция. В началото на 1796 година в Италия се появи двадесет и шест годишният Бонапарт. Една след друга в Русия стигаха вестите за неговите победи над австрийците.

От Тулчин Суворов внимателно следеше всички перипетии на войната в Италия и по Рейн. Холандецът Фалконе, инженер-майор при руския командущ, чертаеше по негово указание плановете на битките по сведения от вестниците. След това на импровизирани съвети генералите анализираха действията на австрийците и французите. Като прочете веднъж съобщението, че републиканският генерал Моро уж бил попаднал на Рейн в капан, Суворов препрати статията на Фалконе за превод, заповяда да приготвят подробен план и след вечерната заря покани всички генерали на чай.

— На военен съвет работата се започва от младшите — заяви фелдмаршалът, — затова разглеждайте по ред и всеки да събщи

своето мнение.

Като вникнаха внимателно в направения от Фалконе чертеж, всички генерали се съгласиха с това, че ако Моро не иска да пожертвува войските си, трябва да се предаде.

Суворов разгледа внимателно плана и като обърна вниманието на събралите се върху разположението на страните, каза:

— Ако този австрийски генерал не свари да изпрати помощ на отряда, който защитава моста, французите ще пробият тук!

След няколко дни вестниците съобщиха, че мудността на австрийците е позволила на Моро да си пробие път през моста и да излезе от обкръжение.

Все пак Суворов предпочиташе полевите упражнения пред отвлечения разбор върху картата. В околностите на Тулчин бе създадено учебно поле, пресечено от високи хълмове, оврази, дерета, река, гора и храсталаци. Войските се разположиха в четири лагера покрай рекичката Селница. Във всеки лагер се редяха палатките на един полк, пред тях бяха настанени полковите оръдия, зад войнишките палатки — линията на офицерските, след това — обозът и кухнята. За снабдяване с вода войниците изкопаха при село Нестерварка три кладенеца, наречени „Суворовото гърненце“. В началото на лагерните сборове фелдмаршалът се премести от Тулчин в село Кинашево и се настани в къщата на местния жител Дехтяр. Фалконе събщи на Хвостов: „Нашият почтен старик е здрав; той е много доволен от своя начин на живот; знаете, че настъпи сезонът на любимите му удоволствия — поле, учения, лагери, непрекъснато движение; той не се нуждае от нищо друго, за да бъде щастлив.“

Суворов често отиваше в полковете, разположени в лагерните „кампаненти“. Веднъж с трима офицери от щаба и казака Иван отиде точно по пладне на кон в лагера. Беше само по рубашка, а куртката държеше за ръкава. В лагера всички спяха. Изправеният до пирамидата с оръжие часовой позна фелдмаршала и почна да вика:

— На оръжие!

Суворов бързо препусна към палатката на полковия барабанчик и го извика:

— Яков Василиевич! Господин Кисляков!

Той излезе, грабнал барабана:

— Здравейте бащице наш, Александър Василиевич!

— Здравей, Яков! Боже мой, ти си юнак! Помниш ли при Брест? Как като загуби своя барабан, изтръгна неприятелски и сред вражеското множество би тревога? Бий поход, Яков!

Гърмът на барабаните, а след това призивът на тръбите се разнесе по брега на рекичката. За по-малко от пет минути полковете се строиха. Суворов заповяда да ги престроят в колони и потегли да форсират Селница. Той води войниците най-малко петнадесет версти, накара ги да маневрират, да стрелят и с вик „ура!“ да се хвърлят на щик. Конницата се носеше по полето и сечеше въображаемия противник.

Чак привечер учението завърши и войските плътно обкръжиха своя фелдмаршал. Той благодари на всички за тяхната изпълнителност, за мирното квартируване, за дружбата с жителите. А на началника на драгунския Кинбурнски полк направи най-строга мъмрене за лудории на войници.

След това извика своя любимец Ф. В. Харламов, целуна го и каза:

— Здрав ли си, мой Фьодор? Да те пази бог! Твоите юнаци са кротки като овчици! Това е хубаво. Войникът трябва да бие врага в сражението, а с жени да не воюва! Да не краде! Крадецът не е служител — той е лош войник!...

Друг път, след обета, Суворов извика адютанта:

— Момче!

Столипин го завари да се мие. Фелдмаршалът запитва:

— Утре събота ли е?

— Да, ваше сиятелство!

— Оръдията да не се страхуват от конете, а конете от оръдията!

Като видя, че Суворов замълча и продължи да се мие, Столипин извика дежурните подполковници по кавалерия и пехота и дума по дума им предаде заповедта на фелдмаршала. Те не можеха да я разберат:

— Какво ли значи?

Вече привикнал към Суворовите енигми, Столипин обясни:

— Спомнете си, господа, първото учение с колони: пехотата се обучаваше против кавалерията, а после против артилерията, но кавалерия против артилерия не е провеждала учение. Заповядайте да стрелят с оръдията, а щом започнат, аз ще вляза в спалнята уж да видя

дали в камината има огън. Ако сме сбъркали, фелдмаршалът веднага ще ме запита: „Каква е тази стрелба?“ Но ако сме го разбрали, то той ще се обърне към мене, ще постави два пръста на устните си и ще продължи да си гледа работата.

Щом оръдията откриха огън, Столипин влезе при Суворов. Той наистина го погледна, постави два пръста на устните си и продължи нещо да пише.

С приближаването на есента Суворов почна да провежда големи нощни учения, които завършваха с показна атака. За тази цел на три версти от Тулчин, недалеч от „Суворовското гърненце“, беше издигнато специално укрепление. То се състоеше от четири бастиона по фронта с дължина до двеста метра всеки, с триъгълни укрепителни съоръжения пред всички междинни ровове. Освен тях наоколо бяха разположени в три реда шахматно вълчи ями. В средата се издигаше направена от вършинак кула: от нея фелдмаршалът се канеше да наблюдава развитието на атаката.

Войските излязоха от лагерите в бойна амуниция, но без раници, и се построиха около крепостта. Пазеха пълна тишина: даже при пристигането на Суворов не го поздравиха, за да не се издадат на близкия „неприятел“.

Част от пехотата, с артилерия, бе отделена за отбрана на крепостта. Суворов я разположи на насипите, а сам се изкачи на кулата. В здрачината се издигна сигнална ракета и войските с викове „ура!“ бегом се понесоха в атака. Грохотът на артилерийската и пушечната стрелба разтърси околностите, гъстият барутен дим закри небето. Всичко беше като при истинска атака, само че стреляха с халосни заряди. Нападателят прескочиха през вълчите ями, нахвърляха фашины в рова, изкачиха се по щурмовите стълби на насипа и започнаха да разкопават брустверите за преминаване на артилерията и конницата. Част от войниците се устремиха към централната кула, където се намираше командувачият.

След завършването на успешната атака фелдмаршалът благодари на войските за умелите действия.

Неотслабващата дейност на войника-пълководец извърши чудотворни промени във войските. Намаля смъртността от болести и епидемии, която го бе ужасила в началото, особено в Одеса, където дьо Рибас се мъчеше да скрие от Суворов лошото състояние на армията.

Намаля броят на бегълците. Случаите на своеволие и нанасяне обида на мирните жители съвсем изчезнаха. Бяха пресечени интендантските разхищения, снабдяването на войниците с продоволствие бе подобро. Като извика при себе си началника на снабдителната комисия при армията полковник Дяков, Суворов го предупреди:

— Николай Александрович! Нека всички резервни складове при тебе бъдат пълни и всичко, което принадлежи на подвижните магазини, е в пълен ред. Но ако, боже пази, някъде провизии не достигнат, то ей-ей ще те обеса на първата трепетлика!... Ти знаеш, приятелю мой, че те обичам и ще устоя на думата си!...

Преди всичко, благодарение неуморимостта на Суворов, войските се преобразиха, минаха ускорено прекрасна подготовка, стана плът и кръв бойната мъдрост на неговия катехизис „Науката да се побеждава“.

„През време на война се готви за мир, а в мирно време — за война“ — казваше фелдмаршалът и подготвяше своите войски за бой. Но какъв? Той се отказа от персийския поход и сега с раздражение следеше бездарните действия на двадесет и пет годишния Валериан Зубов, който се хвалеше, че ще стигне до Испахан не по-късно от септември. Неговата армия страдаше от епидемични заболявания, войниците се разбягваха. Но нищо не можеше да разколебае пристрастието на почти седемдесетгодишната царица. Загубата на предишната енергия и развиващата се болезнена чувствителност я караха да вижда в лицето на слабия, ограничен и женствен Платон Зубов един нов Потьомкин. За превземането на Дербент и Баку тя произведе Валериан Зубов в чин генерал-аншеф. Суворов иронично се отзова от Тулчин:

„Театърът на Изток; героят граф Валериан отвъд Дербент, ще покори и укрепи Каспийско море, ще протегне своите ръце до Аракс, по-далече от завоеванията на Пьотр Велики и ще притисне Грузия. Тогава за него ф(елдмаршал) е малко.“

Суворов е рязък, даже груб, и все пак справедлив, когато осъжда всесилния фаворит, пред когото придворните раболепничат, понасят не само оскърбления, нанасяни им от любимите му лакеи, но търпят лудориите на княжеската маймуна.

— Прръчът Платон с обучение няма да стане лъв — възмущава се фелдмаршалът.

Той все повече е склонен да мисли, че бъдещият и главен противник на Русия ще станат французите, които успешно се сражават в Италия. Суворов ще предвиди нашествието на „дванадесетте езика“ в любимата му Русия, нашествие, което още може да се предвиди, и то с малки сили:

— Вашата турска война... Не, а трябва да се заемем с главното — да бием французите... От тях ще дойде тя, когато стигнат в Полша, тогава ще бъдат двеста — триста хиляди. С Варшава дадоха камшик в ръцете на пруския крал, той има сто хиляди. Сметнете турците (да помага бог, с Швеция). Излиза, че срещу Русия ще има до половин милион; а сега, когато французите трябва да се търсят на немска земя, за всичко това са необходими само половината...

Екатерина II се готвеше открито да се присъедини към антифренската коалиция, тъй като виждаше в идеите на буржоазната революция смъртна опасност за абсолютизма. Наистина, самата Френска република не беше вече оная защитница на социалните низини, каквато бе през времето на господството на якобинците. Войските на Директорията носеха на щиковете си не само високите лозунги „свобода, равенство, братство“, но се занимаваха и с грабеж, и с разбойничество. Наполеон Бонапарт буквално разори Италия през време на своите победоносни походи.

Австрия след понесените поражения стоеше на границата на катастрофата и молеше Русия за военна помощ. В отговор Екатерина II обеща да отдели за тази цел шестдесетхиляден корпус от войските на Румянцев, Суворов и Репнин и да го изпрати към Краков. Слуховете за готвещата се кампания се носеха навсякъде. Суворов се боеше, че пристрастната императрица ще предаде командването на корпуса на брата на своя любимец и даваше воля на езика си в интимните писма до своя довереник Хвостов. Неговите отзиви за княз Платон ставаха все по-зли и по-зли:

„Със своя малък ум той днес е по-издигнат от княз Потьомкин, който с по-големите си достойнства беше в своята злоба по-откровен и като по-великодушен от него може да бъде предпочитан... Аз често се смея на детската глупост на Платон и тъжа за Русия... Като се свали юздата от ученика, той ще я надене на учителя. Волтер беше ръководен от готвачка, но тя беше умна, а тук става дума за държавата...“

Но неговите опасения, че начело на експедицията ще поставят някого друго — Валериан Зубов, Дерфелден, Репнин — бяха неоснователни: друг претендент освен него нямаше; него сочеха и австрийците. Беше готово вече „Височайше предписание“ за фелдмаршала с приложение на подробно изброяване на войските, предназначени за поход. Изглеждаше, че съдбата бе определила на него и на Наполеон жребия да се срещнат скоро на бойното поле. Обаче още не бяха завършили преговорите на Русия с Австрия, Англия и Прусия за новия съюз, още не бе окончателно утвърден планът за предстоящата кампания, когато на 6 ноември 1796 година Екатерина II почина.

С нейната смърт всички надежди на Суворов рухнаха...

Под удара на барабани и писък на флейти в Петербург влязоха наконтените по пруски маниер гатчински войски на Павел I. Стотици полицаи и драгуни тичаха по улиците и по височайша заповед смъкваха кръглите шапки на минувачите, веднага ги унищожяваха, отрязваха яките на фраковете, а жилетките разкъсваха на части; хиляди полуголи жители в паника се разбягваха по домовете си.

Към всички краища на Русия препускаха фелдегери — нова за руското ухо дума. За случилото се близките се бояха да говорят на впечатлителния Суворов. Когато Румянцев чу, че във Вишенки е пристигнал фелдегер, само запита:

— От Берлин?

— Не, от Петербург.

— Зная какво значи това! Кажете му да влезе.

Колкото и несправедливости да бе изпитал Румянцев от Екатерина II, а още повече от нейните любимци, възшествието на Павел го караше да вижда такива нещастия за Русия, че през време на четенето на писмото престарелият фелдмаршал получи удар и още същата година почина.

Суворов плака през цялата обедна служба и панихидата, но излезе пред войските със спокойно лице.

ЧЕТИРИНАДЕСЕТА ГЛАВА В НЕМИЛОСТ

*Дайте воля на бързия полет
на моя дух, добронамерено
поправете шлюза... Наистина
не мога да утоля пожара
в душата си.*

Бележка
на Суворов

Няма съмнение, че през своето кратко, едва петгодишно царуване Павел I извърши безброй налудничави неща, без да се съобразява с каквито и да било повели на времето, а като вървеше против тях, като че ли подготвяше своята гибел. Някои историци направо изтъкват ненормалността на сина на Екатерина II като обяснение за всички негови постъпки. С още по-голямо основание се вижда у Павел единствено прусофилът, прекият наследник на Пьотр III. Макар и едното, и другото да са истина, това не е всичко. През дългите години на унижение неговото сърце бе осакатявано и се бе вкоравило, беше се насъбирала отмъстителност против екатерининските порядки. На мястото на опитността и пресметливостта, на цинизма и държавническата бдителност на Екатерина II дойде романтичното дилетантство; всичко, което бе свързано с имената на починалата императрица и нейните фаворити, подлежеше на забрава.

През първите дни на новото царуване се изля дъжд, даже порой от милости. Фелдмаршали бяха произведени граф. Н. Салтиков, княз Н. Репнин, граф. И. Чернишов, скоро след това — Каменски, Елмпт, Мусин-Пушкин, Прозоровски, И. Салтиков, Гудович. Още повече се издигна хитрият Безбородко, станал вицекапцлер и получил княжеско достойнство с титлата светлост и закръглил броя на своите крепостни на четиридесет хиляди души.

Имаше и други новини. Павел прекрати войната с Персия и отзова войската на В. Зубов, спря военните приготовления за поход против французите, отмени събирането на новия рекрутски набор, въведе жестока дисциплина в армията, гвардията и даже при двора: велможите бяха задължени да бъдат в седем часа сутринта в приемната на господаря. Той освободи политическите затворници: Новиков, Радищев, Трубецки, Костюшко и определи два дена в седмицата, когато всеки поданик можеше да се яви при него с устна или писмена молба.

Но към какво водеха най-добрите намерения на монарха? Както си спомня А. Т. Болотов, „възползувани от свободата и позволенията всеки да се обръща към своя цар, даже лакеите бяха намислили да се оплачат от своите господари и събрани по няколко души в тълпа бяха съчинили прошение и като дойдоха при развода, подадоха оплакването си на царя, който се намираще там. Очернили с него по всякакъв възможен начин своите господари и приписали им хиляди злини, те молеха той да ги освободи от тиранията на техните помещици, като направо казваха, че не желаят да останат при тях, а предпочитат да служат на него. Господарят веднага разбра какви страшни, опасни бедствени последици могат да се получат, ако задоволи тяхната молба... И като огледа обкръжилите го, извика при себе си едного от полицаите и заповяда да вземе тези хора, да ги заведе на пазара и публично да ги накаже по безмилостен начин с камшик толкова, колкото пожелаят техните помещици... С това той изведнъж изгаси искрата, която можеше да предизвика страшен пожар, и изгони у всички слуги и роби желанието да се оплакват от своите господари.“ Русия и при Павел I си оставаше същата дворянско-крепостническа държава, която лишаваше робите даже от възможността да се оплачат.

Като стовари своите реформи върху армията, Павел I безусловно искаше да пресече злоупотребите, особено многобройни през последните пет години от царуването на неговата майка. Той забрани да използват долните чинове за работа по домовете, дачите, селата, сля своите гатчински войски с привилегированите гвардейски полкове, уволни от служба офицерите, които не бяха в полковете в момента на встъпването му на престола, и т.н. Обаче крайностите в мерките и непримиримата ненавист към доскорошното минало изопачаваха до неузнаваемост даже добрите начинания. Какво да се каже тогава за гибелните наредби.

Такъв беше безусловният стремеж на Павел да преустрои войската по пруски образец. Простата и удобна обмундировка, въведена по почин на Потьомкин, бе заменена с пруска. Войниците бяха облечени в тъмнозелени мундири от дебело сукно с отворена яка, ревери и маншети в керемиден цвят и дълга дреха без ръкави. Главите отпред бяха остригани низко и посипани с миризлива мазнина. На слепоочията висяха огромни букли, а към тила бе прикачена плитка, дълга цял аршин и посипана с брашно. Всеки получи шапка с широк

сребърен галон, голям възел и черна панделка. Но тази шапка имаше такава чудновата форма, че едва прикриваше главата и падаше при маршировка. Черната фланелена връзка, два пръста широка, стягаше непоносимо шията. Краката бяха обути в остроноси тесни обувки и бяха стегнати до коленете с черни сукнени гетри с червени копчета по продължението на крака. Цялото снаряжение беше тежко и обременително.

Още като престолонаследник Павел бе издал за своите „забавни“ гатчински войски устава на Фридрих II от 1760 година с някои изключения и добавки, насочени против екатерининските наредби. Още в началото на 1797 година този устав стана задължителен за цялата руска армия. При двореца бе открит „тактически клас“, където военните съветници на новия цар — Канибах, Щайнвер, Линденер — на неправилен руски език обучаваха генералите и офицерите на новия строй и показваха хватки с парадното оръжие еспантон, подобно на късо копие, което Павел бе въвел за офицерите. На унтерофицерите вместо пушки бяха дадени алебарди, дълги четири аршина, което означаваше, че броят на стрелците в полка се намаляваше с цяла стотица.

Съвсем за незначителни неща генерали и офицери биваха изгонвани от служба, затваряни в крепост, заточавани в Сибир. Като отиваха на развода, те вземаха със себе си по няколко стотин рубли в случай, че ги изпратят на заточение. Един от заслужилите воители, подполковник Фьодор Лен, завеждаше офицерите от свитата. Той бе участник в Суворовите походи и при Измаил „разузнаваше крепостта, като проучваше, според думите на пълководеца, отлично всички места, попадеше под картечни изстрели, безстрашно избираше удобни места за разполагане на батареите и при откриването им на десния фланг под канонада успя да се справи с отличен успех и съобразителност“, за което бе получил бойния „Георгиевски кръст“. Любимецът на Павел, Аракчеев, се нахвърли на него с позорни ругатни за дребен пропуск. Лен мълчаливо изслуша оскърбленията, свърши си работата докрай, но като се върна дома, написа на Аракчеев кратко писмо и се застреля.

Истинско тегло сполетя войниците. И в предишното царуване отношението към тях не беше меко. При Павел то доби характер на истинска жестокост. Генерал Аракчеев, който лично обучаваеше гвардейския Преображенски полк, поправяше стойката с удари,

скубеше мустаците на гренадирите, биеше еднакво простите войници и юнкерите с въведената отново пръчка.

Страхът стана главен двигател на службата, особено в столицата. Многогодишните бойни заслуги се оказваха нищо пред каквато и да било неспазена формалност. Поради това всичко външно доби първостепенна важност, а самият дух и същността на работите загубиха значение. Павел унизи фелдмаршалите, като произведе в това високо звание десетки посредствени лица. Той намали значението на генералския чин, като го даде на неколцина младежи. Всеки полк получи свой шеф, на чието име сега се наричаше в замяна на предишните названия, които произхождаха от руските градове. Това също уронваше властта и авторитета на полковите командири.

Сблъскването, безкомпромисно и решително, между павловския възглед за армията като послушен механизъм и славната суворовска система беше неизбежно.

В средата на ноември 1796 година Суворов се премести от Тулчин в село Тимановка, където се настани в уютна двуетажна къща. Оттук той ръководеше своите войски.

Тъй като никога не бе бил близък на двора и следователно не познаваше точно истинския характер на наследника, старият фелдмаршал на първо време даже се радваше на извършените промени и хвалеше новия цар за това, че е „съборил кумирите“ — преди всичко семейство Зубови. Това, което безпокоеше Суворов, бе проточилото се от 1795 година така наречено дело на Вронски, някой си секунд-майор, подал от Варшава донос за злоупотреби в снабдяването.

Макар следствието да бе установило десет пъти по-малки разхищения — шестдесет и две хиляди рубли вместо половин милион, — бе разкрита доста неприятната истина, че доверчивият Суворов е бил мамен от най-близките си подчинени — Тишченко и Мандрикин. Самият Вронски бе получил „като уведомител“ петнадесет хиляди рубли, но след това бе предизвикал подозрение против себе си за користни злоупотреби и бе изпратен в своя полк. Сега, тъй като се смяташе несправедливо наклеветен, той бе подал жалба до Павел I. Царят бе заповядал да се възобнови следствието, като едновременно с това на 15 декември 1797 година бе изпратил успокоително послание до Тулчин:

„Граф Александър Василиевич. Не се безпокойте по делото на Вронски. Аз заповядах на комисията да го разгледа и да го реши. Каквото е станало, не се връща. *Commençons de nouveau.*^[1] Тоя, дето старото напомня, не го е видял с очите си, а други и без това бяха с едно око.

Поздравявам те с Новата година и те каня да дойдеш в Москва за коронацията, ако ти е възможно.

Прощавай, не забравяй старите приятели,

Павел

Приведи своите по моите наредби, най-сетне.“

Тонът на това предписание беше мек, почти приятелски, а предложението да се забрави старото (да напомним, че Суворов се смяташе през последните години любимец на Екатерина II) — благородно. Но зад добродушните на пръв поглед шеги, зад намека за едноокия Потьомкин, зад молбата в послеписа старият фелдмаршал можеше да съзре и нещо друго, тревожно, страшно, а всекидневно умножаващите се слухове за Павловските реформи показаха размерите на надигащата се опасност за любимото му дете — възпитаваните от него войски.

„Да започнем отначало“ — заявяваше новият монарх, намислил, без да се съобразява със славните традиции, напълно да преустрои руската армия. Тиха тъга овладява душата на Суворов. Авторитетът на царя е за него безусловен, но не могат да не предизвикат възражение странните и вредни за армията Павловски реформи. В тази действително трагична борба със себе си великият пълководец проявява удивително достойнство, неспособност да се отрече от изстраданите принципи даже пред монарха.

Фелдмаршалът е под властта на „буря от мисли“: „Гордостта идва пред падението...“; „Освен това и благоразумие; не се съблазнявай от розите, под тях има тръни...“. Притаеното съмнение нараства: „А вежлив бива и палачът... Недоверието да не намалява и от цветята човек да не се блазни...“ По няколко пъти на ден се хваща за перото и набелязва в началото на листа: „при залез-слънце“, „сутринта“, „вечерта“. Суворов сякаш оглежда целия свой път и прави равносметка: „Аз помня старата дружба, нямам нужда от нищо, грижа се само за общото благо, но най-много искам да предотвратя злото...“ „Родни и близки с моя дълг са бог, господарят и отечеството... Всичко зависи от съдбата...“

— За мене е късно да се променям! — повтаряше Суворов, като предизвикваше все по-голямо раздражение у Павел I с нарушения на новия устав.

Фелдмаршалът изпрати в Петербург свой офицер с частно писмо — Павел заповяда да го прехвърлят в един от тамошните полкове, а пред Суворов изрази недоволство, като нарече подобно използване на офицери „неподходящо нито за службата, нито за званието им“. Фелдмаршалът не бе успял да получи това предписание, когато извърши изведнъж три провинения: поиска разрешение да промени

разположението на подчинените му войски; като получи нареждане за разпускане на казаците, поиска да остави при себе си боевия генерал Исаев; най-сетне на своя глава даде отпуск за Петербург на подполковник Батулин. Последва ново рязко и ядовито предписание. Още не бяха стигнали тези нареждания на Павел, когато Суворов отново допусна провинение: изпрати в Петербург капитан с донесение, че не е получил никакви указания да не използва офицери за куриерски длъжности.

Последната дръзка постъпка беше вече явен протест против закостенялата опека.

Суворов реши напълно да напусне службата. В нововъведения устав той лесно разпознава „пруските похвати“, „старата, прогнила“ тактика на Фридрих II. „Аз съм по-добър от покойния пруски велик крал — пише той на Хвостов, — аз с божия милост битка не съм губил.“ Като се възмущаваше от „безполезната жестокост във войската“, руският пълководец отстоява националното достойнство, погазено в сляпото подражание на немските наредби: „Няма повъшливи от прусите. Техният плащ се наричаше лаузер или въшливка; през караулното помещение и покрай будката не можеш да минеш, без да се заразиш. А от вонята на главите им ще загубиш съзнание. Ние от паразити бяхме чисти, а най-голямата мъка за войника сега идва от обувките: гной по краката, при нестроевите каруци се плаща по половин заплата. «Карейните» казарми, където нощем ще ги затварят — затвор... Ние сме немци за жалост.“

— Русите всякога са били немците, какво има да вземаме от тях — обобщава резултата от новостите на Павел I по тактиката, дисциплината и облеклото на войниците.

Неговите остроти се носят из цяла Русия: „с плитка не се муши, с букла не се пали, с пудра не се стреля“, или: „пудрата не е барут, буклата не е оръдие, плитката не е нож и аз не съм немец, а истински руснак.“

Като получи едно след друго две височайши мъмрения, обявени във войските, а след това отказ на молбата за годишен отпуск, Суворов написа прошение за оставка. Обаче Павел го превари и още на 6 февруари при развода издаде заповед: „Тъй като фелдмаршал граф Суворов уведоми негово императорско величество, че като няма война,

нямало какво да върши, за подобно отношение той се освобождава от служба.“

Суворов бе готов за заминаване, но сега даже за това се искаше някакво особено разрешение. „Генералът на генералите“ прекара още месец и половина в бездействие в Тимановка и в Тулчин. Най-сетне през последните дни на март в три часа след полунощ замина за Кобрин. Нямаше нито трогателно прощаване с войските, нито плачеци фанаторийци. Уволненият от служба без право на носене на мундир и предал командването на друг, Суворов не можеше да събере войските, па макар и един полк, и да им каже няколко думи.

По нареждане на Екатерина II на фелдмаршала бе отстъпено обширно имение и замък в градчето Кобрин, разположено западно от Брест. Още тогава в самия парк беше построена и обкръжена с земен насип проста дървена едноетажна господарска къща с осем стаи. От града към имението водеше път, ограден с огромни пирамидални тополи.

От началото на април 1797 година Суворов се премести от Тулчин в Кобрин, където вече гледаше стопанството неговият доверен човек подполковник Корицки. Почти едновременно с изпадналия в немилост фелдмаршал в имението дойдоха офицери, на които той бе предложил да напуснат службата и да станат негови помощници — полковник Борцов, подполковниците Фалконе, Гес, Тихановски, майорите Трескин, Греснер, Тимашов, капитан Капустянский, ротмистрите Павловски и Вишнеvски, поручиците Ставраков, Матюшински, Корбут, Покровски, щабният лекар Белополски. Суворов бе снабдил всекиго от тях с писмо за владееие на определено количество селяни със земята и имуществата — хиляда сто осемдесет и четирима души на осемнадесет лица. Почти веднага след пристигането си запасният фелдмаршал започна да се занимава в имението със стопанска работа.

По негова заповед всички служебни сгради бяха изнесени извън чертите на градината, а в господарския дом бе сложена единствената за цял Кобрин руска печка — специално за приготвяне на любимата на Суворов елдена каша. Недалеч от къщата построиха малък параклис. Извън обикновените си занимания, фелдмаршалът много се разхождаше; независимо от студa, всеки ден се къпеше в малкото езерце, обкръжено с липи; често посещаваше градската

Петропавловска крепост, построена през XVI век. В църковната камбанария имаше огромен камък, наречен сред народа Суворовски: на него, според преданието, старият пълководец често почивал.

Недоволната от новите наредби армия роптаеше. Около името на Суворов, станал символ на славните боеви традиции, възникваха една след друга легенди.

Вечерта на 22 април в Кобрин пристигна колежският съветник Ю. А. Николев, който предяви на уволнения фелдмаршал личното нареждане на царя: „Заминавате за Кобрин или друго местопребиваване на Суворов, откъдето да го закарате в неговото боровицко село и да го поверите там на Виндомски (боровицкия градоначалник — О. М.), а в случай на необходимост да поискате помощ от всякакво началство.“

Като насън се прости Суворов с приятелите, подписа набързо протоколната книга с пълномощията на своите офицери и даже без да направи никакви разпореждания по стопанството и без да вземе никакви ценни вещи, сред които имаше брилянти за триста хиляди рубли, се понесе с Николев към дебрите на новгородските гори. След уморително дванадесетдневно пътуване Николев го предаде под надзора на премиер-майор А. Л. Виндомски, а сам се върна в Кобрин, арестува от името на императора всички офицери и ги закара в Киев, където ги затвори в крепостта. Проведеното дознание обаче не доведе до нищо, офицерите се завърнаха — кой в Кобрин, кой в своя полк. На новгородския губернатор П. П. Митусов Павел писа: „Наблюдавайте освободените от служба майори Антинг, Греснер и ротмистър княз Четвертински и другите като тях от свитата на Суворов да нямат никакви връзки и срещи с живеещия в Новгородска губерния бивш фелдмаршал граф Суворов.“

[1] Да започнем отначало (фр.). ↑

Заедно със седемнадесет околни селца, Кончанское бе придобито от Василий Иванович Суворов през 1769 година и имаше хиляда души жители от мъжки пол. Зает до гуша със службата, самият А. В. Суворов бе идвал тук три пъти, през 1784, 1786 и 1789 години, бе издигнал малка дървена църквица на името на свети Александър Невски и бе наредил да се насади овощна градина. Когато дойде в това отдалечено имение на 5 май 1797 година, той намери двуетажната господарска къща напълно западнала, църквата изоставена, градината запустяла. Наложил се да се настани в прост селски дом, близо до църквата. В края на селото, у един карелийски селянин се настани надзирателят на фелдмаршала Алексей Лвович Виндомски.

Славата на великия пълководец и мъченическият ореол правеха наблюдението върху него още по-неприятно. Ако се съди по всичко, Виндомски е проявявал гъвкавост и такт и е умее да се разбира с прочутия заточеник. В Кончанское Суворов получи писмо от дъщеря си: „Всичко, което може да каже моето сърце — е да моли всевишния за продължаване на вашите дни в душевно спокойствие. Ние с брат ми и сина ми сме здрави и молим за вашата благословия... Неотложното ми желание е по-скоро да ви видя; за всичко моля бога, той е наш покровител. Целувам ръчиците ви.“ След месец графиня Зубова измоли разрешение от царя и с малкия си син Александър и тринадесетгодишния си брат Аркадий пристигна в Кончанское.

Старият фелдмаршал беше така радостен и развълнуван, че не знаеше как по-добре да настани скъпите си гости в своите бедняшки палати. Те прекараха два месеца при него, като увеличиха грижите на Виндомски, който за всяка дреболия бе принуден да се свързва с губернатора Митусов. Той препращаше книжата в Петербург и Павел лично разглеждаше всеки най-незначителен случай. „Може ли да се донесат от Кобрин в Кончанское брилянтите и другите ценни вещи?“ — запитваше Виндомски и императорът слагаше резолюция: „Може“. — „Позволено ли е да се допусне при Суворов пристигнал офицер?“ Отговор: „На офицера да се откаже и да се изпрати назад.“ —

„Разрешено ли е на фелдмаршала да посещава съседите?“ — „Да се забрани.“ — „Има ли право да омъжи пристигналата си роднина Евпраксия Раевска за един съсед помешчик?“ — „Да се разреши“ и т.н. От далечния Петербург императорът следеше буквално всяка стъпка на Суворов.

Виндомски се измъчваше от своето положение и молеше да го освободят, като се позоваваше на болест. Надзора върху прочутия кончански жител Павел възложи на познатия ни Николев, който бе задължен всяка седмица да уведомява генерал-прокурора за поведението и начина на живот на Суворов. Унизителният надзор измъчваше фелдмаршала повече от всичко.

„Всемиловичи господарю!... — писа той на Павел през септември 1797 година. — Днес дойде при мен колежският съветник Николев. Велики царю! Съжалете се: бъдете милостив с бедния старец, простете, ако нещо съм сгрешил.“ Но императорът беше особняк, който съединяваше в себе си сантименталност с изключителна жестокост, а порива към добро — с безразличие. Жалното послание остана съвсем без отговор.

Като срещна Николев, Суворов се обърна към него с преднамерено наивния въпрос:

— Откъде идваш?

— Отбих се по пътя от Тихвин — неопределено отговори Николев.

— Чувах, че за Кобрин си повишен по чин — продължи, като се усмихваше фелдмаршалът. — Наистина и службата е голяма. Заслужил си, заслужил! Продължавай така да караш и ще те наградят още!

Николев почувствува подигравката:

— Да се изпълнява волята на монарха е най-първият дълг на верния поданик.

Суворов бързо възрази:

— Аз не бих направил това, а бих се престорил на болен!...

Впрочем след този разговор изпадналият в немилост фелдмаршал стана много по-снизходителен и любезен със своя надзорник.

Щом се появи Николев, Наталия Зубова веднага замина с цялото си семейство. При това приближаваха студовете и не изглеждаше възможно да се живее повече в западната господарска къща. След

заминаването ѝ Суворов беше печален, често плачеше и здравето му почна все повече да се влошава. На всичко отгоре го сполетяха и неочаквани неприятности.

Разбрали за изпадането му в немилост, много хора бяха решили да се възползват от безпомощността на заточения фелдмаршал и бяха предявили различни парични искания: някой си майор Вичановски искаше например обезщетение в троен размер за своето имение, пострадало през време на полската война от гранати; литовският граф Вурцел се оплакваше за злоупотребен неизвестно от кого поташ и дървен материал; майорът от донската войска Чернозубов бе заявил, че бил изразходвал голяма сума за фураж по устната заповед на Суворов и сега молеше да му върнат тези пари. Болшинството искания, понякога най-нелепи, се утвърждаваха от императора, така че изпадналият в немилост пълководец се оказа задължен на разни хора около сто хиляди рубли. Най-сетне сред кредиторите се появи и жена му, която се уповаваше „на височайшото благоволение“ като единствено средство, което „може да я измъкне от сегашното бедствено положение“. Последва заповед да се даде на Варвара Ивановна къща за живеене и ежегодна издръжка от осем хиляди рубли.

Суворов се бореше с негодите по своему, като оставаше верен на спартанския си начин на живот. В Кончанское той, както преди ставаше два часа преди разсъмване, обливаше се с вода, пиеше чай и отиваше на църква, където слушаше утришната и обедната служба, при които сам на висок глас четеше Апостола и пееше басово на клира. В седем часа се поднасяше обедът, след което фелдмаршалът спеше, после се измиваше, отиваше на вечерня, отново се измиваше три пъти и лягаше да спи. Не ядеше блажно въобще. Носеше брезентов камзол, на единия крак — ботуш, а на другия, ранен — чехъл. Неделни дни обличаше егерска куртка и каска, на тържествените празници си слагаше фелдмаршалския мундир без нашивки, но с ордени. Делник ходеше по селото по долно бельо, тичаше и скачаше със селските деца, слушаше местните новини и помиряваше скараните.

Животът в Кончанское ставаше за него постепенно все по-тъжен. В началото на февруари 1798 година си замина възпитателят на Аркадий и управител на Кобринското имение Сион, след това освободи живеещите при него запасни войници. Само Прохор споделяше самотата му.

И изведнъж пред кончанския заточеник се представи неговият племенник Андрей Горчаков, флигел-адютант на Павел I.

Огромната популярност на Суворов в армията и народа правеше неговото заточение крайно неудобно. Императорът бе заповядал на деветнадесетгодишния Горчаков да предаде на пълководеца, „че ако е имало нещо от негова страна към мен, аз не го помня; че може да дойде тук, където, надявам се, няма да има поводи да създава със своето поведение и най-малкото недоразумение“.

Уви, Павел не познаваше добре характера на Суворов. Фелдмаршалът прие известието равнодушно и отказа да замине за Петербург. Тъй като бе убеден, че възгледите на новия цар за армията са напълно противоположни на неговите, той не намираще основа за помирение. Андрей Горчаков, който правеше кариера, без да е минал, за разлика от по-големия си брат Алексей, бойна школа, се боеше, че гневът на Павел ще се стовари както върху прочутия му вуйчо, така и върху самия него. Той успя да убеди Суворов, че заминаването е необходимо. Упоритият старец се съгласи, но заяви, че поради слабост и болест ще пътува само със своите коне и то по междуселските пътища. Колкото и да го убеждаваше Горчаков, тъй като знаеше, че Павел чака с нетърпение пристигането на фелдмаршала, той остана на своето. Тогава племенникът се качи на пощенската кола за столицата, а вуйчото започна бавно да се стяга за път.

— Какво, ще дойде ли графът? — посрещна Павел своя флигел-адютант.

Горчаков побърза да го убеди, че Суворов е приел с радост поканата на царя, но поради лошото си здраве не може да пътува бързо с пощенската кола и ще пристигне в Петербург със своите коне не така скоро.

Павел постоянно го питаше къде се намира сега Суворов, защо така много се бави. Младият царедворец се оправдаваше както може.

Най-сетне запасният фелдмаршал стигна в Петербург късно вечерта. Императорът, който бе вече легнал да спи, излезе при това съобщение при Горчаков и каза, че би приел Суворов веднага, но тъй като е твърде късно, ще го чака утре в девет сутринта.

На другия ден Суворов облече военния мундир на племенника си — свой не носеше със себе си — и пристигна в Зимния дворец. Той

намери великолепната някога и пищна резиденция на Екатерина II преустроена в огромна кордегардия — караулно помещение.

В стаите бяха настанени караули; дрънчене на оръжие и тропот на крака ехтяха по залите; призивната дума „вън!“ своевременно произнасяна високо и проточено от часовете, за да може настаненият в друга зала караул да успее да застане под оръжие, плашеше всички посетители. В салона до кабинета на Павел I стояха вече в полукръг и очакваха неговото излизане придворните. Тъй като си беше наумил да покаже своето неодобрение и даже отвращение към новите наредби, Суворов почна да се държи странно още щом се появи в двореца.

На един генерал той каза:

„Бих те целунал в устата, но носът ти пречи!“

Другого запита трудно ли се сражава човек на паркет. Най-сетне се приближи към фаворита на Павел, покръстения турчин и бивш царски бръснар Кутайсов, издигнат в сан гардеробиер-майстор. За негово смущение той най-напред му заговори на турски, а после на висок глас запита:

— Кутайсов, нали сте мой приятел? Направете ми удоволствие, посочете ми къде се намира онова място!

Прикривайки своето раздражение, Кутайсов обясни как да намери тоалетната. Но фелдмаршалът искаше да го довърши:

— Аз съм толкова стар и така лошо виждам... Ако тръгна за там самичък, то, боя се, няма да намеря пътя. Бъди любезен, гълъбче, заведи ме до там...

Гардеробиер-майсторът изпълни тази молба на Суворов, при което фелдмаршалът, когато се върна, се стараеше да убеди всички, че Кутайсов е бил любезен до краен предел и му е оказал при това цялата помощ, на която може да се разчита в подобни случаи само от близък приятел.

Съпроводен от обер-церемониал-майстора се появи Павел и веднага в нарушение на всички свои правила взе Суворов за ръка и го въведе в кабинета. Разговаряха повече от час, като императорът намекваше на изпадналия в немилост пълководец по всякакъв начин за постъпване на служба. Фелдмаршалът упорито прехвърляше разговора върху своите минали победи, дълго разказваше за щурма на Измаил. Павел търпеливо го изслушваше и отново споменаваше за продължаването на военната кариера. В отговор Суворов напомняше

превземането на Прага и други победи. Дойде време да отидат на развода.

Тъй като искаше да направи удоволствие на Суворов, императорът заповяда този път да се проведе не обикновено учение, а батальон да извърши атака. Но и крачката не беше прочутата суворовска „крачка-аршин“, и атаката не напомняше пробивния удар с щик. Суворов си позволяваше такова държание, което на всеки друг би струвало главата: тичаше и се суетеше между взводовете; преструваше се, че не може да се справи с плоската формена шапка, хващаше я за края и непрекъснато я изпускаше; на лицето му се изписваше крайно недоумение и удивление и нещо шепнеше под нос. Когато Павел го запита какво прави, фелдмаршалът отвърна:

— Чета молитвата „Да бъде воля твоя...“.

Павел се държеше неузнаваемо, съдържаше се и търпеше, но за двамата военният развод беше изтезание: единият виждаше пълното премахване на предишните наредби, другият — явното неодобрение на въведените от него новости. Суворов непрекъснато се приближаваше до Горчаков и високо му казваше:

— Не, не мога повече! Ще си отида.

Изплашеният юноша го молеше да потърпи, тъй като е крайно неприлично да напусне развода, когато на него присъствува царят. Но Суворов настояваше на своето:

— Не мога, коремът ме боли!

На връщане към двореца Павел извика Горчаков:

— Благоволете, господине, да отидете при вашия вуйчо, да поискате от самия него обяснения за постъпките му и да ми донесете отговор. Дотогава няма да седна на масата.

Горчаков препусна към Крючков канал при Хвостов, където се бе настанил Суворов. Фелдмаршалът лежеше разсъблечен на дивана. Той рязко заяви на племенника си, че ще постъпи на служба едва тогава, когато му бъде възвърната изцяло предишната власт, каквато е имал при Екатерина II. Горчаков отговори, че не смее да предаде тези думи на императора.

— Предай каквото искаш, а аз няма да отстъпя от своето! — каза Суворов.

През всички следващи дни императорът безуспешно се опитваше да се помири с прочутия фелдмаршал, без да разбира причините за

неговото упорство. Суворов обаче водеше неравна борба с всесилния монарх, поради своята вярност към принципа за самобитността на руската армия. И в отсъствие, и в присъствие на Павел той не пропускаше случая да осмее новите правила в службата, пруските ритуали и неудобната обмундировка. Неговото престояване в Петербург ставаше все повече безсмислено.

Най-сетне той се обърна направо към Павел и измоли разрешение да се завърне в село. Императорът се съгласи с видимо неудоволствие.

На първо време Суворов блаженствуваше в Кончанское, като си почиваше от нерадостните петербургски впечатления. Унизителният явен надзор беше сега снет.

Фелдмаршалът пътуваше до близките помешчици и ги приемаше у дома си, като си позволяваше свободата да капризничи. Веднъж при него бе дошъл на гости някакъв съсед в карета с осем коня и сполучи да бъде посетен в отговор, като бе поканил за този ден цялата околност. Изненадата на събралите се нямаше граници, когато се показаха осемдесет коня, впрегнати един след друг да теглят бричка. Челният коняр ги събираше половин час в купчина, докато най-сетне в двора не влезе и Суворов. Обратно за Кончанское фелдмаршалът си замина вече с един кон.

Замогнал се като помешчик, той полагаше много грижи за благоустройството на имението си, тъй като виждаше очевидно в него своето последно пристанище: заповяда да се построи едноетажна господарска къща, да се насадят плодни дръвчета, да се прекарат мостчета през рекичките. Често посещаваше селските жилища, уреждаше сватби, присъствуваше на кръщенета. Увеличи възнагражденията на слугите, определи пенсия на бащата на своя верен Прохор, а на самия камердинер обеща за след смъртта си грамота за освобождаване от крепостничество. И в действителност Прохор я получи от сина на фелдмаршала Аркадий Александрович.

Най-много от всичко в Кончанское Суворов бе обикнал островърхата височина Дубиха, към която от имението водеше брезова алея. От раслите някога тук дъбове не бе останало нищо, освен названието — височината бе покрита с огромни ели. На Дубиха построиха беседка и малка, дванадесет квадратни метра двуетажна къщица, обкръжена отвън от открити тесни галерии. Долу се помещаваше кухнята и слугинската стая, нагоре водеше стълбичка от осем-десет стъпала. В стаята на Суворов имаше старо кресло, дъбова маса на един крак и купчина постлана слама. Оттук се виждаха

далечните гори и реки, тук Суворов се радваше на природата и самотата.

През това време Павел I, обезпокоен от победите на Франция, бе почнал все по-често да мисли за оказване военна помощ на Австрия и Англия. Събитията в Малта силно повлияха на неговото решение. Запазилият се от кръстоносните средновековни походи мощен орден на свети Йоан Ерусалимски, който не зависеше от никоя държава, в действителност търсеше силен покровител. Когато Наполеон завладя Малта, Павел пое защитата на ордена и прие сана велик магистър. В тази малко театрална постъпка се бе изявил целият характер на императора. Какви изгоди получаваше Русия от учредяването на „Гръцко-руско велико приорство“? Кому беше нужен този бутафорен орден? Но Павел, който пламенно мечтаеше за нов кръстоносен поход, започна война с Франция.

В помощ на Портата и англичаните императорът изпрати адмирал Ушаков, който „с огромните си военни дарования и необикновената твърдост на волята си... се отличаваше също така и с простотата на руските нрави и обичаи“. Цариград, който едва доскоро бе треперил при името на Ушак паша, видя в Мраморно море руската ескадра и самият султан, преоблечен като босненец, отиде на лодка да я разгледа.

На западните граници на Русия в пълна бойна готовност стоеше двадесетхилядният корпус на генерал А. Г. Розенберг. В навечерието на неизбежния заграничен поход на руските войски Павел I отново си спомни за Суворов. В началото на септември 1798 година при него замина генерал-майор И. И. Прево дьо Люмиан, добре познат на фелдмаршала от съвместната им служба във Финландия. Императорът му бе възложил да узнае мнението на Суворов за стратегическия план на войната.

Великият пълководец продиктува на дьо Люмиан условията, необходими за победоносна кампания:

- „1. Само настъпление;
2. Бързина в похода, пламенност в атаките с хладно оръжие;
3. Никаква методичност при добър окомер;
4. Неограничена власт на генерал-аншефа;
5. Да се атакува и бие противникът в открито поле;

6. Да не се губи време за обсада... крепостите да се превземат по-бързо чрез атака и изведнъж с жива сила; така ще имаш по-малко загуби;

7. Никога да не се разпиляват силите за охраняване на различни пунктове. В случай че противникът ги преминава, толкова по-добре, защото той се приближава, за да бъде бит.“

Това беше чисто суворовски план за стремителна кампания, който в основата си противоречеше на представения от прусофила Павел и придворния военен съвет на Австрия — Хофкригсрата. Фелдмаршалът предлагаше да се оставят само два корпуса — при Страсбург и Люксембург, — а с главните сили да се върви към Париж. Като наблюдаваше успехите на републиканска Франция, Суворов мечтаеше да се срази с младия Бонапарт и понякога казваше:

— Далечно крачи момчето! Време е да се укроти...

Твърде скоро в разговор с Ростопчин той ще постави Наполеон в редиците на най-великите пълководци на света — Цезар и Анибал.

Но като се унасяше в мечти за среща с френските армии, запасният фелдмаршал прекрасно разбираше, че надежда за връщане на военна служба няма, че е близка смъртта. Не бяха сред живите почти всички негови знаменити съвременници — Екатерина II, Фридрих II, Орлови, Румянцев, Потьомкин. „С тревата на забвението“ бяха обрасли насипите на Измаил и полетата на Фокшани и Римник, паяк изплиташе своята мрежа в спалнята на огромния потьомкински дворец в Херсон, разпадаха се тържествените порти, издигнати в чест на Екатерина. Нови хора водеха политиката и войната: двадесет и девет годишният Бонапарт, двадесет и осем годишният командир на австрийската Рейнска армия ерцхерцог Карл, тридесетгодишният Жубер. Сякаш и самият Суворов бе вече сега приказна отломка от отминаващия XVIII век.

Обаждаха се вече многобройните ранявания. „Моята лява страна, осакатена силно, вече от пет дни изтръпва, а преди повече от месец бе неподвижно цялото ми тяло“ — съобщава Суворов през декември 1798 година. Тъй като се чувствуваше безкрайно самотен, скъсал отношенията си с Н. Зубов и даже временно с любимата си дъщеря, почти седемдесетгодишният фелдмаршал решава да се уедини в манастир. През същия този декември той се обръща към Павел I: „Ваше императорско величество, най-верноподано ви моля да ми

позволите да отида в Ниловата новгородска обител, където възнамерявам да завърша своите кратки дни в служба на бога. Нашият спасител е единственият безгрешен. Прости моите безразсъдства, милосърдни господарю.“ Под прощението подпис: „Верноподаният богомолец, раб божи.“

Историята обаче готвеше на Суворов още едно, може би най-трудното изпитание.

На 6 февруари 1799 година в Кончанское пристигна бързо флигел-адютантът Толбухин със собственоръчно предписание от Павел I: „Сега получих, графе Александър Василиевич, известие за настойчивото желание на виенския двор вие да предводителствувате неговите армии в Италия, където ще отидат и моите корпуси на Розенберг и Герман. И така, поради всичко това и при сегашните европейски обстоятелства, считам за свой дълг не само от свое име, но и от името на другите да ви предложа да поемете делото и командването върху себе си и да пристигнете тук за заминаване във Виена.“ В другото, частно писмо, императорът обясняваше: „Сега не е време да си разчистваме сметките. Виновния бог ще прости. Римският император иска нас за началник на своите армии и поверява на вас съдбата на Австрия и Италия. Моя работа е да се съглася с това, а наша да ги спасите. Побързайте с пристигането си тук и не лишавайте вашата слава от време, а мен от удоволствието да ви видя.“

Казваха, че като получил писмото от император Франц, който канеше Суворов за военачалник, Павел казал на Ростопчин:

— Виж какви са русите — навсякъде влизат в работа...

Както и преди година, императорът се съмняваше дали ще дойде Суворов, а ако дойде, скоро ли ще стане това. Но сега работата беше друга...

ПЕТНАДЕСЕТА ГЛАВА НА ПЪТ ЗА ИТАЛИЯ

*Час да се приготвя, втори
да замина... Пари за път да
взема 250 рубли. Егорка да
тича при старейшината Фомка
и да му каже да даде тази сума.
Заминавам не на шега, пък и
нали служих тука като псалт и
пях бас, а сега отивам да пея като
Марс.*

Писмено нареждане
на
Суворов

Триумфалният поход на Суворов в Северна Италия започна от затънтеното Кончанское.

Той се яви в Петербург измъчен, полужив, но силен духом, с твърда вяра в своята победа на италианските бойни поля. Впрочем една, нравствена победа, той бе вече спечелил — над царя при отстояването на руската самобитност.

— Води войната по своему, както умееш — каза Павел I в отговор на молбата на фелдмаршала за някои промени във войските.

Императорът удостои Суворов с големия кръст на „Свети Йоан Ерусалимски“, като всячески подчертаваше своето разположение към великия пълководец. От своя страна той се възползува от това, за да направи още едно добро дело. В Петербург бе получил съзливо писмо от някаква си вдовица Синицка:

„Седемдесет години живея на света; шестнадесет възрастни деца погребях; седемнадесетото, последната ми надежда, бе погубено от младостта и буйния му нрав: съдбата му определи вечно наказание в Сибир, а гробът още не се е отворил пред мен... Милосърдни господарю, милостив и състрадателен граф Римникски: върни ми сина и спаси отчаяната майка на капитан Синицки от лейб-гренадирския полк.“

Като поговори с Павел, Суворов писа: „Утешена майко, твоят син е опростен; алилуя, алилуя, алилуя.“

От справедливост трябва да кажем, че за Павел бяха свойствени не само пристъпите на импулсивен гняв. Обкръжилите го честолюбци и заговорници, които желяеха да намалят влиянието на жена му Мария Фьодоровна и фаворитката му Нелидова, бяха привлекли вниманието на императора към младата красавица Ана Лопухина. Тя не се поддаваше на страстните ухажвания на Павел и в края на краищата призна, че обича младия П. Г. Гагарин, който служеше при Суворов като адютант през време на италианския поход. Павел извика офицера в Петербург и на 8 февруари 1800 година го венча с Лопухина.

Рязката промяна в отношението на царя към Суворов не остана незабелязана: придворните един през друг се трупаха край пълководеца. Стариият фелдмаршал, който не търпеше комплиментите, осмиваше ласкателите.

Един от фаворитите се яви при него окичен със звезди и ленти. Суворов няколко пъти го пита за името, клатеше глава и повтаряше:

— Не съм чувал! Не съм чувал! Но за какво са ви наградил така?

Любимецът на двора не смееше да каже „за заслуги“ и смутено мърмореше нещо за „благоволения и угаждания“.

— Прощка! — почна да вика Суворов. — Ела тука, глупак, ела, учи се да ми угаждаш! Аз ще те наградя: виждаш ли как награждават тези, които умеят да угаждат!

Дойде при Суворов и неговият мъчител Николев. Подобна нетактичност завари фелдмаршала неподготвен. Той изтича да го посрещне, като се покланяше едва ли не в краката му:

— Къде да настаня такъв велик, такъв знатен човек! Това е най-големият ми благодетел! Прощка, настани го по-високо от всички!

Прохор покатери стол върху дивана и сред гръмкия смях на присъстващите го накара да седне на това „високо“ място.

Сред приближените на императора Суворов забеляза умния и честолюбив Ф. В. Ростопчин, началник на департамента, председателстващ в Колегията за външните работи и генерал-адютант. С него прочутият пълководец споделяше своите планове за войната, характеризираше австрийските и френските генерали, като пак не преставаше да се шегува. Веднъж, посред важен разговор, фелдмаршалът неочаквано запя като петел.

— Как е възможно това! — възкликна Ростопчин.

— Поживей като мен — отговори Суворов, — ще запееш като кокошка.

„Трима смели хора зная на света“ — каза пълководецът. Ростопчин запита за имената им.

— Курций, Долгоруки и старейшината Антон: единият безстрашно се хвърлил в пропастта, другият не се страхувал да казва на царя истината, а третият ходел за мечки...

Афоризмите на Суворов веднага се разнасяха из Петербург и увеличаваха възторга на хората. По улиците край фелдмаршала се

събираха тълпи, народът му изразяваше уважението си по най-различни начини. Отвсякъде идваха стари познати от славните победи, които искаха да служат с него. Нямаше край ликуването на войниците от експедиционния корпус на Герман, когато чуха, че Суворов е определен да ги командува.

Противникът, с който предстоеше да премерят силите си, далеч превъзхождаше не само турците, но и прусите и австрийците, и бе вече доказал това на бойното поле. В отговор на усилията на феодално-монархическата коалиция да задуши буржоазната република, френската армия сама премина през 1793 година границите и взе да установява в завоюваните земи ново, републиканско управление. Към 1799 година Холандия почна да се нарича Батавска република, Швейцария — Хелветска, в Италия, разпокъсана на множество мънички държавици, се появи Пиемонт на мястото на Сардинското кралство, Цизалпийската република с център Милано, Лигурийската и Партенопейската, която замени Неаполитанското кралство.

Обаче колкото по-далеч в чужди предели проникваха френските войски, толкова по-забележимо се променяше самият характер на войната, която преставаше да бъде за Франция отбранителна, а се превръщаше в завоевателна. Този процес окончателно завърши през време на окупаторските кампании на Наполеоновата империя в началото на XIX век.

Френската армия беше необичайно силна организационно. Младите и честолюбиви генерали бяха революционизирали самата тактика за водене на боя, като използваха гъсти стрелкови вериги и колони. Френският войник боравеше до съвършенство с хладното оръжие. Като се придържаха към отживялата закостеняла линейна система, прусите и австрийците се оплакваха, че „при обикновено развитие на нещата“ французите биха били победени, че те всякога си пробиват път напред „със страшна сила“, като „буен поток“. След смъртта на австрийския командоващ в Италия, двадесет и шест годишния принц Орански, всички бяха единодушни, че само Суворов ще може да се противопостави на напора на френските войски.

Но като се съгласи с предложението на съюзниците, Павел I още тогава изпрати тайно предписание на генерал-лейтенант Герман:

„Виенският двор ме помоли да възложи на фелдмаршал граф Суворов Римникски командването на съюзните войски в Италия. Аз

изпратих за него, като Ви предупреждавам, че ако той приеме, Вие трябва през време на неговото командване да наблюдавате действията му, които биха могли да навредят на войските и на общото дело, когато той се увлече твърде много от своето въображение, тъй като то е в състояние да го накара да забрави всичко на света. И макар че е стар, за да бъде Телемах, въпреки това Вие бъдете Ментор, чиито съвети и мнения трябва да успокояват поривите и храбростта на воина, побелял под лаври.“

Герман се зае с деликатното поръчение без колебания, като с наивна самонадеяност смяташе, че и в действителност ще успокои неспокойния фелдмаршал по своя немски метод. Неговото безславно командване на руския корпус в Холандия доказа по-късно колко малко ставаше той за съперник на революционните генерали: корпусът му бе разгромен, а самият Герман се оказа в плен. Още по-малко ставаше той за ролята суворовски ментор.

Като прекара в Петербург около две седмици, великият пълководец замина през последните дни на февруари за Виена, но пътуваше твърде бавно, понеже здравето му се бе значително влошило още в Кончанское. Пътят му минаваше през Митава, където живееше тогава Прованският херцог, взел по-късно името Луи XVIII.

Едва доскоро бъдещето се представяше на последния от Бурбоните в най-мрачна светлина. След своето бягство от Франция, Прованският херцог бе водил, според собствените си думи, „скитническият живот на авантюрист“. След дълги лутания той бе получил покана от Павел I да се засели в Русия.

За пребиваването му бе определен митавският дворец, който някога бе принадлежал на фаворита на Ана Йоановна — Бирон. Наистина, като пристигна със свитата си в столицата на Курландия, претендентът намери двореца в ужасно състояние: част от огромното здание бе пострадало от пожар, мебелирани бяха стаите само за него и Ангулемския херцог, но нямаше къде да бъдат настанени слугите и гвардейските телохранители. Обещаната му издръжка се бавеше от Петербург по няколко месеца. Херцогът гледаше голите стени, слушаше разказите за миналото великолепие на митавския дворец, в който някога имало стая, застлана с поставени на ребро рубли, и търпеливо чакаше.

Годината 1799 пробуди у изгнаника надежди за по-добро бъдеще. Когато след обета сядаше както обикновено да играе на табла или шах, Прованският херцог разсъждаваше върху резултатите от монархическата коалиция, върху странния характер на Павел I, комуто уж, като на Шекспировия Хамлет, се явявала сянката на неговия баща, или отиваше в кабинета си да пише високопарни възвания към европейските дворове.

Неговите приближени, както и цяла Митава, живееха със слуховете за минаващия през столицата на Курландия прочут фелдмаршал.

Още от сутринта в резиденцията на Суворов се беше събрала тълпа от желаещи да му се представят. Когато удари осем часа, вратата на залата се отвори, показа се хилава фигура само по долна риза и с гласа на Суворов каза: „Фелдмаршалът ще излезе сега!“ — и се скри. Почти веднага той излезе отново, но вече в зелен, извезан с брилянти по шевовете мундир и многобройни ордени. Бързината, с която той се

бе облякъл, имаше за цел да опровергае слуховете за старостта и немощта на пълководеца.

След приема Суворов се разходи по улиците, придружен от множество граждани, и посети караулното помещение. Като забеляза, че на часовите са донесли обед, той седна заедно с войниците и с голям апетит хапна каша, а след това, както бе уговорено, отиде при претендента за френския престол.

В четириъгълния вътрешен двор го очакваше вече почетен караул от гвардейските телохранители на претендента. В приемната зала се бе събрала цялата свита — Ангулемският херцог, графовете д'Аваре и дьо Гиш, капитанът на кралските мушкетари граф дьо Коссе, голям брой министри — министри без министерства! — ракетмайстори, камер-юнкери, придворни духовници. Претендентът за короната на Франция бе вече тръгнал да посрещне Суворов, но бе отбелязал в себе си хилавостта на генерала, неговия дребен ръст, хитро блестящите сини очи, липсата на перука и разкопчания мундир. Той леко настръхна, когато по стар руски обичай Суворов най-напред се поклони до земята, а след това целуна ръката и полата му.

— Щастлив съм да видя — превзето започна Прованският херцог — първия меч на Русия и дълбоко съжالياвам, че не мога да споделя с вас бойните опасности на победата, в която съм напълно уверен...

Суворов изуми претендента още с първия си отговор.

— Бог ме наказва за моите грехове — почти сърдито каза фелдмаршалът, — като изпрати Бонапарт в Египет, за да не ми остави славата да го побежда...

Шум от гласове на недоверие, смущение и възхищение мина през тълпата аристократи, които трепереха само при споменаване името на непобедимия генерал.

— Вашата шпага е оръдие на отмъщението, насочено от самото провидение, господин фелдмаршал — тържествено изрече претендентът и покани госта в кабинета си за разговор.

Суворов веднага отговори:

— Надявам се, ваше величество, че няма да изгоря много барут, за да изгоня неприятеля от Италия! И ви моля, господарю, да ми определите среща с вас във Франция за идната година.

Тази увереност откликна болезнено в сърцето на претендента: и републиканците си оставаха за него французи! Той мълчаливо наведе

накъдрената си глава и даде път на фелдмаршала да мине в кабинета.

Повече от час си шушукаха аристократите, като обсъждаха видяното и чуто, докато Прованският херцог се възхищаваше на ловкостта, с която като опитен придворен Суворов поддържаше разговора. Пълководецът разсъждаваше върху това, че след победата в Северна Италия трябва да навлезе в Дофине, да се насочи към Лион, а след това да нанесе удар към Париж. Той говореше за провинцията Дофине, за нейното стратегическо положение и икономически възможности, сякаш му се бе случвало да живее в нея.

След заминаването на Суворов, претендентът каза на своите придворни, като внимателно мереше думите си:

— Под тази оригинална опаковка се крият дарованията на велик военен гений.

3

Скоро след това Суворов беше вече във Вилно. На площада пред главната караулка го очакваха представители на военните и гражданските власти, а така също любимият му Фанагорийски полк, начело със своя командир Язиков. Без да излиза от екипажа, фелдмаршалът прие почетния рапорт от полковника и запита:

— А има ли тук от моите стари фанагорийци?

— Има, ваше сиятелство! — Язиков даде знак на ветераните да се приближат.

Веднага около петдесет снажни и беловласи мустакати мъже се приближиха към екипажа:

— Бащице!... Батюшка!... Здравей!

С прекъсван от възглас глас Суворов отговори:

— Здравейте, юнаци! Руски витязи! Мои мили приятели! Здравейте! А! Кабанов? Кирилов? Здравейте!

— Ваше сиятелство! Отец наш роден — започна да говори гренадирът Кабанов, — вземи ни със себе си!

— Искаме! Желая, батюшка наш Александър Василиевич! — подхванаха останалите.

Молбата беше изпълнима: съгласно утвърденото от Павел разпределение на войските, фанагорийците трябваше да заминат за Холандия. Но тъй като Суворов не искаше да огорчава своите бойни другари с отказ, високо, така че да чуят всички, каза:

— Ще помоля господаря за това!

Смениха пощенските коне и екипажът се понесе по-нататък. Все още беше снежна зима, пътят беше тежък поради неравностите и преспите. На едно място затъналият екипаж бе измъкнат от дошлите навреме кавалеристи. Докато войниците работеха, Суворов им викаше:

— Ура, ура, храбри римникски карабинери!

Той позна полка, който бе участвувал в знаменитата кавалерийска атака срещу турските окопи при Римник.

Поради лошия път фелдмаршалът в края на краищата промени екипажа с пощенска шейна. На 3 март се спря за няколко дни в своето

Кобринско имение и даде нареждания за стопанството. Чак на 9-и премина границата и на 14-и вечерта пристигна във Виена. Бяха му определили покои в руското представителство, при което посланикът А. К. Разумовски се бе разпоредил да изнесат от стаите на фелдмаршала огледалата и бронза.

Когато на другия ден тръгна заедно с граф Разумовски да бъде приет от император Франц, тълпи любопитни бяха задръстили виенските улици. Тридесетгодишният император го прие извънредно любезно. Беше му даден чин австрийски фелдмаршал, отдадоха му в негово подчинение като на главнокомандуващ съюзната армия и му обещаха пълна свобода на действията. Едновременно с това обаче императорът го помоли да се изкаже подробно върху предстоящата кампания.

От този момент именно се зароди взаимното недоверие. Начело на австрийския Хофкригсрат стоеше барон Тугут, син на обикновен гражданин, пробил си път с правди и неправди. Това че той самият никога не бе служил в армията и не разбираше военните работи, не му пречеше да съставя планове за кампаниите, да дава съвети на генералите и да се намесва във всички подробности на операциите. Поради корист той можеше да се отрече от всичко, каквото пожелаеш, чак до интересите на своята родина. Според думите на Багратион той беше „тънък, безчестен дипломат, най-глупавият в света военен тактик и в най-висока степен горделивец и егоист, нанесъл на своето отечество неизброими беди“.

Тугут бе изцяло подчинил на своето влияние руския посланик във Виена, Разумовски, когото самите австрийци наричаха „ерцхерцог Андреас“. Посланикът неведнъж се опитваше да убеди Суворов да посети Тугут, но чуваше в отговор:

— Андрей Кирилович, нали не съм дипломат, а войник. Къде ще говоря с него аз? Пък и за какво? Той моята работа не познава, а аз неговата не разбирам. Знаете ли първия псалм от Псалтира? „Блажен мъжът, който разбира...“

Твърдостта и даже упоритостта на руския пълководец още повече изостриха отношенията. Разбира се, педантичният виенски Хофкригсрат не можеше след понесените от страната огромни жертви и многобройни военни несполуки сляпо да се довери на някакъв си човек, при това чужденец. Но и Суворов разбираше, че неговият

настъпателен план, изложен в Кончанское на Прево дьо Люмиан, няма да задоволи кабинетните теоретици. Когато членовете на Хофкригсрата идваха по нареждане на императора при фелдмаршала, той казваше, че може да определи детайлите на кампанията само на място, като изхожда от състоянието на поверените му войски. На генерал Лауер той заяви:

— Целта е — към Париж! За да се достигне: врагът да бъде бит навсякъде; да се действа едновременно на всички пунктове. Военните работи си имат свой характер, който може всяка минута да се промени. Частните предположения тук нямат място и човек съвсем не може да ги предвиди предварително. Едно само е възможно: да биеш и да преследваш врага, като не му даваш време нито минута, и да имаш пълна свобода на действията. Тогава, с божия помощ, може да се постигне целта, което аз гарантирам.

Но Хофкригсратът се нуждаеше от планове, които да предвиждат всяка стъпка. На Суворов донесоха проекта за военните операции в Северна Италия, териториално ограничени от река Ада, и го помолиха да промени или поправи това, което ще намери за необходимо. Фелдмаршалът зачерта плана и приписа отдолу, че ще започне кампанията с преминаване през Ада, а ще завърши, където бог пожелае.

Според думите на А. Петрушевски „като познавач на историята, особено на военната и изучил до съвършенство войните от XVIII столетие, Суворов не можеше да не види, че злополучната мания — всичко да се предвиди, всичко да се комбинира на книга и всяка стъпка на главнокомандувания да се направлява от кабинета — е струвала скъпо на Австрия вече няколко десетки години и само тая единствена държава поради непонятна слепота не забелязва фалша в своята система.“

— В кабинета лъжат, а на бойното поле бият! — постоянно казваше Суворов.

Едва появилата се обтегнатост в отношенията обаче още не предвещаваше сериозни разногласия. Голямо значение имаше и личното обаяние на Суворов. Даже император Франц се беше развеселил както никога. Фелдмаршалът се шегуваше с него, а при една среща веднъж каза:

— С французите сте се държали твърде учтиво, като с дами. Но аз съм стар за това и ще постъпя с тях по-грубо!

Във Виена Суворов се среща с принц Кобург и двамата си поплакаха при спомена за миналото. Александър Василиевич бе посетен от напусналия вече военната служба храбър маджарски генерал Карачай, който доведе със себе си своя син Александър.

Като целуна Карачай, Суворов заговори с него по турски. Той му отговаряше много трудно, като се извиняваше, че е позабравил езика. Разговориха се за някогашните войни, за Фокшани, Римник, Измаил...

— Защо не превзехме тогава Константинопол! — възкликна фелдмаршалът.

Карачай със смях отговори, че това не е било така лесно.

— Не! — възрази Суворов. — Съвсем дребна работа! Няколко прехода при падналия дух на турците — и ние в Константинопол, а нашата флота в Дарданелите.

Карачай напомни за препятствията по пътя към Проливите.

— Нищо и никакво! През 1770 година нашият Елфинстън влезе там с един кораб. Не ги удостои с изстрел, посмя се на тая твърдина с музиката на кораба и се завърна, без да изгуби нито един човек. Зная, че след това Дарданелите бяха укрепявани от барон Тот. А турското безгрижие отдавна ги е върнало в първобитното им състояние. Прочети описанието на тия Дарданели от Итън, английския резидент при Портата, и ще се убедиш, че съм прав. Нашата флота би отишла там. Но миролюбивата политика, която спря нейните платна и кормило, нареди на вятъра да духа обратно...

През време на разговора между бойните другари синът на Карачай, разглезено и твърде палаво момче, тичаше и скачаше по столовете. Бащата почна да го усмирява, но Суворов задържа генерала:

— Остави го! Нека лудува, това ме успокоява. Скоро, ах, скоро ще посърне тази златна без злато възраст още при първия звук на думата „етикет“. Тогава прощавай невинна простота и веселост на детството!

Когато се разделяха, руският фелдмаршал предложи на Карачай да постъпи отново на военна служба и да замине с него в Италия. Той се съгласи с радост.

На 24 май Суворов реши да напусне Виена. Но на прощаване император Франц му връчи подробна инструкция. Както правилно

забелязва А. Петрушевски, тя беше „именно тъкмо онова, за избягването на което Суворов не искаше да се обвързва пред Хофкригсрата с никакви предварително съставени предположения... Според духа и буквата на документа трябваше да се очаква продължителна, безцветна кампания, с безкрайно маневриране и зимни квартири, може би както по-рано при Адидже. В целия план прозираше боязливост заедно с обичайната недоверчивост към командувация. Това беше, така да се каже, предварително подготвена заповед, в която бе вмъкнато името на Суворов на мястото на «някай си». За такъв план наистина не си струваше да викат Суворов от Кончанское; освен това назначаването му на поста главнокомандуващ при такива условия беше направо вредно, защото той през цялата си военна кариера се беше непрекъснато борил с нежеланата опека в каквито и рамки да се бе проявявала тя.“

Хофкригсратът и неговият ръководител Тугут постигаха по този начин своето. Като почти отгатваше бъдещето, руският фелдмаршал каза на Разумовски:

— Андрей Кирилович! Ако австрийското правителство почне да действа повече за своята, отколкото за общата полза, нашите усилия ще бъдат напразни, даром ще се пролее руска кръв и всички жертви на Русия ще отидат на вятъра...

Като напускаше Виена, Суворов благодари на графиня Разумовска за гостоприемството, окачи ѝ верижка със златно сърчице, заключи го, а ключето остави у себе си.

По пътя за Верона твърде скоро почна да настига войски, които се движеха в ускорен марш. Бързаше и Суворов, пътуваше ден и нощ, а в планините на Щирия неговата карета падна поради тъмнината в река. Фелдмаршалът се удари силно, но на съжаленията на спътниците си отговори бодро:

— Нищо! Жалко само, че моите църковни ноти се намокриха — боя се, че няма по какво да пея: „Хвала тебе, господи!“

ШЕСТНАДЕСЕТА ГЛАВА

АДА

*... Малка слава е да разбиеш шарлатанин.
Лаврите, които ще вземем от Моро, ще цъфтят
и ще зеленеят по-дълго!*

Суворов

А какво ставаше в Северна Италия, където пристигна Суворов? Командуването на осемдесет и шест хилядната австрийска войскава групировка, разположена на обширното пространство от река Адидже до Щирия, Истрия и Далмация, бе поверено след дълги протакания на престарелия кавалерийски генерал Мелас, мъжествен, но лишен от енергия и талант военачалник. Срещу тях стояха петдесет и осем хиляди френски войници, начело с грохналия стар Шерер, бивш военен министър, който не се ползуваше с никакво доверие в армията. Част от останалите войски на Директорията бяха в Южна Италия — двадесет осем хиляди, под командуването на талантливия Макдоналд, а другите бяха разпръснати по крепостите на Ломбардия, Пиемонт и Лигурия.

Принуден от Директорията, Шерер настъпи на 15 март 1799 година с четиридесет и шест хилядна армия към река Адидже, където австрийците заемаха отбранителни позиции. Французите получиха решително надмощие на левия фланг, а австрийците нанесоха съкрушително поражение на тяхното дясно крило. След кръвопролитното сражение Шерер и австрийският генерал-лейтенант Край действуваха нерешително. Двете армии маневрираха по линията на Адидже и на 25 март се срещнаха при Маняно в нова жестока битка. Жертвите от двете страни бяха огромни, но французите пострадаха повече от австрийците, тъй като загубиха пет хиляди пленници, осемнадесет оръдия и целия обоз. След това първите отидоха зад река Минчио, а вторите се разположиха югозападно от Верона при Вила Франко.

Край бездействуваше, като очакваше все още непристигналия Мелас. За един месец австрийците бяха загубили в Северна Италия двадесет хиляди войници. На 29 март се появи най-сетне Мелас и сам почна да чака — най-напред руските корпуси на Розенберг и Ребиндер, а след това Суворов.

Тъй като се бояха да не бъдат отрязани, французите по същото време напуснаха своята силна отбранителна линия, като оставиха

гарнизони само в Брешиа и подсилиха Мантуа. Шерер, който възнамеряваше да се укрепи на десния бряг на река Ада, се боеше от идването на русите и искаше подкрепления от Тоскана и Милано, обръщаше се към Париж и молеше Макдоналд да му се притече на помощ от Неапол. Австрийците все се бавеха и Мелас чак на 3 април се реши да настъпи.

През същия ден Суворов влезе във Верона.

Руският фелдмаршал бе посрещнат от генерал-квартирмайстора маркиз Шателер. Докато седяха със Суворов в каретата, ученият австрийски генерал показваше по картата разположението на войските и се мъчеше да отгатне мислите на своя прочут събеседник. Но Суворов го слушаше разсеяно и само повтаряше:

— Щикове, щикове...

На 3 април във Виена докараха трофеите, добити от австрийците в битката при Маняно. На площада Бра бяха изложени френските оръдия и снарядни сандъци, а на площада Мариана се развяваха трофейни знамена.

Когато впечатлителните италианци чуха за пристигането на руския пълководец, те се хвърлиха да го посрещнат, изпрегнаха конете и като викаха възторжено, потеглиха каретата на Суворов към определения за него дворец Емилио:

— *Eviva nostro liberatore!*^[1]

Фелдмаршалът бързо изтича по мраморната стълба до пригответите за него покои, в които бяха вече закрити със завеси всички огледала. В приемната зала го очакваха руски и австрийски генерали, представители на духовенството във Верона, на градското управление, депутати. Скоро Суворов излезе при тях в бял мундир на австрийски фелдмаршал, с всички ордени, поклони се, приближи се до католическия архиепископ и прие неговата благословия. След това с твърд глас каза:

— Моят господар Павел Петрович и австрийският император Франц I ме изпратиха с войските да изгоня от Италия налудничавите, вятърничави французи, да възстановя у вас и във Франция спокойствие, да подкрепя разколебаните тронове и християнската вяра, да защитя обичаите и да изкореня нечестивите. Моля Ви, Ваше високопреосвещенство, молете се на бога за цялото христоролюбиво войнство. А вие — продължи той, като се обърна към чиновниците на

Верона, — бъдете верни на императорските закони и ни помагайте от сърце!

Суворов се забави малко и като наведе глава, се отдалечи в своята стая. Италианците излязоха, останаха само руските генерали и неколцина от австрийските. Фелдмаршалът отново излезе и като присви, очи, каза на командира на корпус Розенберг:

— Андрей Григориевич! Запознайте ме с господата генералите!

Розенберг започна по старшинство да представя всички, като назоваваше чина и фамилията на всеки един. Фелдмаршалът стоеше изпънат и при имената, които не му бяха известни, отваряше очи и казваше с поклон:

— Боже мой! Не съм чувал! Да се запознаем!

Дойде ред на младшите.

— Генерал-майор Мелер — Закомелски! — съобщи Розенберг.

— А! Помня! — каза Суворов. — Не бяхте ли Иван?

— Тъй вярно, ваше сиятелство! — отговори той.

Суворов отвори очи и ласкаво се поклони:

— Ще послужим, ще натупаме французите! Чест и слава за нас!

— Генерал-майор Милорадович — продължи Розенберг.

— А! Това е Миша! Михайло!

— Аз, ваше сиятелство! — възкликна двадесет и осем годишният генерал.

— При вашия баща Андрей съм ял баница. О, колко сладка беше. Помня като сега. Помня и вас, Михайло Андреевич! Вие тогава добре яздехте пръчка. О! А как сечахте с дървена сабя! Да се целунем, Михайло Андреевич! Ти ще бъдеш герой! Ура!...

— Ще положи всички усилия да оправдая доверието на ваше сиятелство! — през сълзи проговори Милорадович.

— Генерал-майор Багратион — представяше Розенберг.

Суворов трепна:

— Княз Пьотр! Това ти ли си, Пьотр? Помниш ли при Очаков? С турците!

Той се приближи към храбрия генерал, любимец на войниците, и почна да го целува по очите, челото, устните.

— Не мога да не помня, ваше сиятелство — отговаряше развълнуваният Багратион. — Не мога да не помня щастливото време, когато служех под ваше командване!

Сега фелдмаршалът се обърна и с широки крачки започна да ходи из залата, след това изведнъж спря, присви очи и заговори:

— Чинопочитание! Упражнение! Военна крачка — аршин! При завиване — един и половина! Главата опашката не чака! Внезапно, като сняг на главата! Трябва да се атакува! Хладното оръжие — щикове, саби! Да се смачка и превземе, без да се губи нито миг! Да се преодолява всяко, даже невъобразимото препятствие! Да се преследва по петите, да се унищожава до последния човек! Казаците залавят бегълците и целия им багаж. Без отдых напред, да се използва победата! Часът на овчаря! Да се атакува, да се помете всичко, което се срещне! Не са нужни патрули, пазете се от разузнаване, което разкрива намеренията. Твърдост, предвидливост, окомер, време, смелост, натиск!

Сякаш бе уморен, Суворов замълча и изглеждаше цял погълнат от мислите си. Внезапно той трепна и живо се обърна към Розенберг:

— Ваше превъзходителство! Дайте ми две полкчета пехота и две полкчета казаци!

— На разположение на ваше сиятелство е цялата войска. Кои ще заповядате?

Суворов недоволно го погледна и отново затвори очи. Розенберг, който никога не бе служил под негово командване, не разбираше. Фелдмаршалът повтори:

— Трябват две полкчета пехота и две полкчета казаци!

Като помълча малко и видя, че Розенберг е смутен, той почна да го разпитва далече ли са французите, кой ги командва и каза за Шерер:

— Докато този квартирмайстор чисти войнишките копчета, човек може лесно да го разбие.

Но недоволен от отговорите на Розенберг, проговори:

— Намеци, догадки, лъжи, хитрини, недоизказване, усукване, незнаене! — и влезе в своята стая.

С настъпването на мрака в града запламтяха разноцветни светлини, илюминирани щитове, вензели. Цялата нощ италианците ликуваха по улиците.

Рано сутринта на другия ден Суворов посети лагера, дето възторжено го посрещнаха руските войници. Големият барабан биеше гръмко и на интервали, сякаш бе едно общо сърце. В неизгледни

редици стояха войниците. И всички те бяха подвластни на неговата воля, живееха с неговите идеи и чувства. Като им напомни кратко своите настъпателни принципи, Суворов се прибра.

Той отново поиска от Розенберг „две полкчета пехота и две полкчета казаци“. Розенберг както преди не го разбираше. Тогава излезе Багратион и каза:

— Моят полк е готов, ваше сиятелство!

— Добре ли ме разбра, княз Пьотр? Разбра ли? Върви! — извика фелдмаршалът.

На стълбата Багратион срещна Ломоносов и Поздеев (първият командуваше сборен гренадирски батальон, вторият — донски казашки полк) и им предложи да тръгнат с него. След по-малко от час той се върна при Суворов и му доложи, че всичко е готово.

— Бог да ти помага, княз Пьотр! — напъстуваше го на прощаване фелдмаршалът. — Помни: главата опашката не чака; внезапно, като сняг на главата!

За досетливия Багратион това беше достатъчно. Той незабавно поведе своя преден отряд от Верона към Валеджио. Същия ден към Валеджио се отправи и сам Суворов.

[1] Да живее нашият освободител! (итал.) ↑

Равнината на Северна Италия е обградена от север и запад от стръмните склонове на Алпите, а от юг — от склоновете на Апенинските планини. През долината тече пълноводната По, в която се вливат реките, образували сякаш една след друга удобни отбранителни линии: Адидже, Минчио, Олио, Ада, Тичино, Сезиа. Северна Италия заема стратегически важно, ключово положение между Франция, Швейцария, Австрия и целия Апенински полуостров. Не напразно тя е била през всички епохи арена за множество забележителни военни походи.

Суворов, който беше бил турците сред степта, полските конфедерати сред блата и гори съумя и тук, при новите условия да приложи своите прости и здрави военни разбирания. Благодарение на желязната си воля и настойчивост при достигането на целта, на своята неограничена нравствена власт над войските, той, разбира се, можеше да разчита на успех.

През време на похода руските войници разсъждаваха върху богатството на италианската земя и бедността на нейните жители. Оросяваната с безбройни канали, гъсто населена плодородна земя изглеждаше истински рай. Но населението, което носеше груби куртки, къси панталони, червени чорапи и дървени обувки с набити в подметките пирони, се прехранваше с юфка от царевично брашно, рядко подправена с капки обикновено маслиново масло. Месото и рибата бяха недостъпни за тях. Малка чаша червено домашно вино от остатъчно грозде, смесено с вода, довършваше техния обед. На истинско вино имаше право само старшият на дома. Всичко на пазара беше скъпо, особено лакомството — жаби, докарани живи в кърпи и купувани само от велможите.

— Даже зеленозлатистите бръмбари, наричани у нас майски — разказваше един офицер — са тяхна любима храна, както за нас горската или градинската ягода.

Войниците ядяха питки от царевично брашно с малък добавък пшеница и мечтаеха за ръжен хляб, зелева чорба и квас.

Пътищата бяха отлични, с канавки от страни, напълнени със застояла вода. Руските войски вървяха бързо. Появяваше се Суворов на своето казашко конче, препускаше край строя, заповядваше: „Запей!“

*Надолу по рекичката, надолу по Казанка
сив поток плува...*

С припеви, с бързи войнишки подсвирвания се носеше над италианските поля юнашката руска песен, като изумяваше най-музикалния народ на света. А когато пред строя изскачаше лъжичар и започваше да бие дървените лъжици и да върви с приклякане, на това не можеше да издържи и самият фелдмаршал — скачаше от коня и започваше да обикаля лъжичаря с кърпичка. Вместо дама.

Той се шегуваше с войниците и пресмяташе наум съотношението на силите. Като реши да се възползува от численото превъзходство на съюзната армия, фелдмаршалът възнамеряваше да изтласка французите в планините отвъд Генуа. След това смяташе да овладее Милано и Торино, да обърне войските против армията на Макдоналд и да я разбие. После Суворов искаше да нахлуе във Франция, докато в същото време ерцхерцог Карл и руският генерал Корсаков трябваше да изтласкат от Швейцария войските на Масена и да задържат на Рейн армията на Журден.

Но под командуването на великия пълководец бяха не само изпитаните руски войници, но и австрийските войски, несвикнали с неговата тактика; те бяха командувани от педантични генерали, които не успяваха да развият успеха при Маняно. Шерер можеше да бъде напълно разгромен през време на отстъплението по тесните междуселски пътища. Той едва спаси артилерията, благодарение на енергичния генерал Моро, който съумя да събере из околните села хиляда и петстотин вола и да изтегли с тях затъналите оръдия. Но безинициативните австрийци се ограничиха само с изпращането на конни разезди и даже не се опитваха да организират преследване на противника.

Когато на 4 април пристигна във Валеджио, Суворов прие много ласкаво на другия ден австрийските генерали и каза на Край:

— На Вас ще бъда задължен за успехите над неприятеля. Вие ми открихте пътя към победите!

След това направи преглед на австрийските войски. Седя повече от час на коня, като внимателно се вглеждаше в минаващите край него войници.

— Какво, ще разбием ли французите, старче? — запита той на немски беловлас гренадир.

— Ние бихме неприятеля с Лаудон, а с вас още по-добре ще го бием — отговори той.

Суворов пропусна цялата колона и каза на обкръжилите го генерали:

— Крачката е добра. Победа!

Сред близките си обаче той не беше така снизходителен и изтъкна нерешителността на Край при Маняно:

— Но внезапно нечистият дух пошепнал: „унтеркунфт“^[1] и преследването на разбитите французи било спряно.

За австрийците беше свойствено това, което фелдмаршалът неуклонно и енергично изкореняваше в руската армия — незначителността. След като чуваше от австрийски офицери отговора: „Ich kann nicht bestimmt sagen“ — „не мога да кажа точно“, се появи подходяща иронична думичка: „нихтбештимтзагерство“. Друга беше „унтеркунфт“, т.е. спокойствие, комфорт.

Докато корпусът на Розенберг се приближаваше към Валеджио, Суворов разпрати по полковете на съюзниците руски офицери-инструктори и издаде няколко заповеди за обучение на австрийците на двустранна пробивна атака. Тези заповеди доведоха войниците на Мелас до пълно изумление.

Към 7 април във Валеджио пристигнаха единадесет хиляди руски войници — дивизията на Повало-Швейковски. Суворов раздели своите войски на три колони, като постави начело на всяка една казашки полкове. Авангардът, съставен от дивизиите на От и отряда на Багратион, командуваше Край. Отделната флангова колона на граф Хохенцолерн премина отвъд река Олио.

[1] Спокойствие, заслон, удобство (нем.) — б.пр. ↑

Докато очакваше срещата с новия за себе си противник, Суворов малко се вълнуваше. Той броеше дните до приближаването на следващата руска дивизия и припомняше действията на принц Евгений Савойски при Олио през 1701 година. Французите междуременно продължаваха да отстъпват към Ада. Заелата десния неприятелски фланг колона на Шерер, преследвана по петите от Хохенцолерн, изостави селището Кремона, където се намираще главният склад с военни запаси. Част от тях Шерер успя да унищожи, но единадесет плоскодънни гемии с артилерийски снаряди и четиринадесет обсадни оръдия попаднаха в ръцете на предните австрийски отряди. След отстъплението на Шерер под заплаха се оказа и левият френски фланг, командуван от Моро, който също издаде заповед за отстъпление към Ада.

На пътя на съюзните войски лежеше Брешиа — един от най-големите градове в Ломбардия. Тъй като разбираше какво значение ще има първата му среща с французите, Суворов възложи на генерал Край да превземе града с щурм. Щом като се приближиха към Брешиа откъм изток, австрийците веднага започнаха силен артилерийски обстрел, а Багратион обходи града отляво през лозята и отрязва на французите пътя за възможното отстъпление.

Когато съюзните войски настъпиха към Брешиа, нейният комендант генерал Бузе се затвори с хиляда и сто войници в крепостта, а самите жители отвориха градските врати и спуснаха мостовете. На предложението на Край за предаване французите отговориха със изстрели. Съюзниците се разположиха около крепостта и започнаха да се готвят за атака. Като видя, че възможност за съпротива няма, на 10 април в четири следобед Бузе предаде крепостта. Сега през Брешиа Суворов установи връзка с австрийските войски в Тирол.

След падането на Брешиа французите с очите си видяха, че с появата на Суворов съюзната армия се е настроила за твърде решителни действия. Победата беше спечелена бързо и без загуби. „От наша страна убити и ранени няма“ — донася руският фелдмаршал на

Павел I. Като получи това известие, императорът заповяда в края на благодарствения молебен в Павловск да се провъзгласи „многолетие... на победоносеца Суворов-Римникски“. Четиринадесетгодишният Аркадий Суворов бе така трогнат, че със сълзи на очи се хвърли на колене пред Павел. Доволният от неговите синовни чувства император го покани в своя кабинет и каза:

— Замини и се учи от него! По-добър пример не мога да ти посоча и в по-добри ръце не мога да те дам!

А фелдмаршалът продължаваше да кара австрийците да бързат. По негова заповед войските трябваше да извършват нощни преходи по двадесет и осем версти. Непривикнали към такива стремителни походи, австрийците бързо се изморяваха, объркваха пътя, движението се забавяше освен това от развалените пролетни пътища, от честите преправи. Колоната, която командуваше самият Мелас, бе настигната нощем по пътя към Ада от пороен дъжд. Прогизналите войници и офицери роптаеха, а престарелият Мелас, който освен това заболя, спря похода, за да остави хората да се изсушат. Суворов беше възмутен от подобно неподчинение.

„До мене стигнаха оплаквания, че пехотата си била намокрила краката. Виновно за това е времето... — подигравателно смъмри той Мелас. — За хубаво време се надпреварват жените, разглезените и мързеливците. Който говори много и се оплаква от службата, ще бъде като егоист освободен от длъжност... Който е болен, той нека и да остане назад... Окомер, бързина, стремителност! — за този път толкова“...

Мелас се оправдаваше с това, че австрийците не са свикнали с подобни преходи и открито изразяват недоволство.

— На това не трябва да се обръща внимание — възрази Суворов. — Испанският крал Филип заповядал да се изнасят извън Мадрид всички нечистотии, от които можело да се появи зараза. Цялата столица почнала да роптае против това. Но кралят казал: „Това са бебета, които плачат, когато ги мият. Затова пък после спят здрав сън...“

Съюзниците продължиха настъплението към река Ада в три колони. Суворов все още нямаше точни сведения за неприятеля и предполагаше, че французите ще се задържат на река Олио. На 12 април авангардът на княз Багратион, награден за Брешиа с ордена

„Света Ана“, овладя преправата през Олио. Без да дочакат останалите войски, казаците на Греков и Денисов се хвърлиха след отстъпващите французи и направо се вмъкнаха в многолюдния Бергамо, като овладяха и града, и крепостта. На 14 април цялата съюзна армия стигна река Ада и се разположи пред очите на неприятеля. Суворов влезе най-сетне в досег с главните сили на Шерер и можеше сега да подготви всичко за удара.

Река Ада, която бе непроходима по брод, имаше стръмен десен бряг при изворите и многобройни ръкави, канали и блатисти брегове при устието, дето се вливаше в По, и представляваше по цялата си дължина от сто версти удобна естествена отбранителна линия. Положението на Шерер беше критично: той не можеше да отстъпва по-нататък, тъй като се губеше връзката, както с войските, които действуваха в Алпите, така и с частите в Средна и Южна Италия. След безредното отстъпление французите разполагаха с двадесет и осем хиляди войници; под началството на Суворов бяха четиридесет и осем хиляди. Освен това, тъй като се боеше за фланговете, нерешителния Шерер беше разтеглил своите войски по цялото протежение на Ада — от Лекко до Пицигетоне. Лявото крило заемаше разпръснатата на участък от тридесет версти дивизия на Серюрие, заела двата бряга на Ада; в центъра беше дивизията на Грьоние, а десния фланг отбраняваха Виктор (всички дивизии по осем хиляди души) и авангардът на Лабуасьор.

Тъй като имаше числено превъзходство, Суворов възнамеряваше да създаде от дивизията на генерал От, корпуса на Вукасович и казаци ударна групировка, да пробие слабия център на французите в района на Трецио и да продължи към Милано. Едновременно с това Багратион на десния и Хохенцолерн на левия фланг трябваше да извършат отвлечащи маневри. Мелас оставаше в резерв при Тревилио с дивизиите на Кейм и Фрьолих. Събитията на дясното крило обаче принудиха руския фелдмаршал да промени първоначалния план.

На 15 април, като напредваше по планинското дефиле към Лекко, слабият отряд на Багратион (егерски полк, гренадирският батальон на Ломоносов, казаците на Денисов, Молчанов и Греков) отхвърли французите и ги преследва до самия град.

Багратион раздели своите сили: една колона изпрати в обход, другата остави в резерв, а третата поведе направо към Лекко.

Френските войници на генерал Сойе, изтласкани от града, се разположиха в гъста верига по околните височини. Но като се убедиха в малобройността на неприятеля, скоро преминаха в контранастъпление. Над руските войски даже надвисна опасност от обкръжаване.

Багратион поиска подкрепления. Към четири след пладне пристигна върху местни каруци батальон начело с генерал Милорадович и спря французите, които бяха тръгнали в обход през планината. Според думите на Суворов, „като изпреварва бързо другите войски, Милорадович веднага подхваща работата с огромна храброст и макар да беше по-стар от княз Багратион, великодушно оставя на него да завърши започналото сражение“. Два батальона под непосредственото командване на генерал-лейтенант Повало-Швейковски окончателно решиха изхода от кървавия бой. Френските ескадрони, врязали се в колоната, „бяха избити до последен човек“, останалите потърсиха спасение зад реката. Суворов, който с тревога следеше този ожесточен дванадесетчасов бой, каза след това:

— При Лекко едва не глътнаха черния ми дроб.

На това място французите загубиха около хиляда души и отрядът на Сойе се оказа разкъсан на две. Сега Суворов уточни своя план за преминаване през Ада. Багратион трябваше без кавалерия да форсира реката при Лекко, Секендорф — в Лоди, а Мелас — да атакува предмостовите укрепления при Касано.

Същия този ден, 15 април, генерал Шерер бе отстранен от длъжността командоващ Италианската армия и на негово място бе назначен най-забележителният след Бонапарт френски генерал — тридесет и шест годишният Моро. Той се ползуваше с уважението на армията и народа, отличаваше се с благородство и твърдост на духа.

Като характеризира Шерер, самият Наполеон в своите записки за Италианската кампания отбелязва, че „не му липсваше нито ум, нито храброст, само че нямаше достатъчно характер. Разсъждаваше за войната смело, но неопределено и не беше пригоден за нея. Военният човек трябва да има също толкова характер, колкото и ум. Хора с голям ум и слаб характер са малко пригодни за тази професия. По-добре е да имат повече характер и по-малко ум. Хора, които имат посредствен ум, но са надарени с характер, често могат да имат успех в това изкуство.

Пълководци, които са притежавали голям ум и също такъв характер — това са Цезар, Анибал, Тюрен, принц Евгений и Фридрих.“

Интересно е това, че Наполеон не назовава още един военачалник, у когото великият ум бе хармонично съчетан с твърд характер — Суворов. В записките за войната от 1799 година изобщо се забелязва стремеж да бъде принизен руският фелдмаршал, лишил в невероятно кратък срок Франция от всички завоевания на Бонапарт в Италия. Железният характер на Суворов се проявяваше във всичко, даже във фразата, с която той посреща назначаването на Моро:

— И тук виждам пръста на провидението: малка слава е да разбиеш шарлатанин. Лаврите, които ще вземем от Моро, ще цъфтят и ще зеленееят по-дълго!

Моро прие армията при крайно неблагоприятни обстоятелства — разтегнатите позиции можеха да се обърнат в поражение. Той се опита да спаси положението, като заповяда бързо да се съсредоточат дивизиите — на Грьоние и Виктор при Ваприо и Касано, на Серюрие — при Бревио. Но Суворов не остави противника да извърши прегрупирането. През нощта на 15 срещу 16 април сапъорите от австрийската дивизия на От започнаха да изграждат понтонен мост при Сан Джервазио срещу Треццо.

За да не привлекат вниманието на французите, нарочно бяха избрали най-неудобното за преминаване място: остър завой на реката, извънредно бързо течение и отвесен скалист бряг. Убедени, че на това място мост не може да се направи, още повече нощно време, французите даже не бяха поставили постове на брега. Те разбраха грешката си към сутринта, когато няколкостотин австрийски егери и казаци вече бяха преминали моста. Започна да се прехвърля дивизията на От, след нея казашките полкове на Денисов, Молчанов и Греков, пристигнали от Лекко, и най-сетне дивизията на Цопф.

Успехът бе осигурен от стремителните казаци, начело с походния атаман Денисов. Те бързо препуснаха северно от Треццо и преследваха французите към Поццо и Ваприо. Моро разбра, че именно на този пункт ще бъде проведена главната атака на съюзниците, отиде веднага на бойното поле и сам едва не попадна в плен у казациите, които бяха вече стигнали до главната квартира на френската армия в Инцаго. Той изпрати заповед до генералите Грьоние и Виктор да ускорят придвижването към Ваприо. Когато се появи Грьоние, спря дивизията

на От, а след това изчака подкрепленията и сам премина в настъпление. В помощ на От успя да пристигне с два челни батальона и два ескадрона от дивизията на Цопф маркиз Шателер. Но и той не можа да задържи напора на французите. Един от австрийските батальони бе изцяло посечен от противниковата кавалерия.

Отново се отличи атаман Денисов. Той събра три казашки полка и заедно с унгарските хусари атакува левия фланг и изтласка французите към Поццо. Според думите на Суворов „казаците убиваха със свойствената на русите храброст, подтиквани от техния мъдър и мъжествен походен атаман Денисов, както и от неговия другар полковник Греков“. Пристигна от Милано френски кавалерийски полк, но казаците се справиха и с него, като заловиха много пленници заедно с техния генерал Бекер. След упорит бой дивизията на Цопф превзе селата Поццо и Ваприо. Моро още се надяваше да задържи позициите между Касано и Инцаго, но силната канонада, а след това гледката на бягащите откъм Касано френски войници го обезпокоиха — заплашваше го обкръжаване.

Едновременно с преминаването на Ада при Треццо Суворов бе заповядал на Мелас да изпрати дивизиите на Кейм и Фрьолих към Касано. След това тези части трябваше да преминат Ада при Горгонцоле и да отрежат на французите пътя за отстъпление. Бавността и отпуснатостта на австрийците не позволи да се изпълни този план докрай. Тринадесет хиляди войници на Кейм и Фрьолих безрезултатно щурмуваха в течение на шест часа предмостовите укрепления, защитавани от една френска полубригада в състав две хиляди души. Енергичният Моро успя през това време да придвижи към Касано част от дивизията на Виктор. Към четири след пладне от Треццо пристигна Суворов.

С неговото появяване австрийските войски сякаш се преобразиха, тяхната пасивност и нерешителност изчезнаха. Като извърши малко прегрупиране и заповяда да изкарат на позиция батарея от тридесет оръдия, фелдмаршалът въодушеви войските за нова решителна атака. Австрийците така бързо нахлуха в неприятелското разположение, че французите не успяха да запалят след себе си моста и захвърлиха оръдията. Сред убитите беше републиканският генерал Аргу. Дивизиите на Кейм и Фрьолих все пак излязоха в тила на французите, които отстъпиха към Ваприо. Австрийските колони обаче

бяха така измъчени от непрекъснатото дванадесетчасово сражение, че спряха направо в полето. Само „смелите“ донци преследваха неприятеля.

През нощта на 17 април корпусът на Вукасович унищожи вражеските постове при Бревио и като премина през Ада, отблъсна генерал Гилие.

Последен драматичен епизод от битката при Ада бе поражението на генерал Серюрие. Републиканската армия трябваше да се разплаща за грешките на Шерер. В продължение на целия 16 април, докато се водеше боят при Ваприо и Касано, на осем версти от сражението, може да се каже зад гърба на австрийците, бездействуваше трихилядната групировка на Серюрие. Изпълнителният генерал си бе останал в селото Падерно в очакване на указания от Моро. Той даже не подозираше, че битката е вече загубена. Сутринта на 17 април на французите се натъкна корпусът на Вукасович. Те най-напред упорито се отбраняваха, но когато Серюрие видя приближаващите войски на Розенберг, разбра, че по-нататъшната съпротива е безсмислена, и сложи оръжие.

По такъв начин за три дни — 15, 16 и 17 април — бе решена участта на Ломбардия. Пред съюзниците бе открит пътят за Милано. Французите бяха загубили през тридневното сражение в убити и ранени повече от две хиляди и петстотин души, а в пленени — към пет хиляди. Суворов нарече Ада Рубикон по пътя за Париж, похвали австрийците, които „се биха смело с хладно оръжие“, и специално отбеляза донските казаци на Денисов.

Като изпрати на Суворов брилянтен пръстен и своя портрет, Павел I писа: „Приемете го като свидетел на знаменитите Ви дела и го носете на ръката, която поражява врага... Вашия син взех при себе си като генерал-адютант със старшинство, но го оставям при Вас. Струва ми се, че за Вашия син и ученик не подхожда да бъде на придворна служба.“

Появата на съюзните войски на двадесет версти от Милано предизвика ужас сред френските комисари, които пребиваваха в столицата на Цизалпийската република. Заедно с дивизията на Грьоние те напуснаха града и побързаха да отидат на запад, в Торино. В миланската крепост бе оставен гарнизон, под командуването на генерал Бешо.

Донските казаци обкръжиха града, разбиха портите и като отблъснаха вилазката от замъка, подгониха французите, от които мнозина загинаха, а голям брой попаднаха в плен. Както и в другите градове на Италия, уморените от данъци и грабежи милански жители унищожаваша дърветата на свободата, фригийските шапки, изтриваха надписите „Свобода, братство, равенство“. В същото време към Милано се приближаваха дивизиите на От и Цопф, а след тях на Фрьолих и Кейм. Суворов спря войските на няколко версти от града, като отложи тържественото влизане в Милано за 18 април, светлия великденски ден.

Привечер, недалеч от палатката на фелдмаршала, бе издигната голяма палатка — походната руска църква. Хиляди войници и офицери дълбоко замислени очакваха началото на службата. Тук бяха не само русите. Католическият Великден вече бе минал, но от австрийския лагер бяха дошли сърби, словенци, власи да послушат църковното пеене.

Нощният мрак поглъщаше лицата, ярко осветена беше само походната църква. Дойдоха няколко каляски с руски и австрийски генерали. Суворов излезе от първата в отечествен фелдмаршалски мундир и с всички ордени.

Наредбата на военната църква бе скромна — платнен, надянат на рамки иконостас с няколко прикрепени икони, застлан с дъски амвон и два-три медни свещника. Щом само пълководецът дойде, службата в храма започна. Старият свещеник, един от суворовските богатири, вдигна кръста, след него тръгнаха офицери със старинни хоругви, извезани със стъклени мъниста и коприна, после хорът на певците,

самият фелдмаршал с леко бляскащата в ръцете му восъчна свещ, австрийски и руски генерали.

По пътя на кръстното шествие към тях се присъединяваха нови групи хора. Светлините на десетки хиляди свещи трептяха в мрака.

— Утренюем утреннюю глубокоу! — запя с разтреперан старчески глас свещеникът.

— И вместо мира песен понесем владике! — подхващаше хорът, в който изпъкваше гласът на фелдмаршала.

— Да възкръсне бог и да се разпръснат враговете му! — с тези думи мирната тишина на нощта бе нарушена. На равнината край походната църква загърмяха стотици оръдия.

Сутринта колоните потеглиха към Милано.

Малко преди това Розенберг бе представил на Суворов двама руски чиновници, изпратени във войските за таен надзор върху политическите волнодумци. Фелдмаршалът бе изтичал към тях, като изтриваше лицето си с кърпа.

— Кой е този? — бе запитал той Розенберг, показвайки единия от тях.

— Това е статският съветник Фукс.

— Ах, боже мой, колко си слаб! — беше се учудил Суворов, като го бе огледал от глава до пети. — Ти трябва да вървиш с мене на кон! А този кой е?

— Статският съветник Башловски.

— Ах, колко си дебел! — беше се обърнал към него фелдмаршалът. — Аз ще вляза в корема ти, когато измръзна.

Впрочем, като се опозна с Фукс по-отблизо, фелдмаршалът го взе при себе си „за всички военни писмени дела“ и не се раздели с него през цялата кампания. При влизането в Милано Суворов реши да се пошегува с жителите на града и заповяда на Фукс да върви начело на пищна свита, облечен в бродиран дипломатически мундир. Самият фелдмаршал бе облечен в бял австрийски кител и се държеше по-надалече.

При градските врати Суворов бе посрещнат от Мелас. Престарелият генерал видя, че фелдмаршалът иска да го прегърне, посегна към него и като загуби равновесие, падна от коня.

Улиците бяха задръстени от хора, навсякъде ечеха викове:

— Eviva Szuworow!^[1]

В отговор на приветствията Фукс важно се покланяше. В странната на пръв поглед постъпка на генерала се криеше особен ироничен смисъл: също така възторжено преди три години миланчани бяха посрещали Бонапарт.

Суворов се настани в дома на херцогиня Кастилионе, където преди това се бе установил Моро. На раздяла с Фукс пълководецът му благодари:

— На Егор Борисович благодаря! Хубаво се покланяше, боже мой, колко хубаво!

Същия ден Суворов присъствува на приема, даден от стопанката на дома. Той бе учтив, любезен и остроумен. Когато тридесетгодишната херцогиня му представи своята дванадесетгодишна дъщеря, фелдмаршалът възкликна:

— Простете, госпожо, та вие самата сте още прелестно младо момиче!

А когато чу, че херцогинята е разведена с мъжа си, той каза:

— Още не съм виждал чудовище на този свят! Моля покажете ми го!

В чест на Суворов отслужиха молебен в катедралата. Войските се строиха в шпалир по градските улици. Между тях, в парадна позлатена карета, мина пълководецът, облякъл австрийски фелдмаршалски мундир с всички ордени. При входа на катедралата го поздрави архиепископът, комуто той отговори на италиански. За него в църквата бяха нагласили почетно място върху подиум, покрит с червено кадифе и златни украшения. Суворов обаче отказа да застане там и се молеше заедно с останалите. Когато излезе, жителите на града почнаха да хвърлят в краката му венци и цветя, падаха по очи и се опитваха да пипнат полата на неговия мундир.

— Само да не ме замае всичкият този тамян — каза той после, — сега е работно време!

У дома го очакваше тържествен обед, на който бяха поканени най-знатните жители на града и австрийските генерали. Представиха му пленените френски военачалници, които той също покани при себе си, целуна се с тях по случай светлия празник и ги накара по руски да отговорят „Во истину воскрес“. Един от пленниците, Серюрие, забеляза в разговора си с фелдмаршала, че неговата атака при Ада е била твърде смела.

— Какво да се прави — иронично отговори Суворов, — ние русите воюваме без правила и без тактика. Аз при това съм от най-добрите.

Той очарова напълно Серюрие със своята любезност, заповяда да му върнат шпагата, като при това каза: „Който я владее като вас, не може да бъде лишен от нея“ — и освободи френския генерал да си замине за Париж, като взе от него честна дума да не воюва в тази кампания против съюзниците. Серюрие се опита да използва благосклонността на фелдмаршала и помоли да освободят целия предал се отряд. Суворов не отстъпи този път, макар и да каза, че „тази черта прави чест на вашето сърце“. Той увери французина, че с пленените ще се държат добре, изрази надежда, че ще се срещнат скоро в Париж и помоли да преведат за него двустишието на Ломоносов:

*„Великодушният лъв злодея поваля;
А хищният вълк падналия измъчва...“*

Когато Серюрие излезе от стаята, той неволно възкликна:

— *Quel homme!*^[2]

През всичките тези дни Милано живееше с разговори за Суворов и неговата армия. Особено любопитство будеха брадатите казаци, които италианците наричаха „руските капуцини“. По случай великденската седмица войниците от руския корпус при среща винаги се целуваха, като изумяваха миланчани, които не можеха да разберат защо те така нежно се целуват на всяка крачка. Впрочем войниците смятаха за свой дълг да се целуват с италианците и те изпълняваха този обряд с голяма изненада.

Само три дни остана Суворов в Милано. Като възложи административните работи на Мелас, той се зае да обмисля планове за по-нататъшните действия. Макар на улицата да беше истински топло, фелдмаршалът нареждаше да палят печката, поради което в стаите цареше горещина като в баня. Събралите се при него маркиз Шателер, секретарят Фукс и квартирмайсторът на Край, Антон Цаг, всички с мундири, с напудрени прически, страдаха, но търпяха. Само руският пълководец беше по долна бяла риза и бос и се чувствуваше както

изглежда превъзходно. Той бързо преглеждаше купчината карти на масата и от време на време изказваше своите съображения на Шателер за предстоящия поход.

С форсирането на Ада Суворов беше вече надминал целта, до която свършваха намеренията на австрийския двор. Наистина, зад гърба на съюзниците оставаха заетите от французите крепости Пескиера и Мантуа на река Минчио и блокираната от Секендорф и Хохенцолерн Пицигетоне на Ада. Руският командувач получаваше непрекъснато от Виена напомняне за по-скорошно превземане на Мантуа. Но той нямаше за правило да губи скъпоценно време за обсада. Това само би дало възможност на остатъците от разбитата армия на Моро, изтеглила се в Пиемонт, да се оправи и да набере сили. Очакваше също така, че армията на Макдоналд ще се обедини с разпръснатите в Южна Италия гарнизони и ще се придвижи на север. Той ясно виждаше, че главната му задача е да не допусне съединяването на армиите на Макдоналд и Моро. Всичко останало считаше за странично и второстепенно. Но се налагаше да държи сметка и за исканията на Хофкригсрата. След нещастията, постигнали австрийците при Мантуа през 1796–1797 година, през периода на Наполеоновите победи, те мислеха, че там е съсредоточено цялото благополучие.

— В писмата си барон Тугут нарича Мантуа непристъпна крепост и ключ на Италия! — бързо започна Суворов. — Тя ще бъде превзета от моя приятел Край. Но защо да лъжем, като я наричаме първостепенна? Така я величае Бонапарт? Наистина той иска да украси своята хвалба и да прикрие грешките си! Крепостта, която Бонапарт превзе за един месец и двадесет и пет дни, не заслужава такова надуто название. Един излъже, а хиляди повтарят!

Той изтича при Цаг и взе плана на Мантуа от ръцете му:

— Ето я! Къде е нейната непристъпност? Бастион и равелин от двете страни на вратите! Това и плаши. Цялата ѝ сила е във форта Сан Джорджио. Затова пък какви предимства за обсаждащите! Ако превземем кулата Тереза, в техни ръце са шлюзите. Спусни ги — ще пресушиш каналите!

Фелдмаршалът се върна към масата и намери друга карта.

— Защо не говорят за Тортона? Ето крепост, издигната върху високи скали, която е струвала петнадесет милиона на сардинския

крал. Тя е непристъпна! Не я стигат нито гаубици, нито бомби! Тя превъзхожда Мантуа — и също ще бъде в наши ръце!

В плана, продиктуван на маркиз Шателер, се предвиждаше съюзните войски да се разделят на две части. Суворов правеше отстъпка на виенските тактики и отделяше двадесет и пет хилядната армия на Край за обсада на Мантуа и охрана на Верона, Ленянго, Брешиа. За настъпателни действия при него оставаха тридесет и шест хиляди войници — осемнадесет хиляди руси и също толкова австрийци. С тази армия той се канеше да мине реките Тичино и По, да разбие Макдоналд, а след това да се обърне към Торино против Моро. Откъм тила Макдоналд трябваше да бъде застрашен от неаполитанските войски, заедно с руски, английски и турски десантни отряди. Връзката между частите на съюзната армия щеше да поддържа корпусът на Хохенцолерн. Самата Миланска крепост щеше да обсади генерал Латерман, а от запад да го прикрие генерал Вукасович. Откъм Швейцария Северна Италия щеше да се охранява от отрядите на Тиролската армия.

Все по-мащабно, все по-широко разсъждаваше руският пълководец. Той мислеше за ролята на другите съюзни армии — Тиролската и Рейнската, говореше за възможността да бъдат изгонени френските войски от Швейцария. Възхитените слушатели едва успяваха да следват полета на неговата мисъл. Тогава Цаг свали връзката и мундира си. Внезапно фелдмаршалът спря, погледна го и се хвърли да го целува:

— Обичам, когато с мене се държат без церемонии!

— Моля Ви! — възкликна Цаг. — Тук може да изгориш!

— Какво да се прави — засмя се Суворов, — нашият занаят е такъв! Да бъдем винаги близо до огъня. Затова аз не отвиквам от него и тук.

В кабинета влезе избръснат до синьо тъмнокосият гигант Милорадович, любимец на Суворов, млад и безгрижен веселяк.

— Знаеш ли — обърна се към него фелдмаршалът — кои са трите сестри?

— Зная, ваше сиятелство! Вяра, Надежда и Любов!

— Така! — подхвана командувачият. — Ти си руснак, ти знаеш! С тях са славата и победата, с тях е бог!

Още преди получаването на грандиозния план на руския фелдмаршал император Франц бе изпратил предписание, което осуетяваше цялата идея на Суворов. Командирът на Италианската армия се задължаваше да ограничи „своите главни действия по левия бряг на реката По“, „особено внимание“ да обърне „на осигуряването си в завоюваните области чрез превземане на намиращите се там крепости, каквато е например Мантуа“. Хофкригсратът бе явно уплашен от обширните и смели замисли на Суворов. Със специално допълнение към предписанието отново се ограничаваха неговите настъпателни действия.

Впрочем, предписанието от Виена пристигна тогава, когато съюзната армия бе вече минала на десния бряг на реката По. Суворов нямаше намерение да чака отговор в Милано.

[1] Да живее Суворов (итал.). ↑

[2] Какъв човек! (фр.). ↑

СЕДЕМНАДЕСЕТА ГЛАВА ТРЕБИА

*Французите воюват в колони
и ние ще ги бием в колони.*

Суворов

1

Италианският фронт бе единственият, на който през пролетта на 1799 година съюзниците постигнаха решителни успехи. Австрийците в Швейцария и на Рейн бездействаха.

Като излезе от Милано, съюзната армия стигна на 21 април бреговете на По, която челните отряди форсираха. Сам фелдмаршалът тръгна за Павия, град на река Тичино, където бяха пристигнали части от руските войски.

Той посети мястото на сражението при Павия, в което бе претърпял поражение и бе пленен през 1525 година френският крал Франциск I. Италия, страна с блестящо бойно минало, бе за Суворов книга, която той жадно четеше, припомняйки си действията на любими пълководци.

Както преди нищо не се чуваше за армията на Макдоналд, Суворов реши да придвижи главните сили към Павия и да премине По по-горе от устието на Тичино. Към 26 април цялата съюзна армия се беше разположила от двете страни на реката По: на лявата — руските войски на Розенберг, на дясната, южната — австрийците на Мелас, а при Вогера — изтегленият напред авангард на Багратион.

Суворов искаше да заеме позиция между двете френски армии и в зависимост от сведенията за неприятеля да събере войските на единия или другия бряг на река По: ако най-напред възникне необходимост да се отпрати за Пиемонт, против Миро, фелдмаршалът би имал възможност да присъедини към войските на Розенберг не само дивизиите на Фрьолих и Цопф, но и корпуса на Вукасович с част от блокадния корпус на Латерман; ако пък се окаже необходимо да тръгне най-напред срещу Макдоналд, то руските войски биха могли да се присъединят към дивизиите на Фрьолих и Цопф, като в авангард имат вече отряда на генерал От.

А какво правеше Моро, докато Суворов изкусно маневрираше със своите главни сили?

Докато отстъпваше в две колони от Милано, Моро бе загрижен поради необходимостта да запази връзка с армията на Макдоналд и в

същото време да задържи Торино, главен снабдителен пункт на французите и център на Пиемонт. На пристигналия от Франция в Генуа генерал Периньон Моро възложи да заеме проходите през Апенинските планини и с дясното си крило да се съедини с войските на Монришар, заел Пармската, Моденската и Ферарската област. С това също той осигуряваше свободен път за армията на Макдоналд през Флоренция и Болоня към Северна Италия.

Тъй като не знаеше нищо точно за плановете на руския пълководец и се боеше поради разпокъсаността на и без това незначителните сили, Моро реши да съсредоточи всички бойни части на удобни позиции, а в Торино остави гарнизон. В крепостта се затвориха три хиляди и четиристотин войници, снабдени с големи запаси продоволствие, артилерия и оръжие. Френската армия, т.е. двете дивизии на Грьоние и Виктор, в състав само двадесет хиляди войници, се установи на лагер между Валенция и Александрия, при сливането на трите големи реки — По, Тонаро и Бормида, като прикриваха целия югозападен Пиемонт и главните пътища през Апенините към Генуезката ривиера. Положението на французите беше извънредно изгодно: Моро можеше да стигне оттук до Торино преди Суворов, а ако руският фелдмаршал нападне Макдоналд, можеше да заплашва съюзниците откъм тила.

Суворов заповяда да укрепят центъра на своята позиция между Моро и Макдоналд и се прехвърли при Багратион във Вогера. След час пристигна там и изпратеният от Павел в действащата армия велик княз Константин. В навечерието той бе присъствувал на капитулацията на Пескиера, обсадена от генерал Край. В тази стратегически важна крепост в Северна Италия бяха взети деветдесет оръдия, осемдесет канонерски лодки и много барут. Но главната изгода се състоеше в друго. „С това завоюване — писа Суворов — ние ставаме господари на езерото Ди Гарда и на съобщителните връзки с Тирол и Швейцария.“ След превземането на Пескиера Край получи най-сетне възможност да обърне всичките си сили към Мантуа, разположен по-долу по течението на същата река Минчио.

Като изпращаше своя син при фелдмаршала, Павел I гласуваше с това на Суворов почти неограничено доверие. Но двадесетгодишният Константин, който беше необуздано избухлив и се боеше единствено от своя суров баща, лесно можеше да стане бreme. Определеният за

негов ментор честен и храбър войник Вилим Христофорович Дерфелден не беше годен за възпитател на великия княз. Наистина на Дерфелден бе възложена и друга мисия: да поеме командването на армията, ако се случи нещо с 69-годишния фелдмаршал.

Суворов изтича да посрещне Константин и му се поклони:

— Синът на нашия роден господар!

След това се приближи към свитата на великия княз и каза:

— Не виждам.

Константин разбра и почна поименно да представя на Суворов всички, като назова най-напред генерал Дерфелден. Фелдмаршалът отвори очи, прегърна приятеля си, прекръсти се и целуна ордените му. След това Константин Павлович му представи четиримата си адютанти — Озеров, Сафонов, Комаровски и Ланг.

Великият княз много приличаше на своя баща — и външно, с неправилните си черти, вирнатия нос, и по характер. Като предвиждаше възможността за необмислени постъпки, Суворов реши внимателно да го предупреди на сбогуване:

— Опасностите, на които ваше величество може да бъде подхвърлен, ме карат да мисля, че няма да ви преживея, ако с вас се случи някакво нещастие.

На другата сутрин, 27 април, Суворов посети в пълна униформа на австрийски фелдмаршал Константин и му отдаде строеви рапорт. Великият княз го заведе в кабинета и дълго разговаря с него насаме. Когато след разговора представи на Суворов австрийския княз Естерхази, който го бе придружил от Виена, фелдмаршалът каза:

— Моля да донесете на император Франц, че съм много доволен от неговите войски. Те се бият *почти* така добре, както русите!

С това язвително „почти“ той изрази собственото си все по-силно недоволство от политиката на виенския двор. Малко оставаше да се чакат нови, напълно открити потвърждения на коварството и егоизма на австрийския император и Хофкригсрата.

Докато беше във Вогера, Суворов получи неверни известия за размествания на френските войски. Съобщиха му, че уж неприятелят напуска Валенца и едновременно с това очаква идването на подкрепления от Генуа към Тортона. В действителност всичко беше тъкмо обратното: Валенца заемаше левия фланг на главните сили на

Моро, а в Тортоната оставаше само малоброен, от седемстотин щика, френски гарнизон.

По заповед на руския фелдмаршал австрийските войски от десния бряг на реката настъпиха към Тортоната, при което Багратион и Карачай трябваше да обходят града и да го откъснат от Александрия. Маневрата беше излишна и сама по себе си представляваше така да се каже „бой със сянката“. За това пък слабият отряд на Розенберг трябваше да завземе Валенца, т.е. да влезе в съприкосновение с армията на Моро. Недостоверността на сведенията за противника не бе открита веднага и се създадоха условия за военна несполука, задълбочена поради вмешателството на великия княз Константин.

На 28 април маркиз Шателер се приближи с предните австрийски части към Тортоната. Войниците разбиха с помощта на местни жители градските врати и обсадиха крепостта. На другия ден в Тортоната влезе Суворов. През това време руският авангард, под командуването на генерал Чубаров, излезе на левия бряг на река По и започна да се готви за преминаване на седем версти по-надолу от Валенца, против пясъчното островче Мугароне, отделено от неприятелския бряг само от тесен и плитък ръкав. Суворов, който все още бе убеден, че французите са отстъпили към Апенините, нареждаше на Чубаров след заемаването на Валенца да върви по-нататък, към Александрия.

Под носа на Моро полковият командир на донци Семерников се прехвърли с казаците и тридесет души егери с плуване на островчето, премина по-нататък ръкава по брод и зае селото Басиняно, а след него се прехвърлиха и останалите. Веднага започнаха да се приближават французите. След кратка престрелка Чубаров върна своя отряд отново в Мугароне. В това време при руския авангард дойде великият княз Константин с генерал Милорадович и трима адютанти. Той бавно мина по ниския и блатист ляв бряг на По до самата Валенца и се убеди, че по десния стръмен бряг стоят неприятелски патрули, които откриваха по конниците огън.

Едва сега, на 29 април, Суворов можа да се ориентира в създадената обстановка. Той мигновено промени решението, заповяда на Розенберг да напусне преправата при Басиняно и да се придвижи покрай реката по на изток, да я форсира при Камбио и да се

присъедини към главните сили пред Тортона. Но фелдмаршалът напразно чакаше пристигането на Розенберг.

Като не намери при Камбио удобна преправа, Розенберг се върна към Басиняно, където Чубаров бе успял вече да построи голям сал, който поемаше цяла рота. Суворов нетърпеливо пращаше една заповед след друга: „Ваше високопревъзходителство. Андрей Григорич! Съдбата на Валенца ще предоставим на бъдещето. Присъединете към себе си генерал Чубаров, което, допускам, вие сте направили вече, тъй като сте видели, че там няма нужда от него. Достатъчно е стоял на предишния пункт, засега всички се прехвърлят тук, нека остави казашки патрул за свързка. Вие по всякакъв възможен начин бързайте ден и нощ да прехвърлите руските дивизии през река По за съединяване на страната на Тортона, като съберете от всички околни места най-голямо количество съдове.“

Но Розенберг продължаваше да се колебае. Той току-що бе получил сведения, че уж при Валенца са останали не повече от хиляда французи. Действително Моро, като видя откритите двудневни опити на Чубаров да премине По при Басиняно, сметна това за отвличаща маневра, остави силен заслон, а голяма част от дивизията на Грьоние придвижи към Александрия, където вече се бе разположил с втората дивизия Виктор. Сутринта на 1 май целият авангард на Чубаров се бе събрал на островчето Мугароне. Оставаше да преминат ръкава, но Розенберг се бавеше.

— Няма защо да протакаме, ваше превъзходителство нетърпеливо се обърна към него великият княз, — заповядайте на хората да вървят напред.

— Ние сме още твърде слаби... — отговори Розенберг. — Да не изчакаме ли подкрепленията...

— Аз виждам, ваше превъзходителство — подигравателно забеляза Константин, — че сте свикнали да служите в Крим. Там беше по-спокойно и очите на неприятеля не сте виждали.

Оскърбеният стар войник не намери у себе си сили да запази преди всичко интересите на делото.

— Аз ще докажа, че не съм страхливец! — с тези думи Розенберг извади шпагата, извика на долните чиновци: „След мен!“ — и пръв нагази във водата.

Трите руски батальона и казашкият полк настъпиха към Валенца, унищожиха френските стрелци от околните височини и заеха селото Печетто. Две гренадирски роты, водени от Константин Павлович, сполучливо атакуваха неприятеля и накараха неговата артилерия да замлъкне. Но този успех на слабия отряд бе само пролог към кръвопролитен неуспех.

По пътя за Александрия Грьоние научи за действията на русите и побърза да се върне обратно. Скоро при Валенца пристигна и Моро, като изпрати на Виктор заповед незабавно да дойде също там. По такъв начин цялата френска армия заплашваше две и половина хиляди руски войници! Те изоставиха височините и селото Печетто и мъжествено продължиха боя на плоската равнина, като очакваха подкрепленията, които все не идваха. И великият княз сам препусна за помощ.

Пристигна Милорадович с един батальон, след него още няколко стотици пехота. Неприятелят бе спрял. В разгара на жестокия ръкопашен бой от височините се показаха свежи неприятелски колони: пристигна дивизията на Виктор. Тогава, по думите на Суворов, „мъжественият генерал-майор Милорадович, отличил се вече при Лекко, като видя откъде идва опасността, грабна знамето и атакува с щикове, разби и унищожил изпречилата се пехота и конница и като сечеше сам, счупи сабята си; два коня под него бяха ранени“.

Но шепата руси, измъчени от осемчасовото сражение, бяха принудени да отстъпят. В пълен ред войниците се оттеглиха и заеха позицията при Басиняно, където се задържаха до мрак, като отбиваха атаките на Грьоние и Виктор. Положението им ставаше критично; освен това жителите на Басиняно, които бяха посрещнали русите приятелски, сега стреляха по тях в гръб, а останалите на сала италианци отрязаха въжетата и го пуснаха надолу по течението. Наложиха се да се прехвърлят на островчето Мугароне и там да чакат утрото. На преправата цареше суматоха; едва не загина и Константин, когато неговият кон се изплаши и неочаквано влезе в реката. Обстрелваните цяла нощ от неприятеля руси не позволиха на генерал Гардан да форсира ръкава. Ако бяха засилили огъня, французите можеха да унищожат целия авангард. Към сутринта обаче салът бе върнат и войските почнаха да се прехвърлят на левия бряг на река По.

Като слушаше далечната канонада при Валенца и се боеше от пълно унищожение на отряда на Розенберг, Суворов се измъчваше в своето положение на „зрител с вързани ръце“. Едва през нощта той узна за изхода от нещастния бой. Русите бяха загубили в ранени и пленени седемдесет офицери, един генерал и хиляда и двеста по-долни чиновци; французите бяха загубили към шестотин души, сред които и генерал Кенел. Подпоручик Риков от егерския полк на Чубаров избяга от плен на френски кон; казаци го спасиха от преследването. По заповед на Суворов конят бе издирен и върнат на французите.

Това беше първият голям неуспех на съюзниците, при това постигнал руски отряд. Ядосаният фелдмаршал отново заповяда на Розенберг бързо да настъпи към Тортоната: „Без да се губи нито минута — да се изпълни незабавно или под военен съд.“ На Павел I написа донесение, в което посочваше прибързаността на великия княз, който бе нарушил дисциплината. Но размисли и се посъветва дали да изпрати писмото, а като го изпрати, заповяда на друг куриер да го върне, тъй като реши, че сам ще поговори с Константин.

Тъй като се чувствуваше виновен, великият княз не дойде веднага след поканата на фелдмаршала, но той го посрещна с ниски поклони и всякакъв израз на внимание и се затвори отделно с него. След половин час великият княз излезе разстроен; лицето му бе червено от сълзи. Суворов го изпрати с предишните ниски поклони, но в приемната, където чакаше свитата на великия княз, наруга всички като момчета, обеща да ги окове във вериги и да ги изпрати с куриер в Петербург.

От този момент нататък Константин Павлович стана сякаш друг. Изпратен при Суворов като доброволец да изучава, военното дело, той стана по-тих от водата, по-нисък от тревата и молеше само за позволение да присъствува на занятията на фелдмаршала с неговия щаб. Суворов се съгласи, но с условие да не си пречат един на друг и даже да не се виждат. Константин строго изпълняваше условията: влизаше тихо, без да се покланя, и седаше в ъгъла. Великият пълководец също се правеше, че не го забелязва, и само веднъж, като напомни Басиняно, каза, без да го назовава по име:

— Младо — зелено! Човек не бива да се бърка в чужда работа!

На 4 май княз Багратион зае малкото градче Нови, гдето намери голям артилерийски склад. На следния ден към съюзните войски,

които както преди бяха съсредоточени от дясната страна на река По и затваряха пътя на Моро за отстъпление към Генуа, а на Макдоналд — край полите на Апенините към Александрия, се присъедини генерал Кейм, който превзе на 28 април крепостта Пицигетоне на река Ада.

В същото време, поради промяна на своите предишни планове, Суворов даде заповед на армията отново да се върне на левия бряг на реката.

Сложната обстановка в Северна Италия изискваше мигновено преориентиране в зависимост от обстановката. Закостенялата кабинетна догма, която е винаги вредна, в случая бе двойно пагубна. Противникът се отличаваше с изключителна инициатива, енергия, липса на шаблон в действията, а освен това прекрасна маневреност и способност да изчезне, да се прикрие за внезапен удар. Най-сетне близостта на републиканска Франция, която непосредствено граничи с Пиемонт, криеше в себе си опасността от всякакви изненади, докато Торино оставаше в негови ръце.

Може да се каже, че само суворовската метода, близка със своето новаторство до тактиката на френските революционни войски, позволяваше на съюзниците да решават блестящо най-трудни задачи. Даже вързан за ръцете и краката от виенските „унтеркунфти“ и „нихтбецимтзагери“^[1], руският фелдмаршал доказва на дело правилността на своята наука да се побеждава. Налагаше се да се държи сметка и за това, че североиталианският боен театър е само част от огромния фронт, който разсичаше Европа от Амстердам, столица на Батавската република, до Неапол, главния град на Партенопейската република. Промените в близките бойни театри веднага повличаха след себе си и промени в положението на съседите.

Една от причините за новото решение на Суворов бяха събитията в Швейцария. На 2 май френският генерал Лекурб бе атакувал внезапно австрийския корпус на принц Роган и като го бе отблъснал, му бе нанесъл големи загуби. Без да знае подробности за несполуката, руският фелдмаршал почна да се опасява за десния фланг и тила на Италианската армия, която се прикриваше от Роган. Тревожеха го слуховете и за намерението на големи неприятелски сили да нахлуят от Рейн през Швейцария в Северна Италия. По такъв начин сега вече възникваше необходимостта да се попречи на съединяването на Моро не със заседналата на юг армия на Макдоналд, а с войските, които се очакваха от Швейцария.

Като подкрепи Роган с част от корпуса на Хохенцолерн, Суворов реши да се придвижи за съединяване със своя десен фланг, а в същото време да заплашва столицата на Пиемонт и да примамва Моро от неговата силна позиция.

Тъй като си въобрази, че съюзната армия се насочва към Средна Италия, против Макдоналд, Моро в действителност напусна своята позиция и даде заповед да се върви към Тортона. Той очакваше да срещне там само наблюдателен отряд и сутринта на 5 май прехвърли през река Бормида дивизията на Виктор. По този начин френският главнокомандуващ искаше да си отвори пътя за Генуа. Настаненият от другата страна на Бормида, срещу Александрия, авангард на Карачай почна да отстъпва, изтласкван от превъзхождащите го сили. В главния лагер на австрийците дойде бързо ординарец и вдигна тревога.

Мелас не намериха, руският фелдмаршал, при когото изпратиха за нареждания, се намираще далече и тогава генерал Лузинян реши да потегли срещу французите с дивизията на Фрьолих. В същото време, според диспозицията, откъм Нови минаваше отрядът на Багратион. Русите веднага се присъединиха към фланга на австрийците и съюзниците стройно се хвърлиха напред под удара на барабаните.

Когато забеляза движението на лявата неприятелска колона, Багратион я атакува със своя полк и казаците на Молчанов и Греков. Донци се хвърлиха смело срещу френските хусари, притиснаха част от пехотата към реката и почти изцяло я унищожиха. Към лявото крило на съюзниците пристигна бързо генерал Кейм. Моро разбра, че се е излъгал и че пред него са главните сили на Суворов. Французите се отдръпнаха и почнаха да преминават Бормида по единствения мост под огъня на артилерията. Отърваха се със загубването само на петстотин души, макар че имаше възможност да бъде смазана цялата републиканска армия.

Руският фелдмаршал узна твърде късно за сражението и пристигна, когато всичко бе свършено.

— Изпуснахте неприятеля! — каза той с досада.

В действителност австрийците не съумяха да организират даже преследването и допуснаха французите да разрушат след себе си моста през Бормида.

Суворов остана в лагера и вечеря с препечен лук, хляб и парче пушена риба. Сутринта той разпита своя стар съратник, донския

полковник Денисов, когото ласкаво наричаше Карпич, за подробностите на сражението и участието на русите в него. Фелдмаршалът се интересуваше специално добре ли е атакувал Багратион и хвърлял ли се е на щик.

Неочакваната вилазка на Моро зад Бормида не промени предишния план на пълководеца. Главната армия продължи да се прехвърля на левия бряг на По. Казашките разезди, разпръснати на запад и северозапад, съобщаваха, че неприятел няма вече върху обширно пространство от двете страни на тази река. През един и същи ден, 8 май 1799 година, Милорадович зае град Казале, разположен на По по-долу от Торино, а друг руски отряд — на генерал-лейтенант Я. И. Повало-Швейковски, влезе в напуснатата от французите Валенца. Моро отново се бе откъснал от съюзниците и се бе изтеглил.

Положението на неговата армия от ден на ден ставаше все по-лошо и талантливият републикански генерал бе решил да изостави изгодната позиция при Александрия и в две колони да си пробие път през планините към Генуа. Дивизията на Виктор, без артилерия и обози, тръгна на юг по планински пътища, като се промъкваше през партизански засади. Все повече италианци се обявяваха открито против френската армия. Още по-тежък се оказа пътят на дивизията на Грьоние, с която бе останал Моро. Тя се насочи по околен път, за да спаси обоза и артилерийския парк. Но пред нея въстаналите жители бяха завзели планинската крепост Чева. Суворов незабавно им изпрати в помощ малък австрийски отряд, който измина трудния поход по планински пътеки. Преди да стигне Чева, Моро с изненада разбра, че крепостта е заета от австрийски гарнизон и заповяда на всяка цена да я овладеят. В случая командирът на френската армия бе загрижен за спасението на остатъците от своите войски.

Промените на италианския боен театър имаха големи последици — войските на Край, приковани към Мантуа, на чието бързо падане не можеше да се разчита, все пак служеха като подкрепление на отряда на От, който прикриваше тила на съюзниците откъм Апенините. За да се предпази от опит за нападение на французите от север, Суворов нареди сега на целия корпус на граф Хохенцолерн да излезе от Милано и да се

съедини в Швейцария с Роган и Щраух. Съюзниците трябваше да решат най-главната задача в Северна Италия — да превземат Торино.

Ето какво пише по този повод Суворов:

„Нашето движение към Трино, Кресцентино, Кивасо и Торино, общото въстание на пиемонтците, а така също гладът, който ще се наложи да изпитат французите в напълно разорената страна, ще принудят Моро да напусне Пиемонт без съпротива. Не бива да се пренебрегват нито манифестите, нито ласкавото отношение към пиемонтците, за да се извлече от това най-голяма полза; «барбетите»^[2] в Пинеролската долина и ницарите^[3] в Тендското ждрело ще задържат неприятеля до нашето пристигане за пълното му унищожение... Поражението на Макдоналд и Монришар от Край, От и всички италиански въстаници ще предизвика падането на Мантуа, което ще попречи на Монришар и Макдоналд да се съединят с Моро; ние ще ги унищожим поединично... От която и страна да пристигне в Пиемонт тази помощ от Франция, през Савоя или Дофине, или Ница, тя по необходимост трябва да излезе на открито през Торино. Следователно трябва да придвижим нашите войски в околностите на тази столица.“

Съюзниците в две колони — отляво покрай река По, Мелас, по север Розенберг — трябваше да вървят към Торино. В обход на пиемонтската столица вървяха авангардните отряди на Багратион и Вукасович. Макар горещината да беше страшна, армията вървеше твърде бързо. Суворов често излизаше далече напред, слизаше от коня, лягаше някъде в лозята и наблюдаваше минаващите войски. След това излизаше на пътя и се присъединяваше към някой руски полк. Обкръжаваха го войниците, а той си спомняше миналите сражения или им говореше за предстоящите дела, а на прощаване се обръщаше ласкаво с думите:

— Вие сте богатири! Вие сте витязи! Вие сте руси! Неприятелят трепери от вас!

После Суворов изчакваше да го настигне „Ноевият ковчег“, старомоден екипаж, купен от него от казаците и запрегнат в местни коне. Като си отпочиваше в компанията на неизменния Фукс и дваматрима щабни офицери, старият фелдмаршал отново вземаше казашкото конче. Веднъж, в желанието си да изпревари попътна руска колона, той сви встрани и в миг прескочи широк ров, така че всички неволно извикаха.

Като виждаше, че Суворов се отбива твърде далече, казашкият полковник Денисов почна да се тревожи да не би фелдмаршалът с малкия си конвой да попадне в плен у френските предни постове. Когато до Торино оставаха няколко версти, Денисов посъветва племенника на Суворов Андрей Горчаков да предупреди главнокомандуващия. Той заяви, че не смее. Тогава самият Андриан Карпович препречи на Суворов пътя и заяви, че е опасно да върви по-нататък така. Фелдмаршалът отговори, че му е необходимо, да се види с маркиз Шателер. Денисов предложи да го намери и скоро се върна с генерал-квартирмайстора, който бе изпратен напред за преговори с неприятеля.

Шателер бе вече ходил при стените на Торино и бе предложил на командира на гарнизона да предаде града. Онзи бе отговорил, че ще се брани до последния човек. Суворов заповяда да обсадят града, да настанят батареите и през нощта на 15 срещу 16 май да започнат обстрелването, а към сутринта да атакуват, ако гарнизонът не се предаде. Някои австрийски генерали започнаха да обсъждат трудностите по превземането на Торино. Руският фелдмаршал се разсърди:

— Празна работа! Анибал превзе Торино за три дни, след като бе минал през Испания, прехвърлил се през Рона, разбил галите и след като бе преминал Алпите. Той ще бъде моят учител! Искам да бъда приемник на неговия гений.

Заедно с челните войски той влезе в предградието и се спря при фонтана, като се любуваше на южната италианска нощ със своеобразните очертания на дърветата. Застаналият до него Дерфелден почна да хвали италианската природа. Фелдмаршалът се съгласи, но прибави:

— Тукашната природа предразполага към наслади в своята очарователна градина. Вие, синове на севера, се дръжте тук, имайте смелост да преодолявате климата. Под всеки друг умерен небосклон въздържанието е добродетел. Тук то е — чудо!...

Близо до фонтана почнаха да падат френски ядра. Суворов не се канеше да си отива. Тогава силният като мечка Денисов подскочи, без да губи време, хвана фелдмаршала с две ръце през тялото и бегом го занесе на безопасно място. Изненаданият Суворов викаше, наричаше го „проклет“, вкопчи се в косите му, но не ги скубеше. Денисов го

пусна чак в рова и тъй като Суворов все искаше да отиде при фонтана, поведе го по-далеч от ядрата.

Руският главнокомандуващ се опита още веднъж да склони неприятеля към капитулация и възложи на своя племенник генерал-майор Андрей Горчаков да напише предложение до коменданта Фиорелла. Комендантът на Торино дръзко заяви: „Атакувайте ме, аз ще отговоря.“ Той се надяваше да задържи града обкръжен със здрав насип с бастиони, с каменна стена и превърнат в истинска крепост. Суворов заповяда да се готвят за атака — да изкопаят траншеи и да бомбардират града две денонощия. За щастие столицата на Пиемонт бе спасена от застрашилата я участ на Измаил от самите жители.

Още през нощта на 14 срещу 15 май генерал Вукасович се бе свързал с началника на националната гвардия на пиемонтци. Сутринта, по сигнал, даден от жителите на града, австрийците се хвърлиха към вратите, разположени срещу реката По, и ги намериха отворени, а подвижният мост спуснат. Съюзниците, начело с Край и Вукасович, нахлуха в града така неочаквано, че голям брой французи не успяха да се укрият в крепостта и сега бързаха да се подслонят в градските къщи. И напразно Фиорелла им изпрати на помощ колона от крепостта. Слабият отряд на Вукасович я отблъсна. В отличния арсенал съюзниците намериха триста осемдесет и две оръдия, петнадесет мортири и двадесет хиляди пушки.

В три часа след пладне в столицата на Пиемонт влезе Суворов с главните сили, посрещнат още по-възторжено отколкото в Милано. Вечерта градът беше празнично илюминиран. Главнокомандуващият се настани в долния етаж на една от къщите. Скоро при него доведоха парламентьор от Фиорелла. Ядосан поради измяната на жителите, комендантът заявяваше, че ще бомбардира града дотогава, докато съюзниците не го напуснат. Впрочем истинската цел на пратеничеството изглежда беше да разузнае в коя къща се е настанил руският фелдмаршал. И макар парламентьорът да беше воден от самата врата на крепостта до стаята на Суворов със завързани очи, той все пак успя в своето намерение. След като си отиде, върху Торино се изсипа град от бомби, картеч и нажежени ядра, като много от тях бяха насочени точно към дома на фелдмаршала. В неговия двор бяха убити няколко коня; бяха ранени ординарци и адютанти.

Денисов избърза да отиде при командувачия, въпреки късната доба.

— Какво има, Карпич? — запита го фелдмаршалът.

Той доложи, че французите от крепостта стрелят точно по тази къща.

— Остави ме, аз искам да спя — отговори фелдмаршалът и се обърна с лице към стената.

Денисов излезе, но скоро се чу гласът на Суворов, който викаше при себе си дежурния генерал. По това време бяха избухнали пожари на три места в града. Жителите на Торино изпаднаха в отчаяние. Командувачият продиктува на Горчаков писмо до генерал Фиорелла:

„Ако вие, въпреки всички обичаи, установени между просветените народи, заповядате да стрелят по града, то аз ви предупреждавам, генерале, че за това ще платят французите, взети в плен при влизането в Торино; тогава всички те, включително болните, ще бъдат поставени на площада пред крепостта и ще бъдат държани там дотогава, докато вие смятате да стреляте по невинните граждани. Оставям на вас, генерале, да прецените какво впечатление ще направи отмъщението ви на народите, на които французите обещаха помощ и братство, и какво ще помисли за това Европа.“

Заплахата на Суворов даде резултат: комендантът съобщи, че няма да обстрелва града, ако съюзниците се задължат да не посягат на крепостта откъм Торино. Руският пълководец се съгласи, макар обърнатата към града страна на крепостта да беше най-слаба.

В Торино фелдмаршалът получи сведения за успехите на съюзниците на различни места в Северна Италия. На 15 май генерал Повало-Швейковски и Секендорф превзеха Александрия, почти едновременно с това отрядът на Кленау овладя Ферара, а миланската крепост се предаде на Хохенцолерн. По случай новите победи на 17 май в Торино беше уредено тържествено празненство. Сутринта в къщата на Суворов бе отслужен благодарствен молебен, след което главнокомандувачият в пълна парадна униформа отиде в катедралата. У дома си даде обед, като покани най-знатните жители на града и съюзните генерали. Фелдмаршалът предложи тост за здравето на Кейм, който заедно с Вукасович бе превзел Торино.

Един от поканените на обедата виенски аристократи се обърна към Суворов:

— Знаете ли, че Кейм е син на обуцар и от прост войник е стигнал до генерал?

— Да! — отговори Суворов. — Липсва му сянката на голямо родословно дърво. Но аз бих сметнал за своя чест след победите на Кейм той да ми е поне братовчед...

— Трудно е да видиш в лицето на войника бъдещия пълководец — каза Дерфелден.

— Наистина! — веднага отговори фелдмаршалът. — Само на Пьотр Велики бе дадена тайната да подбира хората: забелязал войника Румянцев — и той става офицер, посланик, велможа. А после се отблагодари за това на Русия със своя син Задунайски. Аз мисля: фирмата на глупака е гордостта; на хората с посредствен ум — подлостта; на човека с истински достойнства — възвишеност на чувствата, прикрита със скромност!

— Ваше сиятелство! — намеси се хитрият Фукс. — Почитателят Ви граф Ростопчин ми писа: „Имате завидна участ. Вие служите при велик човек. Румянцев беше герой на своето време. Суворов е герой на всички времена.“

Фелдмаршалът се намръщи:

— Не, отговори му: „Суворов е ученик на Румянцев.“

Поднесоха твърде лоша кръгла баница, от която яде само Суворов.

— Знаете ли, господа — каза той, — че занаятът на ласкателя не е така лесен. Похвалата прилича на баницата: трябва да умееш да я изпечеш, да й сложиш от всичко колкото трябва, да не я пресолиш и да не я изгориш. Аз пък — добави фелдмаршалът, като се смееше — обичам своя готвач Мишка — той е лош ласкател!

Вечерта същия ден Суворов бе поканен в театъра, където му устройха тържествено посрещане. При влизането на командувачия в определената му ложа се раздадоха ръкопляскания, завесата се вдигна и на сцената се показа храмът на славата, в който бяха поставили бюста на Суворов. Старият воин се просълзи и взе да се покланя на публиката. Когато се връщаше у дома през илюминираните улици, сред светлините блестяха буквите на неговото име.

По това време сардинският крал Карл Емануил, който с радост следеше успехите на руския фелдмаршал, изпрати при него бившия губернатор на Торино граф Сент Андре. Суворов, с неговите ярко

изразени монархически симпатии, започна, както казва един от историците, „грижливо да настанява на престола пиемонтския крал“. Главнокомандувачият състави със Сент Андре планове за реставриране на предишните власти и възстановяване на старите длъжности, титли, ордени. Особени надежди възлагаше той на организирането на кралската армия и даже не разпусна след превземането на Торино републиканската национална гвардия: повечето гвардейци не съчувстваха на французите. „От работа едва се държа на крака — съобщава Суворов от Торино на посланика във Виена Разумовски. — А ако едва отпусна напрегнатите струни, арфата ще стане балалайка.“

Със своите реставрационни намерения обаче руският фелдмаршал се прояви като наивен политик. Император Франц гледаше на освободените от французите земи направо като на нови свои придобивки. „Пълната справедливост изисква — обясняваше той в предписанието — да бъдат обезщетени с изтръгнатите от неприятеля чужди области значителните загуби в хора, които моята държава понесе в продължение на почти единадесетгодишна война...“ Зад надутите обещания на виенския двор да възстанови троновете и да унищожи републиканската „хидра“ се криеше следователно обикновена корист.

За пръв път пред руския пълководец така ясно се проявяваха завоевателните цели на Австрия. Не стигаше, че на Суворов забраняваха да възстанови кралската армия, не стигаше, че всички административни дела се предаваха на Мелас — Виена връзваше ръцете и краката на Суворов с предписания, като изискваше от него да се ограничи с постигнатото и главните сили да насочи към обсадата на крепостите.

„Длъжен съм отново да ви възложа — напомняше Франц, — че като оставите всички други намерения, вие трябва да положите изключителни грижи за завладяването на Мантуа... да заемете позиция, удобна за запазване на нашите завоевания...“

— Мантуа е още от началото моята главна цел. Но нейната стойност не струва загубата на най-благоприятното време за кампанията... Недоизсечената гора отново ще израсне — оплакваше се Суворов в писмо до Разумовски. — О, боже! Колко полезна би била Пиемонтската армия...

Той посочваше, че французите са постъпили по същия начин, като са въоръжили местните жители, и че това е било първото правило „в бързите им завоевания“.

Чуждестранни историци са упреждали руския фелдмаршал, че е действувал нерешително след превземането на Милано, но той на всяка крачка беше ограничаван от вмешателството на Хофкригсрата. Недоволен от самостоятелността на Суворов, Тугут го бе обкръжил със свои хора, които доносничеха за всичко, което се вършеше в съюзната армия. Той не можеше да има никакво доверие в австрийците, тъй като в лицето на всекиго виждаше поставено лице на първия министър. Всеки, който вземаше страната на руския фелдмаршал, веднага губеше разположението на Тугут и биваше отзоваван от италианския боен театър. Така стана с генерал-квартирмайстора Шателер, който бе харесал на главнокомандувания и се бе сближил с него.

Руската армия в Италия жестоко страдаше от недостиг на продукти, грижите за които бяха поели също така австрийците. Войниците по няколко дни наред не получаваха нищо, а и да ги снабдяваха, то беше с най-лошо качество. Хлябът беше от едро царевично брашно и безвкусен като трева; често изпращаха магарешко месо; раздаваната на войниците водка се оказваше разредена с вода...

Армията почти гладуваше, а край нея се простираше цветуща област, богата с домашни животни и птици, различни плодове и зеленчуци. Не е чудно, че се случваше войниците да използват едно-друго от жителите. Верен на своите нравствени принципи, освен това дошъл в страна, която по неговото дълбоко убеждение трябваше да освободи от френско потисничество, Суворов пресече злоупотребите с решителни мерки. Но той разбираше, че коренът на злото не е в разпуснатостта на руския войник, а в лошото му осигуряване, измъчваше се за своите богатири и нищо не можеше да направи.

При един преход веднъж група войници се бяха разположили на брега на реката. Хапваха това, което имаха, и пийваха вода, като я сърбаха направо от реката с лъжици. Настигна ги Суворов.

— Какво правите тук, момчета?

— Италианска супа сърбаме!

Фелдмаршалът слезе от коня, приседна до тях, взе лъжица, сръбна вода и каза:

— Сега съм сит, съвсем сит!

Като се прощаваше с войниците, той каза, че французите са близо, че при тях има голямо количество различни продукти и че трябва само да се доберат до тях, а там работата няма да стигне до подправка на супата.

Грижите по политическата, административната и стопанската част не пречеха на разпорежданията на главнокомандувачия по военните работи. Докато провеждаха обсадата на торинската крепост, съюзниците изпратиха на запад отряди за наблюдение на планинските проходи през Алпите. За успокоение на жителите навсякъде бяха разпространявани съставените от Суворов възвания към народа.

Като очисти Пиемонт от французите, фелдмаршалът обърна своите мисли към остатъците от армията на Моро, намерили спасение в Апенините. Към обсадената от неприятеля крепост Чева настъпи Вукасович, подкрепен от отряда на Фрьолих. При приближаването на австрийците французите снеха обсадата, като захвърлиха четиринадесет оръдия и две мортири. Ключовата позиция по пътя за Генуа остана в ръцете на съюзниците и Моро трябваше да търси нови пътища за спасение. Три денонощия непрекъснато половината от войските му прокарваха планински път в обход на Чева. Макар и много трудно, французите успяха да прекарат артилерията и на 26 май минаха най-сетне Апенините и се спуснаха в Генуезката ривиера.

Убеден, че Моро се намира в трудно положение, Суворов незабавно реши да преследва противника си до самия морски бряг и да не му даде възможност да се засили. Предполагаше се, че Вукасович ще отреже Моро от Франция, като излезе на брега северозападно от Генуа. На войските на Повало-Швейковски и Секендорф бе наредено да вървят на юг през планинските долини. Наближаваше краят на май, а в Северна Италия французите се държаха само в крепостите на Мантуа и Кони, и в цитаделите на Тортона, Александрия и Торино.

Русия възторжено следеше победите на Суворов. „Честните и верни синове на отечеството единогласно възпяват вашите победи — писа му Ростопчин, — а вашите противници и раболепните твари ровят земята и се боят от блясъка на вашата слава.“ Павел I заповяда да му се съобщи колко готови кръстове „Света Ана“ има, за да изпрати на Суворов веднага петстотин — „в негово разпореждане“. „Победата ви предшества навсякъде и славата изгражда от самата Италия

паметник на вашите вечни подвизи“ — писа в следващия си рескрипт руският император.

Поставен при най-неизгодни условия, принуден от исканията на Хофкригсрата да разпръсне голяма част от силите, Суворов обаче държеше през цялото време оперативна армия, готова за удар.

[1] „Хора, които си гледат спокойствието“ и „не могат нищо точно да кажат“ (нем.) — б.пр. ↑

[2] Барбети — планинци; ↑

[3] Ницари — жители от областта Ница. ↑

Успехите на Суворов бяха облекчили действията на австрийците в Швейцария. При огромно превъзходство в силите ерцхерцог Карл дълго се бе бавил, като се бе оправдавал с влажното време и липсата на разпореждания от Хофкригсрата. След това неговата армия бе внимателно настъпила навътре в страната и бе обхванала от двете страни Боденското езеро. Окуражен от нерешителността на австрийците, генерал Масена ги бе нападнал сам на 14 май, тъй като бързаше да попречи на съединяването между групировките на ерцхерцога и Готце. Водени от младите генерали — бъдещите знаменитости Ней, Удино, Султ, — френските войски се нахвърлили върху предните части на ерцхерцога и бяха заловили две хиляди пленници.

Везните на успеха дълго се колебаеха, но все пак Карл успя да се съедини с Готце. Масена бавно отстъпваше, австрийците също така бавно навлизаха в Швейцария и на 24 май при Цюрих се състоя ново решително сражение. Ерцхерцогът влезе в Цюрих и изпадна в предишното бездействие.

С навлизането на австрийците в Швейцария, под командуването на Суворов мина Тиролската армия на генерал Белгард. Едновременно с движението на главните сили на юг към Апенините, фелдмаршалът смяташе да завземе на север важните планински проходи на Алпите — Сен Готар, Симплон и Сен Бернар. Белгард получи заповед да подкрепи с част от своите войски генерал Гадик за готвещата се атака на Сен Готар.

На 18 май проходът беше вече в ръцете на съюзниците. Против навика си австрийските войски нападаха французите с хладно оръжие и ги накараха бързо да отстъпят, като им нанесоха особено тежки загуби в тесното дефиле Дяволския мост. Суворов изказа своето голямо задоволство на Гадик и се обърна към цялата армия с призива — във „всички атаки да постъпват точно така, а именно: без да се занимават дълго с престрелки, с щик в ръка да се нахвърлят върху

врага и с конницата да се врязват в редиците му“. Но неговата похвала за Гадик се оказа преждевременна.

Дейният, предприемчив и решителен френски генерал Лекурб изтласка австрийците към Дяволския мост и се хвърли начело на своите гренадири в решаваща атака. От дефилето се измъкна само един батальон на съюзниците, като успя да вдигне във въздуха след себе си тесния мост. Когато получи известие за тази несполука, Гадик съвсем загуби самообладание. При това в неговия тил се появи силна френска дивизия.

Спасението дойде съвсем неочаквано. Внезапно французите почнаха да отстъпват: те сами се бояха да не бъдат отрязани след действията на армията на Карл. Суворов подтикваше по всякакъв начин Гадик да преследва неприятеля, молеше ерцхерцога да придвижи левия фланг на своята армия за съединяване с Гадик, но нито едно негово пожелание не бе изпълнено.

Бездействието на австрийците се дължеше на политически съображения. Ерцхерцог Карл многократно заявяваше, че не може да настъпва, докато не пристигнат в Швейцария и на Рейн руските корпуси на Римски-Корсаков и Ребиндер. С нетърпение ги очакваше и виенският двор. „Секретното безумие“ (според думите на Козма Прутков) на Хофкригсрата се състоеше в това, че искаше с чужда сила да разоръжи баварската войска и завладее самата Бавария. Руският император едва не се хвана на тази уловка. Павел I бе възмутен от конфискуването в Бавария на именията на Малтийския орден и само бързината, с която баварският курфюрст обеща да поправи своята грешка, спря императора.

Имаше и други причини, поради които Тугут предлагаше на Павел да съсредоточи всички пристигащи от Русия войски в Швейцария. Първоначално корпусът на Ребиндер (преди това на Герман) бе определен за помощ на неаполитанския крал Фердинанд. Но успоредно с успехите на Суворов растеше и алчността на виенския двор. Окупираната почти изключително от австрийците Италия можеше по този начин да остане в пълно разпореждане на Франц и Хофкригсрата. Под влияние на променящите се обстоятелства Тугут няколко пъти прави нови предложения относно руските спомагателни войски, докато най-сетне Павел не загуби търпение и окончателно нареди Римски-Корсаков да тръгне за Швейцария, а Ребиндер — за

Северна Италия. От този момент отношенията между двата двора станаха видимо по-хладни.

Павел I бе започнал войната с републиканска Франция единствено в името на една абстрактна идея, увлечен по своите реакционни проекти. Австрия на Франц и Тугут се биеше за нови териториални придобивки. Като се знаеше избухливият и невъздържан характер на руския император, не беше трудно още тогава да се предвиди неизбежното разпадане на коалицията. Павел I възложи на Суворов да влезе в пряка връзка с неаполитанския крал Фердинанд. По това време в Южна Италия се водеше кръвопролитна война. Упълномощеният от Фердинанд кардинал Руфо бе пристигнал от остров Сицилия, възглавил тълпи въстаници, и бе започнал да завзема една област след друга.

Неизбежното поражение на французите и техните привърженици в Южна Италия бе вече последица от откритата грабителска политика на Директорията. Изпратеният от нея комисар бе обявил, че не само кралското имущество, собствеността на манастирите, Малтийския орден, на езуитите, на банките, но даже и старините в Помпей и Херкулан принадлежат на Франция. Контрибуцията бе увеличена чрез нови данъци и налози, вземани от населението. Предишните злоупотреби на кралското правителство на Фердинанд скоро бяха забравени при новите бедствия и несправедливости.

Командирът на френските войски в Южна Италия, тридесет и четири годишният Жак-Стефан Макдоналд, бъдещият Тарентски херцог и пер на Франция, получил маршалския жезъл от ръцете на Наполеон за блестящата атака в битката при Ваграм през 1809 година, имаше решителен характер, беше безкористен и жадуваше за слава. Да премине в Северна Италия и да се съедини с Моро стана негова главна цел.

След тежък път, при непрекъснати сблъсквания с въстаниците, Макдоналд, който бе подсилил своята армия чрез присъединяването на гарнизоните, стигна на 14 май 1799 година при Флоренция. Той не можеше да проведе своята тридесет и шест хилядна армия по тесния крайбрежен път, почти пътека, направо до Генуа. Френските пълководци изработиха план за съединяване северно от Апенинските планини, близо до Тортоната. Макдоналд трябваше да започне дълъг обиколен поход през Пиаченца на 20 май, а Моро — едва на 6 юни.

Над съюзната армия надвисна сериозна заплаха. Макар Суворов да имаше почти два пъти повече сили от французите, две трети от неговата армия оставаха по волята на Хофкригсрата разпръснати по цялото протежение на Северна Италия.

Ние оставихме руския пълководец, когато той беше в Торино и възнамеряваше да изгони Моро от Генуезката ривиера. Едновременно с това Суворов се бе погрижил за осигуряването на тила — бе заповядал да приведат в отбранително положение и да снабдят със запаси крепостите Пицигетоне, Павиа, Валенца, най-сетне цитаделата на Пиаченца. Сякаш предугадил бъдещите събития, той бе заповядал в Пиаченца да издигнат допълнителни укрепления и да съберат тримесечен продоволствен запас за двадесет хиляди души.

Самият фелдмаршал с главната армия стоеше в Торино и изчакваше да бъдат разкрити по-ясно намеренията на противника. Накъдето и да намислеше да се обърне сега неприятелят — към Торино или Александрия, — Суворов можеше в два-три прехода да събере на необходимото място около тридесетхилядна войска. Той твърде бързо се убеди, че настъпателните действия на французите няма да бъдат насочени към Пиемонт.

В шест часа след полунощ на 30 май Суворов излезе от Торино и като остави зад себе си за две и половина денонощия деветдесет версти, стигна на 1 юни през деня в Александрия.

Сред многобройните негови разпореждания преди заминаването от Торино Багратион получи предписание относно обучаването на австрийските войски: „К(няз) Пьотр Иванович! Войските на граф Белгард ще дойдат от Тирол при Александрия необучени, неподготвени да действуват с щик и сабя. Ваше сиятелство, когато пристигнете в Асти, срещнете се с мен и заминете незабавно в Александрия, за да откриете тайнството за унищожаване на неприятеля с хладно оръжие на Белгардовите войски и да ги подготвите внимателно за тази победоносна атака. За обучаването на всички части са достатъчни две-три упражнения и ако има време, те ще могат вече сами да се обучават, а от отстъпление ги отучете.“

През това време тридесет и шест хилядната армия на Макдоналд се спусна от планината и на 1 юни излезе в равнините на Северна Италия — надясно се намираха дивизиите на Монришар и Руск, в центъра — на Оливие и Ватрен, и наляво — полските легионери на

Домбровски. В десет сутринта Оливие атакува при Модена отряда на Хохенцолерн, който прикриваше обсадната армия на Край, залови към хиляда и шестстотин пленници и го отхвърли отгатык река По.

Този удар смути австрийските генерали: струваше им се, че французите получават възможност да разбият по части разпръснатата армия на съюзниците и да си върнат обратно всички завоевания в Северна Италия. Според Суворов, настъплението на французите му предлагаше нови лаври. Боят при Модена окончателно изясни обстановката. „Французите се роят почти от всички страни като пчели по посока на Мантуа...“ — писа той на 2 юни на Розенберг, като го подтикваше да се присъедини и той към главните сили. Руският фелдмаршал решил, като прикрие своя десен фланг от възможно нападение на Моро, бързо да пресрещне по-опасния враг — Макдоналд, да го разбие преди идването на Моро, а след това вече да атакува другата френска армия.

Всички разпореждания на Суворов бяха пропити с енергия, целеустременост и безгранична вяра в победата. За Торино, за генерал Кейм лети писмо: „Любезни генерале! Отивам към Пиаченца да разбия Макдоналд. Побързайте с обсадните работи против торинската крепост, за да не изпея аз преди вас: Те Деум^[1].“ На войските се дава заповед, близка по дух на „Науката да се побеждава“:

„1. Неприятелят да се напада с хладно оръжие, щикове, саби и пики. Артилерията стреля по неприятеля по своя преценка, поради което тя не се разпределя по линии. Кавалерията и казаците да се стараят да се вмъкнат във фланговете на неприятеля.

2. В атаката да няма задържане. Когато неприятелят е прободен, посечен, веднага да се преследва и да не му се дава време нито да се събира, нито да се строява. Ако започне да се предава, да бъде щаден; само да се заповядва да хвърля оръжието... Неприятелят да се преследва ден и нощ дотогава, докато бъде унищожен.

3. Казаните и другият лек обоз да не бъде на голямо разстояние при приближаването към неприятеля, та след разбиването му да може да се вари каша, а впрочем победителите трябва да бъдат задоволени с взетия в раниците хляб и в манерките водка. Кавалерията трябва да се грижи сама за фуража.“

Още преди да влязат в боя, войниците са назовани „победители“ — в това е целият Суворов! Забележителна е неговата грижа за

армията. Не напразно Разумовски пише от Виена на Павел I: „Всички войници на света завиждат на подчинените на Суворов.“

На 4 юни двадесет и шест хилядната съюзна армия пристъпва към изпълнение на безпримерния в историята форсиран поход, завършил с тридневното сражение на бреговете на Тидоне и Требиа.

В две колони — лявата австрийци под командването на Мелас, дясната руси, начело с Розенберг — войските вървяха, без да спират цяла нощ, при което преодоляха две рекички: Бормида и Скривиа. Непривикналите на подобни преходи австрийски генерали и офицери роптаеха, но когато руската колона започна да изпреварва австрийците при селището Каstellнуово ди Скривиа, те сами се увлякоха в похода. Суворов разбираше необходимостта от внезапна поява пред Макдоналд и незабавно нахвърляне върху него с всички сили и поради това остави армията да отдъхне само три часа. Заедно с придвижването на войските по посока на Пиаченца фелдмаршалът започна да получава тревожни известия за завързалото се там сражение.

В течение на целия 5 юни шестхилядният отряд на От бе оказвал упорита съпротива на френската дивизия на Виктор, но обкръжен откъм дясното крило от легионерите на Домбровски, бе принуден да се оттегли с големи загуби от Пиаченца към запад, към селището Сан Джуовани. Командуваният незабавно му изпрати на помощ трихиляден корпус начело с Мелас, чиито уморени войници, изминали за тридесет и шест часа осемдесет версти от Александрия до река Тидоне, в движение влязоха в боя. Но Макдоналд, възползуван от огромното превъзходство в силите, се готвеше да срази малочисления си враг.

Рано сутринта на 6 юни след Мелас потегли главната армия. Войниците вече не ходеха, а тичаха. Юнското италианско слънце се беше издигнало високо. От горещина хората губеха сили, падаха от изнемога. Колоната се разтегли. Суворов минаваше покрай нея и я ободряваше:

— Напред, напред! Като сняг на главата! Главата опашката не чака!

За да направи за войниците по-поносим трудния път, той заповяда да напишат с руски букви дванадесет френски думи: „Предайте се“, „Хвърлете оръжието“ и пр. Щом само уморените

почваха да изостават от първите, унтерофицерите четяха тези думи. Войниците ги догонваха, забравили умората, за да не се покажат пред Суворов „незнайковци“.

Когато стигнаха до селището Страделла, на осем версти от Сан Джиовани, войниците взеха да се разполагат на почивка, но молбите на От и Мелас за бърза помощ накараха Суворов отново да ги вдигне на път. Самият фелдмаршал остави авангарда на Константин Павлович, взе четири казашки полка и заедно с Багратион побърза към мястото на сражението.

Вече няколко часа От и Мелас водеха ожесточен бой. Макдоналд, уверен, че пред него е целият авангард на Суворов, се нахвърли на австрийците, като се стремеше да свърши с тях до пристигането на главните сили. Французите преминаха в брод съвсем намалялата през това горещо лято Требиа и после Тидоне. В осем часа сутринта на 6 юни бригадата на Салм и дивизията на Виктор атакуваха лявото крило на австрийците, дивизията на Рюск — центъра на тяхната позиция, а легионерите на Домбровски — дясното крило. Против деветхилядната групировка Макдоналд хвърли в боя всички налични сили — деветнадесет от тридесет и шестте хиляди войници, без да остави под ръка резерв. Той не очакваше никаква помощ за съюзниците.

Поляците обхванаха десния фланг на австрийците и завзеха тяхната осеморъдейна батарея. Надвисна опасност от обкръжаване на цялата групировка. В тази критична минута в тила се показа гъст облак прах: това беше фелдмаршалът с четири казашки полка.

Той препусна на хълма и с бърз поглед обхвана оттам полесражението. Казаците на Греков и Поздеев обходиха светкавично отдясно Домбровски и се хвърлиха върху изненаданата полска пехота; генерал-майор Горчаков налетя вляво върху французите с казаците на Молчанов и Семерников; драгуните на Левенер и Карачай атакуваха легионерите на Домбровски по фронта.

Войниците на Макдоналд виждаха за първи път руските донци. Объркването беше мигновено, но достатъчно, за да се получи в битката незабавен обрат.

Към четири след пладне на пътя се появи руският авангард. В изпълнение на заповедта на Суворов, Константин Павлович бе бързал колкото може. Разредените полкове се строяваха срещу неприятелските флангове. Главкомандуваният отдели два батальона

за подсилване на Горчаков, заповяда на генерал От да настъпи в центъра покрай главния път, а останалите сили изпрати на своето дясно крило против Домбровски.

Командуваният това крило Багратион полугласно помоли да побързат с настъплението: поради изоставането в ротите нямаше и по четиридесет човека. Суворов го извика с глава и се наведе към ухото му:

— А при Макдоналд няма и по двадесет... Атакувай с божия помощ.

Тридесет и шест часа след преминаването на рекичката Бормида богатирите се появиха на седемдесет версти от преправата и вместо почивка, дружно, с музика, барабани и руски песни се хвърлиха върху сините колони на французите. Суворов обикаляше целия фронт и непрекъснато повтаряше:

— Напред, напред! Муши! Сечи!

Той видя как под най-силен огън съюзните войски минават през многобройните ровове и канавки и почти безспирно вървят все по-нататък. Скоро зад тила им остана селото Сермет. Особено успешно действуваше дясното им крило против легионерите на Домбровски. Докато пехотата на Багратион натискаше върху тях по фронта, казаците на Греков и Поздеев многократно се хвърляха във фланг и тил и се промъкваха в каретата. Бяха вече разпръснати няколко полски батальона, а веднага след тях и френска полубригада. Очевидци заявяваха, че никога преди това казаците не били отблъсквали така блестящо пехота. Колко необходим беше сега резерв на Макдоналд!

Левият фланг на французите бе вече отстъпил зад реката Тидоне, но Виктор и Салм на десния още се вкопчваха упорито за всеки аршин земя. Когато възникна опасност от обкръжаване, Виктор започна да отстъпва. Но в този миг казаците и австрийските драгуни, отблъснали Домбровски отвъд Тидоне, се понесоха вляво, през главния път, и атакуваха дивизията на Виктор от фланга.

Измъчените от бързия преход през знойния ден и няколкото часа бой кавалеристи се спираха на всяка крачка поради канавките и оградите. Понякога цели ескадрони слизаха от конете и ги водеха за поводите или ги измъкваха от канавките. Френската пехота успя да се построи в каре при селото Боско, но не издържа удара на конницата. Виктор едва събра дивизията вече зад река Тидоне.

Армията на Макдоналд загуби в тази нещастна за себе си битка към хиляда убити и към хиляда и двеста пленени.

Вечерта, когато боят завършваше, почнаха да прииждат основните сили на съюзниците. Но войниците бяха толкова изтощени, че не можеше да става и дума за някакво преследване на неприятеля. Фелдмаршалът замина да нощува в Сан Джиовани, където в късните часове написа заповед до войските:

„До река Требиа остават миля и половина. Лесно ще се премине...

На половин миля от неприятеля или по-малко се строят. Бойният ред да се състои от много колони.

Ако въпреки очакването неприятелят ни пресрещне, веднага да се строят във верига, без объркване, но и без педантизъм и излишна точност.

Ако пък неприятелят се оттегли, веднага го преследват кавалерията и казаците, поддържани от пехотата, която тогава вече не може да върви във верига, но в колони, без да губи и най-малко време...

Кавалерията ще атакува в две линии в шахматен ред: интервал от ескадрон, за да може в случай че първата линия, докато сече, се разпръсне, втората — да препусне през интервалите.

Да не се употребява командата «стой», това не е учение, а сражение.

Атака «сечи», «пробождай», «ура», «барабани», «музика».

Суворов се постара да предвиди всички изненади. При селището Парпанезе сапъорите построиха мост през пълноводната река По уж за пристигането на подкрепления откъм Мантуа от Край. Тази мярка имаше друга цел: в случай на несполука можеше да се премине на левия бряг. „Генерал Напред“ предвиждаше, че в случай на поражение ще бъде вече късно да се отстъпва по десния бряг на По. Тогава преследваната в тил от Макдоналд съюзна армия би била посрещната от идващата от Генуезката ривиера армия на Моро и би се оказала между два огъня.

Като състави плана за атаката на 7 юни, Суворов отложи, поради страшната умора на войските, настъплението от седем за десет сутринта. Главния удар трябваше да нанесе десният фланг на съюзниците, който се състоеше от руски войски; също тук

фелдмаршалът заповяда на Мелас да изпрати дивизията на Фрьолих. На тесния фронт от три километра Суворов съсредоточи петнадесет хиляди войници, като възнамеряваше да изтласка армията на Макдоналд към северозапад, да я притисне към река По и да я унищожи. Мелас трябваше да проведе спомагателна атака на лявото крило на съюзниците. За да въодушеви австрийците, фелдмаршалът заповяда на 7 юни да използват за парола и лозунги думите „Терезия“ и „Колин“. Той си спомняше, че на същия този ден през 1757 година австрийците бяха победили Фридрих II при Колин.

Между това Макдоналд, който с изненада бе видял пред себе си главните сили на съюзниците, бе решил да изчака приближаването на дивизиите на Оливие и Монришар и да започне настъплението чак на 8 юни. Той твърдо се надяваше също така на Моро, който още на 6-ти трябваше да излезе при Тортона, а след това да се появи в тил на руско-австрийската армия. Протакането на Макдоналд беше безспорно негова грешка и се обяснява може би с недостатъчен опит. С това инициативата незабавно минаваше към Суворов, който не се канеше да изчаква.

Битката пламна на територията между реките Тидоне и Требиа, там, дето преди много години Анибал бе разбил римляните. Към два часа след пладне намиращият се в авангарда на Багратион фелдмаршал спря войниците, за да им даде възможност малко да се съвземат. Точно в два той разпрати заповед за започване на атаката и лично поведе авангарда вдясно. Руската пехота нанесе стремителен удар върху дивизията на Домбровски по фронта, а казаците на Греков и Поздеев отново обходиха поляците във фланг. Легионерите се сражаваха с особено ожесточение, тъй като знаеха, че пред тях е Суворов, но не издържаха щиковата атака, отстъпиха зад Требиа, изоставяйки две оръдия, знамето и шестстотин пленници.

Генерал Виктор, комуто раненият при Модена Макдоналд бе възложил командването на всички войски, побърза да помогне на Домбровски със своята дивизия и част от дивизията на Руск. Той даже възнамеряваше да откъсне авангарда на Багратион от другите войски, но пристигна дивизията на Повало-Швейковски. Сам шестдесетгодишният Розенберг поведе войниците на щик против неприятелската колона, която вече обхождаше руският авангард

отдясно, разпръсна французите по височините и се върна при Багратион.

Колоната на Фьорстер успешно атакува французите в центъра: казаците на Молчанов изтласкаха вражеската кавалерия, а австрийската пехота завзе селото Гриняно. През това време в района на Требиа пристигнаха двете нови френски дивизии — на Оливие и Монришар, — които очакваше Мақдоналд. Неговата армия сега ставаше един и половина пъти по-силна от съюзната, тъй като се увеличаваше с единадесет хиляди и шестстотин души. Със своята дивизия Монришар подсили центъра и боят се разгоря с нова сила.

Суворов се появяваше на различни места на сражението и ободряваше своите юнаци. Фукс, който се бе разположил в тила на безопасно възвишение, разсъждаваше за великия пълководец със стария Дерфелден:

— Гледайте! — възкликна той. — Достатъчно е неговото присъствие, за да се възстанови веднага редът!

Дерфелден се усмихна:

— За вас това е ново, а аз съм се нагледал през тези тридесет и пет години, откак служа с тоя непонятен чудак. Това е някакъв свещен талисман, който трябва само да се развежда и показва, за да се печелят победи! Няколко пъти през живота ми Суворов ме е мърмрил. Понякога неговата диспозиция ми е изглеждала безсмислена. Но последиците винаги са показвали обратното.

Левият фланг на французите беше вече напълно разбит от войските на Багратион и Повало-Швейковски. Отстъпилите части на Виктор и Руск едва се задържаха на другия бряг на Требиа. Но въпреки диспозицията, Мелас бе нарушил заповедта на Суворов и бе оставил при себе си резервната дивизия на Фрьолих, предназначена за нанасяне на окончателния удар. Австрийският генерал спечели на своя фланг тактическо превъзходство, залови седемстотин пленници, но едновременно с това разстрои целия план на Суворов и даже създаде заплахата за слабия център на съюзната армия. Мъжеството и твърдостта на богатирите заместиха числения недостиг. Това обаче струваше на русите много жертви.

След продължителния бой французите бяха най-сетне отхвърлени по целия фронт отвъд Требиа.

Фелдмаршалът отиде да ноцува в селска къщица. Той не направи никакви промени в диспозицията, отново заповяда на Мелас да изпрати дивизията на Фрьолих при средната колона и да прибави към нея десет ескадрона кавалерия. „Странно, с каква снизходителност се отнася Суворов към неподчинението на Мелас — забелязва А. Петрушевски, — като при това именно заради него може би предстоеше нов бой сутринта.“

Понеже беше по-силен от съюзниците, Макдоналд реши да започне на другия ден контранастъпление. Според неговите сметки всеки момент трябваше да се появи Моро, а освен това от Апенините се спускаше самостоятелната дивизия на генерал Лапоип (три хиляди и триста души), която излизаше във фланга на съюзниците. Макдоналд бе до такава степен сигурен в победата, че не намери за нужно да остави резерв.

„На 8 юни — пише Суворов — стана третата битка... по-кървава от предишните.“ Гъстите сини колони на французите започнаха да преминават рекичката на много места. Легионерите на Домбровски вече се движеха по височините, в обход на дясното крило на съюзниците. Фелдмаршалът веднага премести против тях авангарда на Багратион. За кой ли път руската пехота ги атакува с щикове, а казаците ги удариха от фланговете. Легионерите едва се спасиха зад Требиа и вече не участвуваха в сражението, разстроени от няколкото поражения наред.

Най-тежко отвсякъде беше при дивизията на Повало-Швейковски. Когато авангардът на Багратион се отдели надясно и нападна поляците, образува се междина от цяла верста до другите войски. От това майсторски се възползуваха Виктор и Руск, които стовариха върху дивизията на Повало-Швейковски флангови и фронтални атаки. Тук французите имаха тройно превъзходство и отблъснаха руските батальони до селцето Казалиджо, изходна линия преди битката на 7 юни. Гренадирският полк с името на Розенберг бе обкръжен: като обърнаха третата верига назад, русите се отбраняваха с огън отпред и откъм тила. Изтощени от неравния бой и горещината, те едва можеха да се държат. Авангардът на Багратион, който се върна в помощ на дивизията, бе изчерпал всичките си налични резерви. Пушките стреляха лошо, тъй като затворите и барутниците бяха замърсени от нагар. Командуващият десния фланг на съюзниците

Розенберг почна да мисли за отстъпление и поради това отиде при Суворов.

Фелдмаршалът, който бе прекарал целия ден на коня, се бе уморил, бе съблякъл китела и бе приседнал да си почине, облегнат с гръб на един огромен камък. Като изслуша Розенберг, той с непоколебима убеденост каза:

— Ваше превъзходителство! Андрей Григориевич!... Вдигнете този камък. — Розенберг мълчеше. — Не можете ли? А? Е, също така не могат да отстъпят русите! Вървете, за бога, вървете. Дръжте се здраво! Бийте! Преследвайте! Ние сме руси! Не сме „унтеркунфт“.

Розенберг замина. Но веднага долетя австрийски офицер, изпратен от Мелас, да разбере къде ще се отстъпва в случай на неуспех.

— В Пиаченца! — последва бърз отговор. — Кажете му с всички сили да атакува в колони средата! Бързо, направо да беше бил! — и като се обърна към приближилия се Багратион, запита: — Какво има, Пьотр? Как е?

— Лошо, ваше сиятелство. Останахме без сили. Последния резерв от моите гренадири хвърлих в боя. Пушките стрелят лошо. Неприятелят е силен...

Суворов го прекъсна:

— За бога, княз Пьотр, това не е хубаво!... Коня!

Той заповяда на полк казаци и батальон егери, току-що спрели на почивка, да тръгнат след него. Хората, които от умора едва си поемаха дъх, се оживиха. Фелдмаршалът заповяда барабаните да бият сбор и войниците дружно се хвърлиха напред.

През това време свежа колона французи премина Требиа и проби руския фронт. Суворов полетя към отстъпващите:

— Привличайте!... По-бързо ги подмамвайте!... Бегом!

Войниците се поободриха, безредната тълпа образува верига. Сега с отстъплението русите нанасяха точни удари на французите. Така се оттегляха войниците след своя фелдмаршал сто и петдесет крачки.

— Стой! — извика Суворов.

В този миг скрита руска батарея блисна в лицето на неприятеля ядра и картеч. Главнокомандуваният се възползува от удобния миг.

— Напред! — заповяда той. — Върви, върви! На щик! Ура!...

Уморените войници от авангарда на Багратион, войските на Повало-Швейковски и Розенберг все пак намериха в себе си сили и удариха така енергично, че французите ги взеха за свежи подкрепления. Дивизиите на Виктор и Руск почнаха да отстъпват. Лявото крило на неприятеля беше отхвърлено зад Требия и вече не мина в настъпление.

В резерв Макдоналд нямаше вече нищо, освен деморализираните легионери на Домбровски.

Но и руските войски нямаха сили да форсират Требия и да излязат на десния бряг. Мелас отново наруши заповедта на фелдмаршала и продължаваше да държи при себе си дивизията на Фрьолих. Австриецът съвсем не можеше да разбере, че левият фланг играе в битката действително второстепенна роля. Той изпрати надясно само кавалерията на Лихтенщайн.

През времето, докато десетте ескадрона австрийска кавалерия отиваха към десния фланг, огромни френски сили настъпиха в центъра, задържани от слабата колона на Иван Иванович Фьорстер. Русите посрещнаха дивизията на Монришар с хладно оръжие и в същото време на фланга се появи Лихтенщайн. Препусна до тук и Суворов. Атакуван по фронта и от фланга, Монришар започна отстъпление, което скоро се превърна в безредно бягство. Френският генерал едва събра своята дивизия на десния бряг на Требия.

Кавалеристите на Лихтенщайн се откъснаха от Монришар и подкрепиха пехотата на Мелас, изтласквана от колоната на Оливие. Австрийците настъпиха и се спускаха вече в самото русло на Требия, но силният картечен и пушечен огън ги принуди да се върнат.

Към шест часа вечерта съюзниците навсякъде излязоха на левия бряг на Требия. Суворов беше готов да възобнови атаката, но горещината и извънредната умора на войските го принудиха да отложи настъплението за другия ден. Самият 69-годишен пълководец все още намираше сили да ободрява, да командува, да взема нови решения, макар че почти три денонощия не бе слизал от седлото. Като прикриваше своята умора, той весело поздрави съюзните генерали „с третата победа“ и поръча да предадат „голямо благодаря“ на войниците и офицерите. Кръвопролитното сражение не беше излязло евтино на съюзниците. Но верен на своите принципи, Суворов

възнамеряваше да доунищожи армията на Макдоналд. Към пет часа след полунощ съюзните войски трябваше да се подготвят за атака.

— Утре ще дадем и четвърти урок на Макдоналд — каза фелдмаршалът, като освободи генералите.

На 9 юни, когато се зазори, предните постове забелязаха, че на десния бряг на Требиа няма французи. През нощта Макдоналд беше изтеглил армията, като бе оставил малък кавалерийски отряд, който трябваше да поддържа бивачните огньовете, та с това да заблуди съюзниците. Френската армия се групира на 10 юни в планината, при селището Борго Сан Донино. Макдоналд бе загубил общо взето около осемнадесет хиляди души. От две хиляди легионери на Домбровски бяха оцелели само триста.

На 10 юни фелдмаршалът даде на своите войски един ден почивка. Сега можеше да вземе мерки против колоните на Лапоип, който идваше надолу по течението на Требиа от селището Бобио, и да изпрати отряди за завземането му. Френският генерал, който бе научил за резултатите от битката при Требиа, се бе върнал назад, намерил селището вече заето от съюзниците, беше се опитал да атакува слабите руски части, но беше разбит. Несполучлив се оказа и опитът на Моро, който бавно напредваше към Александрия, тъй като смяташе, че Суворов е все още там. Най-напред той нападна корпуса на Белгард, постигна известен успех, но при приближаването на главните сили намери за благоразумно да се изтегли в Апенините. Сякаш за да бъде тържеството пълно, мощната крепост на Торино се предаде с трихилядния си гарнизон.

Даже противникът отдаде дължимото на действията на Суворов. За похода към Требиа Моро се изказа като за „връх на военното изкуство“. Няколко години по-късно в разговор с руския посланик при двора на Наполеон, Макдоналд ще забележи: „Макар император Наполеон да не си позволява да порицава кампанията на Суворов в Италия, той не обича да говори за нея. Аз бях твърде млад по време на сражението при Требиа. Тази несполука би могла да има пагубно влияние върху моята кариера, спаси ме само това, че мой победител беше Суворов.“

Павел I се отзова на новата победа с рескрипт: „Поздравявам Ви с вашите думи: «Слава богу, слава вам!»“ Хвостов съобщаваше на „чичото“, че „този успех има тук голям отзвук; в подобни случаи човек

не бива да се скъпи на куриери“. Всички представени от фелдмаршала получиха щедри награди; на него самия бе подарен портрет на императора, украсен с брилянти.

В Русия ликуваха, във Франция бяха ужасени; тези пък, които изглежда най-много трябваше да се възхищават от победите на Суворов — император Франц и Хофкригсратът, — се държеха удивително сдържано. Твърде далеч бяха отишли вече разногласията между руския пълководец и егоистичния австрийски двор. С ново предписание Франц забраняваше на Суворов всякакви настъпателни действия — към Рим, Неапол или през Валис и Савоя във Франция. Опеката ставаше оскърбителна. Това разбираха вече и мнозина австрийци.

Когато фелдмаршалът запита един от съюзните генерали защо след победата при Тревиа Анибал не е тръгнал направо за Рим, той отговори, че вероятно и в Картаген са имали Хофкригсрат.

[1] „Тебе, бога...“ (лат.) — Начало на християнска молитва. ↑

ОСЕМНАДЕСЕТА ГЛАВА НОВИ

*Младият Жубер е дошъл да се учи;
да му дадем урок...*

Суворов

Корпусът на Ребиндер в Пиаченца се готвеше за среща с любимия пълководец.

От вечерта всичко се почистваше, старите войници разказваха за Суворов и неговите победи. Рано сутринта, на равнината сред царевичните ниви и лозята, се строиха в каре три мушкетарски полка, егерският полк, три сборни гренадирски батальона и два казашки полка — десет хиляди най-храбри войници. Блестеше медта на гренадирките и копчетата на тъмозелените мундири с червени отворени яки, светеха позлатените офицерски знаци на гърдите, блестеше синята стомана на руските щикове.

Стените на Пиаченца бяха плътно покрити от тълпи граждани. Сред тях изпъкваша сините мундири на ранените французи, които бяха напуснали болницата, за да видят своя победител. Всички погледи бяха обърнати към пътя.

Сержантът Яков Старков от полка на Ребиндер не бе затворил очи цяла нощ от радостно вълнение. И ето го него, бащицата Александър Василиевич! Фелдмаршалът яздеше бързо, обкръжен от многобройна свита.

„Ако не беше родната майка — светата дисциплина, която задържаше бойците в редиците — мислеше Старков, — то цялата войска би се хвърлила да го посрещне.“ Суворов спря коня, огледа бързо войниците и високо каза:

— Здравейте, братя! Юнаци! Стари другари, здравейте!

В отговор войниците високо го поздравяваха — кой каквото можеше и каквото бе мило на душата му. Най-сетне гръмка „ура!“ заглуши всичко.

След това Суворов заповяда да започнат ученията, които продължиха не повече от час. След свършването им корпусът мина по взводно пред фелдмаршала. Австрийците от неговата свита се удивляваха на стройния фронт, юначния вид и сръчност на войниците, на техните весели лица.

Войските спряха. Суворов се приближи направо до полка на Ребиндер и батальоните се събраха в тесен кръг край него.

— Ще победим неприятеля! И за нас чест и слава — летяха думите му над войските. — Окомер! Бързина! Натиск! Неприятелят не ни очаква, мисли, че сме на сто версти, ако не и по-далеч, на двеста, триста и повече. Изведнъж ние върху него, като сняг на главата. Ще му се завие свят! Атакувай с каквото си дошъл, с каквото бог дал. Конница, започвай! Сечи, муши, преследвай, отрязвай, не изпускай! Пехота, нападай с щик! Братя, вие сте юнаци! Неприятелят трепери от вас! Вие сте руси!...

И вик на десет хиляди войници: „Води ни, бащице наш! Ще се стараем! Ура!“ — огласи околностите на Пиаченца.

Когато Суворов си отиде, командирите на полковете и батальоните заведоха при него старите му познати. С каква радост се въртяха привечер старците и какво ли не наговориха на войниците. Гренадирът Огън-Огнев разказваше:

— Щом влязохме в огромната стая — залата, и насреща ни нашият бащица: „Здравейте, стари другари! Руски витязи!“ — и се приближи към мен: „А, Михайло Михалич! Здравей, Миша!“ — и ме целуна. „Здрав ли си, Михайло Михалич? Помниш ли как ме спаси от смърт на Кинбурнския нос? Време ни е на нас с тебе да си починем. Като свършим тази война, ти ще дойдеш при мене, ще бъдеш на моята маса... О, как си оплешивял, Миша — с добра усмивка добави Александър Василиевич, — колко си остарял, Михайло!“ — и ми пъкна в ръката ето това...

После Огън-Огнев показваше на войниците завити в кърпичка четири жълтици, сам плачеше и се смееше, и продължаваше разказа:

— Бяхме около петдесет човека и почти всички нас Александър Василиевич ни помнеше по име! Кой бил с него в Крим, в Кубан, кой на Прут, при Римник, на Дунава и в Полша — с всички поговори и за всекиго намери любезна дума. Накрая благоволи да каже: „Прощавайте, братя, засега! Ще се видим! Поздравете от мен всички юнаци!“

Суворов ценеше и обичаше генерал-лейтенант Ребиндер, наричаше го просто Максим, но като се съобразяваше със старшинството, предаде корпуса му под началството на Розенберг, а неговия пък — на Дерфелден. Войските се разположиха на лагер при

Александрия и се занимаваха с маневри и учения. С настъпването на нощта на 28 юни фелдмаршалът заповяда да се извърши показно нападение на градските стени и френският гарнизон, който все още седеше в цитаделата, с удивление наблюдаваше действията на русите. Може би такава беше и целта на Суворов.

Точно месец остана дейният и пламенен пълководец на едно място, принуден да чака предаването на Александрийската цитадела и Мантуа. Неприятелската армия, прикрита от Апенините, беше в толкова разстроено състояние, че не можеше и да помисли за някакви настъпателни операции. В Средна и Южна Италия гонеха и преследваха французите навсякъде. Суворов получи писма от адмирал Ушаков и кардинал Руфо за падането на Неапол, където главната роля бяха изиграли петстотин руски моряци, начело с капитан-лейтенант Бела.

Командуваният се обърна към австрийския офицер, който бе донесъл писмото от Ушаков:

— Здрав ли е моят приятел Фьодор Фьодорович?

Суворов ценеше високо и обичаше Ушаков, тъй като виждаше в негово лице близък по талант военачалник. Когато узна за превземането от руската флота през февруари 1799 година на крепостта Корфу, той каза на близките си: „Нашият Пьотр Велики е жив! И сега виждаме онова, което той каза след разбиването на шведската флота при Аландските острови през 1714 година — «Природата е създала само една Русия: тя съперници няма!» Ура за руската флота! Хенрих IV писал на прочутия Крилен: «Сведи глава, храбри Крилен, ние победихме при Арко, а тебе там те нямаше!» Сега аз си казвам: «Защо не бях при Корфу, макар и като мичман.»“

Тъй като австриецът мълчеше, фелдмаршалът повтори своите думи:

— Здрав ли е Фьодор Фьодорович?

Той не разбра за кого го питат. Фукс бързо му пошепна, че се отнася за Ушаков.

— Ах да — опомни се той, — господин адмирал фон Ушаков е здрав.

Суворов мигновено избухна:

— Вземи си твоето „фон“ и го давай комуто искаш. А победителя на турската флота в Черно море, разтърсил Дарданелите и покорил

Корфу, наричай Фьодор Фьодорович Ушаков!

И веднага се оттегли с Фукс в кабинета си.

Кардинал Руфо в писмото си приписваше успеха единствено на победите на Суворов: те привлекли всички сили на Макдоналд към Требиа и той бил принуден да остави в неаполитанските области само малобройни гарнизони. В изпратеното писмо фелдмаршалът намери бележки от руски очевидец, които Фукс прочете:

— „След влизането на войските в Неапол калабрийците се развилняха с невиджана жестокост: убиваха всички, които само се наричаха якобинци, и просто така, своеволно ограбваха къщи, безчинствуваха с нещастни жени и невинни деца. Повече от две хиляди къщи бяха разорени. Християнската армия надмина по ужаси революционната. На много улици изгаряха пленници, вдигаха ги на щикове. Бяха чудовища, които пиеха кръв от убити. С огромни усилия Руфо запази от пожар житните складове, в които се бяха укрили към шестстотин патриоти. Русите гледаха с отвращение тия нечовешки дела. Те не оставаха хладнокръвни зрители: хвърляха се, изтръгваха невинните жертви от ръцете на убийците и с това героично човеколюбие се покриха със слава, която в тукашните летописи ще пребъде вечна...“

Докато слушаше Фукс, Суворов потръпваше, а после стана, прекръсти се и рече:

— Страхливците са винаги жестоки!

При подписването на писмото до Ушаков фелдмаршалът добави нещо, но така дребничко, че Фукс не можа да го разбере.

— Не се мъчи — усмихна се Суворов, — това е на турски език поздрав до съюзния адмирал Кадир Абдул бей.

Когато по-късно срещна Фукс, Ушаков го уверяваше, че като прочел тези редове, турчинът бил възхитен и не искал да повярва, че толкова правилно ги е написал руснак.

Суворов би желал да започне настъпление, без да губи време, към Генуезката ривиера и там да нанесе решаващия удар на неприятеля. Но в същото време, когато французите след понесените от тях поражения енергично събираха нови сили и попълваха своите армии, целият операционен план на Хофкригсрата се свеждаше както преди към превземането на Мантуа и другите крепости, а така също към отбрана на завладените италиански области. Наложиха се да се заеме изцяло с александрийската цитадела.

Тя беше отделена от града чрез реката Танаре, имаше вид на правилен шестоъгълник и се считаше за една от най-силните крепости в Италия със своя трихиляден гарнизон. За да щадят хората, фелдмаршалът отлагаше атаката, заповяда да се провеждат всестранни обсадни работи и чакаше пристигането на тежката артилерия от Торино. Когато обсадните оръдия дойдоха, Суворов заповяда да изпратят на коменданта на крепостта искане за капитулация и едва след лаконичния отказ на френския генерал Гардан реши да се готви за пристъпа.

В три часа след полунощ на 4 юли всички батареи откриха такъв силен огън, че складът и болницата в цитаделата незабавно пламнаха, а след шест часа бяха принудени да замлъкнат крепостните оръдия. Канонадата продължи непрекъснато и за седем дни бяха дадени четиридесет и две хиляди изстрела от седемдесет и пет оръдия. На 10 юли при генерал Белгард се яви парламентьор със съгласие за капитулация.

„На днешния ден получих Вашето донесение за превземането на крепостта Александрия — писа на Суворов Павел I. — С всеки изминал час вашите успехи и последиците от победите укрепват и скоро цяла Италия няма да вижда пред очите си своите безбожни завоеватели. Това тя ще дължи на вашето изкуство, храброст и добродетели. Утре заминавам оттук за Павловск, където на другия ден след пристигането си ще извикам своите и чуждестранните господа и

ще отслужи молебен за здравето, на винаги победоносния фелдмаршал и воюващите заедно с него войски.“

След капитулацията на александрийската цитадела цялата обсадна артилерия и част от корпуса на Белгард бяха изпратени към още съпротивяващия се Тортонски замък. В продължение на цялата кампания Суворов последователно обръщаше всички артилерийски оръдия от една крепост към друга. След падането на Пицигетоне целият обсаден парк беше придаден към Милано; капитулира Миланската крепост — оръдията бяха прехвърлени към Торино; предаването на торинската цитадела даде средства за обсадата на Александрия. Противникът не издържаше мощния съсредоточен огън и всяка крепост устояваше само няколко дни. Така Суворов запазваше хората. Торинският замък обаче можеше да бъде превзет само чрез правилна обсада. Както помним, фелдмаршалът също го считаше за по-непристъпно съоръжение от крепостта на Мантуа.

При това блокадата на Мантуа продължаваше вече три месеца. Нейният комендант, един от най-добрите френски инженери, бригадният генерал Латур дьо Фусак, имаше на свое разположение десетхиляден гарнизон и продоволствени запаси за цяла година. Тази крепост беше толкова голяма грижа за виенския Хофкригсрат и така дълго пречеше на всички начинания на Суворов, че руският главнокомандуващ не жалеше нищо, за да развърже ръцете си. Още с пристигането в Италия на корпуса на Ребиндер, голямата част от придадената му артилерия, всички пионери, сапъори и миньори бяха изпратени на Край при Мантуа. Енергичната обсада започна на 25 юни и на 18 юли крепостта най-сетне капитулира. В ръцете на победителя паднаха шестстотин седемдесет и пет оръдия, флотилия канонерки и големи запаси продоволствие.

В Австрия нито една победа на Суворов не бе така високо оценена, както тази. Във Франция предаването на крепостта вцепени всички. Комендантът бе обвинен не само в малодушие, но и в измяна и при завръщането му в родината го изправиха пред съд и го разжалваха. За Мантуа император Павел награди Суворов с княжеско достойнство и титлата Италийски. Молбата обаче на руския командуващ за награждаване на генерал Край Павел I решително отклони, тъй като бе силно недоволен от политиката на виенския двор.

„Приемете въздаденото ви за славните ваши подвизи — писа той на Суворов на 9 август, — за да пребъде споменът за тях чрез вашите потомци за чест и слава на Русия... Макар да препоръчвате генерал-фелдцейхмайстор Край, аз не го възнаградих с нищо поради това, че римският император трудно признава и награждава учителя и предводителя на неговите войски за спасението на своите земи... Простете, победоносни мой фелдмаршал, княже *Италийски*, графе Суворов Римникски.“

Падането на Мантуа зарадва самия Суворов преди всичко заради очакваните последици от това събитие. Той се надяваше, че така се разрушава преградата, която му пречеше да предприеме настъпателни операции. Като протестираше против дребнавата опека и необходимостта да предупреждава за всяка своя стъпка с обяснения Хофкригсрата, великият пълководец пише на руския посланик във Виена:

— Фортуна има гол тил, а на челото дълги увиснали коси. Ако не я хванеш за косите — тя вече няма да се върне...

Постепенно се набираше досада; Суворов бе не само лишаван от самостоятелност, заповедите до австрийските войски често пъти се даваха без негово знание. Като съобщава на Разумовски във Виена за непоносимото си положение, старият фелдмаршал свършва писмото си със следните думи: „У дома, у дома, у дома — това е за Виена целият мой план“, а след няколко дни изпраща молба до Павел:

„Боязливостта на виенския кабинет, завистта към мене като чужденец, интригите на отделни двулични началници, които се отнасят направо до Хофкригсрата, ръководил операциите досега, както и това, че нямам власт да предприема нищо преди да докладвам на хиляди версти, ме принуждава, ваше императорско величество, най-верноподанно да ви моля за отзоваването ми, ако това положение не се промени. Аз искам да положа костите си в своето отечество и да моля бога за моя господар.“

Щом получава писмото на фелдмаршала, Павел разбира истинската причина за разногласията и със свойственото си непостоянство протестира против превръщането на Суворов в покорен изпълнител на разпорежданията на Хофкригсрата. На Разумовски бе дадено нареждане да поиска обяснение от Франц; освен това до австрийския монарх бе изпратено писмо, в което се изтъкваше

гибелният характер на предписанията на Хофкригсрата за общото дело. Най-сетне, на руския главнокомандуващ Павел изпрати рескрипт, в който се говореше за необходимостта да се предпазва „от всички интриги и хитрости на виенския двор“, за което „на опита и ума на Суворов“ се предоставяха „по-нататъшните военни операции при особена предпазливост от задните мисли, завистта и алчността на подчинените австрийски генерали“. По същество това беше вече начало на разпадането на коалицията.

В принудителното бездействие фелдмаршалът разработваше план за окончателно изгонване на французите от Апенинския полуостров. Той смяташе да настъпи в три колони, да се спусне към Ница и Генуа и да довърши разгрома на републиканската армия. На 19 юли, няколко часа преди падането на Мантуа, Суворов се обърна към австрийските генерали, като не само заповядваше, но настояваше и ги молеше да започнат настъпление към Ривиерата. Привикналият към безусловна военна дисциплина велик пълководец трябваше да отстъпи от нея заради делото.

„Заклевам ваше превъзходителство в привързаността ви към негово императорско величество — писа той на Мелас, — заклевам ви в собственото ви усърдие към общото благо. Употребете цялата си власт, всичките си сили, за да завършите непременно в течение на десет дни приготовленията за предложеното настъпление към Генуезката ривиера. Бързината сега е най-голямата заслуга; забавянето — неппростим грях.“

Войските на Край бяха вече пристигнали при Александрия, след като се бяха освободили от Мантуа, крепостта Серавале, това „орлово гнездо, надвиснало над пътя за Генуа“, бе вече паднала, но готвеното настъпление на съюзниците бе изпреварено от французите.

Докато Суворов губеше ценно време в изтощителната борба с виенските „унтеркунфти“, Директорията бе взела енергични мерки, бе формирала нови и преустроила старите армии — Рейнската, Швейцарската, Алпийската и Италианската. На 24 юли в Генуа пристигна новият главнокомандуващ Бартоломео Жубер, който смени на този пост Моро, преместен на Рейн.

Преди да стигне още тридесет години, Жубер бе един от най-добрите генерали на републиката, сподвижник на Бонапарт в блестящата италианска кампания от 1796 година, безупречно честен и

високо образован човек. Той притежаваше забележително мъжество, военно дарование и за четири години бе изминал пътя от обикновен войник до бригаден генерал. След битката при Риволи Бонапарт казва за него „Жубер се прояви като гренадир по храброст и велик генерал по военни знания.“ Походът в Тирол, наречен от Карно „поход на исполините“, извършеното в Холандия и на Рейн, заемането на Пиемонт през 1798 година бяха прославили името на Жубер.

Като заминаваше в армията направо от венчавката, той бе казал на младата си жена: „Ти ще ме посрещнеш или мъртъв, или победител.“

Жубер разполагаше всичко на всичко с четиридесет и пет хиляди войници, а за настъпателни операции можеше да използва по-малко. Като разбираше напълно трудността на възложената му мисия, Жубер помоли Моро да остане още няколко дни при армията и да му помогне със своята опитност. На военния съвет в края на краищата бе решено да настъпят през планините на север. На 1 август лявото крило на французите превзе град Акви на река Бормида, а част от дясното крило се приближи до Серавале.

Като узна, че неприятелят сам е напуснал трудно достъпните планински дефилета и се е насочил към равнината, Суворов се зарадва: отпаднаше необходимостта от труден планински поход.

— Младият Жубер е дошъл да се учи; да му дадем урок...

Тъй като нищо не знаеше за нападението на Мантуа и предполагаше, че войските на Край са както преди приковани към нея, Жубер безусловно подценяваше съюзните сили. Докато французите в две групировки — на Сен Сир и Периньон — настъпваха по посока на Нови — Тортона, Суворов разположи своята шестдесет и четири хилядна армия така, че предните части навсякъде трябваше да срещнат неприятеля. Той се надяваше с лъжливо отстъпление на авангарда да подмами войските на Жубер от височините. Този маньовър — преднамерено отстъпление до удобно за сражението място — бе нов за XVIII век.

Преди разсъмване на 3 август 1799 година французите се приближиха към Нови. Установилият се тук Багратион с част от авангарда започна да отстъпва. Лявото крило на неприятеля се вряза напред, но след това спря. Излезлият на височината при Нови Жубер бе разбрал своята грешка. С наблюдателната тръба той видя на Тортонската равнина цялата съюзна армия. Походът на французите през планината се бе оказал не само безполезен, но и поставяше армията под заплахата да бъде унищожена.

Единствено правилното решение за нея бе да се върне назад в планините, в гладната Генуа, макар и това да нанесеше удар по военния авторитет на Жубер. Новият военен съвет завърши без резултат. За щастие на французите, местността, гдето се бяха установили, представляваше изключително изгодна линия за отбрана: стръмните северни скатове на Апенините, малко понижаващи се към запад от градчето Нови, бяха покрити с лозя и овощни градини, разположени на тераси. Особено добра позиция представляваха височините откъм Серавале и на северозапад до Нови.

Суворов бе избрал за свой команден пункт селището Поцоло-Формигаро зад авангарда на Багратион и през целия ден на 3 август беше на коня. Напред беше линията на разгърнатите батальони, в житата бе залегнала верига егери. Облечен в бяла рубашка, фелдмаршалът препусна до тях, за да разузнае неприятелската

позиция. Той бе вече решил да настъпва, тъй като се боеше от оттегляне на Жубер.

Френските генерали наблюдаваха от височините през зрителни тръби и познаха съюзния главнокомандуващ. Стражевите постове на неприятеля откриха силен огън, а зад тях почна да се групира конницата. Великият княз Константин Павлович почна да се бои да не би французите да предприемат нещо против фелдмаршала и изпрати за негова защита два взвода австрийски драгуни. Но Суворов скоро сам се върна назад. Като обмисляше разположението, той бе напълно уверен в успеха и в отлично разположение на духа написа на Мелас на немски стихове, с които прославяше щика и сабята, проклinaше „гадното отстъпление“, наричаше Край герой.

С бележката до Мелас замина Аркадий Суворов.

Той бе висок и строен рус красавец, притежаваше забележителна физическа сила и още от младини се отличаваше с ум, благородство, откровеност и храброст и довеждаше до възторг най-отявлените смелчаци. Не бе получил обаче нито достатъчно образование, нито прилично възпитание и след като направи блестяща кариера, после съвсем обърка живота си. Той беше кумир на войниците и като командир на дивизия се удави на двадесет и пет годишна възраст, докато спасяваше един войник. Синът намери смъртта си през 1811 година във водите на същата оная река Римник, на брега на която баща му бе нанесъл страшно поражение на турците.

На петнадесет години Аркадий Суворов бе вече генерал-майор и служеше при баща си като генерал-адютант.

Съгласно плана, приет от фелдмаршала, силната групировка на Край (около двадесет и седем хиляди) трябваше сутринта отдясно да атакува левия фланг на французите западно от Нови и да привлече към себе си главните им сили. Малко по-късно руските корпуси на Дерфелден и Розенберг, и австрийските — на Мелас и Алкани да настъпят източно от Нови, като отрежат на Жубер пътя към юг и обкръжат армията му.

„В този забележителен план за операцията — пише съветският военен изследовател полковник А. Н. Боголюбов — има нови оперативни идеи, приложени от Суворов за първи път на практика. В

действителност атакуването без необходимите маневри на непристъпните позиции, заети от тридесет и осем хилядната френска армия, макар и при двойно превъзходство на силите, нямаше смисъл. Поради това Суворов решава да създаде впечатление за главна атака на второстепенен участък на фронта. Тази задача изпълнява мощната групировка на Край... Главният удар се нанася не едновременно с второстепенния, а няколко часа по-късно след атаката на Край. Основните сили за нападение се ешелонират в дълбочина: на първа линия двадесет и три хиляди души, във втора — четиринадесет хиляди, при което войските от втора линия в изходното положение се разполагат на десет-петнадесет километра зад първата. И, най-сетне, изборът на операционното направление на главния удар срещу десния фланг на французите, т.е. на най-важния участък на фронта, показва изкуството на Суворов да оценява местността от оперативна гледна точка.“

Още не беше се зазорило на 4 август, когато се раздаде първият оръдеен изстрел. Край хвърли своите войски срещу лявото крило на французите. Отрядите на Белгард и От атакуваха от фронта, а малкият отряд на Секендорф се насочи покрай реката Леме в обход на неприятеля. Французите не бяха успели още да заемат позиция и влязоха в бой от движение. Предните части на тяхната кавалерия бяха отбити. Започна пушечна престрелка.

Жубер се понесе към предната верига на стрелците и веднага падна, поразен от куршум. Последните му думи бяха: „Marchez, marchez toujours!“^[1] Неговата смърт бе скрита от войниците до самото свършване на боя и главното командване пое Моро.

Първите вериги на Край стигнаха полите на височината, престоиха се в колони и почнаха да се изкачват, като изтласкваха френската дивизия на Лемоан. Към осем сутринта боят пламна по целия западен участък на фронта. Моро изпрати за подкрепления. Пристигнаха бързо дивизията на Груши и бригадата на Коли и нападнаха австрийците във фланг. Край изпращаше един след друг офицери при Багратион с молба да се започне настъплението на лявото крило на съюзниците, но руският генерал не се решаваше да действа противно на диспозицията. Самият той също вече нервничеше, изпращаше до фелдмаршала адютанти и ординарци, но те не се връщаха. Най-сетне той лично препусна до Поцоло-Формигаро.

Един от изпратените го посрещна на пътя и му доложи, че командувачият спи, завил се с плащ. Багратион се разтревожи, като си мислеше: „Какво може да значи това? Боже мой, дали е жив?“ — и пришпори коня.

Пред колоните стояха генералите. Като се приближи до тях, Багратион видя Суворов, който лежеше, покрит със своя стар плащ от тънко синьо полусукно. Едва Багратион бе успял да размени дума с генералите, когато фелдмаршалът отхвърли плаща и скочи:

— Боже мой, заспал съм, дълбоко съм заспал! Време е!

През цялото време той бе лежал, беше се вслушвал в разговорите на генералите и пристигащите от бойното поле адютанти и бе обмислял предстоящите действия. Сега, след четири-пет часа бой, французите бяха принудени да въведат в сражението към запад от Нови своите главни сили — около двадесет и пет хиляди души. По този начин Край бе изпълнил своята задача. Като разпита набързо Багратион и разгледа още веднъж позицията, Суворов заповяда на него и на Милорадович да настъпят по посока на градчето Нови, разположено в самите поли на планината между две реки.

Авангардът на русите така смело се впусна напред, че французите не издържаха и се изтеглиха в Нови. Русите завиха вдясно от града и продължиха под ядра и картеч да се изкачват на височината. Френските стрелци оставаха почти невидими, докато колоните, непрекъснато задържани от канавки и огради, се оказаха открити за огъня. Авангардът понесе огромни загуби. Три противникови батареи, неуязвими за руските оръдия, непрекъснато биеха иззад гребена на височината. Освен това генерал Гардан излезе от Нови и атакува левия фланг на русите. Малобройните войски на Багратион почнаха, да отстъпват под прикритието на казаците и австрийските драгуни.

Тъкмо в това време се появи френската дивизия на Ватрен: републиканският генерал бе закъснял да се приближи към Нови и сега неговата челна колона излезе случайно във фланга на русите. Суворов веднага изпрати против неприятеля голяма част от войските на Милорадович и заповед до Дерфелден да настъпи бързо към Нови.

Сега Милорадович и Багратион поеха вляво от градчето, предната бригада на Ватрен отстъпи, но атаката не успя и този път. Гардан отново изведе своите войски от Нови и нападна десния фланг на Багратион, а току-що пристигналите на бойното поле две бригади

на Ватрен атакуваха с щик лявото крило на Милорадович. Беше застрашена цялата лява част на фронта на съюзниците. Но сега се показаха колоните на Дерфелден — те тичаха в помощ на другарите си.

С биене на барабани и развети знамена руската линия, като на мирни маневри вървеше стройно напред. Французите отстъпиха на билото и там избухна яростен бой. Като град се сипеха вражеските куршуми и картечът. Неприятелят се биеше отчаяно. Втората атака на Дерфелден беше неуспешна: не стигаха сили да превземат поразяващите батареи. Внезапно гъста колона проби редките вериги на сборния батальон и Московския гренадирски полк.

Фелдмаршалът, който непрекъснато се намираше сред най-ожесточените схватки, се появи и сред тези, които отстъпваха. Спусна се бързо край веригата и почна високо да нарежда:

— При мен! Тука, братя! Стройте се!

На Дерфелден, който пристигна на същото място, сърдито каза:

— Боже мой! Имай под ръка запас!

По наклона отгоре вече тичаше батальон пехота от резерва.

— Братя! — обърна се към войниците Суворов. — Напред! Ние сме руси! Бий с щика! Удряй с приклада! Не се задържай — бързо напред! Ух, остави това! Опомни се! Напред!

Гренадирите се вмъкнаха в разположението на френската батарея. Едва бяха свършили с нея и отново се показва колона в сини мундири и триъгълни шапки. Полковник Харламов и генерал-майор Яков Тиртов в един глас извикаха:

— Деца, към нас! Обръщайте оръдията! Зареждай! Привозвай!

Гренадирите за миг обърнаха неприятелските оръдия, заредиха ги с картеч и дадоха залп по колоната. Тя се поколеба и се разтегли. Огромният старец Харламов, без шапка и с два пистолета увлече войниците след себе си:

— Деца, напред! Върви, върви на щик! Ура!

Французите избягаха, но билото на хълма отново не беше превзето. Беше вече след пладне, а съюзниците още не бяха преодолели неприятеля. Войниците губеха сили: от изнемога и жажда някои падаха, а леко ранените умираха, загубили сили.

Може би никога досега, през дългата си военна служба, Суворов не бе срещал толкова яростна съпротива. Пред очите му атаките бяха

отбивани една след друга. Запъхтян, той казваше на успокояващите го генерали, че няма да понесе поражението. Правилно му възразяваха, че отбитата атака още не с поражение, но той и сам прекрасно разбираше това. Нещо повече, фелдмаршалът чувствуваше, че развързката на боя е близка. По всичко личеше, че противникът е въвел в сражението всичките си сили, докато съюзниците разполагаха в резерв с деветхилядният корпус на Мелас и още по-далеч на север, пред Тортона, със силния корпус на Розенберг.

Суворов заповяда на Мелас да настъпи край реката Скривия към Серавале и да нападне френската армия в тил. Войските на Розенберг той оставяше непокътнати, което вече доказва до каква степен наистина командувачият бе далеч от съмнение в победата.

Макар и да си пробиваше път доста дълго, Мелас излезе във фланг на дивизията на Ватрен към три след пладне. Щом чуха силната пушечна и оръдейна стрелба отляво, едновременно с него настъпиха Край и Дерфелден. Две колони на Мелас се бяха вече добрали до Серавале, бяха отблъснали легионерите на Домбровски, после заеха в тила на неприятеля селището Арквата и се обърнаха надясно, за да се съединят с останалата част на отряда.

Дивизията на Ватрен едва се държеше. При първия натиск още Цизалпийският легион се спусна да бяга начело с офицерите. Началникът на дясното крило Сен Сир пристигна бързо на помощ с една полубригада и спря Мелас. Дивизията на Ватрен се съвзе и даже премина в настъпление, като завладя две оръдия и взе един австрийски генерал. Изглеждаше, че щастието напуска съюзниците, но над градчето Нови и по височините вече гърмеше „ура!“ След кръвопролитен ръкопашен бой Дерфелден бе успял да нахлуе в Нови.

Моро беше напълно объркан. Когато по-късно го питаха за Суворов, той отговаряше: „Какво може да се каже за генерал, който обладава свръхчовешка издръжливост, който ще загине сам и ще унищожи своята армия до последния войник, преди да отстъпи една крачка?“

Крайното упорство и ожесточение на двете страни направи сражението изключително кърваво. Съюзниците бяха загубили към осем хиляди души, французите — повече от десет хиляди, при което бяха загинали Жубер, дивизионният генерал Ватрен и бригадният генерал Гаро. Сред четири хиляди и шестстотинте пленници се оказаха

генерал-аншефът Периньон, дивизионните генерали Груши и Коли и бригадният генерал Партоно.

[1] Настъпвайте! Винаги настъпвайте! (фр.). ↑

Едва изстрелите по височините над Нови бяха замлъкнали и в биваците бе настъпила тишина, фелдмаршалът дойде в малката къщица, която му бе определена за щаб. Той бе покрит с прах от глава до пети.

Фукс бе приготвил вече на масичката всичко необходимо за написването на релациите и заповедите. Като го видя, пълководецът възторжено извика:

— Край — и слава на боя! Ти бъди моя тръба!

Беше около седем вечерта, но още много горещо. Доложиха, че е пристигнал офицер, изпратен от Розенберг от обсадената Тортона. Заповядаха да го поканят. Младият поручик съобщи, че Розенберг чака заповед с резервния си корпус.

— Добре, приятелю — каза Суворов и заповяда на Фукс да напише заповед до Розенберг още на другия ден да започне енергично преследване на разбитата френска армия.

Младият офицер гледаше с жадно любопитство главнокомандувания, чието име гърмеше из цяла Европа. На пристигналите щабни офицери фелдмаршалът издиктува още няколко заповеди във връзка с настъплението на съюзните войски през Апенините. По същото време изпратеният преди това покрай морския бряг корпус на генерал Кленау трябваше да настъпи срещу Генуа откъм Тоскана, така че според всички пресмятания вече се намиреше при форта Санта Мария.

Внезапно Суворов се обърна към поручика:

— Заложени ли са мините при Тортона?

— Не зная, ваше сиятелство — изтърси офицерът.

Фелдмаршалът отскочи от него като ужилен:

— Незнайко! Опасен човек! Дръжте го! — и почна да тича из стаята.

Постепенно Суворов се успокои, предаде на засрамилия се поручик запечатана заповед и му каза:

— Вие сте длъжен да знаете всичко! Бъдете по-внимателен занапред!

При командуващия се яви барон Мелас, обкръжен от австрийски генерали. Суворов го прегърна, похвали храбростта на австрийците и веднага забеляза:

— Да няма задържане! Да не се изпада в застой! Напред, напред!

— Да, бях забравил, Вие сте генерал Напред — пошегува се старият Мелас.

— Наистина, папа Мелас! Но понякога се оглеждай и назад! Не за да бягаш, а за да нападнеш! А сега е тъкмо време да настъпваме.

— Така е, но зад гърба си нямаме нито продоволствие, нито мулета за преминаване на планините.

Суворов стана мрачен.

— Заповядвам на ваше превъзходителство да набави мулета и продоволствие с възможно най-голяма бързина — твърдо каза той. — Иначе генерал Кленау ще налети сам на френската армия.

— Негово превъзходителство е получил вече заповед от Хофкригсрата да се върне в Тоскана и до второ нареждане от Виена да не предприема нищо — отвърна Мелас. — Искам да запозная ваше сиятелство и с другите разпореждания на Придворния военен съвет. На генерал Фрьолих е възложено с девет хиляди войници да въведе ред в Тоскана и да разоръжи народното опълчение. Негово превъзходителство генерал Белгард се отзовава във Виена, а граф Хохенцолерн идва във Флоренция с дипломатическо поръчение...

Като видя, че Суворов мълчи, Мелас добави:

— Тъй като посочената височайша заповед трябваше да бъде изпълнена без отлагане, то аз вече съобщих за нея направо по принадлежност и направих необходимите разпореждания.

Само преди няколко часа подвижният, по юношески бодър, въодушевен от славната победа руски пълководец изведнаж почувствува страшна умора и слабост. Когато австрийците си отидоха, той настани Фукс на масата и му продиктува писмо до началника на военния департамент и любимец на императора Ростопчин:

„Милостиви господарю мой, граф Фьодор Василиевич! Още една победа ни дари всевишният. Новият командуващ генерал Жубер, в желанието си да спечели доверието на своите войски, настъпи на четвърти август от планините с армия, по-голяма от 30 000. Като

остави Гави зад себе си, съединената армия го атакува и в кръвопролитния бой победи.

Всичко това не ме радва. Изпращаните всяка минута от Хофкригсрата заповеди подронват моето здраве и аз не мога да продължа службата си тук. Искат да командуват операциите от 1000 версти. Не знаят, че всяка минута на място те принуждава да ги променяш. Правят ме екзекутор на някой си Дидрихщайн и Тюрпин. Ето го новото разпореждане на виенския кабинет... от което вие ще видите дали мога да остана повече тук. Моля, ваше сиятелство, да доложите всичко това на негово императорско величество, а също и това, че след Генуезката операция ще моля за формално отзоваване и ще замина оттук. Слабостта не ми позволява да пиша повече.“

Суворов бе принуден сега да изпрати след французите само корпуса на Розенберг. Рано сутринта на 5 август руските колони се изкачиха на билото на височината и видяха край себе си убитите французи. Според спомена на очевидец, те били повече от житни снопове на най-плодородна нива. Гренадирите сваляха шапка, кръстеха се и казваха своята простодушна молитва.

Към десет часа вечерта корпусът спря в лозята срещу голям и стръмен скат, обагрен в охра и зает от неприятеля. Генерал Розенберг заповяда да стоят тихо, а гренадирите да обърнат шапките си с козирката назад, за да не отразяват медните гербове блясъка на изгряващата луна. Призори русите видяха планината в цялата и необятност: навсякъде се мяркаха французи, които бързо се изтегляха. Розенберг се бавеше. Едва в осем часа корпусът потегли. Войниците и офицерите роптаеха:

— Как така? Да бъдем така близо до врага и да го изпуснем от ръцете си? О, това не е по руски, не е по суворовски!

В армията не обичаха Розенберг, приписваха му чужди грешки, самият Суворов споделяше това предубеждение. Сега бе допуснатата явна грешка. Моро получи отдих. Преди пладне войските стигнаха Серавале: на отвесния планински склон се бе настанила малка крепост, а край нея, върху края на скалата стоеше донски конник с пика в ръка. Това значеше, че ключът за Генуезките планини отново се намира в ръцете на съюзниците. В четири часа корпусът мина край крепостта Гавия, на чиято стена бе издигнато бяло знаме.

Русите настигнаха изтеглящия се ариергард на Моро едва на 6 август. Няколко батальона дружно и разпалено нападаха с щик, отблъснаха французите от планинската позиция и ги преследваха три или четири версти. Това не беше сражение, а голямо клане. Четирихилядният неприятелски отряд престана да съществува: сто и тридесет души паднаха в плен, мнозина загинаха, а голяма част от войниците се разбягаха. Но едва започналото преследване бе прекратено.

Въз основа разпорежданията на Хофкригсрата Суворов бе принуден да заповяда на всички отряди да се завърнат на предишните позиции. Това спаси остатъците от разбитата армия на Моро. Междувременно генерал Кленау все пак бе решил да се подчинява не на Хофкригсрата, а на предишните указания на главнокомандувачия и по брега бе стигнал почти до Генуа. Но тъй като не бе подкрепен от главните сили, той бе принуден да отстъпи, при което загуби няколкостотин души.

Тревожни известия идваха от Швейцария и пограничните с Франция области. Генерал Масена бе отблъснал бригадите на Роган и Щраух, бе заел Симплон и Сен Готар и по този начин си бе отворил път за удар на Италианската армия в тил. Към крепостта Кони приближаваше френската армия на Шампион.

За лагер на своите войски Суворов избра Асти, пункт между Торино и Тортона, удобен в случай на действия от страна на неприятеля както откъм Кони, така и от Генуа. Той заповяда да възобновят обсадата на тортонската цитадела, последно огнище на съпротива в Северна Италия.

На 11 август двете страни сключиха взаимно изгодно споразумение. Гарнизонът обеща да се предаде след двадесет дни, ако през това време не го освободи френската армия. В замяна офицерите и войниците получаваха свобода с правото да се завърнат в родината си.

Трите седмици, прекарани от Суворов в лагера при Асти, станаха изцяло триумф за великия пълководец. Надойдоха чужденци да видят победоносния вожд. В различни страни се появяваха статии, брошури, портрети, карикатури, медали и значки в чест на руския фелдмаршал. В Германия изсякоха медал с профила на Суворов и латински надпис на лицевата страна: „Суворов — любимец на Италия“; на обратната:

„Страшилище за галите.“ Руският резидент в Брауншвайг Грим, комуто фелдмаршалът бе подарил след войната в Полша свой миниатюрен портрет, съобщава, че бил принуден да приема цели процесии желаещи да го видят.

В лондонските театри рецитираха стихове в чест на Суворов. Излязоха на мода суворовски банички, суворовска прическа... „Мен ме обсипват с награди — писа на руския пълководец Нелсън, — но днес бях удостоен с най-високата; казаха ми, че приличам на вас.“

Английските художници придаваха на победителя на французите най-фантастични черти. На една от карикатурите Суворов бе изобразен „като дебел, пропил се кондотиер с лула между зъбите, който добродушно води в Русия вързани с юзда членовете на френската Директория, чиито разплакани лица изразяват дълбоко огорчение, а заключените ръце молят за пощада... Друга карикатура, също във връзка с победите на Суворов, го представя как изяжда французите, които бягат от него на всички страни, а той ги тъпче с крака, залавя бягащите с две грамадни вилици и жадно ги поглъща.“

Крал Карл Емануил, който изявяваше желание да служи в армията под началството на руския пълководец, го наричаше „безсмъртен“ и го провъзгласи за „велик маршал на пиемонтските войски и гранд на кралството“ с потомствена титла „принц и братовчед на краля“.

Суворов посрещаше този поток от благодарности с шеги. Когато му доложиха, че е дошъл шивач да вземе мярка за мундира му като велик маршал на Пиемонт, той веднага запита:

— От каква националност е? Ако е французин, аз ще говоря с него като с изтънчен артист. Ако е немец — то като с кандидат, магистър или доктор на мундироложкия факултет. Ако е италианец — то като с маестро или виртуоз на ножиците.

Като разбра, че шивачът е италианец, Суворов рече:

— Толкова по-добре! Още не съм виждал добре облечен италианец. Той ще ми ушие широк мундир и аз ще се чувствавам свободно в него!

Дрехата се оказа необикновено пищна, в пълно съответствие с щестлавието на управниците на малките държавици: синя, извезана по всички шевове със злато.

Не беше забравен даже камердинерът на Суворов — Прохор Дубасов. Карл Емануил удостои и него с два медала с латински надписи: „За опазване здравето на Суворов.“ Върху пакета на предписанието, запечатано с големия кралски печат, се мъдреше: „На господин Прошка, камердинер на негово сиятелство княз Суворов.“ Поразен от кралската милост, старият слуга с висок вик занесе пакета на своя господар. На благоволенieto на сардинския господар Суворов не държеше особено много и се радваше на новата възможност да се пошегува. Той извика Фукс и почна да му крещи:

— Как така! Негово сардинско величество е благоволил да обърне най-милостиво внимание и на моя Прошка! Седни и напиши церемониал за утрешното награждаване с медалите!

Фукс седна и написа: „Точка първа: Прошка утре да бъде трезвен...“

— Какво значи това? — престори се Суворов на изненадан. — Аз от край време не съм го виждал пиян!

— Аз не съм виновен — отговори Фукс, — защото не съм го виждал трезвен.

В друга точка се предвиждаше след награждаването с медалите Прошка да целуне ръка на своя господар. Но Суворов не се съгласи и поиска камердинерът да целуне ръка не на него, а на пълномощника на сардинския крал маркиз Габета.

На следния ден церемонията се състоя точно според всички изготвени пунктове, с изключение на първия. Суворов се появи в позлатеното одеяние на велик маршал на пиемонтските войски, а Прошка, въпреки страшната италианска горещина, бе облечен в кадифен кафтан, провесил голяма торба. Той не прислужваше, а стоеше като стълб далече зад стола на Суворов. Край масата пиеха някакво прокиснало кипърско вино за здравето на Прохор Дубасов. Суворов седеше с прекалено сериозно и тържествено изражение. Когато двата поставени на зелени ленти медала с образите на Павел I и Карл Емануил бяха поставени на гърдите на Прошка, той се опита да целуне ръка на Габета, но маркизът не позволи. Суворов и Прошка с викове почнаха да го гонят по стаята и тримата едва не паднаха. Така фелдмаршалът смесваше работата с безделието и това наричаше той своя рекреация — развлечение.

В самата Русия името на Суворов бе станало истински легендарно. Павел I писа: „Аз вече не зная какво да ви дам: вие се поставихте по-горе от всякакви награди.“ Но награда се намери. Наредено бе „да се отдават на княз Италийски, граф Суворов Римникски, даже и в присъствието на царя, всички военни почести, които е прието да се отдават на особата на негово императорско величество“.

ДЕВЕТНАДЕСЕТА ГЛАВА „РУСКИТЕ ОРЛИ НАДМИНАХА РИМСКИТЕ“

Този преход беше най-забележителният от всички, извършени дотогава алпийски преходи.

Ф. Енгелс

Победите на Суворов в Италия създадоха нови проблеми за алчната Виена. За да може безпрепятствено да закръгли своите владения, Австрия се стремеше сега да се избави от присъствието на руски войски в Италия и специално на самия Суворов. В същото време, успоредно с постигнатите от съюзниците блестящи успехи на италианското бойно поле, се разгаряха апетитите и на другите участници в коалицията. Англия реши, че е дошъл нейният ред да използва руското оръжие, за да „разкъса на парчета“ французите. Под предлог на все същата реставрация, възстановяване на предишния ред, „владетелката на моретата“ искаше да съкруши отдавнашния си конкурент — Холандия, или поне да унищожи нейната силна флота.

Според новия план специална англо-руска армия се изпращаше в Холандия, в Италия оставаха само австрийските войски, а русите, начело със Суворов, трябваше да навлязат в Швейцария. Предвиждаше се там Суворов да се съедини с двадесет и четири хилядния корпус на Римски-Корсаков и да заплашва с нахлуване в пределите на самата Франция. Австрийците от Швейцария се преместваха на Долния Рейн. По такъв начин съюзниците — Англия и Австрия — заемаха слабо защитените френски флангове, докато по същото време малката и разпокъсана руска експедиционна армия трябваше да се сражава с осемдесет хиляди калени като метал в огън войници, начело с храбрия генерал Масена.

Съюзниците бяха взели много добре под внимание характера на руския император и бяха използвали неговите слабости. Той бе приел и английския план, и поправките на Австрия, макар и да бе изказал съжаление във връзка с това, че нахлуването във Франция се отлагаше за идната година. За него бе важно едно: на руската армия и на руския пълководец, отново се възлагаше най-важната роля.

Вътрешно Суворов беше против стоварването на десант в Холандия и прехвърлянето на огромни маси войски за смяна на едни с други по целия огромен италиански, швейцарски и прирейнски боен театър. Докато се намираха в поход армиите, временно се изключваха

от участие във войната, което пораждаше множество опасни и непредвидими изненади.

— Ако от цялото това важно общо дело бъдат откъснати макар и няколко късчета — тревожеше се руският фелдмаршал, — то целият спектакъл ще пропадне.

Преди всичко той не можеше да се съгласи с прибързаността, с която руските войски трябваше, според мнението на император Франц, да отидат в Швейцария. Морото все още оставаше в Генуа. Освен това, русите не бяха никак подготвени за воденето на необичайната за тях война в планините и даже нямаха щабни офицери, които да познават тази област.

— Не мога да разбера постъпките на виенския двор — отбелязва Суворов в писмо до Павел I, — когато едно махане на ръка от страна на ваше императорско величество — за завръщане на войските във вашата империя — може да провали всички негови надуты планове...

„Виенският двор впрочем нямаше никаква сметка да засяга «славата и достойнството на руския цар и неговото победоносно оръжие» — казва по този повод А. Петрушевски, — защото Русия беше все още кладенецът, от който Австрия трябваше да пие. Но собствените ѝ интереси бяха за нея така скъпи, а късогледството на ръководителите на нейната политика така голямо и средствата за постигането на целите толкова неясни, че хитрото подреждане на картите в играта бе разкрито благодарение на Суворов по-рано, отколкото бе полезно за Австрия, и заприлича на посегателство срещу чуждото достойнство.“

Мисълта за отдалечаване на русите от Италия в станалата все повече безразлична на австрийците Швейцария ръководеше всички действия на „бродфресерите“^[1], ненаситниците, както сега наричаше виенските стратегии Суворов. Новите сведения от Швейцария само потвърждаваха тези печални изводи. Когато австрийските войски бяха подсилени с руския корпус на Римски-Корсаков, ерцхерцог Карл бе получил възможност да нанесе съкрушителен удар върху слабия ляв фланг на Масена, разположил се зад реката Аар. В резултат на победата Швейцария би била очистена от французи. През нощта на 5 срещу 6 август съюзниците извършиха нерешителен опит да преминат Аар, река широка до двеста крачки, но не се бяха погрижили за

своевременното прехвърляне на авангард, започнаха да правят мостове, попаднаха под обстрел и с празни ръце се върнаха обратно.

Русите възприеха действията на ерцхерцога като несериозна комедия, изиграна само колкото за очи. „Бещимтзагерът" разбира, че не бива да преминава Аар в мокри шинели..., за да може да се завива после" — иронизираше Суворов. Недвусмислено се изразява за тази несполука немският военен изследовател К. Клаузевиц: „Ерцхерцогът трябваше преди своето оттегляне да използва явното си превъзходство в силите, за да разбие напълно Масена. Това, което направи той, е нещо повече от предпазливост, то е — страх.“

Почти по същото време руският фелдмаршал научи за едно нареждане на виенския кабинет, което вече граничеше с предателство. Според австрийския план ерцхерцог Карл изтегляше всичките си войски от Швейцария, без да изчака съединяването на руските корпуси, отделени от Алпите и просторите на Северна Италия! По такъв начин на Римски-Корсаков и неговите двадесет и четири хиляди войници предстоеше да държат фронт от двеста версти против цялата армия на Масена.

„Аз получих известие, което крайно ме изненада — писа Суворов на Карл. — Ваше кралско височество считате, че трябва да се въведат в действие набелязаните руски войски в Швейцария така прибързано, тъй като вие и императорско-кралската армия, която досега се намираше в страната, навлизате в Швабия. Печалните последици за Германия и Италия, неизбежни при тази промяна, трябва да са очевидни за опитния военачалник. Аз съм уверен, че от привързаност към великата цел за общото благо ваше височество няма да побърза с изпълнението на макар и дадената вече заповед, изпълнението на която би било в пълно противоречие с великите намерения...“

Напразна надежда! Единственото, което ерцхерцогът направи, може да се каже въпреки Хофкригсрата, бе това, че остави в Швейцария генерал Готце с двадесет хиляди войници. Карл не бе лишен от талант и прекрасно разбираше цялата безнадежност на положението на Римски-Корсаков по-нататък. Освен това, според първоначалния проект, Суворов трябваше да отиде в Швейцария само с корпуса на Дерфелден, който не би бил достатъчен да замени даже австрийците на Готце. Фелдмаршалът невесело се шегуваше, че му

предстой „сам със свитата си да отида при Корсаков на моя Буцефал...“. Необикновено силният и в своите шестдесет и девет години генерал-лейтенант Максим Ребиндер, стиснал огромните си юмруци, казваше на група офицери:

— Ах! Колко долна е коварната неблагоприятност на великомъдрените заседатели във висшия военен съвет към спасителя на Австрия Александър Василиевич и към нас! Колко са слепи и недалновидни! Само че те ще си изпатят без нас!

„Тази сова — писа Суворов за Тугут — може да си е загубила ума или пък никога не го е имала.“ Той като че предчувствува: съдбата, която очакваше Римски-Корсаков: „Масена няма да чака нас и ще се насочи към Корсаков... Макар и да не се боя от нищо на света, ще кажа — при опасността от превъзходството на Масена моите войски малко ще помогнат оттук, и ще е късно...“

Новината за изтеглянето на ерцхерцога от Швейцария едва не накара Петербург веднага и окончателно да скъса съюза с Австрия. Само опасението от сепаративен мир на Виена с Франция накара Павел I да спре изпълнението на заплахата. Още преди това руският император бе разрешил на Суворов „в случай че и занапред продължават да се държат така“ австрийците, да събере войските на едно място и „да действа независимо“. Сега Павел I даде на пълководеца неограничени пълномощия: „Това предлагам, като моля да ми простите и като Ви възлагам сам да решавате какво да се прави...“

Трябваше спешно да се върви в помощ на Римски-Корсаков. Рано сутринта на 28 август 1799 година Дерфелден излезе със своя корпус от Асти, а Розенберг от Ривалти по посока на Сен Готар. Мелас продължи блокадата на Тортонския замък до капитулирането на който, както помним, оставаха три дни. Но русите едва бяха спрели на почивка, когато Суворов заповяда да се върнат назад, без да губят нито минута. Узнал за прехвърлянето на руските войски в Швейцария, Моро веднага се бе спуснал начело на три колони от Генуезките планини и бе завзел Нови, като заплашваше да освободи Тортона. Суворов помогна на Мелас — Моро бързо се върна в планината и на 31 август, съгласно условията за капитулация, френският гарнизон напусна Тортонския замък.

Спасявайки съюзниците, русите загубиха три скъпоценни дни, от които прекрасно се възползува Масена.

[1] От „брод“ — хляб и „фресен“ — ям (нем.) — б.пр. ↑

С изтеглянето на ерцхерцог Карл руско-австрийските сили в Швейцария се оказаха раздробени и разпръснати. Самонадеяният генерал-лейтенант Римски-Корсаков, който се отнасяше с пренебрежение към противника, разположи голямата част от своя корпус при Цюрих, пред реките Лимат и Аар. Тринадесет хиляди австрийци, непосредствено командувани от генерал Готце, държаха отбраната от Цюрихското до Валенщадското езеро. По-далеч на юг се намираха малките разпокъсани отряди на Елачич, Линкен и Ауфенберг. Френската армия бе също така разтеглена, тъй като заемаше фронта от Базел на Рейн, край реките Аар, Лимат, Албис, Линта и по-нататък до Сен Готар, но нейното положение беше значително по-изгодно. Масена имаше не само значително числено превъзходство, но бе успял и да съсредоточи големи сили на важната позиция при река Лимат, т.е. на своето ляво крило.

Приетият в Асти план на Суворов предвиждаше най-скорошно приближаване до неприятеля, настъпление към Сен Готар и удар по десния фланг и тила на французите. Тъй като не желаше да губи време, руският фелдмаршал бе избрал най-краткия, но труден път. Според внимателно разработената диспозиция: Линкен и Готце с отделни колони се приближават един към друг и към войските на Суворов. След това съюзниците се насочват край двата бряга на Люцернското езеро до самия Люцерн, съединяват се с корпуса на Римски-Корсаков и завземат позиции по десния бряг на Райс и Аар.

Понеже никак не познаваше местността, фелдмаршалът извика при себе си в Асти офицери от австрийския генерален щаб. Те бяха девет души, начело с подполковник Веройтер, спечелил по-късно, както казва А. Петрушевски, „голяма, но тъжна известност“ в Наполеоновите войни. Лесно е да се предположи, че конкретизирането на плана принадлежи на Веройтер. Налагаше се по неволя да се довери тъкмо на този „проектантски унтеркунфт“, както го иронизираше Суворов. Сега обаче „унтеркунфтът“ имаше преимущество — познаваше сложния театър на военните действия. По тази именно

причина старият фелдмаршал настоятелно молеше австрийските военачалници в Швейцария — Готце и Щраух — да посочат всички „трудности и особености на областта“. По силата на обстоятелствата опитният пълководец бе принуден по този начин да се обляга в много отношения на други.

Руските войски се движеха към Сен Готар доста бързо, целият обоз бе изпратен по околен път през Верона, Тирол и по северния бряг на Боденското езеро, а полевата артилерия се насочи по долината на Енганден и след това — към Фелдкирх. Предполагаше се, че армията ще получи двадесет и пет планински оръдия, за обслужването на които бе заповядано да се обучава прислуга. Освен раници, войниците не носеха нищо, а много от офицерите бяха взели със себе си само скатаната през рамо шинела. Войските бяха облекчени до последна възможност. Разпорежданията бяха точни, редът беше образец. Потегляха в два след полунощ, в десет войникът получаваше при почивката каша, подкрепяше се и спеше няколко часа. В четири след пладне, когато горещината почваше да намалява, тръгнаха на поход отново, вървяха шест часа и в десет вечерта намираха готовата вечеря.

При втория преход от Александрия в далечината се показаха като градоносни облаци грамадите на Алпите. Климатът постепенно се променяше, ставаше по-суров, заваля дъжд. Пътят се превърна в широка пътека. Близко до селището Таверно издигналите се до небето планини обкръжиха отвсякъде войниците.

Суворов смяташе да стигне Сен Готар на 6 септември и на 8-ми да атакува неприятелската позиция. Според уверенията на Мелас в Белинцоне руската армия трябваше да намери хиляда четиристотин и тридесет мулета, необходими за продължаването на похода през планината. Но като пристигна с ускорен марш начело на своите войски в Талерно, главнокомандуваният узна, че австрийците са го излъгали отново.

— Няма мулета, няма коне, а има Тугут и планини, и пропасти — писа той, като добавяше тъжно, — но аз не съм живописец.

Константин Павлович предложи да използват за раниците казашките коне, но нямаше нито торби, нито подходящи седла. Суворов нервничеше, писа на Павел, че походът е безполезен и че се губи „предимството на бързината“. По това време пристигнаха няколко стотици мулета, ангажирани от австрийците само до Белинцоне.

Наложил се да уговарят мулетарите да останат при армията за целия поход. След два-три дни бяха докарани още няколко стотици мулета. В тревоги и непрестанни усилия минаха пет денонощия.

С вечния си плащ и широкопола тиролска шапка, старият фелдмаршал обхождаше на казашкото си конче спрелите на лагер войници и ги ободряваше с думи.

— Ето там — сочеше той планините на север — са безбожниците французи. Ще ги бием по руски! Планините са високи! Има пропасти, има водостоци, но ние ще ги преминем и прелетим. Ние сме руси! Като се изкачваме по планината, само стрелците да се мерят по командирите на врага. Стреляй рядко, но точно! А другите бързо да се разпръскват във верига. Влезеш ли в бой — удрай, пробощдай, преследвай — не давай отдых! Навсякъде е фронт! Грешно е да убиваш тези, които молят за пощада. Когато от нас убият — царство му небесно. Останем ли живи, за нас чест и слава, слава, слава!

И войниците му отговаряха с чистосърдечна преданост:

— Води ни, бащице! Води, води! Идем! Ура!

Огън-Огнев и другите ветерани забелязваха, че Суворов е зает с тежки мисли, даже лицето му се е променило.

— Какво става с нашия баща — говореха те помежду си, — да не е болен? За какво сме ние без него? Или французите пред нас са много? И той мисли, че няма да се справим с тях? Но я ни дай сто хиляди от сините кафтани, и ние ще ги подредим всичките или всички до един ще паднем! Така ли е, братя?

— Така! Наистина така! — отговаряха на старците младите войници. — Готови сме не само сините, но и белите кафтани, императорските славно да унищожим, ако и с тях се наложи!

Сред офицерите се водеха друг вид разговори. Тъй като по-точно отгатваха грижите на своя фелдмаршал, те казваха:

— Александър Василиевич е до краен предел оскърбен от унтеркунфта и е измъчен от австрийските интриги. Вместо да вървим и да бием французите, ние стоим напразно и всичко това е поради Тугут.

Това име „се носеше сред войските като божие наказание — чума“. Русите открито говореха за измяна на австрийците и боготворяха Суворов.

Чак на 10 септември двадесетхилядната руска армия потегли на път. На казашко конче до Суворов се тътреше шестдесет и пет годишният стопанин на къщата, в която пълководецът бе отседнал в Таверно — Антонио Гама. Впечатлението, което руският фелдмаршал бе направил на стария италианец, беше такова, че той бе забравил своите години, семейството и домашните си работи и бе пожелал да последва Суворов в Алпите. По-нататък той служеше за водач на войските и неведнъж биваше полезен.

На 12 септември, в селището Дацио, към колоната на Дерфелден се присъедини бригадата на австрийския полковник Щраух. Оттук до Айорло, заето от предните френски постове на дивизията на Лекурб, оставаха само десет версти. Сен Готар посрещна пришълците тъжно в завеса от септемврийски дъжд. Тесният път водеше през долина, притисната от нащърбени скалисти стени, а след това се губеше във висините. Бригадата на Гюден, която отбраняваше превала, наброяваше всичко на всичко три и половина хиляди човека, но местността удвояваше, ако не утрояваше неговите сили.

Тъй като разбираше цялата трудност и рискованост на атаката на Сен Готар, фелдмаршалът бе изпратил своевременно в обход шестхилядния корпус на Розенберг. И все пак Суворов реши да не го чака, защото той можеше да бъде задържан по пътя от други отряди на Лекурб, и да настъпи в три колони. В мрачното и мъгливо утро на 13 септември войската се придвижи от Дацио и съгласно диспозицията се раздели в различни посоки. Авангардът на Багратион пое надясно и почна да се изкачва по отвесната стръмнина под унищожителния огън на французите. Едновременно с това лявата съюзна колона съумя да обходи неприятелския фланг.

Французите се изкачиха по-високо и заеха нова позиция. Те бяха добре запознати с тези стигнали до небето грамади и се чувствуваха сред тях като у дома си. Атакува ги средната колона — дивизията на Фьорстер, подкрепена от Повало-Швейковски. Неприятелят отстъпваше бавно, докато не стигна най-сетне самия връх на планината.

По това време в помощ на Гюден пристигна част от френската бригада на Луазон, пък и самата позиция стана още по-малко уязвима за атака по фронта. Русите храбро се хвърлиха на щурм, но стрелците ги биеха иззад канарите и камъните едва ли не по избор, и атаката се

задъха. Одушевени от присъствието на Суворов, войските се хвърлиха втори път, но пак неуспешно. Багратион все не пристигаше, нямаше известия и от Розенберг. Денят вече клонеше към свечеряване, малко оставаше до нощния мрак. Французите се отбраняваха с необикновена упоритост. Но още по-голямо упорство притежаваше Суворов. Той заповяда да започнат трета атака. Войските напреднаха към височината, а веднага след това на снежния връх против неприятелското ляво крило се показаха войниците на Багратион.

Русите се катереха по отвесни канари и камънаци и с огромни усилия се изкачваха все по-високо и по-високо. Върхът на планината бе покрит с облаци и в гъстата мъгла хората си помагаха един на друг, присядаха, подпираха се на щикове; някои от тях бяха привързали към краката си шипове за изкачване на стълбове — котки. Така авангардът се изкачи по стръмния склон направо на главния алпийски хребет и се насочи към селището Хоспис на седловината на превала, зад гърба на французите. К. Клаузевиц нарече този преход „най-изумителния подвиг през целия поход на Суворов“.

Французите не очакваха появата на Багратион, изоставиха позицията и почнаха бързо да отстъпват. Работата беше свършена, но на висока цена; към хиляда и двеста руси бяха излезли от строя. В Хоспис, дето имаше капуцински манастир, Суворов бе посрещнат от побелелия стар игумен и братята. При бурно време и зимни виелици монасите издирваха и спасяваха заблудилите се по стръмните и опасните пътеки на Сен Готар. Той покани престарелия, изнемогващ руски командир в килията да отдъхне и да се подкрепи.

Войните утолиха своя глад с картофи, грах и някаква риба. Суворов беше весел, любезен, хвалеше обителта за подвизите, като говореше с игумена ту на немски, ту на френски, ту на италиански. На свой ред приорът съобщи, че според манастирските летописи руси били идвали на Сен Готар преди близо столетие и половина.

— И тъй! — възкликна фелдмаршалът. — Ние вървим по следите на отдавна умрелите наши прадеди!

Войниците си починаха и започнаха спускането от планината. В помощ на Гюден пристигна командирът на дивизията Лекурб с подкрепления. Той настъпи срещу Суворов, но получи съобщение, че в неговия тил се групират руси. Беше пристигнала дългоочакваната колона на Розенберг.

На 10, 11 и 12 септември отрядът на Розенберг, чийто авангард командуваше Милорадович, бе минавал по тесни пътечки, беше се изкачвал на най-големи височини или се бе спускал в пропасти. Често се бе налагало да минава по брод, дълбоки до пояс реки. През всичките тези дни се бе изливал пороен дъжд, нощите бяха тъмни и студени, духаше силен северен вятър. Преходите бяха безкрайни, от ранни зори до дълбок мрак, войниците вървяха в ускорен марш и по планинските склонове някои от тях се бяха подхлъзвали, търкаляли надолу и загивали в пропастите. На 12-ти по светло войските пристигнаха в селището Тавеч. Тук планините малко се отдръпваха, пътят ставаше по-добър. В раниците на войниците оставаха сухари за три дни.

Фьодор Василиевич Харламов, произведен за италианския поход генерал-майор, избра от своя полк сто и осемдесет души, които добре познаваше, изведе ги на триста крачки пред линията на корпуса и ги разположи за ношуване, като заповяда да бъдат готови за бой. Той поговори с войниците и им нареди по-яко да привържат с ремък щиковете към пушките. На разсъмване дъждът престана и корпусът потегли напред. След малобройните конни казаци побърза авангардът, а след него останалите полкове. Така русите вървяха около шест версти до планината Криспалт.

Предните френски постове отстъпиха на билото. Милорадович пое вляво, полкът на Мансуров — вдясно, а Харламов нападна центъра със своите азовци. Неприятелят се помъчи да се задържи в своите землянки. Щиковата атака го накара да се спусне към езерото Обералп и да заеме нова позиция.

Когато се изкачиха на възвишението, русите видяха гъста верига стрелци, настанили се зад големи канари. Генерал-майор Харламов препусна на черкезко конче, начело на доброволци и егери. Французите ги обсипаха с куршуми и картеч.

Харламов не даваше на неприятеля нито минута отдих и най-сетне французите трепнаха и избягаха в долината към селището Урзерн.

Почна вече да се свечерява, планините взеха да димят, а мъглата покри долината. Изпратеният за наблюдение бригад-майор доложи на генерал Ребиндер, че неприятелят се е строил в колони пред Урзерн и се е приготвил за бой. Ребиндер заповяда по възможност тихо да се спуснат от планината. В подножието русите се строиха в бойна линия,

без да бъдат забелязани от неприятеля. Те дадоха по заповед пушечен залп и с вик „ура!“ се хвърлиха с щик. Изненаданите французи бяха обърнати в бягство.

Фьодор Василиевич Харламов неуморно преследваше врага заедно с доброволците, въпреки своите две рани. Третото раняване — с картеч в рамото — го свали от коня на земята. Войниците се спряха и го обиколиха.

— Деца! — казваше им той. — Вървете напред, а при мен оставете двама души. Чувате ли, деца! За бога, напред! Мушкай, гони, бий! Аз вече не съм слуга на царя. Поздравете всички от мен. Дълго служих с вас, не ме споменавайте с лошо...

С приближаването на нощта войниците пренесоха ранения генерал в селището, в дома на тамошния свещеник. След направената от лекаря превръзка старецът се унесе в сън. Два часа преди разсъмване той се събуди и като видя тридесетина свои любимци, каза:

— Е, деца, прощавайте! Вие вървете напред, а аз няма да мога с вас. Жалко! Но няма какво да се прави — и се обля в сълзи. — Бийте врага! Ох, ох! Трябва да предам поздрав до моя баща... но няма по кого — после огледа всички и се обърна към Старков: — Ето ти си моя възпитаник! Кажу на приятеля Максим Ребиндер да предаде на нашия баща моя сърдечен поклон! Чува ли, направи това и аз те благославям — той свали кръста от шията си, а после подаде часовника. — Ето, за да ме помниш вечно. Бъди честен, моли се на бога, служи усърдно на царя и отечеството! Не си позволявай да бъдеш страхливец!...

Розенберг направи голяма грешка, като се забави с настъплението към Урзерн. Той зае позиции на височините, дочу изстрелите от Сен Готар, но си помисли, че противникът е далече и поради това е рано да го атакува. При това незабавният щурм към Урзерн би отрязал френските войски на Сен Готар и в селото Хоспитал и би ги обрекъл на унищожение и пленяване. Но и така двата руски отряда бяха постигнали много. Розенберг и Дерфелден заплашваха от две страни дивизията на Лекурб и я поставяха пред тежък избор.

Този даровит и храбър генерал, истински представител на военната школа на революционна Франция, взе смело решение. Той би могъл спокойно да се изтегли през полегатия превал на запад, в долината на Валис. Но тогава за Суворов се откриваше свободен път

към Люцернското езеро, където имаше френска флотилия. Лекурб постъпи по суворовски. Като даде два предупредителни залпа по руския лагер, той захвърли след това цялата си артилерия в реката и по мрак поведе войската през дивия планински хребет Бетцберг, в обход на Урзерн, където се намираше Розенберг. Цяла нощ французите се катериха по височините, минаха хребета и като се спуснаха сутринта, отново препречиха пътя на руската армия.

Войниците на Дерфелден едва се държеха на крака и се бяха разположили за нощуване край селото Хоспитал. Беше студено и влажно, хората мръзнаха даже при разпалените огънове. На четири версти разстояние нощният мрак се разкъсваше от светлините на друг бивак — там беше Розенберг, но всеки един от тях смяташе другия за неприятелски. Преди полунощ Суворов изпрати съобщение на Готце и Римски-Корсаков, че Сен Готар е превзет, че войските са стигнали в Хоспитал и на утрешния ден ще продължат настъплението, така че той се надява, както бе предвидено и в диспозицията, привечер да се добере до Алтдорф.

Пред русите обаче стоеше препятствие още по-страшно от тежкото изкачване на височината Сен Готар — Урнерлох и Дяволският мост, две теснини, които едва ли имаха някъде равни на себе си.

Пътят от Хоспитал минаваше надолу по течението на река Райс, която все по-стремително се носеше в тясното дефиле между надвесените над нея масиви. След една верста пътят се връзваше сред отвесни скали, които се спускаха до реката. През 1707 година един от опитните италиански минни инженери бе пробил в скалата тунела, наречен Урнерлох — Урнерската дупка. Това беше в пълния смисъл на думата дупка, дълга осемдесет крачки, почти кръгла, тъмна, влажна и толкова тясна, че през нея едва можеше да мине натоварено муле. След изхода от тунела пътят се прилепваше до отвесната скала като корниз, а след това под прав ъгъл стръмно се спускаше към река Райс, над която висеше арката на Дяволския мост. Водата се спускаше тук в няколко водопада и нейният рев и грохот се чуваше далеч в околността. След моста пътят правеше отново остър завой и чак пред селото Гешенен излизаше на открито.

В шест часа сутринта на 14 септември Суворов излезе от Хоспитал, съедини се в Урзерн с Розенберг и изпрати напред в авангард Милорадович. До самата Урнерска дупка противникът не закачаше русите, убеден очевидно в непристъпността на своята позиция. Пред входа на тази мрачно зейнала изкуствена пещера французите срещнаха авангарда с пушечен огън и скритото в тунела планинско оръдие. Три сотни смелчаци запълзяха нагоре, в обход над Урнерлох. Друг отряд от две сотни егери, под командуването на майор Фьодор Тревогин, почна да се спуска по стръмния скалист склон, висок сто и петдесет метра, към самата Райс. Егерите стигнаха каменистото легло на реката под непрекъснатия огън на неприятеля, като рискуваха всяка минута да паднат в пропастта, а след това преминаха реката и почнаха да се катерят по отвесния бряг.

Уплашени да не бъдат отрязани, защитниците на Урнерлох се отдръпнаха назад. Генерал-майор Мансуров се спусна в тунела и ги изтласка до изхода на Дяволския мост. Когато първите войници излязоха пред откритата пропаст, те не можеха вече да се връщат назад. На тесния път се образува задръстване. Върху отстъпващите

французи и напиралците срещу тях руси се изсипаха куршуми и картеч. Мнозина не се задържаха и паднаха в пропастта.

Русите се хвърлиха към моста: французите съумяха под огъня на стрелците да го разрушат — за щастие главната арка се запази, но вместо втората зееше огромна дупка. Егерите на Тревогин обаче бяха успели вече да преодолеят пътя по стръмнината на левия бряг.

Французите започнаха да се оттеглят, но още обстрелваха моста, а русите доवлякоха няколко греди, разбиха навеса, който се оказа наблизко, а офицерите, които през цялото време вървяха напред, превързаха гредите със своите шарфове. Княз Мещерски-трети стъпи на една неустойчива напречна греда, но бе поразен смъртно от изстрел и едва успя да каже:

— Приятели, не ме забравяйте в релацията...

По тесните греди, рискувайки да паднат в бездната, суворовските богатири претичваха на другия бряг. В това време отляво, откъм хълбока на планината, се появи с Архангелогородски полк двадесет и три годишният генерал-майор Николай Каменски. Още вечерта той бе получил заповед да върви след Лекурб през Бетцберг и да обходи Урнерската дупка и Дяволския мост. Сега той, като старши по чин, пое командването и подгони неприятеля през дефилето, без да го остави да се опомни. Син на прочутия военачалник и фелдмаршал Каменски-втори, той мечтаеше да заслужи похвалата на Суворов. Бе пристигнал в армията в навечерието на швейцарския поход и бе приласкан от незлопаметния пълководец с думите: „Синът на моя приятел ще пожъне с мене лаври, както аз някога с неговия баща.“

На четири места се прехвърляше пътят от едната на другата страна на Райс. Всички четири моста неприятелят се опитваше да разруши, но Каменски продължаваше да напират. При селището Вазен французите опитаха да се отбраняват, но не издържаха натиска и отстъпиха зад моста, който Лекурб успя да разруши.

Старите войници хвалеха младия Каменски:

— Ама какъв граф! Така лети, така се катери заедно с нас напред! Юнак, прилича на баща си Михаил Фьодорович. Само че онзи бе избухлив, а този е с добра душа и силно обича войниците.

Когато Каменски донесе да покаже на фелдмаршала писмо до своя баща, Суворов прибави: „Вашият млад син е стар генерал!“

През това време главните руски сили изчакваха на десния бряг на Райс поправянето на Дяволския мост. Изпратените австрийски пионери мереха с най-голямо внимание неговата дължина, обсъждаха и говореха, а за работа не се хващаха. Генерал Ребиндер загуби търпение и извика от полковете войници, които разбираха дърводелския занаят. Явиха се повече от сто души. Те взеха инструментите от ръцете на австрийците и работата закипя. Скоро мостът бе готов.

— Ja, fertig! — учудваха се пионерите — Das ist gut!^[1]

— Там е работата, гут! Вие и до довечера щяхте да гутикате, а за работа нямаше да се хванете! — Каза им войникът, който се разпореждаше на моста.

По доклад на Ребиндер Суворов извика майстора, награди го с пари и възкликна:

— Руският човек за всичко го бива! Да помага бог на всички! У другите няма такова нещо, у нас има!

Във Вазен армията пристигна през нощта и остана там до сутринта. В пет след полунощ с ускорена крачка потегли авангардът на Милорадович. Пред Амщег французите го посрещнаха, построени в колони, под прикритието на двойна верига стрелци. Милорадович не обичаше престрелките и поведе своите войски в щикова атака, а му дойде и помощ. При отстъплението французите запалиха след себе си и следващия мост. Но руският авангард премина по тлеещите греди и оцелелите дъски на другия бряг и изтласка Лекурб от селото Амщег. Близкият отряд на австрийския генерал-майор Ауфенберг получи възможност да се присъедини към руската армия.

Като отстъпи по тясната и дълга Шахенска долина, открила се вдясно, Лекурб реши да даде отпор на Суворов. И отново щиковият удар на руския авангард реши изхода. Около пладне войските заеха Алтдорф и намериха там малък склад с провизии, които им дойдоха съвсем навреме. В сухарните торби на войниците вече нямаше почти нищо, а раниците бяха останали назад или бяха загубени по пътя. Всеки воин получи по три шепи брашно и малко сухари.

Чак сега обаче Суворов с ужас видя къде са го завели австрийците. Пътят, който тогава се наричаше Сенготарски, прекъсваше веднага след Алтдорф. Отвесните скали на дивия гол хребет Росцок опираха в езерото. Не можеше да се разбере на какво е

разчитал австрийският генерален щаб! Можеше да се върне назад и да върви през Мадеранската долина към горното течение на Рейн. Но този път не го приближаваше, а го отдалечаваше от Швиц. Оставаше да продължи похода през мрачната Шахенска долина, сред непроходимите планини. Войниците трябваше да се катерят по опасни пастирски и ловджийски пътеки, за да стигнат до Швиц. Налагаше се да се бърза, защото Суворов и без това бе закъснял в Алтдорф с цяло денонощие.

Освен това откъм реките Линта и Лимат вече от два дни се чуваше канонада.

Разбира се, нито една армия никога не бе минавала по такъв път. Авангардът на Багратион започна трудния поход в пет часа сутринта на 16 септември 1799 година, след него вървеше Дерфелден, после Ауфенберг, а Розенберг прикриваше движението откъм тила. Пътеката ставаше все по-тясна и по-стръмна. Войниците вървяха в колона по един по плъзгавата глина, рохкавия сняг и мокрите камъни.

Хребетът Росцок се издигаше като безкрайна стена. Според думите на очевидец един стръмен и огромен масив се издигаше над всички останали. Тъмните облаци, които пълзяха по него, обливаха войниците с мокър студ. Влажността и гъстотата на мъглата непрекъснато се увеличаваха. Сух конец не остана на хората. Те проклинаха планината и казваха:

— Да бяха се показали сега сините кафтани!: Може би с престрелката щяхме да разгоним тази киша и да се стоплим в боя!

Чак привечер корпусът на Дерфелден преодоля височината и се разположи на нощувка. Някъде назад се чуваха изстрели: ариергардът на Розенберг задържаше напора на французите. Войниците бяха измръзнали, обувките им не ставаха за нищо, особено ботушите на офицерите.

— Дръжте здраво пушките! Да се прегледат патроните! Да се сложат нови кремъци! Да се потегнат обувките! Да се запалят огньовете!
— високо разпореждаше генерал Милорадович, като обикаляше войниците.

За щастие, недалече се намери навес. За по-малко от час го разрушиха и запалиха огньовете. Използуваха дръжките на безполезните в боя алебарди. Сега всички се заеха с работа: кой кърпеше обувки, кой сушеше куртки и шинели, кой печеше питки от полученото в Алтдорф

брашно. Милорадович се приближи до един огън, видя изпечената попрегоряла питка, взе я и почна да яде с най-голям апетит:

— Боже мой! Но това е по-вкусно от баничка! По-сладко от ананас! Чия е питката?

Казаха му.

— Благодаря! За нея ще изпратя сиренце.

И наистина негов човек донесе малко парченце сирене и като го даваше на войника, каза:

— Извинявай, че е малко. Господарят го раздели по половина, няма повече. Нали раницата ни изостана.

Войникът не взе сиренето.

— Щом е така, пазил ме бог! Ще умра от глад, но няма да взема!

Тогава всеки даде по сухарче, а Огнев добави късче сух бульон, взет от раницата на убит от него френски офицер. Като събраха кой каквото даде, Огнев го завърза в кърпа и отнесе на Милорадович. Генералът прие всичко и сам отиде да благодари на войниците.

Движението на цялата армия продължи непрекъснато от сутринта на 16 до вечерта на 18 септември, т.е. цели шестдесет часа. През цялото това време двадесет и пет хилядната войска като огромна гъсеница бавно пълзеше през хребета. Удивително е това, че при тези най-тежки условия Суворов съумя да парализира действията на Лекурб, който напираше върху руския ариергард. Два пехотни полка на Розенберг успешно задържаха превъзхождащите сили на французите, а след това в пълен ред се оттеглиха от Алтдорф.

Самият фелдмаршал ту яздеше, ту вървеше пеша с предните части и непрекъснато бе пред очите на войниците. Той се чувствуваше болен, слаб, изтерзан физически и нравствено, измъчен от интригите на австрийците, но се стараяше да изглежда весел, шегуваше се и ободряваше войниците. Като минаваше веднъж край спрели се да си поемат дъх измръзнали, гладни, мрачни хора, той неочаквано подхвана песента: „Какво с девойката направиха, какво с хубавицата се случи.“ Раздаде се дружен смях и войниците се ободриха.

Тежко бе изкачването на Росцок, но едва ли не по-трудно се оказа спускането. От север духаше остър вятър и пронизваше през дрехите. Авангардът на Багратион вече приближаваше селището Мутентал, а корпусът на Ребиндер едва се готвеше за слизането,

определено за ранното утро на 17 септември. Войниците мечтаеха като за щастие да се срещнат с неприятеля на равнина:

— Но няма те ще се крият от нас винаги зад камъните като разбойници или ще бягат по планините като диви кози? Нима сред тези поднебесни ридове няма да се намери чисто място и те няма да застанат против нас открито, по руски?

Милорадович даде заповед да тръгнат, барабаните забиха походен марш, засвириха рогове и саморъчно направени кларнети, разнесоха се по планини и долини руски песни:

*Щом ще пием зарад наште
мили братя и сестри,
нека чаша подир чаша
пълним дружно до зори!
Хей, приятелю, налей!
Пий и пей, пий и пей!
Пий и пей, но не забравяй,
службата си не оставяй!*

Като минаха през билото, войниците се приближиха до стръмния наклон и видяха надалеч, под пелената на мъглата, долина. Плъзгавият от падналия дъжд път ставаше все по-мъчителен. Мнозина не се задържаха и политаха надолу, но жертви почти нямаше.

По това време авангардът на Багратион срещна в Мутентал преден френски пост, изпратен от Швиц. Командирът заповяда на конните казаци да го обходят прикрити зад горичката и да го нападнат от фланг и тил, а част от пехотата придвижи направо. За миг неприятелят бе обкръжен и разбит; сто души заедно с офицерите бяха пленени.

Като се спусна в Мутенската долина, Суворов изпрати сотня казаци вдясно по посока на Гларис, за да съберат някакви сведения за австрийския корпус на Линкен. От него нямаше ни помен, а около езерото Клинтал, на половина път между Мутен и Гларис, имаше французи. Едновременно с това местните жители съобщаваха на стария фелдмаршал страшни неща. По времето, когато Суворов бе щурмувал Дяволския мост, Масена разгромил корпуса на Римски-

Корсаков. Катастрофата станала на 14–15 септември и била отежнена от лошото разположение на руските войски, самонадеяността и надменността на техния командир, от численото превъзходство на френските сили, от изкуството и предвидливостта на Масена. Числото на убитите, ранените и пленените бе близо осем хиляди души. Французите бяха пленили трима генерали, девет знамена, двадесет и шест оръдия и почти целия руски обоз.

На 14 септември френският генерал Султ бе разбил австрийците в Долна Линта. Бяха убити генерал Готце и неговият началник-щаб. Несполуките на австрийския корпус „се разпространиха отчаяно наляво като чумна зараза“. Въпреки решителното си превъзходство над французите по Горна Линта, генералите Елачич и Линкен се бяха разпореждали така неудачно и се бяха държали така малодушно, че били принудени да заповядат бързо отстъпление.

Сега на французите по целия швейцарски боен театър се противопоставяше само Суворов със своята малка армия, измъчена от дългия преход, лишена от продоволствие и артилерия. Енергичният Масена бе вече взел мерки да затвори противника в Мутентал, отдето имаше само два изхода — към Швиц и към Гларис. Самият той оставаше с част от войските в Швиц, а останалите изпрати на генерал Молитор, който бе закрил пътя към Гларис. Една бригада от дивизията на Лекурб охраняваше пътеката през Росцок. Изглеждаше, че армията на Суворов е изправена пред неминуемо поражение. Като излизаше от Цюрих, Масена обеща на пленените руски офицери, че скоро ще докара при тях фелдмаршала и великия княз.

Човек може да си представи страданията на предадения от австрийците велик пълководец! Даже войниците, които още не знаеха със сигурност за поражението на Римски-Корсаков, бяха забелязали, че със Суворов става нещо недобро. Един роднина на сержант Старков, който служеше в сборен гренадирски батальон, на въпроса: „Какво става с нашия баща?“ — разказваше на войниците от полка на Ребиндер:

— Здрав е нашият бащица, здрав, но е нещо много невесел. Миналия ден бях караул при квартирата му, а при него дойдоха всички генерали и великият княз. Дълго, три до четири часа останаха там. За какво се съветваха, никой не знае: наоколо стояха часови. Когато излизаха от Александър Василиевич, генералите бяха някак

възторжени и неспокойни. Лицата на всички бяха страшни, а особено на Вилим Христофорович Дерфелден и на княз Пьотр Иванович Багратион.

Това беше знаменитият военен съвет на 18 септември, посветен на предстоящия подвиг. За извършването му бяха необходими единодушие у всички и всекиго, подем на нравствените сили до последен предел. На съвета бяха поканени русите: генерал Ауфенберг не бе извикан.

[1] Да, готово!... Това е хубаво! (нем.). ↑

Пръв при Суворов пристигна княз Багратион и го завари в пълен руски фелдмаршалски мундир, с всички ордени. Той се разхождаше бързо из стаята и едновременно с това енергично си говореше сам:

— Паради! Разводи!... Голямо уважение към нашата личност... обърнете се: шапки долу! Боже мой, та и това е нужно, но на своето време... А трябва да се знае как се ръководи война. Да се познава местността, да може да се преценява. Да умееш да не позволяваш да те измамат. Да умееш да биеш! А не е голяма работа да бъдеш бит! Готце! Но те вече са свикнали — тях всякога са ги били! А Корсаков, Корсаков — тридесет хиляди, и такава победа на равен по брой неприятел! Да погуби толкова хиляди? И то какви? И в един ден? Боже господи!...

Суворов продължаваше да говори и да ходи, без да обръща внимание на Багратион. Той разбра, че пречи, и излезе. Скоро пристигна великият княз Константин Павлович, после всички генерали и някои полковници. Фелдмаршалът посрещна влезлите с поклон, спря се, затвори очи и се замисли. Изглежда се колебаеше в желанието си да съобщи за постигналото русите нещастие. Всички мълчеха, но не мина минута и Суворов трепна, отвори очи и погледът му като мълния порази дошлите.

— Корсаков е разбит и прогонен отвъд Цюрих! Готце е в неизвестност, а корпусът му е разпръснат. Другите австрийски войски — на Елачич и Линкен, — които идваха да се съединят с нас, са отблъснати от Гларис и прогонени. И така, целият оперативен план за изтласкване на французите от Швейцария е пропаднал!...

Фелдмаршалът почна да изрежда всички интриги и пречки, които са му причинили барон Тугут и неговият Хофкригсрат. Той напомни обещанието на принц Карл да не напуска със своята шестдесетхилядна армия Швейцария преди пристигането на русите, а след това за причиненото от австрийците ново нещастие, когато в Белинцоне русите не бяха намерили мулета и бяха престояли няколко дни...

— Ако бяхме излезли от Белиицоне на 4 септември — възкликна Суворов, — ние бихме били в Мутентал на 10 или 11 и Масена изобщо не би посмял да настъпи със своята дивизия, за да порази Корсаков и Готце!

Руският фелдмаршал замълча, затвори очи и отново се замисли. По всичко изглежда той даваше време на генералите да вникнат в смисъла на казаното. Те бяха развълнувани. Багратион чувствуваше как кръвта му кипва и сърцето му сякаш искаше да излети от гърдите. Никой обаче не промълви нито дума. Всички очакваха какво ще каже пълководецът, коварно поставен в бедствено положение.

Суворов продължи:

— Сега да вървим напред, към Швиц, е невъзможно. Масена разполага с повече от шестдесет хиляди, а ние нямаме и пълни двадесет. Да се връщаме — срам! Това би значило да отстъпим, а русите и аз никога не сме отстъпвали! Обкръжени сме от планини. Останали са ни малко сухари за храна, а още по-малко бойни артилерийски заряди и патрони. Пред нас е силен враг, възгордял се от победата... Победа, изградена на коварна измяна! От времето на действията при Прут, при господаря император Пьотр Велики руски войски никога не са се намирали в такова гибелно страшно положение, както ние сега. Никога! Навсякъде имаме победи над враговете и славата на Русия сияе вече повече от осемдесет години върху нейните бойни знамена и гърми от изток до запад. И има страх у враговете на Русия, и защита, и сигурна помощ за нейните съюзници... Но на Пьотр Велики измени нищожен човек, дребен владетел на малка земя, зависим от силния властелин... А кой измени на император Павел Петрович? Верен съюзник на Русия — кабинетът на велика могъща Австрия, или, което е все едно, нейният управител, министър Тугут с неговия Хофкригсрат! Не, това вече не е измяна, а явно предателство, чисто, без глупости, обмислено, пресметнато предаване на русите, пролели толкова своя кръв за спасението на Австрия.

Суворов изгледа генералите.

— Помощ сега няма от кого да очакваме. Една надежда на бога, другата — на най-великата храброст и на най-голямата самоотверженост на водените от вас войски. Остава ни единствено това. Предстоят ни мъки, най-големите на света: ние сме на края на пропастта!...

Той замълча, отново затвори очи и възкликна:

— Но ние сме руси! Спасете, спасете честта и достойнството на Русия и на нейния самодържец! — с този последен възглас старият фелдмаршал коленичи.

„Откровено казано, ние се вцепенихме — спомня си Багратион — и всички неволно се спуснахме да вдигнем стария герой... Но Константин Павлович пръв бързо го вдигна, прегърна го, почна да целува неговите рамене и ръце, и сълзи течеха от очите му. От очите на Александър Василиевич те падаха на едри капки. О, аз няма да забравя до смъртта си този миг! Кръвта ми се вълнуваше необичайно като никога. Разтърсваше ме от темето до ноктите на краката някаква могъща сила. Бях в такова непознато за мен състояние на възторг, в такова, че ако се бяха явили безброй много врагове или се беше открил пред мене пъкълът с подземните духове — бях готов да се сразя с тях... Така беше и с всички останали. Сякаш неволно обърнахме погледите си към Вилим Христофорович Дерфелден и с това му казвахме: говори ти, най-благородният, храбър старец, говори за всички нас!“

И старшият след Суворов, Дерфелден, започна:

— Отец наш, Александър Василиевич! Ние виждаме и сега знаем какво ни предстои. Но нали и ти ни познаваш, нас, ратниците, предани на тебе от душа, които безкрайно те обичаме. Вярвай на нас! Кълнем ти се пред бога за себе си и за всички останали! С каквото и да се срещнем, у нас ти, отец, няма да видиш нито гнусната, непозната на русина страхливост, нито ропот. Нека сто хиляди врагове се изправят пред нас, нека тези планини тройно и десеторно ни пречат — ние ще победим и едните, и другите. Ще понесем всичко и няма да посраим руското оръжие! А ако паднем, то ще умрем славно!... Води ни, където си намислил, прави каквото ти знаеш: ние сме твои, отец! Ние сме руси!

— Заклеваме се в това пред всесилния бог! — извикаха всички наоколо.

Суворов слушаше речта на Дерфелден със затворени очи и наведена глава, а след думата „заклеваме се“ вдигна блеснал поглед и започна отривисто да говори:

— Надявам се! Радвам се!... Боже мой, ние сме руси! Благодаря, признателен съм! Ще разбием врага! И ще победим и него, и

коварството! Победа!

Той се приближи до масата, на която бе разтворена картата на Швейцария, и почна да посочва по нея:

— Тука, ето тук и тук са французите. Ние ще ги разбием и ще тръгнем от Швиц за Гларис. Пишете! Ауфенберг тръгва днес по пътя за Гларис с бригада австрийци. Ще прогони врага от дефилето при езерото Клентал и ако може да заеме Гларис. Ще се бие храбро, отстъпление за него няма, ще бие врага по руски! Княз Пьотр тръгва със своите утре, подпомага Ауфенберг, заменя го и преследва врага отвъд Гларис. Среца в Гларис! След княз Багратион върви Вилим Христофорович — и аз с него. Корпусът на Розенберг остава тук. В негова помощ полкът на Фьорстер. Неприятелят ще атакува? Да се разбие! Непременно да се разбие и да се преследва до Швиц — не подалеч! Всички раници, всички тежести Розенберг да изпрати след нас под охрана. А след това да тръгне и корпусът. Тежко ранените няма на какво да се карат: да се съберат всички, да се оставят тук с продоволствие. При тях необходимата прислуга и лекари. Да се остави офицер, който знае френски. Той да гледа ранените както баща децата си. Да му се дадат пари за първо време. Извикайте Фукс (Фукс дойде). Да пише на Масена, че нашите тежко ранени остават и се поверяват по човешки на покровителството на френското правителство. Михайло — обърна се Суворов към Милорадович, — ти си напред, с лице към врага! Максим — каза той на Ребиндер, — за тебе слава... Всички вие сте руси! Да не се остави врагът да надделее! Да се бие и преследва както преди! Да ви пази бог! Вървете и направете всичко за славата на Русия!

„Ние излязохме от Александър Василиевич — спомня си понататък Багратион — възторжени, самоотвержени, със силна воля и дух: да победим или да умрем, но да умрем славно — да покрием нашите полкови знамена с телата си. И го направихме по съвест, смело, като руси... Направихме всичко, което беше дори свръх силите ни: врагът беше навсякъде бит и ние преминахме през непроходимите дотогава най-високи, покрити със сняг планини. Преминахме ги без да имаме и наполовина насъщния хляб, без да видим нито жилища, нито хора, преодоляхме всичко и победихме и природата, и врага, подкрепен коварно от съюзния кабинет, който се наричаше наш истински приятел. Ние понесохме и студ, и недоимък, и глад. До

селището Кур нямахме нито пръчка гора, не само да се стоплим през това дъжделиво есенно време, но даже и да подгреем чайника. Кал и сняг бяха нашата постеля, а за покрив — небето, което сипеше върху ни лапавица. Грохотът, който се носеше над нашите глави и ечеше в низините под нашите крака, беше вестител за славата и самоотрицанието ни. Така ние вървахме почти боси през най-високи скалисти планини, без път, без пътека, между ужасни водопади, през бързеи, като минавахме по вода до над коленете. И единствено силата на волята у руския човек и любовта му към отечеството и към Александър Василиевич можа да понесе всички тези гибелни мъки...“

Както бе определено по диспозицията, Ауфенберг тръгна на 18 септември, отблъсна неприятелските постове от планината Брегел и се спусна в долината Клентал. Сутринта австрийците бяха атакувани от бригадата на Молитор, бяха изтласкани, а след това французите предложиха на Ауфенберг да сложи оръжие. Тъй като не се надяваше на бърза руска помощ, австрийският генерал тъкмо бе почнал преговорите, но щом узна за приближаването на авангарда на Багратион, ги прекъсна и започна лъжливо отстъпление. Молитор необмислено се спусна след него, тъй като сметна, че победата е вече спечелена. Появилият се внезапно на левия му фланг отряд на Багратион атакува с щик. Французите отстъпиха, русите ги преследваха.

Молитор се изтегли към източния край на езерото Клентал и подсили своята бригада с идващите от Гларис подкрепления. Позицията му беше почти непристъпна: от едната страна непроходими планини, от другата езеро и тресавище, а по средата тесен път, по който можеха да минат един до друг само двама души. Пред изхода от теснината французите се бяха разположили зад каменната ограда на една лютеранска църква.

Челният австрийски батальон бе посрещнат със залп. Няколко атаки се задъхаха: огънят на французите беше твърде силен. Багратион даде почивка на измъчените войски. При най-малък шум французите стреляха. Русите бяха гладни, много гладни: повечето от тях не бяха слагали в устата си даже сухар. Всеки смяташе за небесно благодеяние и за божия милост няколкото получени картофа.

Княз Багратион, който страдаше от рана в лявото бедро, седеше облегнат на скалата и докато изчакваше нещо, говореше на разположилите се до него войници:

— Почакайте, почакайте само малко! Ще кажа: „Напред!“ — и ще ударим всички заедно. Прощка няма!

— Тъй вярно, ваше сиятелство! Да беше по-бързо! — отговаряха измръзналите войници.

В тъмното се чу глас:

— Къде е княз Пьотр? Къде е Пьотр?

Показа се Суворов, измокрен, разтреперан под тъничкия си плащ. Багратион го посрещна и като го водеше почти насила към скалата, прошепна:

— За бога, говорете по-тихо, ваша светлост!

Изведнъж рояк френски куршуми и картеч се понесоха над езерото. Суворов се сърдеше:

— Княз Пьотр! Аз искам, непременно искам утре да нощувам в Гларис!

— Ние ще бъдем там! — успокояваше Багратион фелдмаршала. — Преди малко изпратих Ломоносов с батальон гренадири и сигурен водач вляво по склона, а на самото било подполковник Егор Цукато. Залагам главата си, ваша светлост, вие ще нощувате в Гларис.

— Благодаря, княз Пьотр! Благодаря! Добре! Бога ми добре! — отривисто говореше Суворов, когато заведоха на почивка в овчарска колиба.

Обезпокоен от изстрелите, Молитор изпрати преди разсъмване отряд да заеме позиция в планината, но бе закъснял: височината бе заета вече от русите. В тягостен мрак французите откриха силен пушечен огън. В отговор батальонът, който бе заел стръмнината, се хвърли към изстрелите с вик „ура!“. Мнозина паднаха в пропастта и се убиха, но още повече пострада неприятелят от тази бясна атака. Войските на Дерфелден, които стояха долу, също започнаха настъпление, а Ломоносов тръгна да обходи църквата. Тъй като се боеше от обкръжаване, Молитор бързо отстъпи по тесния път. На шест версти по-нататък, при селцето Нецстал, той отново се закрепил. След упорит бой Багратион го изтласка и оттам и в движение превзе селото Нефелс на брега на река Линта. Но по това време деморализираната бригада на Молитор бе подкрепена от генерал Газан. Французите получиха превъзходство и отново превзеха Нефелс. Авангардът на Багратион, крайно изтощен от непрекъснатите боеве и тежкия поход, отново ги прогони от Нефелс. Пет или шест пъти селището минаваше от ръце в ръце и остана у русите, когато Суворов изпрати на Багратион заповед да отстъпи към Нецстал. Пътят за Гларис бе отворен.

В най-трудно положение се намираше корпусът на Розенберг, който прикриваше изтеглянето на главните сили в Мутенската долина.

В строя бяха четири хиляди войници, без да се смятат спешените казаци. Полковете на ариергарда все още се точеха през Росцок, като охраняваха денковете с багажа.

Масена разполагаше с десет хиляди души и бе решил незабавно да разузнае положението на руската армия.

Отрядът на Розенберг стоеше в две линии пред селището Мутентал, изнесъл напред към триста доброволци и рота егери под командуването на майор Иван Сабанеев. Привечер на 18 септември бяха доставени денковете с патрони и малък запас сухари. Сабанеев съобщи на доброволците, че да се бие врагът до смърт е заповед именно на Суворов и че такава е неговата безотказна воля. На здрачаване на предните позиции пристигна Максим Василиевич Ребиндер и като събра всички, каза:

— Деца! Помнете, че сте руси. Не бива да изпускаме случая! Врагът трябва да се бие, и да се бие храбро, дружно, енергично. Да се стреля точно, да се действа с щик. Помнете, деца, на страха очите са големи! Страхливецът трябва да се изгони като крастава овца от стадото: страхливецът в сражението е нещо пагубно, заразно като чума. Чувате ли, деца? Това ви казвам аз — старецът, който петдесет години служи на отечеството.

— Ваше превъзходителство, батюшка Максим Василиевич! — отговори му едър старик с дълги гъсти мустаци. — Пазил ни бог да сме страхливи. Всички до един ще паднем, но няма да се оставим на врага. Вярвайте в това: ние не сме новобранци, всички сме руси, видели и патили. — И като се обърна към останалите, запита: — Така ли е, братя?

— Чудесно ще се оправим с врага — отговориха войниците.

Цяла нощ доброволците не спаха. Огньовете не палиха, разрешено бе само да пушат лула. Почна да разсъмва, имаше гъста мъгла. Сабанеев изпрати напред наблюдатели — офицер с петдесет доброволци. След четвърт час русите срещнаха силен неприятелски патрул, но след сблъскването французите избягаха. Разсъмна. Времето минаваше, войниците огладняха и решиха да хапнат сухари. Старите забраниха:

— Не, братчета, не правите добре! Като хапнеш, ставаш по-тежък, а ако някому се случи да получи подарък в корема, няма да се

излекува скоро. Да се пости малко е по-добре за душата, а за сухарната торба по-полезно...

Към два след пладне при французите започна раздвижване. Стрелците бързо се приближаваха към русите, след тях настъпваха гъсти колони. Четирите взвода доброволци веднага заеха местата си. Френските стрелци бяха три пъти повече от руските. Доброволците изчакаха и чак когато допуснаха врага на сто и петдесет крачки, откриха огън: нито един куршум не отиде напразно. Неприятелската верига видимо оредя, позапря се, но я настигна втората линия. Бодро се спуснаха французите; техните куршуми летяха сега към предните руски позиции като пчели на мед.

Като забеляза, че стрелците на врага са доста откъснати от своите колони, майор Сабанев заповяда барабаните да бият, а доброволците се хвърлиха на щик и ги отблъснаха. Отбойт на барабаните показва, че трябва да отстъпят. Доброволците започнаха с неудоволствие да се изтеглят, но повторението на сигнала ги накара да побързат.

Френските колони настъпиха бързо, изкараха оръдията и скоро почнаха да гощават русите с картеч. Доброволците и егерите на Сабанев отстъпваха със стрелба към първата линия, а след това пред нея поеха вляво и вдясно. Неприятелските колони се вмъкнаха напред, но ги заляха с куршуми и картеч. Русите се хвърлиха на щик и изтласкаха французите, но те бяха твърде много. С последни сили войниците на Ребиндер отбиха неприятеля. Внезапно иззад голямата каменна постройка се показва силна до три хиляди души неприятелска колона. Двата руски полка се поколебаха и почнаха да отстъпват. Сабанев и доброволците бяха също така принудени да се изтеглят. Като си очистиха пътя с щикове, доброволците се строиха в триъгълна колона и започнаха честа стрелба.

Сам старият Ребиндер събра колона войници и извика:

— Деца! Отнеха ни оръдие! Напред!

Русите се хвърлиха на щик, превзеха оръдието и овладяха голяма гаубица, която сипеше върху тях картеч. В същото време се появи Милорадович с три полка от втора линия и окончателно отблъсна неприятеля. Преследването продължи повече от пет версти по пътя за Швиц. В случая показаха чудеса от храброст донци на Денисов: те се врязаха във вражеските тълпи с такава ярост, че французите избягаха.

Почна да свечерява и Милорадович заповяда да прекратят преследването.

Неприятелят бе претърпял значителни загуби в убити и ранени: пленниците бяха малко. Щетите на русите също бяха значителни. Сред тежко ранените бе и храбрият командир на доброволците Иван Василиевич Сабанеев.

Розенберг мислеше, че е победил страшния неприятел. В действителност французите бяха предприели само засилено разузнаване. Привечер пристигнаха в Мутентал всички денкове, а след тях и последните полкове. Сега Розенберг разполагаше с приблизително седем хиляди души. Нощта и сутринта минаха спокойно: русите бяха убедени, че повторно нападение няма да има. При това Масена готвеше решаващия удар. Три огромни френски колони с артилерия се появиха от двете страни на река Мутен и започнаха настъпление, като обхващаха руските флангове по склоновете на планината. Веригата на доброволците допусна врага поблизо и го посрещна с бързи изстрели. Полковникът от Апшеронския полк Михаил Жуков, който бе заместил Сабанеев, заповяда отстъпление. Увлечени от преследването, френските стрелци се бяха отдалечили доста от своите колони и доброволците горяха от желание да атакуват с щик.

Но Жуков кимаше с побелялата си глава и им казваше:

— Още не е време, деца! Да почакаме мъничко!

Скоро се появи Милорадович и даде заповед за атака. Доброволците се хвърлиха напред и отблъснаха вражеските стрелци. Натискът на французите ставаше все по-дързък, те изблъскваха предните руски части. Доброволците се обърнаха назад и като не видяха свои, почнаха неохотно да се отдръпват. Зад фронта препускаше на кон адютантът на Милорадович и викаше:

— Отдръпвай се! Привличай ги, притискай към планината!

Сержант Яков Старков и старият войник Иван Махотин стреляха при изтеглянето и си говореха: „Къде се дянаха нашите?“ Доброволците стигнаха вече до самата планина, а френските егери почнаха да ги обхождат по самата стръмнина.

— Що за чудесия! — каза Старков. — Неприятелят скача по скалите като дива коза.

Той се прицели, стреля и един от „скачачите“ падна почти в краката му. Обувките на убития имаха втори подметки със железни шипове, вързани с ремък за крака, но Старков нямаше време да свали тази премъдра вещ. Назад по хълма растеше обширно лозе, в което доброволците бяха навлезли. Тук Милорадович им заповяда да заемат лявата страна, а мушкетарите — дясната. Маневрата бе изпълнена добре и вражеските колони неочаквано се оказаха пред главните сили на Розенберг, заели незабелязано цялата ширина на долината.

Последва контраатака и обърканите французи за миг не предприеха нищо, а след това отговориха с пушечен и артилерийски огън. Но вече се приближаваха стремително батальоните и се разгоря юнашки руски ръкопашен бой! Неприятелят не издържа и побягна. Русите продължиха яростно да настъпват и бяха стигнали до такава степен на възбуда, че някои батальони от втора линия изпревариха първата, за да се доберат до врага. Войската на Масена бе обхваната от паника. В суматохата се обърна и прегради пътя на отстъпващата артилерия сандък със заряди и пет оръдия паднаха веднага в ръцете на русите.

Унтерофицерът Иван Махотин, едър и мъжествен воин, отблъскваше с дванадесет свои другари „шапкарите“ — гренадири. Малко по-далеч забеляза противников офицер с блестящи еполети:

— Братя! Виждате ли там златния юначага на хубавия кон? Към него! Вие се оправяйте с шапкарите, а аз с него!

„Ние наистина се добрахме до юнака — разказваше по-късно самият Махотин, — около него яки момчета се биеха с нашите до смърт. Аз се промъкнах със своите, когато той обърна коня си и излезе от навалищата. Искаше ми се да го хвана жив. Налетях върху него отзад и с всички сили ударих коня му с щика. Животното се хвърли настрани и се изправи на задни крака. За миг аз го гостих още веднъж и още. То рухна на земята заедно с ездача. Другарите ми усърдно се оправяха с французите и ме пазеха. Като хванах юначагата за яката, аз откъснах от рамото му еполета и го хвърлих, и отново върху него, а той с ефеса на сабята ме цапна доста силно по гърдите. Като видях, че с добро не се предава, и усетих, че много ме заболя, цапнах го с цяла дясна ръка, но така, че той падна на гръб. Измъкнах сабята от ръцете му, хвърлих я и почнах честно, по руски да го вдигам за яката, но получих удар в лявото рамо. Огледах се за миг и видях, че този

подарък със сабя ми дава френски офицер на кон, готов още веднъж да ме награди. Аз блъснах първия така, че падна, и се обърнах към новия, отскочих крачка и го намерих с щика. Той като сноп падна на земята. Докато се оправя с тоя безумец, първият мой познат отлетя с чужд кон и беше вече на половин изстрел. Жалко, но нямаше какво да се прави. Пуснах му куршум на изпроводяк, вдигнах еполета, пъхнах го в сухарната торба и започнах отново да работя.“

По-късно Махотин се яви с еполета пред Суворов в Гларис. Плененият в Мутенското сражение генерал Лекурб удостовери, че този еполет е бил на рамото на Масена. За изключителна храброст Махотин бе произведен подпоручик и преведен в егерски полк.

Като изоставиха Мутенското дефиле, французите се опитаха да задържат моста при река Муота, но отново бяха отблъснати и изоставиха две оръдия, които русите незабавно обърнаха против тях. Само донци с бързите си коне можаха да преследват французите. Цели тълпи се предаваха в плен. Поражението беше толкова съкрушително, че Масена се спря чак зад Швиц. Загубите на неговата армия се изчисляваха на четири хиляди. Изгладнелите руси намериха в раниците на убитите французи достатъчно хляб и полубели сухари, сирене, водка и вино в малки плоски шишенца. Недалеч от Швиц казаците намериха изоставени в гората хранителни запаси. Нощта мина спокойно: неприятелят стоеше мирно отвъд Швиц, а русите за първи път след много дни се разговяха с топло ядене, като свариха чорба в манерките за вода.

По-късно Масена казваше, че би дал всички свои победи само за швейцарския поход на Суворов.

В Гларис русите получиха почивка: на войниците бяха раздадени по фунт сирене и пшеничени сухари. Докато ариергардът на Розенберг повече от два дни се точеше през планината Брагел, вече покрита със сняг, останалата войска набираше сили за новия поход.

— На оръжие! — извика часовият от полка на Ребиндер и в миг скочиха и застанаха мирно закалените в боя мустакати бойци.

— Остави, остави... — махна с ръка беловласият командир на полка, старец, който ходеше с ботфорти без подметки, на мястото на които бяха подгънати парчета, отрязани от полите на генералски сюртук: — Здравейте, братя!

Войниците дружно поздравиха любимия генерал.

— Ядохте ли сирене? Дадоха ли ви сухарчета?

— Ядохме, ядохме! Най-покорно благодарим!

— Зная, че е малко след толкова продължителен глад, но потърпете. Бог ще помогне, ще бъдем сити. Ще прогоним останалите французи, и в Швабия! Поправете пушките! Привържете по-яко щиковете!

— Слушам! Ще се стараем! — чуваше се отговор.

Ребиндер се приближи до окичения с медали стар Михайло Огнев.

— А, здравей, Михайло Михалич! Я, братко, поправи ми малко ботфортите с нещичко.

— Слушам, ваше превъзходителство! Аз имам кожа — отговори с усмивка войникът. — Ето тази взех от французин при нощната битка. Нищо, че е сурова, ще я направя годна.

— Как от французин? — изуми се Ребиндер. — От неговата кожа?

— Да, ваше превъзходителство! Аз сних кожата от него, само че тя беше говежда. Истинска, той беше ял заедно с другарите си крава, а кожата бе прорязал в средата и я бе наденал през главата си на раменете против дъжд. Хитър беше!... Сваляйте ботфортите. Ей, до кръв сте раздрали родителските си подметки!

— Благодаря ти, Миша! — разчувствуван каза Ребиндер. — Всички вие, целият полк ме обичате. В тукашните планини ми изпращахте ту едно, ту друго, ту картофче, ту цвекло и за това бащински благодаря!

— А как е нашият бащица? Как е той? Здрав ли е? — запита Огнев генерала.

— Много е загрижен батюшка Александър Василиевич от коварните замисли на Тугут — отговори Ребиндер.

В действителност след пристигането в Гларис Суворов разбра, че е пропаднала и последната надежда за помощ и съдействие от австрийците. Без всякаква причина генерал Линкен бе напуснал долината на река Линт и бе отстъпил в Граубинден. Сега трябваше да се мисли не как да се оправят работите на съюзниците в Швейцария, а как да се спаси честта и славата на Русия, как да се запази от поражение и унищожение останалата войска. В Гларис фелдмаршалът събра военен съвет. Състоянието на армията беше ужасно: хората бяха напълно изпаднали, изгладнели, нямаха патрони и артилерийски заряди. Като отчиташе всичко това, командувачият се отказа от предишния план да си пробива път към австрийците и реши да изведе войските по околния, безопасен, но тежък път през Шванден, Елм, Рингенкопф, Паникс, в долината на Рейн.

Армията тръгна на път през нощта на 23 срещу 24 септември. Пръв вървеше Милорадович, после войските на Розенберг и Дерфелден, а в ариергарда Багратион. При реката Зернфт пет хиляди французи минаха в настъпление. Багратион веднага спря своя двехиляден отряд и го престои. Неприятелят откри оръдеен огън; русите нямаха оръдия и действаха повече с щик. Необходимостта да пазят последните патрони само увеличаваше тяхната твърдост и упоритост. В пълен ред ариегардът се изтегли привечер отвъд селото Мат. Цяла нощ русите бодърствуваха под дъжда и снега, тъй като очакваха преследване.

След полунощ на 25 септември 1799 година войските отново потеглиха на път през превала Паникс, където снежната покривка стигаше до половин метър. Нагоре по високия хребет се виеше пътека, по която можеше да се минава само поединично. От върха, накъдето и да погледнеш, се виждаха като огромна снежна пустиня Граубинден и Тирол. Влажна гъста мъгла обгръщаше треперещите войници, дъжд и

сняг се сипеше и навяваше, а силният вятър поваляше на земята. Нощта на 25 срещу 26 бе прекарана от голямата част от войските на превала Паникс и бе особено тежка. Всеки се прикриваше както може, като си диреше убежище от вятъра и студа.

Спускането от Паникс след мразовитата нощ беше още по-трудно от изкачването. Вятърът беше навееял снега в долчинките, като бе открил върху скалите тънък слой лед. Десетки войници се плъзгаха, падаха в пропастта и загиваха. В долините трябваше да се минава през реки до колене в ледената вода. Войнишките калпаци, шапки и букли не запазваха главите и ушите от планинския вятър, от студа и вихрушката. Нямаше вече нито трошица храна. Когато при излизането от теснината войниците от авангарда видяха два вола, те веднага се хвърлиха върху тях, разсякоха ги, направиха ги на парчета и запалиха огън. Всеки, като се почне от фелдмаршала, сам печеше своето парченце месо на пръчка или на шпага.

Суворов, чието здраве се бе разклатило още в Италия, се мъчеше колкото може да не издава с нищо своята слабост. Дълго време той търпеливо понасяше виелицата, студа, вятъра, дъжда, глада, изнемогнал от слабост се шегуваше с войниците:

— Юнаци! Руски витязи! Прескочете тази планина — близо е! Не е далеч!

Но към края на похода той също отпадна, измени се в лице, стана кожа и кости. При преминаването през Паникс двама яки казаци водеха коня му и държаха самия него. От време на време фелдмаршалът искаше да се изтръгне от тях и многократно казваше:

— Пуснете ме, пуснете! Аз сам ще вървя!

Но усърдните пазачи мълчаливо продължаваха своята работа, а понякога спокойно отговаряха: „Седи си!“ — и Суворов се подчиняваше.

Войниците се спуснаха до селището Кур, където ги очакваше топлина, хляб, порция месо и водка. През сълзи гледаше старият пълководец своите богатири — боси, оголели, изнемощели — и устните му шепнеха:

— Алпийските планини са зад нас: ура! Руските орли надминаха римските!

Дългият списък на такива победи като Кинбурн, Фокшани, Римник, Измаил, Прага, Ада, Требиа, Нови бе блестящо завършен с

безсмъртния швейцарски поход.

ДВАДЕСЕТА ГЛАВА

Смърт и безсмъртие
О, пътнице, поспри!
Човек заспал е тук —
на смъртен той едва ли
прилича някой друг.
Гръмливата му слава
не стигна никой мъж.
Над псалми в край безлюден
вишеше бас могъщ.
Обливаше се сутрин със ледена
вода
и палеше за подвиг
народните чеда.
Не бе подобен никак на
гръцките герои:
със златен щит и броня,
опасала снагата;
но кон казашки яхнал,
с нагайка във ръката,
той можеше за месец
да вземе цяла Троя.
По-сладко със войника му бе да
се нахрани.
Царете го зовяха
роднина да им стане.
Но, вожд на две империи,
Европа той дивеше:
царете сам въздигаше
и върху слама спеше.

А. С.
ШИШКОВ

След швейцарския поход на великия пълководец не оставаше много да живее на земята. Но през тази последна половин година той бе вече легендарен и се намираше сякаш във фокуса на всеобщото внимание, възхищение и преклонение. В продължение на целия поход далечна Русия със затаено дихание бе очаквала сведения за разигралата се кървава драма. Едва след 20 октомври в Петербург получи известие за изхода на кампанията. „Да ви закриля господ-бог за спасението на царското име и на руската войска — писа Ростопчин на Суворов, — всички до един сте наградени, всички унтерофицери са произведени офицери.“ На 28 октомври 1799 година Павел I удостои пълководеца със званието генералисимус на всички руски войски. „Като ви издигам на най-високата степен на почестите — пишеше императорът, — аз съм уверен, че възкачвам на нея първия пълководец на нашето и всички времена.“ Дотогава в Русия имаше само двама генералисимуси: от 1727 година Меншиков, и от 1740 година съпругът на императрица Ана Леополдовна — Антон-Улрих. Но за разлика от тях, Суворов бе заслужил своето звание не с положението си, а с бойните си подвизи и дела.

— За друг тази награда би била много, за Суворов е малко: той трябва да бъде ангел! — каза Павел на Ростопчин. Уви, да станеш любимец на руския император се оказа по-опасно, отколкото да си в немилост при него.

Руският пълководец мечтаеше още за продължаване на войната и обмисляше нови планове: „По-правилно би било да се остави Швейцария в ръцете на ерцхерцога... А русите да се върнат в Италия, където може да се появи известният Бонапарт. Аз продължавам да настоявам за пиемонтската армия, за експедиция през Дофине. Базата в Торино е готова; а ако Тугут е взел нещо, то да го върне назад.“

Руските военни историци неведнъж са изказвали предположение върху това, каква би била съдбата на Италия, ако останеше там Суворов, който така жадуваше да се срещне с Бонапарт. Едни забелязваха, че е трудно да се сравнява почти независимият Бонапарт (а по-късно самовластният Наполеон) с подчинения главнокомандуващ. Но по широта на погледа и острота на ума, по сила на желязната си воля Суворов, разбира се, не отстъпваше на френския

пълководец, а по задълбоченост на образованието, познаването на военната история, по яснотата на съжденията, доколкото това се вижда от писмените източници, беше наравно с Наполеон, а в някои случаи даже го превъзхождаше.

Тъй като мечтаеше да се срази с Бонапарт, Суворов не можеше спокойно да гледа австрийците и да разговаря с тях. На приема, устроен в град Линдау, той каза на придадения към него от ерцхерцог Карл генерал фон Коларедо:

— Вие ми донесохте нареждане от ерцхерцога. Във Виена аз съм му подчинен, но тук е съвсем друго и получавам заповеди само от моя господар!

След това Суворов почна да обхожда руските генерали и офицери. Отличилите се в швейцарския поход той хвалеше, с някои се целуваше, а на един генерал от корпуса на Римски-Корсаков препоръча след цюрихското поражение да подаде оставка. Нещастният Римски-Корсаков, който също беше там, не дочака мъмрението и тихичко се отдалечи.

— Вие видяхте, господа! — обърна се към всички присъстващи руският главнокомандуващ. — Корсаков си отиде, макар нито той на мен, нито аз на него съм казал дума. Той е повече нещастен, отколкото виновен. Петдесет хиляди австрийци не направиха нито крачка, за да го подкрепят — ето къде са виновните. Те искаха да го погубят, те мислеха да погубят и мен, но Суворов на тях...!

Като употреби една силна дума, войникът-пълководец се обърна към австрийския генерал:

— Кажете на ерцхерцога, че той ще отговаря пред бога за кръвта, пролята при Цюрих!

По такъв начин работата стигна вече до упреци и даже до оскърбления. Впрочем Суворов тук споделяше само общото негодувание. Какво може да се каже за руско-австрийския съюз, щом на 15 ноември Ростопчин получи от Павел I заповед: „Когато дойде официална нота с искане от виенския двор, то да се отговори, че това е бъркотия и бълнуване.“

Същия ден, 15 ноември, въпреки всички молби и настоявания на император Франц, руските войски тръгнаха от Аугсбург за Русия. Замислил против Франция нещо като кръстоносен поход, Павел сега

ясно съзнаваше, че той единствен е действувал безкористно в името на една идея, докато останалите съюзници по същото време са я експлоатирали за собствена полза.

Макар самият Суворов непрекъснато да страдаше поради непълния успех на италианската кампания и несполуките в швейцарския поход, съвременниците виждаха в негово лице победител и триумфатор: в градовете на Германия и Чехия го посрещаха с музика, хорове изпълняваха кантати в негова чест, момичета му поднасяха лаврови венци. Един от очевидците, шведският генерал Армфелд, описва по следния начин появата на руския генералисимус на спектакъл в Прага:

„Театърът беше илюминиран, за билетите плащаха тройна цена. Когато Суворов се появи в ложата на ерцхерцог Карл, театърът гръмна от ръкопляскания, викове: «Ура! Да живее Суворов!» И изобщо публиката бе обхваната от необичаен ентузиазъм. Когато мина прологът, написан в негова чест, приветствията се повториха също така шумно. Суворов, облечен в австрийски фелдмаршалски мундир с всички ордени, в отговор викаше «Да живее Франц!» и няколко пъти се опитваше да спре превъзнасянето на името му, но неуспешно, така че накрая престана да жестикулира и само ниско се покланяше. След това той благослови зрителите в партера и ложите, и което е особено забележително, никой не го намираще за смешен; напротив, всички му отговаряха с поклони като на папа. През антракта една млада дама се протегна от съседната ложа, за да го види по-добре. Суворов пожела да се запознае с нея и когато тя му бе представена, подаде й ръка, но дамата бе така смутена, че не му подаде своята. Тогава той я хвана за носа и я целуна; публиката се разсмя на глас.“

В шумните празненства в Линдау, Аугсбург, Прага, Пилзен, при разработката на новите идеи и планове Суворов временно забравяше недъзите, които го преследваха от самото Кончанское. Но после настъпи обща слабост, мъчеше се от кашлица и треска. Една нощ в Прага генералисимусът така измръзна, че изскочи от спалнята и почна да тича по приемната, да търси с Прохор откъде духа. Понякога пък изпадаше в отчужденост. В разговор със своя квартирмайстор за „Дон Кихот“ Суворов веднъж тъжно обясни:

— Ja, aber, mein lieber Zag, wir alle donkichotischen^[1]. И над нашите глупости, лъжебогатирство, платоническа любов, сражения с

вятърни мелници, може би ще се смеят също така, четейки тази книга, сякаш сме герои на Сервантес. Когато аз я четох, се смях от сърце. Но го съжалих, бедния, когато фантазмагорията на неговата куклена комедия загасва пред разпаленото му въображение и той най-сетне се покаява, макар и с мъка, че е бил глупак. Това е болест на старостта и аз чувствавам нейното приближаване...

Веднага след излизането от Прага той се почувствува болен, а в Краков вече трябваше да спре за лекуване. Довлече се някак си до Кобрин и тук легна. Болестта напредваше. Необикновено чистоплътен, той особено страдаше от „циреите“ и гнойните подутини. „Дванадесет денонощия не ям, а през последните шест нищо без лекаря — пише генералисимусът на Ростопчин на 9 февруари 1800 година. — По твърдия път ме люлееше повече, отколкото на море. Освен това тялото ми цъфна: изриви и мехури — особено по сгъвките... Побързах да дойда от Краков тук, за да бъда в своята страна, в припадък вече не на стол, а на цяло легло.“

Багратион, който през цялото време не се отделяше от Суворов, побърза да отиде в Петербург с донесение за опасния характер на болестта. В Кобрин пристигнаха бързо синът на пълководеца и лейб-медикът на Павел — Вейкарт. Болният не слушаше придворния лекар, а предпочиташе фелдшера Наум и при съвета на Вейкарт да отиде на топли бани, възрази:

— Какво сте намислили? Там изпращай здрави богаташи, понакуцващи картоиграчи, интриганти и всякаква смет. Нека те се къпят в калта там — а аз съм действително болен. На мен ми трябва молитва на село: проста къща, баня, каша и квас. Нали съм войник.

Вейкарт отговори, че Суворов не е войник, а генералисимус.

— Наистина — чу той в отговор, — но войникът взема пример от мене.

Че болестта на Суворов зависеше твърде много от неговото душевно състояние, стана още по-ясно, когато от Петербург се получиха нови приятни известия. В столицата се готвеше на генералисимуса необикновено тържествен прием: придворните карети трябваше да го посрещнат пред самата Нарва; на войските бе заповядано да се строят от двете страни на улицата и да посрещнат пълководеца с биене на барабани и викове „ура!“

Суворов се развесели, почувствува се по-добре и реши полекичка да продължи по-нататък. Но по пътя за Петербург го порази като гръм внезапната немилост на императора. На 20 март излезе страшно предписание: „Господин генералисимус, княз Италийски, граф Суворов Римникски. До мене стигнаха сведения, че през време на командването от вас на моите войски зад граница сте държали при себе си генерал, когото сте наричали дежурен, въпреки всички мои и на височайшия устав постановления. Като се удивлявам на това, заповядвам ви да ме уведомите какво ви е накарало да постъпите така.“

Нарушението беше много дребно, измисленият повод изглеждаше особено нелеп след всички обяснения в любов. Едва неотдавна Павел бе писал: „Не е в моите възможности, герою, да те възнаграждавам, ти стоиш по-високо от моите мерки, но за мен е да чувствавам това и да го ценя в сърцето си, като ти отдавам дължимото.“ Всички се губеха в догадки и търсеха причината в държанието на Суворов. При това, както точно отбелязва А. Петрушевски, тя трябваше да се търси „в душевната нагласа на император Павел“, болезнено впечатлителен и непостоянен. Всички приготовления за тържественото посрещане бяха отменени, но сега Суворов и не се нуждаеше от него. Едва жив, той влезе в Петербург на 20 април и спря в жилището на Хвостов на Крюков канал.

Животът бавно гаснеше, паметта отслабваше и треската зачести. През това време изпратеният от Павел генерал остави бележка, в която се казваше, че на генералисимуса е заповядано да се яви при господаря. На смъртния си одър Суворов каза на любимеца на императора граф Кутайсов, който бе дошъл да поиска отчета за неговите действия:

— Аз се готвя да дам отчет на бога, а за господаря сега не искам и да мисля...

Суворов умираше, като се разхубавяваше в лице, което ставаше спокойно и просветлено.

Беше ясен не по петербургски хубав майски ден и дърветата предпазливо — няма ли да хване късно застудяване? — разтваряха нежна зеленина. А далече на югозапад, в древната южна страна, наскоро напусната от Суворов, растяха вече треви, буйствуваха цветове. Зад Алпите тътнеха гръмотевици, под трицветните знамена се

събираха войнишки колони в сини мундири и един дребен човек с прилепнал на челото кичур коса, още слабичък, в прочутата вече триъгълна шапка, подготвяше за австрийците нова Кана, първа жертва на която трябваше да бъде Мелас.

Новият ХІХ век поемаше своите права. Реакционният романтик, налудничавият руски император в Михайловския замък не преживя много Суворов. Като не държеше сметка за нищо и за самия здрав смисъл, той опълчи против себе си двора, гвардията, духовенството, търговското съсловие и бе убит на 12 март 1801 година с мълчаливото съгласие на собствения му син.

Нищо от Павел не остана за потомството, освен стила на мебелите. Смъртта на Суворов означаваше за него вече нов живот. Заветите на великия пълководец, сякаш частица от безсмъртната му душа, останаха в сърцата на хората — на богатира и сержант от полка на Ребиндер Яков Старков и на капитан Алексей Ермолов, получил като седемнадесетгодишен юноша от ръцете на фелдмаршала боен „Георгиевски кръст“; на чернокосия гигант генерал Милорадович, показал чудеса от храброст в Алпите, и на бъдещия хусар — поета и партизанина Денис Давидов, който като светиня пазеше спомена за срещата си с руския Марс; на простодушния княз Багратион и мъдрия Голенищчев-Кутузов.

Скоро след това всички те трябваше да спасяват отечеството от нашествие, може би най-страшното от времето на Батий^[2] насам.

[1] Да, но, мой мили Цаг, ние всички донкихотствуваме (нем.). ↑

[2] Батий (Бату) — монголски хан, умрял в 1255 година, чието нашествие слага началото на татарско-монголското иго в Русия — б.пр. ↑

НАЙ-ВАЖНИ ДАТИ ОТ ЖИВОТА И ДЕЙНОСТТА НА А. В. СУВОРОВ

1729, 13 ноември^[1] — Ражда се в Москва, в семейството на прапорщичика от Преображенския полк Василий Иванович Суворов.

1742, 23 октомври — Зачислен на военна служба като мушкетар в Семьоновския гвардейски полк.

1748, 1 януари — Започва действителната си служба като капрал в Семьоновския полк.

1754, 25 април — Произведен поручик и изпратен в Ингерманландския пехотен полк.

1758 — Като премиер-майор работи по формирането на резервни батальони за действащата армия в Литландия и Курландия. Служи като комендант в Мемел. Произведен подполковник.

1759, 1 август — Участвува в сражението при Кунерсдорф.

1761 — Провежда кавалерийски операции при корпуса на Г. Г. Берг.

1762, 26 август — Произведен в чин полковник и назначен в Астраханския пехотен полк.

1763, 6 април — Преведен в Суздальския пехотен полк.

1764 — 1765 — Разработва „Полковата (Суздальска) наредба“.

1768 — 1772 — Участвува във военните действия против полските конфедерати.

1773 — 1774 — Участвува в Руско-турската война от 1768–1774.

1773, 10 май — Извършва първото успешно разузнаване при Тутракан

1773, 3 септември — Нанася поражение на турските войски в сражението при Хирсово.

1774, 16 януари — Жени се в Москва за княгиня Варвара Ивановна Прозоровска.

1774, 17 март — Произведен генерал-поручик.

1774, 10 юни — Спечелва победа над турски корпус при Козлуджа.

1775, 1 август — Ражда се дъщеря му Наташа.

1778, 23 март — Назначен командоващ на войските в Крим и в Кубан.

1780, януари — Във връзка с възможния персийски поход, преведен в Астрахан.

1784, 4 август — Ражда се синът му Аркадий.

1786, 22 септември — Произведен в чин генерал-аншеф.

1787 — 1790 — Участва в руско-турската война 1787–1791 г.

1787, 1 октомври — Спечелва победа в сражението при Кинбурн.

1789, 21 юли — Разгромява турския корпус при Фокшани.

1789, 11 септември — Побеждава турските войски в сражението при Римник.

1790, 11 декември — Превзема с щурм крепостта Измаил.

1791 — Командирован във Финландия за укрепяване на руско-шведската граница.

1794 — Участва във войната на Русия с Полша.

1794, 19 ноември — Произведен в чин генерал-фелдмаршал.

1796, януари — Назначен за командоващ на руската армия с щаб-квартира в Тулчин.

1797, 6 февруари — Уволнен в запаса от Павел I без право да носи униформа.

1797, 22 април — Заточен в селцето Кончанское, Новгородска губерния, под полицейски надзор.

1799, февруари — Отново зачислен на служба и назначен за главнокомандоващ на руско-австрийските войски в Италия.

1799, март — Пристига във Виена и бива произведен в чин генерал-фелдмаршал на австрийските войски.

1799, 10 април — Превзема с щурм крепостта Брешиа.

1799, 16–17 април — Побеждава френските войски на река Ада.

1799, юни — Спечелва победа над французите на река Тидона и в сражението при Требия.

1799, юли — Превзема крепостта Мантуа.

1799, септември — С боеве минава през Сен Готар и Дяволския мост в Швейцария, извежда войските през хребета Росцок в Мутенската долина, извършва преход през хребета Паникс.

1799, 28 октомври — Получава званието генералисимус на всички руски войски.

1800, 20 април — Пристига в Петербург.

1800, 6 май — Умира в дома на Хвостов на Крюков канал в Петербург.

[\[1\]](#) Всички дати са дадени по стария стил. ↑

Издание:

Автор: Олег Михайлов

Заглавие: Суворов

Преводач: Есто Везенков; Георги Борисов (стихове)

Година на превод: 1979

Език, от който е преведено: руски

Издание: първо

Издател: Издателство на Отечествения фронт

Град на издателя: София

Година на издаване: 1979

Тип: биография

Националност: руска

Печатница: „Тодор Димитров“ — Лозенец

Излязла от печат: 31.III.1979 г.

Редактор: Дочка Димитрова

Художествен редактор: Петър Добрев

Технически редактор: Васил Ставрев

Художник: Веселин Цаков

Коректор: Ана Байкушева

Адрес в Библиоман: <https://biblioman.chitanka.info/books/13246>

ЗАСЛУГИ

Имате удоволствието да четете тази книга благодарение на *Моята библиотека* и нейните всеотдайни помощници.

МОЯТА БИБЛИОТЕКА



<http://chitanka.info>

Вие също можете да помогнете за обогатяването на *Моята библиотека*. Посетете **работното ателие**, за да научите повече.